

Державна архівна служба України

Архіви України

Науково-практичний журнал
видається з 1947 р.

№ 4 (321), 2019
жовтень – грудень

Київ, 2019

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Тетяна БАРАНОВА (головний редактор),
Анджей БЕРНАТ (Республіка Польща), Ігор БОНДАРЧУК,
Валерій ВАСИЛЬСВ, Тетяна ЄМЕЛЬЯНОВА, Іван КІСІЛЬ,
Рамоюс КРАУЯЛІС (Литовська Республіка), Наталія МАКОВСЬКА,
Ольга МУЗИЧУК, Костянтин НОВОХАТСЬКИЙ, Георгій ПАПАКІН,
Валентина ПІСКУН, Руслан ПИРІГ, Юлія ПРИЛЕПШЕВА,
Світлана СЕЛЬЧЕНКОВА, Ярослав ФЕДОРУК,
Тарас ЧУХЛІБ, Микола ЩЕРБАК

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій
та не несе відповідальності
за достовірність наведених ними даних

“Архіви України” on-line:

<http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/>
http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Au/index.html

“Архіви України”, № 4, 2019. Науково-практичний журнал.
Видається з 1947 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
КВ 23646-13486 ПР від 17.12.2018 р.

Журнал “Архіви України” включений до Переліку
наукових фахових видань України
(наказ Міністерства освіти і науки України № 793 від 4 липня 2014 р.)

З М І С Т

Статті та повідомлення

<i>Бездрабко В. В.</i> Теоретичні засади експертизи цінності документів: традиції і сучасні тренди (із зарубіжного досвіду)	7
<i>Войцехівська І. Н., Палієнко М. Г.</i> Архівознавча школа Київського університету: традиції та перспективи розвитку	42
<i>Касян Л. Г.</i> Аудіовізуальні документи, присвячені Остапу Вишні, як носії-репрезентанти культурної пам'яті	61

Огляди джерел та документальні нариси

<i>Городиська К. С.</i> Національна заслужена академічна капела України «ДУМКА» за документами ЦДАМЛМ України (до 100-річчя від дня заснування)	72
<i>Гула В. Д.</i> Бунд і сіонізм: початок протистояння (1895–1903 рр.)	82
<i>Індіченко Г. В.</i> Участь учених АН УРСР у міжнародних наукових заходах (1961–1965): історико-джерелознавчий аспект	90
<i>Коваленко Р. Я.</i> Київський військовий округ у мобілізаційних планах Російської імперії напередодні Першої світової війни	106
<i>Когут А. А.</i> Депортаційна операція «Захід» у жовтні 1947 р. (за документами Галузевого державного архіву Служби безпеки України)	118
<i>Нецька Л. М.</i> Надходження документів штабу антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей за 2014–2018 рр. до Галузевого державного архіву Міністерства оборони України	129
<i>Резнік І. С.</i> Поліна Самійленко – корифей українського театру. До 130-річчя від дня народження (за документами ЦДАМЛМ України)	138
<i>Юзбашева Н. Л.</i> Документи особового фонду Л. В. Писаржевського як джерело для вивчення життя і діяльності видатного вченого-хіміка	158

Особистості

<i>Франко О. О., Франко А. Д.</i> Видатний український історик-архівіст, джерелознавець, археограф І. Л. Бутич (до 100-річчя від дня народження)	168
<i>Павлова О. Ф.</i> «Я власну вічність бачу без облуди...» (до 90-річчя від дня народження Д. В. Павличка)	187
Добірка фотодокументів про життя і творчість Д. В. Павличка. Упорядник – Л. В. Любарська	197

Публікація архівних документів

<i>Кіржаєв С. М.</i> Невідомі листи М. С. Грушевського та Ф. К. Вовка до В. І. Вернадського (1915–1916 рр.)	206
<i>Хоменко В. О.</i> Лист невідомого автора про українські політичні сили в еміграції у 1920-ті роки	217
<i>Шаповал А. І.</i> Листи В. М. Перетца до В. М. Гнатюка (1902–1925 рр.)	227

Ювілеї

<i>Калакура Я. С.</i> Шлях до архівознавства (до ювілею професора М. Г. Щербака)	246
<i>Павленко С. Ф., Коломієць Н. А.</i> Історик із душею поета: Миколі Григоровичу Щербак – 70!	250
<i>Бандура М. В.</i> Микола Григорович Щербак – талановитий вчений, Людина і Вчитель (до 70-річчя від дня народження)	255
<i>Алексєєнко А. О., Балишев М. А.</i> Центральному державному науково-технічному архіву України – 50 років	258

Архівна хроніка

Виставки, презентації, конференції, зустрічі...	268
---	-----

CONTENTS

Articles and Notices

<i>Bezdrabko V. V.</i> The Theoretical Principles of the Appraisal of Documents: Traditions and Modern Trends (Foreign Experience)	7
<i>Voitsekhivska I. N., Paliienko M. H.</i> Archival Study School of Kyiv University: Traditions and Prospects of Development	42
<i>Kasyan L. H.</i> Audio and Visual Documents, Dedicated to Ostap Vyshnya, as a Cultural Memory Representatives	61

Sources Reviews and Documentary Essays

<i>Horodyska K. S.</i> The National Honored Academic Chapel of Ukraine «DUMKA» (to the 100th Anniversary)	72
<i>Hula V. D.</i> Bund and Zionizm: th Begining of Confrontation (1895–1903)	82
<i>Indychenko H. V.</i> The Participation of Scientists of the Academy of Sciences of Ukrainian SSR in International Scientific Events (1961–1965): Historical and Source Aspect	90
<i>Kovalenko R. Ya.</i> Kyiv Military District in Mobilization Plans of the Russian Empire on the Eve of World War I	106
<i>Kogut A. A.</i> The Deportation Operation «West» in October 1947 (According to the Documents of the Branch State Archives of the Security Service of Ukraine)	118
<i>Netska L. M.</i> The Branch State Archives of the Ministry of Defense of Ukraine Receipt of Documents of the Headquarters of the Anti-terrorist Operation in the Donetsk and Luhansk Regions for 2014–2018	129
<i>Reznik I. S.</i> Polina Samiylenko – the Coryphaeus of the Ukrainian Theater. To the 130 th Anniversary of the Date of Birth (on the Documents of the Central State Archives-Museum of Literature and Art of Ukraine)	138
<i>Yuzbasheva N. L.</i> The Documents of the Personal Fond of L. V. Pysarzhevsky as the Source of Study of Life and Activity of the Prominent Scientist-Chemist	158

Personalities

<i>Franko O. O., Franko A. D.</i> The Eminent Ukrainian Historian-Archivist, Source Expert and Archeographer I. L. Butych (to the 100 th Anniversary of the Birth)	168
<i>Pavlova O. F.</i> «I See my Eternity without a Mistake ...» (to the 90 th Anniversary of the Birth of D. V. Pavlychko)	187
The Collection of Photo Documents on the Life and Activity of D. V. Pavlychko. Compiler – L. V. Lyubarska	197

Publication of Archival Records

<i>Kirzhaev S.M.</i> The Unknown Letters of M. S. Hrushevsky and F. K. Vovk to the V. I. Vernadsky (1915–1916)	206
<i>Khomenko V. O.</i> The Letter of Unknown Author about Ukrainian Political Forces in Emigration in 1920's	217
<i>Shapoval A. I.</i> V. M. Peretts's Letters to V. M. Hnatyuk of 1902–1925	227

Anniversaries

<i>Kalakura Ya. S.</i> The Way to Archival Studies (to the Anniversary of Professor M. G. Shcherbak)	246
<i>Pavlenko S. F., Kolomiets N. A.</i> Historian with the Soul of the Poet: Mykola Shcherbak is 70!	250
<i>Bandura M. V.</i> Mykola Shcherbak – Talented Scientist, Human and Teacher (to the 70 th Birthday)	255
<i>Alekseyenko A. A., Balyshhev M. A.</i> The Central State Scientific and Technical Archives of Ukraine Celebrates 50 Years of Activity	258

Archive Chronicle

Exhibitions, presentations, conferences, meetings...	268
--	-----

УДК 930.25

В. В. БЕЗДРАБКО*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКСПЕРТИЗИ ЦІННОСТІ ДОКУМЕНТІВ: ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНІ ТРЕНДИ (із зарубіжного досвіду)

Висвітлено основні традиції і новітні тенденції зарубіжного архівного досвіду експертизи цінності документів. На прикладі північноамериканських (США, Канада) і європейських (Великобританія, ФРН) практик виокремлено 2 протилежні підходи до експертизи, розкрито еволюцію системи критеріїв, формування теорії та методології процедури. Продemonстровано залежність між науковою парадигмою архівістики, гуманітаристики й експертизою цінності документів. Акцентовано увагу на соціальному вимірі оцінювання їх значущості. Зауважено на труднощах експертизи цінності документів в умовах неперервного зростання обсягів інформаційних потоків та новітнього формату існування інформації.

Ключові слова: архів; архівіст; архівістика; документ; експертиза цінності документів; критерії цінності; документальна спадщина; світова пам'ять; Великобританія; Сполучені Штати Америки; ФРН; Канада.

Одним із найскладніших теоретико-прикладних питань архівістики є експертиза цінності документів. Укажемо на можливі 3 сприйняття цієї теми. Перше визначає експертизу цінності документів у категорії практичної діяльності архівістів як один із прийнятних способів пізнання документальної спадщини. Друге сприйняття подає розуміння проблеми в екзистенційних структурах її формування людиною та

* *Бездрабко Валентина Василівна* – докторка історичних наук, професорка, завідувачка кафедри документознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Київського національного університету культури і мистецтв; старша наукова співробітниця відділу архівознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (за сумісництвом).

суспільством. І, нарешті, третє визначає теоретичне осмислення експертизи цінності документів залежно від запитів соціуму й держави. У такому сприйнятті експертиза реалізується через нормативно-правові акти та праці інтерпретаторів емпіричного досвіду, теоретиків архівістики, філософів, істориків, представників інших сфер професійної діяльності, складовою яких та виступає. Тлумачення її змісту залежить від характеру буття суспільства й системи цінностей, властивих часу, епосі, людству, тому є змінним.

Історіографічна база теми доволі широка, а її творення вельми протяжне в часі. Однак найбільш продуктивним для збагачення історіографії й нормативно-правової бази експертизи цінності документів виявилось ХХ століття. Безперечно, цей факт має логічне пояснення, пов'язане з різким зростанням обсягів документаційних масивів, потоків, що об'єктивно актуалізувало проблему розроблення механізму виправданого зменшення кількості документів постійного зберігання у глобальному масштабі. Суто практичні потреби архівістики спричинили не лише розроблення відповідних нормативно-правових актів, методичних приписів і рекомендацій як підґрунтя регулювання й реалізації експертизи цінності документів, але й метафоричне безкінечне артикулювання через її тлумачення в контексті простору спогаду, пам'яті особи, суспільства, поколінь, збереження документальної спадщини.

Дослідники історії проблеми одноставно погоджуються з її давнім походженням, узалежненим від практики. Вона конкретизувала точне тлумачення змісту головної функції архівіста, а саме сприйняття експертизи стало механізмом захисту документів від знищення. На думку фахівців, інтуїтивний підхід («дар чутливості») до відбору документів на постійне зберігання, або ж «здатність інтуїтивно вкласти в ситуацію» (за Г. Гадамером) властивий для початків архівної справи. Однак до цього твердження ми додали б початково обмежений перелік випадків їх укладання, що пов'язані здебільшого з управлінськими та господарсько-правовими питаннями. Їх важливість була очевидною, а тому такий підхід до відбору документів на постійне зберігання виглядав досить умовним. Згодом архівісти досягли інший критерій експертизи цінності документів, суть якого полягала в набутому практичному досвіді. Деякі фахівці називали його вирішальним і найбільш значущим, нехтуючи «детальними правилами та системою визначень того, що має бути збереженим чи знищеним»¹. Такий підхід тривалий час заперечував теорію через несуттєвість і непотрібність для експертизи. Тож спочатку рішення про збереження документів не унормовувалося та не виконувалося відповідно до теоретично обґрунтованих методик, а відбувалося завдяки пасивному емпіричному чи інструментальному підходах, базованих на доцільності.

Безперечно, до початку минулого століття в архівістиці було на-працьовано методико-практичні рекомендації, правила з відбору доку-ментів, які узагальнювали попередній перманентний архівний досвід і заклали підвалини для ґрунтовнішого розроблення техніки й осмис-лення змісту процедури згодом уже не на емпіричному, а на архівному теоретичному, філософському, культурологічному та інших рівнях.

Підходи, що склалися до відбору документів на зберігання у єв-ропейських країнах, суттєво різняться. Формування полярних позицій пояснюємо, передусім, традицією ставлення до документа, його цінніс-ним статусом для держави і суспільства, а також їх розвитком. Здавало-ся б, ішлося про одне й теж. Проте для деяких країн цей шлях пролягав через визначення непотрібних актів, а для інших навпаки – цінних, вар-тих бути збереженими. Приміром, у Великобританії існувала традиція розроблення правил і вказівок щодо визначення невартих опікування державою документів. Це, наприклад, засвідчує конотація тверджень головного хранителя державного архіву, датованих 1875 р., про те, що в управлінні побутують «великі масиви юридичних та урядових доку-ментів, які абсолютно марні для правових, історичних, військових, ста-тистичних, економічних чи офіційних цілей, і не представляють жодного інтересу»². За цих обставин хранитель дбав про розширення повнова-жень знищувати документи в архівах і право відмовитися від отримання нових актів, що, на його думку, були нікчемними. Зрештою таку мож-ливість він здобув завдяки правовій нормі, закріпленій у законі про дер-жавні документи 1877 р. Виняток на той час склали лише акти, датовані до 1715 р., які, згідно з чинними нормами, беззастережно мали постійно зберігатися в архіві³. Тож очевидним є формування на острівній части-ні Західної Європи права знищувати документи на підставі раціональної доктринальної чистоти його доцільності в ім'я суспільного блага.

Пошуки відповіді на питання: «Чому саме таким був підхід до експертизи цінності документів?», – «виводить» нас за межі архівної практики і вимагає приймати цю ідею залежною від особливостей стрімкого політичного, економічного розвитку європейської частини Британських островів та їх безперечного лідерства в Європі і світі. Ди-намічне зростання обсягів документних потоків, масштабів документо-обігу детермінувало скрупульозний відбір документів для зберігання, кількість яких була значно меншою від тих, що підлягали знищенню. І, навпаки, роздробленість німецьких земель аж до 1871 р., відповідно тимчасова економічна й політична неконкурентоздатність на міжнарод-ній арені, робила їх чутливими до збереження документальних свід-чень права й політичних, економічних, цивільних та інших відносин у суспільстві й державі.

Для німецького архівіста пріоритетним було визначити цінність до-кументів на «ранній стадії» їхнього життя і відібрати ті з них, що варто

зберігати. 1833 р., до прикладу, у Пруссії для міністерств були розроблені спеціальні циркуляри відбору документів на постійне зберігання. Через 25 років по тому установи зобов'язали регулярно звітувати перед державним архівом про склад документів, відібраних для знищення. Цим приписом фактично заперечувалася монополія установ бути єдиним арбітром у вирішенні «долі» документів і створювався прецедент верховенства архівіста в розв'язанні експертних питань. Неухильне дотримання настанов нормативних розробок привело до того, що станом на 1858 р. жоден документ, народжений у стінах уряду Пруссії, не міг бути знищеним без відповідного інформування та дозволу керівництва державного архіву. В іншому німецькому королівстві – Баварії, законом про державний реєстр від 1897 р. закріплювалася норма високої відповідальності архівістів за збереження документальної спадщини⁴. Постійний діалог між архівами й установами, що яскраво спостерігається на той час, – ще одна важлива передумова успішного формування теорії експертизи цінності документів. Історично сформована німецька ментальність зумовила усталення виняткової значущості документів. Тому для німецької архівістики тема їх збереження стала безумовною категорією експертизи цінності. Беручи до уваги архівні реформи цього часу, відзначимо потужний вплив французької архівної школи, що так само була орієнтована на відбір документів для зберігання, а не знищення.

До ХХ ст. старання архівістів були пов'язані з розробленням і складанням системних керівних настанов для встановлення значущості документів, корельованих незрілими уявленнями про суспільні цінності. Тому, наприклад, існувала думка про важливість тих документів, які мають офіційне походження, тобто, є продуктами сфери управління. Яскравим провідником ідеї особливої цінності цього виду документів був відомий німецький історик-джерелознавець Леопольд фон Ранке. Він та його учні взяли на себе роль стверджувати про верховенство офіційних документів над іншими, обґрунтовуючи власну позицію високим ступенем їх достовірності і надійності як джерел інформації⁵. Це додатково посилювало інтерес до цього виду документів в архівістиці та відповідне постулювання принципів експертизи цінності.

Деякі фахові історики слушно вважали, що історія архівів є історією примирення «масового продукування документів» із обмеженими можливостями їх зберігання⁶. Одним із критеріїв відбору документів на постійне зберігання є їх історичність. Початково максимом для зберігання документів слугувала дата народження. Досить влучно її сформулював Й. Г. Дройзен, коли писав у стилі романтиків ХІХ ст. про «переміщення людського духу» в «матеріальну форму» із тим, щоб у майбутньому бути переосмисленим і гідним уваги⁷. Оскільки, на його думку, усі документи мають ознаку історичності часу й можуть бути використані для певної мети знову, історики тяжіли до думки, що вза-

галі нічого не можна знищувати, а найкращим вибором архівіста є збереження «всіх документів на всі часи»⁸.

Ефект «Великого вибуху» у продукуванні документів, притаманний ХХ ст., спричинив теоретичні пошуки відповіді на питання про їх відбір на постійне зберігання. Згідно з міркуваннями Г. Г. Боомса, зародження *теорії* експертизи цінності документів у Європі відбулося між двома світовими війнами⁹. Власний хронологічний вибір він пояснював швидкою революційною зміною політичних систем на континенті, що детермінувала необхідність адекватного реагування архівів на новітні й плинні умови функціонування. До цього для архівної справи, на думку знаного фахівця В. Ліпперта, притаманні «напружені» відносини між теорією і практикою. Це пояснювалося упередженим ставленням самих архівістів до всього науково-теоретичного¹⁰. Утім, подальший розвиток практики оцінювання документів в умовах удосконалення технологій документування та, найголовніше, зростання обсягів документації справді підсилював потребу її теоретичного осмислення, глибокого пізнавального розкриття для комплексного розуміння змісту й наслідків процедури. Відтак архівісти почали активно студіювати теоретичні основи експертизи, твердячи, що це дозволить вибудувати оптимальну модель її організації та практичної реалізації.

Класичною працею з широким діапазоном наративних дискурсів прийнято вважати у фахових колах студії Гіларі Дженкінсона під назвою «Керівництво з архівного адміністрування, включно з проблемами архівів війни та створення архівів» (*«A Manual of Archive Administration Including the Problems of War Archives and Archive Making»*, 1922 p.)¹¹. Книга вийшла в серії «Економічна й соціальна історія світової війни» (*«Economic and Social History of the World War»*). Фактично вона зафіксувала стан експертизи цінності документів, що склався до Першої світової війни у британських історичних і сучасних архівах.

Як визначити та позбутися «зайвих» документів в історичних архівах – одна з основних тем праці Г. Дженкінсона. Його відповідь на порушене питання звучала доволі просто – «жодного втручання з боку архівістів»¹². Так само Г. Дженкінсону видавалася неможливою участь істориків у з'ясуванні цінності документів. І все тільки тому, що, згідно з його глибоким переконанням, фахівці з історії чи архівістики недостатньо обізнані з тонкощами процедури в загальному масштабі – інтересами імперії, держави і суспільства в майбутньому. Звідси ідея британського архівіста про те, щоб відмовитися взагалі від знищення документів в історичних архівах і не створювати хронологічні рубежі, за якими ті підлягають обов'язковому зберіганню.

Стосовно експертизи цінності документів у *сучасних архівах*, то компетентності істориків чи архівістів, на переконання Г. Дженкінсона, були набагато мізернішими. Розв'язання проблеми він убачав у тому,

щоб зобов'язати установу, як місце створення документів, самостійно здійснювати їх експертизу цінності й утилізацію¹³. На думку багаторічного очільника Національного архіву Норвегії О. Колсруда (O. Kolsrud), особливість архівної філософії Г. Дженкінсона щодо визначення цінності документів полягала в тому, що він дозволив менеджеру бути дослідником і архівістом водночас¹⁴. Також історики архівної справи неодноразово зауважували на чіткому окресленні Г. Дженкінсоном функцій архівіста, вважаючи його тим, котрий служить архіву, досліднику і тому, хто приймає рішення, тобто управлінцю¹⁵. Та найбільшим внеском Г. Дженкінсона в теорію експертизи цінності документів стало декларування принципу узалежнення значущості від функційності установи та безпосередньо їх самих.

Ідеї Г. Дженкінсона мали відчутний вплив на архівну теорію англomовного світу. Коли ж американці в 1930–1940-х роках так само звернули увагу на «утилізацію, а не збереження документів», Філіп Кулідж Брукс (F. C. Brooks) спробував розвинути цю практику, запропонувавши *3 основні критерії* цінності документів для відбору на зберігання: їх *значення* для установи як місця «народження», керування, історичних досліджень¹⁶. Згодом британські архівісти пристали на пропозицію заокеанського колеги, погодившись із доцільністю 3-х критеріїв для визначення документів зі статусом постійного зберігання.

Післявоєнні пошуки удосконалення підходів експертизи цінності документів і розв'язання нагальних проблем керування документацією й архівами спонукали уряд Британії створити в 1952 р. спеціальний Комітет відомчої документації під керівництвом державного службовця Персі Джеймса Грігга (комітет Грігга), до складу якого, крім менеджерів вищого ешелону архівної галузі, увійшли й історики (зокрема фахівці Інституту історичних досліджень (Institute of Historical Research)). Результатом діяльності комітету стала низка основоположних висновків, народжених багаторічним застосуванням ідей Г. Дженкінсона та Ф. Брукса стосовно відбору документів на знищення. Практика засвідчила їхні вади й потребувала негайного реагування на державному рівні. Закони 1877 і 1899 рр. хоча й «контролювали» знищення окремих видів документів, однак не працювали належним чином та нормативно застаріли.

Звісно, найбільше проблема експертизи цінності документів стосувалася неісторичних відомчих архівів, оскільки критерії, які теоретично забезпечували їх захистом від знищення, «фактично не давали жодних гарантій, бо не могли працювати належним чином»¹⁷. Уживані заходи не задовольняли потреб архівів із сучасною документацією. Зауважмо, згідно з ученням Г. Дженкінсона, установа сама визначала доцільність постійного зберігання того чи іншого документа залежно від власних установок і бачення справи, без будь-яких обмежень чи втручань із боку вищого архівного керівного органу. Власне, йшлося

про відомчу експертизу, яка процедурно регулювалася повноважними для цього органами чи особами. Саме тому комітет Грігга, аби обмежити волю установи в знищенні документів, запровадив *2 критерії експертизи: управлінський і історичний*. Експертиза документів мала проводитися в 2 етапи. Ідеться про те, щоб у визначенні доцільності постійного зберігання документа для установи (згідно з управлінським критерієм) водночас завбачливо враховувалася його значущість як історичного джерела. За даними комітету Грігга, якщо уповноважений здійснювати в установі експертизу орган або особа визначали місію документа короткотривалої дії, то мало ймовірно, що такий документ матиме в майбутньому «матеріально-історичне» значення¹⁸.

Відповідно до управлінського критерію, на першому етапі експертизи документів в установі через 5 років тимчасового зберігання 50–90% із них мали бути знищені. На другому етапі – через 25 років зберігання, документи потрапляли під повторний перегляд із позицій «управлінської» доцільності знищення, а решта з них оцінювалася професійним експертом через призму історичного критерію з метою визначення перспективи їх постійного зберігання з огляду на можливий науковий інтерес¹⁹. Фактично комітет акцентував увагу на організаційних, процедурних питаннях експертизи цінності документів, розробленні відповідної методики на ґрунті функційного вивчення значущості установи для управлінської сфери, спираючись передусім на інтереси відомства.

Подібний підхід до експертизи цінності документів за поданням комітету Грігга був закріплений у законі про державні документи 1958 р. Відповідальними за експертизу на рівні установи призначалися відділи з питань документування, а також уповноважені державною архівною службою експерти (переважно історики-архівісти).

Ініціативи комітету Грігга тривалий час дискутувалися фахівцями. Про уразливість окремих положень заговорили відразу після прийняття закону 1958 р. Найкритичнішим виступом проти напрацювань комітету став звіт перед парламентом про стан архівів і керування документацією в країні 1981 р. очільника нового комітету публічної документації, який опікувався проблемами відбору та експертизи цінності документів, – Дункана Вілсона. Головна ідея звіту полягала в тому, аби, по-перше, участь архівістів в експертизі цінності документів була вагомішою, а по-друге, акцент робити не на їх знищенні, а на визначенні цінності заради збереження²⁰. Йшлося також про відмову від управлінського критерію на користь інтересів істориків, архівістів-професіоналів, котрі націлені на максимальне збереження документів. Однак уряд країни не підтримав висновки комітету Вілсона, залишивши визначальними в діях причетних до експертизи цінності рівнозначними управлінський, історичний критерії, а менеджера – відповідальним за процедуру її організації та проведення²¹.

Від представлення звіту комітету Грігга в 1954 р. пройшло достатньо часу, аби говорити про слушність його пропозицій з експертизи цінності документів. На думку більшості сучасних британських фахівців, сумніватися в раціональній їх вираженості не доводиться. Незважаючи на змінність формату існування документів, новітні умови побутування інформації, засоби комунікації тощо і через це можливі «порушення» строків перегляду рішень про доцільність їх зберігання, Гелен Мерсер (H. Mercer) у політиках експертизи цінності документів, представлених Національним архівом Великобританії в 2004 р., проголосила систему Грігга найбільш дієвим теоретико-прикладним надбанням, від якого не варто відмовлятися, зауваживши на необхідності чіткого виокремлення кількісних, якісних критеріїв цінності для різних видів документів (у т. ч. у форматі електронних даних) залежно від типів урядових відомств і функцій, реалізованих ними²².

Приблизно в один час із напрацюванням теоретичних засад експертизи цінності документів у Великобританії з'явилися подібні студії у США. Перші з них наслідували, як зазначалося вище, ідеї Г. Дженкінсона і спрямовані були на визначення критеріїв знищення документів. Проте вже в 1940 р. Філіп Брукс запропонував відмовитися від такого обмеженого підходу на користь урахування й інших критеріїв. На його думку, беззастережній ліквідації підлягали документи, що містили дубльовану, масово розтиражовану інформацію. У 1946 р. Філіп Г. Бауер (F.G. Bower) розвинув ідеї Ф. Брукса і доповнив їх наполяганням закласти в цінність документа *інтенсивність користування* ним та *витрати*, пов'язані з його придбанням і зберіганням. Він розрізняв 4 типи користування: з метою забезпечення інтересів установи; захисту прав громадян; наукових досліджень і задоволення генеалогічної цікавості. Ф. Г. Бауер також запропонував *3 критерії визначення цінності документів: характеристики та кількісні показники документної інформації; релевантність; стислість і якісне значення змісту*²³. Обидва архівісти розглядали категорію *гіпотетичного користування документом у майбутньому* як ще один важливий критерій цінності²⁴.

У середині 1950-х роках суголосні ідеям комітету Грігга думки були висловлені Т. Шелленбергом. Відомий архівіст теж обстоював пріоритетність установи у провадженні експертизи, а також метод її функційної значущості у визначенні цінності документів. Установа уповноважена була знищувати неварті зберігання документи, залишаючи лише ті, які мали потенційно дослідницький інтерес, проливали світло на її історію, структуру, функції, повноваження, роль і значення в суспільстві. Однак відмінність суджень британців порівняно з Т. Шелленбергом полягала у виразному визнанні ними матеріальної, фізичної цінності документів.

За Т. Шелленбергом відбір документів на постійне зберігання мав ураховувати їх *первинну* (управлінську, правову, фінансову, політич-

ну тощо) і *вторинну* цінності. Слід зауважити, що поняття первинної, вторинної цінностей документів використовується архівістами різних країн активно й донині. Традиційно під «*первинною цінністю*» розуміють якість, притаманну будь-якому документові, створеному чи отриманому особою або установою, при реалізації ними своїх інтересів, функцій, що супроводжують і забезпечують прийняття рішень, виконання, контроль. Первинна цінність документів тісно пов'язана з причинами, які обґрунтовують їх створення, існування та користування. Під «*вторинною цінністю*» розуміють якість, властиву певним видам документів, що мають наукове значення, володіють об'єктивними доказовими чи інформаційними характеристиками. Під «*доказовими*» *характеристиками* автор мав на увазі документну інформацію, що могла пролити світло на історію, організацію та функціонування установи, а під «*інформаційними*» – ту інформацію, яка мала значення для науки. Коментуючи *інформаційні характеристики цінності*, Т. Шелленберг вважав, що попри різні підходи до визначення змісту, набору критеріїв, єдиний із них вартий уваги – це *інформація*, яка міститься в документі²⁵.

Згідно з концепцією архівіста, експертиза цінності документів мала відбуватися поетапно. Спочатку окреслювалося значення документа для установи, а за тим – для дослідника, чим, власне, він повторив ідеї Ф. Брукса. Особливу увагу Т. Шелленберг приділив обґрунтуванню критеріїв доказових характеристик цінності документів, які загалом залежали від місця установи в управлінській ієрархії. Найменш важливими документами проголошувалися ті, що були створені в офісах низового рівня адміністрування. Зауважмо, подібний підхід до експертизи був обґрунтований раніше Г. О. Майснером, Г. В. Санте, В. Рором та іншими європейськими архівістами. Критично відгукуючись на студії американського архівіста, саме *доцільність зберігання*, за словами німецького архівіста Фріца Циммермана, а не *походження* документа, мало би стати визначальною умовою відбору документів.

В останні роки життя Т. Шелленберг активно пропагував виняткову роль архівістів в експертизі цінності документів, вважаючи їх неодмінними учасниками процедури стосовно не лише історичних, але й новітніх документів. Однак Т. Шелленберг не розглядав експертизу цінності документів у контексті професійної етики Г. Дженкінсона чи практичної компетентності архівістів Г. В. Санте – В. Рора²⁶.

Особливістю теоретичних викладів відомого архівіста щодо експертизи документів є спроба розробити комплексний підхід до процедури з урахуванням розрізнення їх первинної, вторинної значущості, орієнтуючись на німецькі формально-ієрархічні критерії цінності, а його книга 1956 р. «*Сучасні архіви: принципи і техніки*» («*Modern Archives: Principles and Techniques*») стала втіленням витонченого синтезу європейської й американської традицій архівістики.

У 1970-х роках помітний внесок у розвиток теорії експертизи цінності документів зробило Товариство американських архівістів, що спонсорувало видання серії тематичних архівних посібників, у т. ч. Мейнарда Дж. Брічфорда (M. J. Brichford). Саме йому належать ґрунтовні виклади з архівної експертизи документів, зокрема з визначення *б критеріїв її проведення: якісні та кількісні характеристики документа* (вік; обсяг; форма; характеристики, пов'язані з функцією установи; доказова, інформаційна характеристики); *управлінська цінність*; *дослідницька цінність* (унікальність; достовірність; читабельність; вік; доступність матеріалу; частота, тип і якість користування); *архівна цінність* (перехресні посилання між документами чи повторюваність їхнього змісту, а також категорія «*витрати*» на збереження та користування, що була запропонована Ф. Бауером)²⁷. Відгукуючись про студії попередників – Т. Шелленберга, Ф. Брукса, Ф. Бауера та інших колег, котрим належать провідні дискурси проблемної історіографії, М. Дж. Брічфорд цілком слушно зауважив на їх відчутній заангажованості, спричиненій тим, що кожен із них офіційно перебував на службі федерального уряду США. Тому по-новаторському звучала думка чіткіше визначити критерії експертизи цінності документів та процедуру її реалізації, враховуючи інтереси різних громадських інституцій, юридичних, приватних осіб і закликаючи до альтернативного наративу із новітнім осмисленням практики оцінювання документів особового походження²⁸.

Тоді ж світ побачили праці Мітчелла Торнтона (M. W. Thornton), Елінора Маккей (E. McKay), Франсіса Блуена-молодшого (Fr. X. Blouin Jr.) та інших, котрі намагалися увиразнити окремі аспекти експертизи цінності документів завдяки скрупульозному вивченню структурності установи як управлінської інституції з екстраполяцією на експертні методики, їх урізноманітнення технікою випадкового відбору та прогнозованого користування в дослідницькій роботі чи новими критеріями (як-то *інформаційний дефіцит*), визначенню міри безпечності й доцільності знищення дубльованої інформації тощо²⁹. Певно, найпомітнішими з-поміж них стали ті, в яких уперше було порушено питання експертизи цінності документів на новітніх носіях, т. зв. машинозчитуваних. Ідеться про «піонерські» студії Майєра Гарі Фішбайна (M. H. Fishbein), Ернста Оке Кромнова (E. A. Kromnow), Чарльза М. Доллара (C. M. Dollar) та інших фахівців різних континентів, що представили розширене бачення теми завдяки особливостям технотронних документів, зокрема їх матеріальним і інформаційним характеристикам, відсутністю жорстких просторових обмежень щодо місця зберігання як фізичних об'єктів, хоча з актуалізацією проблеми перевірки достовірності даних, технічного забезпечення доступу, захисту, зберігання та керування відповідними базами, архівування електронних документів³⁰. Принагідно зауважмо та-

кож, що особливістю розроблення теми у другій половині ХХ ст. стала поява розвідок, присвячених експертизі специфічних видів документів, зокрема аудіовізуальних³¹, та ґрунтовних праць про компетентності й рівень кваліфікації самого експерта³².

Пошуки шляхів удосконалення системи експертизи документів відбувалися з перемінним успіхом, а емоційна, негативно забарвлена репліка Джеральда Гама (G. F. Ham) тих років: «Чому ми повинні робити це так погано?», – свідчить про усвідомлення необхідності активізувати студіювання ефективніших варіантів процедури, теоретично обґрунтувавши їх³³. Він неодноразово закликав архівну спільноту та менеджерів вищої ланки галузі розробити інституційну, регіональну, національну політики відбору документів, що мали лягти в основу «критичних елементів експертизи», пропонуючи враховувати розмаїття документів в інформаційному середовищі, особливості їх створення й побутування, значення для суспільства, особи, держави³⁴. Майже через десять років Гелен Самуельс (H.W. Samuels) прийняла виклик Дж. Гама і виклала власне бачення міжвідомчої експертизи в контексті теорії документаційної стратегії³⁵. До цього американські спеціалісти (Джутта Рід-Скотт (J. Reed-Scott) і Фей Філліпс (F. Phillips)) також спробували застосувати критерії бібліотечної науки для формування архівних колекцій, що не відзначилося успіхом та не знайшло схвалення архівістів-практиків³⁶.

Наступний важливий крок у розробленні цього питання належить Джоан К. Гасс (J. K. Hass), Г. Самуельс і Барбарі Сіммонс (B. Simmons), котрі закликали архівістів із розумінням ставитися до науково-технологічних змін природи документування, урізноманітнення моделей комунікації та наслідків для формату побутування документів, методологічно опосередковано заклавши підвалини документаційної стратегії³⁷. 1986 р. Г. Самуельс розширила цю теорію завдяки чіткому обґрунтуванню зв'язку між архівної експертизою і комплектуванням³⁸. Оригінальними ідеями на царині експертизи відзначився Девід Бірмен (D. A. Bearman), який запропонував застосувати методи керування ризиками для відбору документів на постійне зберігання³⁹, що залишилися на околицях архівних дискусій.

На початку 1990-х років Френк Болз (F. Boles) і Джулія Маркс Янг (J. M. Young), узагальнивши західноєвропейський, північноамериканський практичний досвід та теоретичні підходи до експертизи цінності документів, синтезували нові знання й сконцентрували *критерії в 3-х модулях*: критерії, пов'язані з інформаційною цінністю (19 позицій); критерії, залежні від особливостей зберігання (5 позицій); критерії, пов'язані з наслідками рішення щодо експертизи (6 позицій)⁴⁰. Тож розроблена ними модель експертизи базувалася на 30-ти критеріях. Хоча така кількість критеріїв вимагає гнучкої методи застосування та керування, однак авторам вдалося довести її дієвість, протестувавши

запропоновану модель у реальних умовах і навіть спробувавши провістити завершення історії творення системи цінностей документів.

Із кінця XX ст. відмічається жвава дискусія стосовно теорії архівування, яку каталізувала стаття Франка Берка (F. Burk) «*Майбутнє архівної теорії в Сполучених Штатах*» («*The Future of Archival Theory in the United States*», 1981 р.), де він закликав укотре переглянути засади експертизи цінності документів. Критика теоретичних викладів процедури вмотивовувалася необхідністю першочергового врахування технологічних проблем, пов'язаних із експертизою документів на новітніх носіях. Знову з'явилися заяви, що кожен архівіст, оперуючи методом спостереження та іншими простими емпіричними підходами, здатен визначити міру цінності документа без зайвих теоретизувань⁴¹. Твердження Дж. Робертса (J. W. Roberts) про те, що попит завжди визначає цінність документа, відкидає в часі до ідей, пропагованих Ф. Циммерманом ще в середині 1950-х років. Позбавлено сенсу обговорювати пропозиції Дж. Робертса всерйоз. Однак говорити про ревізію теорії цінності в контексті модернізації старих ідей слід для того, аби розуміти, що крилося за цим реваншем. Вочевидь ідеться про кризу теорії експертизи цінності документів і усвідомлення архівістами марності сподівань універсалізувати знання з метою врахування усіх конкретних випадків і ситуацій процедури. Утім, реваншистські настрої не похитнули віри американських дослідників у дієвість управлінського та історичного критеріїв, експертних дій, орієнтованих на визначення первинної і вторинної цінностей документів.

Традиції експертизи, напрацьовані у США упродовж минулого століття, залишаються чинними донині⁴². Фахівці стверджують, що після певної тривалості зберігання знищується до 99% документів установи. Складно судити про наслідки такого підходу до експертизи цінності документів для документальної, культурної спадщини країни чи в глобальному масштабі – світу. Однак процедурний акцент залишається незмінним – виокремлення із документального фонду, масиву тих одиниць, зберігання яких невиправдано ні з позицій первинної, ні вторинної цінності.

Для Канади експертиза цінності документів в архівній практиці так само має давню традицію унормування та теоретичного освоєння процедури, суголосну напрацюванням британських архівістів. У 1914 р. тут запроваджується правова норма, згідно з якою знищення документів федерального уряду може відбуватися лише через дозвіл Ради казначейства. Так само, як і в США чи Великобританії, згодом приходить усвідомлення небезпеки монопольного права ухвалювати рішення стосовно знищення документів, і в 1945 р. на державному рівні створюється спеціальна міжвідомча комісія, покликана спільно з Радою казначейства розпоряджатися долею урядових службових доку-

ментів. Із 1960-х років ця комісія уповноважена була здійснювати повне керування експертизою на державному рівні, а національний архівіст проголошувався відповідальним за координацію основних заходів, пов'язаних зі збереженням публічних документів. Прийняття нового архівного закону в 1987 р. змінило компетентні повноваження Національного архіву Канади (далі – НАК), зобов'язавши його одноосібно відповідати за загальне керування, координацію й контроль за експертизою цінності документів. Тоді ж НАК розробив рейтинг федеральних державних установ, який впливав на визначення цінності документів, продюкованих ними. Новітній формат існування НАК від 2004 р. не змінив міру його відповідальності за експертизу. Відзначимо також, що пошуки оптимальних варіантів теоретичного, практичного забезпечення експертизи першочергово стосувалися документів вищих органів державної влади та управління. Незмінною умовою процедури залишалося прикладне застосування *управлінського й історичного* критеріїв.

Неабияким явищем канадської архівістики стало розроблення Террі Куком теорії макроекспертизи документів, суть якої полягала у важливості вивчення середовища народження документів та інфраструктури їх функціонування. Таке студіювання повинно, на його глибоке переконання, передувати проведенню експертизи і впливати на її результат⁴³. Активним провідником ідеї макроекспертизи документів став відомий історик, педагог, національний архівіст Канади 1993–1998 рр. Жан-П'єр Валло (J.-P. Wallot), котрий припустив, що подібний підхід міг наділити архівістів концепційно новими можливостями оцінювання документів.

Проте не всі архівісти прихильно поставились до ідей Т. Кука (T. Cook), запропонувавши альтернативні підходи до експертизи цінності документів. Наприклад, професор Університету Британської Колумбії Террі Іствуд (T. Eastwood) наполягав на необхідності архівам самим відстежувати динаміку попиту на ті чи інші види документів для визначення їх цінності. Йому належить оригінальний виклад перспектив із критерієм користування документом, суть якого полягала у частоті звернень до нього⁴⁴. Із 1990-х років його університетська колега Лучана Дюранті (L. Duranti) активно популяризувала думку, що експертизу документів важливо проводити відповідно до тієї шкали цінностей, яка була актуальною на момент їх створення⁴⁵. Зауважмо, такий підхід до базових засад архівістики раніше був ґрунтовно розроблений німецькими архівістами, зокрема Г. Боомсом, про що йтиметься далі.

Г'ю Тейлор (H. A. Taylor) вважав доцільним розширення кола учасників експертизи документів, аби вони могли репрезентувати інтереси усього суспільства, а не лише державної чи політичної еліти⁴⁶. Студіюючи різний досвід експертизи, орієнтований на короткострокову відповідність інтересам уряду (британський варіант) чи тривале формування

документальної спадщини людства (німецький варіант), Г. Тейлор запропонував збагатити його «квебекськими» варіаціями, пропагуючи пріоритетність збереження документів для діяльності будь-якої установи⁴⁷. Відповідно до закону про архіви від 1983 р. провінції Квебек, кожна організація зобов'язувалася здійснювати експертизу цінності документів у тісній співпраці з архівами. Це проголошувалося чільним вектором їх зовнішньої комунікації. Основними вимогами до експертизи документів були такі: макроекспертиза становить базис процедури, тобто урахування середовища створення та функціонування документів, установи зокрема, є обов'язковим; участь архівів як провідних професійних осередків в експертному процесі; врахування важливості документів, народжених поза державними структурами й необхідність їх зберігання; істотна роль інформаційних потреб суспільства у визначенні доцільності перебування документів в архівах.

Як бачимо, органічне поєднання європейського й американського досвіду – суттєва риса канадських практик у розробленні експертизи документів. Ухвалені у Квебеку політики режимів зберігання, передавання, депонування та розпорядження державними архівами (1985 р.); керування поточними документами (1985 р.), напівактивними документами (1988 р.), статичними документами (1991 р.) тому підтвердження.

Загалом, якщо говорити про північноамериканський досвід експертизи цінності документів, то він зазнав відчутного впливу напрацювань європейських архівістів, передусім британських. Щоправда, для канадського архівного простору останніх десятиріч також характерним є широке запозичення ідей німецького архівознавства, продуктивні дискусії, спричинені оприлюдненням у 1987 р. у провідному часописі «Archivaria» знакової праці Ганса Гайнріха Боомса «*Суспільний лад і формування [документальної] спадщини: до проблеми архівної експертизи джерел*» («*Society and the Formation of a Documentary Heritage: Issues in the Appraisal of Archival Sources*»), яка викликала домінуючий теоретичний диспут останніх десятиліть довкола *соціального виміру* процедури відбору документів на постійне зберігання. Притаманні канадцям проникливість і мотиваційний потяг до національної ідентичності зробили їх теорію експертизи цінності документів доволі чутливою до інтерпретацій загальнонаукових філософських, архівознавчих теоретико-фундаментальних аспектів процедури, виокремивши особливою увагою ідею формування світової документальної пам'яті. Для американської архівістики характерним дискурсом порушеної теми є розв'язання передусім прикладних завдань експертизи, хоча при цьому не заперечується перспектива конструювання особливої інтелектуальної критики в площині філософії пам'яті.

Скромні намагання визначити, що є спільним в експертній практиці обох країн, дозволяють зробити висновок про єдиний підхід – утиліза-

цію «непотрібних» документів після з'ясування їх первинної й вторинної цінності; ставлення до управлінського й історичного критеріїв як основоположних; бачення безперечного виробничого, комунікаційного зв'язку між діловим і архівним етапами життя документів у реалізації ефективної моделі оцінювання; визнання особливої місії архівістів при доволі відчутній автономії установ у цьому питанні; функціоналізм як методологічний «майданчик» для з'ясування значущості установи та її документації.

Використавши фрагментоване розкриття теоретичних ідей із експертизи цінності документів у спробі подати цілісність, важливо також згадати архівний досвід ФРН. Ми маємо всі підстави ставитися до німецької архівістики як до однієї з провідних у Європі, оскільки її теорія експертизи цінності документів і сьогодні пропонує прогресивні зміни в пошуковому ландшафті.

Традиція оптимізації управління для німців завжди була актуальною. Варто згадати хоча б досвід створення реєстратур, який для багатьох спеціалістів є прикладом усвідомленого ставлення до важливості порядку в організації роботи з документами. Німці були одними з перших, хто ґрунтовно й методично вивчав питання експертизи цінності документів із метою їх збереження, а не знищення, як це було у Великобританії чи США. Протилежні підходи викривають фундаментальну різницю у відборі документів на постійне зберігання. Ті, хто акцентував увагу на знищенні документів, керувався короткотривалими утилітарними інтересами. У той час прихильники німецького підходу переймалися збереженням документів і працювали на довгострокову перспективу – накопичення документальної спадщини.

Для німецької архівістики доволі помітним є концепт ролі архівіста в експертизі документа. На противагу британському досвіду ідея відповідальності архівістів за відбір документів на постійне зберігання на нормативному рівні була закріплена в німецьких землях ще в XIX ст. У деяких із них архівісти одержали монопольне право на комплектування архівів. Наприклад, так сталося у Пруссії ще в 1833 р., коли за ними було закріплено право вирішального голосу стосовно того, чи буде документ знищений, або збережений для нащадків. Варто зауважити, що йдеться не лише про право архівістів, а й про їх особливу соціальну роль, зобов'язання, унікальну місію перед суспільством – формування колективної пам'яті.

На початку XX ст. активним захисником претензій архівістів на виняткове право при відборі документів на постійне зберігання став В. Ліпперт (W. Lippert), котрий називав їх «історичними експертами»⁴⁸. Аргументуючи свою позицію, фахівець зауважував, що кожен архівіст може вважати себе істориком, і навпаки. Відомий архівіст, історик права Карл Отто Мюллер так само не погодився із Г. Дженкінсоном,

і назвав експертизу документів найважливішою місією архівіста та заперечив право установ бути єдиними уповноваженими вирішувати майбутнє документів⁴⁹. Описуючи процедуру проведення експертизи цінності, він вважав, що найвищою ознакою професійності архівіста є той стан, коли жоден «зайвий» документ не потрапив до архіву, а той, що потрапив, – ідеально зберігся⁵⁰.

Значну увагу в німецьких землях завжди приділяли співпраці архівів з установами. Наприклад, ще в XIX ст. результатом такої взаємодії стало розроблення міністерством юстиції Пруссії спільно з державним архівом інструкції з переліком видів документів та строків їх зберігання після «активної служби» (до 1-го, 5-ти, 10-ти, 20-ти, 30-ти років)⁵¹. За часів Ваймарської республіки важливим кроком до унормування експертизи цінності документів став указ уряду від 12 грудня 1927 р., згідно з яким архівісти зобов'язувалися проводити систематичний огляд документів міністерств стосовно виявлення тих із них, що потребували постійного зберігання. Передбачалося, що проведення таких заходів відбуватиметься один раз у 10 років, після чого почнеться новий цикл формування документаційного фонду установи для передавання в архів. Указ спричинив низку нормативних актів, які врегульовували окремі аспекти відбору документів на постійне зберігання, та активне обговорення фахівцями загального порядку процедури.

Більшості дослідникам цього часу притаманна віра у прогрес людства та володіння відчуттям *історичності життя*, благословення «ліберальної національної держави», яка за своєю природою мала би зберігати документальну історичну спадщину⁵². Набір стандартних критеріїв цінності на кшталт *інтуїтивного розуміння, інтуїтивного визначення, інтуїції, безперечного авторитетного досвіду, людської зрілості, очевидної цінності* та інші тривалий час переважали в архівній справі, а праці, які з'являлися в німецькомовному світі, засвідчують тенденцію «утримання» від теорії практично до кінця першої половини XX ст., коли Гайнріх Отто Майснер (H. O. Meisner) запропонував відмовитися від старої ідеї утилізації архівних документів на підставі «інтуїтивної експертизи»⁵³.

Чи не першим про це заговорив К. О. Мюллер (K.O. Müller), запропонувавши визначити категорії цінності документів залежно від управлінського рівня підпорядкування установи (центральної, проміжної, місцевої чи локальної). Відповідно, установи центрального й проміжного рівнів керування продукували особливо цінні документи. Безперечно, це приховувало небезпеку легковажного ставлення до документів особового походження чи приватних, оскільки фактично вартісними визнавалися ті, що створювалися керівною, політичною елітами. На думку Г. Г. Боомса, таким чином спотворювався загальний образ суспільства і знікчечувалося накопичення документальної спадщини.

У 1937 р. на щорічних зборах німецьких архівістів у Готі Г.О. Майснер заявив, що для такої важливої й масштабної місії принципу «тактильного відчуття» (Fingerspitzengefuehl) недостатньо. Він запропонував установам щоп'ять років проводити відбір документів на державне зберігання. І хоча керівник установи проголошувався відповідальним за експертизу цінності документів, однак архівісти, у свою чергу, зобов'язувалися брати активну участь у визначенні того кола актів, які втратили цінність для керування⁵⁴. Йому також належить обґрунтування 3-х критеріїв цінності документів: *вік, зміст, управлінська значущість*. Напрацювання Г. О. Майснера були актуальними упродовж майже 20-ти років і критично переглянуті вперше лише в 1957 р. на щорічних зборах німецьких архівістів у Кобленці.

Г. Майнерт (H. Meinert), якого сучасники називали справжнім «Коперніком» у німецькій архівістиці, розв'язуючи «вузлову проблему модерної архівної науки» (Р.-А. Ботьє) в гуманістичному дусі, вважав, що експертиза буде успішною лише за умови проведення до чітко фіксованих вимог, «виведених» із принципів вищого рівня – *Народ, Держава, Культура*, не конкретизуючи при цьому їх зміст⁵⁵. Він був категоричним прихильником «принципу позитивного відбору» й гостро критикував «негативний принцип утилізації». Визнаючи складність універсалізувати критерії експертизи, Г. Майнерт наголошував на тому, що архівіст має бути істориком, а «гарний архівіст повинен бути майстром своєї справи», оснащеним досвідом, практикою, пасіонарністю й інтуїтивною впевненістю⁵⁶.

Актуалізація принципів провінієнцу та пертиненцу в середині ХХ ст. вплинула на формування загрозливих трендів в експертизі цінності документів. Ідеться про неприховану перевагу тих із них, що були народжені в стінах «над-суспільних» державних органах влади. Оскільки фондоутворювачами є не тільки ці установи, то виникло питання про цінність документів, створених в інших умовах, у середовищі неформальних інституцій суспільства, не лише з урахуванням «структурних», «функційних» критеріїв установи. Це спричинило хвилю «сурогатних», ефемерних методів експертизи «непродуктивного значення», які швидко були забуті⁵⁷.

Георг Вільгельм Санте (G. W. Sante) та Вільгельм Рор (W. Rohr) «вдихнули» в ідеї К. О. Мюллера та Г. О. Майснера друге життя, конкретизувавши окремі положення відповідно до вимог часу та з огляду на практичний досвід експертизи цінності документів періоду Третього Райху. Г. В. Санте належать ідеї узалежнювати роль установи від виконуваних нею функцій, що впливає на з'ясування доцільності збереження її документів, а також оновити «стару» тактику «новою» стратегією – визначати цінність документів ще до того, як вони потрапляють в архів, тобто на рівні комплектування чи передавання документів

установі. Це фактично означало, що віднині архівісти мали визнати втрату ними монополії на одноосібне вирішення долі документів⁵⁸.

Увагу було акцентовано на документах, що першочергово відображають функції установи. Архівісти вважали їх вартими уваги за будь-яких обставин та такими, які беззастережно потребують постійного зберігання. В. Рор пішов далі, намагаючись розвинути ідеї Г. В. Санте, творчо підійшовши до класифікації установ. Він стверджував, що для проведення експертизи цінності документів важливе значення має рівень адміністративного підпорядкування установи, характер її управлінських дій, а також ступінь самостійності закладу при прийнятті рішень. Опосередковано розумілося, що практично всі документи уряду підлягали обов'язковому державному зберіганню. Натомість документи низових органів влади потрапляли під значну утилізацію, що пояснювалося рівнем їх підпорядкування та обмеженою автономією у вчиненні дій і прийнятті рішень. При проведенні експертизи цінності документів пропонувалося також враховувати градацію вищих органів влади й управління. До прикладу, вважалося, що документи міністерства закордонних справ є важливішими через статус самого відомства, порівняно з міністерством торгівлі чи ін. Примат зовнішньої політики над внутрішньою, політики над економікою, бюрократичний принцип ієрархічної градації в експертизі цінності документів – такі основні риси моделі експертизи Санте – Рора.

Спроба Г. В. Санте, В. Рора звільнити архівних працівників від величезних витрат часу на проведення експертизи цінності документів і перекласти відповідальність за це на установи на підставі системи формальних критеріїв не викликала великого захоплення, проте детермінувала активне обговорення порушеної проблеми. Незважаючи на очевидну недосконалість, довгий час вона залишалася панівною в архівному середовищі, аж допоки Фріц В. Циммерман (F. W. Zimmermann) не запропонував виводити цінність документів не лише з адміністративних функцій установи, а також враховуючи потреби й інтереси людини⁵⁹. Тоді ж актуалізувалася ідея «тривалих цінностей», орієнтована на врахування не лише поточних, але й майбутніх потреб професійних істориків при змінності трендів науки.

У розвідках Ф. В. Циммермана головним критерієм цінності документів розглядався їхній *зміст*⁶⁰. Він увів у науковий обіг поняття «ринкова цінність документа» («ринковий попит документа») як ще один критерій експертизи. Розвиваючи цю ідею, дослідник вважав, що лише попит особи, суспільства, держави на конкретний вид документа визначає його цінність. Він спробував встановити зв'язок між попитом, змістом і користуванням документом. Щоправда, сам автор поняття «ринкова цінність документа» згодом переглянув власні ідеї, відмовившись від особливо претензійних заяв про тотальну його дієвість, заува-

живши на тому, що складно визначити попит, ступінь цікавості до документної інформації в майбутньому⁶¹. Зауважмо, набагато пізніше цю сміливу думку запозичив і розвинув Т. Іствуд, про що йшлося вище.

Також Ф. Циммерману належить ідея прогностичної ймовірності користування документами в майбутньому як провідного чинника експертизи⁶². Це, в свою чергу, спричинило доволі широку дискусію довкола можливого майбутнього значення документів і передбачень їх цінності через 50 чи 100 років у контексті наукових перспектив (Г. Майнерт)⁶³. На перший погляд може видатися, що архівісти вторглися в царину теології, намагаючись пророчити про доцільність збереження документів в ім'я майбуття історичної науки. Однак, за тонким спостереженням Г. Боомса, прийдешнє народжується сьогодні⁶⁴. Тому «зчитати» докази й інтерпретувати ознаки майбутніх подій сьогодні, а за тим розв'язати питання доцільності збереження їхніх документальних свідчень відомому архівісту видалося доволі успішним проектом. Проте час довів спекулятивність багатьох підходів і продемонстрував ефемерність футурології потенційних проблем історії.

Виклик, кинутий Ф. Циммерманом усталеному сприйняттю критеріїв цінності, спричинив критику. Соціально-економічне обґрунтування ринкової цінності документа виглядало непереконаливим, тому було жорстко розкритиковане іншим учасником дискусії – німецьким архівістом Артуром Зехелем (A. Zechel), котрий відгукнувся на циммерманівські ідеї рядом публікацій і низкою коментарів⁶⁵. Удавшись до гештальт-теорії, відомий архівіст запропонував для експертизи цінності документів запозичити *критерії Еренфельса*, суть яких криється, по-перше, в тому, що ціле представляє собою дещо більше, ніж сума його частин, а по-друге, складові однієї цілісності – справи (дос'є), фонду, архіву, які мають ідентичну спрямованість, взаємозамінні через тотожність один одному⁶⁶. Також А. Зехель залишався послідовним прихильником «естетики» провінієнц-принципу, вважаючи походження ключовим критерієм для визначення цінності документів.

На думку окремих фахівців, А. Зехель мав більш високі амбіції, ніж просто сперечатися з Ф. В. Циммерманом⁶⁷. Заувага слушна, бо той, справді, спробував цілісно викласти теоретичні засади архівістики як незалежної науки від історії, не послаблюючи уваги до теорії експертизи цінності документів, для якої та є ключовою.

Особливістю наукових пошуків А. Зехеля вважають прискіпливе ставлення до зв'язків між архівістикою та історією. Із цією метою дослідник радив завжди пам'ятати про протяжність їх еволюції, виокремлюючи 3 фази. Перша фаза історії, хоча й залишила «сліди», однак події, згідно з А. Зехелем, зникли в минулому й опинилися поза пам'яттю; друга – меморіальна, віддзеркалена в історичних джерелах, а третя – репродуктивна, заземлена на науковій інтерпретації джерел,

історіописанні. А. Зехель зауважував на прив'язці архівістики саме до меморіальної фази історії. На відміну від історика, захопленого творенням наративу на широкій джерельній базі, для архівіста будь-яке історичне джерело важливе лише в контексті автора («виробника») як «залишок», «слід» його діяльності⁶⁸.

Розвиваючи ідеї А. Зехеля, колеги зауважували, що історичні дослідження за своїм змістом – завжди ретроспективні і стосуються «завершеної реальності»⁶⁹. Спостерігаючи минуле опосередковано, ми прагнемо мати доволі досконалу його картину. Прагнучи прорватися за межі людської пам'яті, долаючи обмежену здатність пам'ятати, особа має покладатися на «конкретні докази минулого, що звели сьогодення» – історичні джерела⁷⁰. При цьому важливість архівів – неоціненна, оскільки історики залежать від джерел, які слугують умовним гарантом об'єктивності досліджень. Архівісти покликані удосконалювати теорію, методiku експертизи цінності документів із тим, щоб розробити такі критерії, підходи, які дозволили б успішно конституювати та ефективно контролювати зберігання й користування документальною спадщиною.

Багатогранні історичні, архівознавчі, філософські, політичні виклади А. Зехеля довкола взаємин історії й архівістики відіграли важливу роль, по-перше, в об'єктивному зближенні й розрізненні їхньої термінології; по-друге, умовному відстороненні історика від відбору архівістом документів на постійне зберігання (якщо сам архівіст не є істориком за фахом), а по-третє, послабленні дискусії стосовно того, чи має бути архівіст обов'язково істориком⁷¹.

Між іншим, розглянуті вище критерії побутували і в східній німецькій архівній науці, яка за відомих суспільно-політичних обставин зазнала значного впливу марксистсько-ленінської методології. Тут провідником функціоналізму як методології реалізації експертизи цінності документів у другій половині XX ст. виступив Л. Ендерс (L. Enders). Функційне значення установи, соціальний статус авторів документів, їх рейтинг у бюрократичній ієрархії закладу – традиційно пріоритетні категорії. У той же час природа, властивості документа, особливі ціннісні критерії – *місце в документальній спадщині, характеристики змісту*, зумовлені територіальними й часовими подіями, мали лише додаткове значення⁷². Намагання визначити критерії експертизи цінності документів на ґрунті теорії інформації, коли її ціннісні характеристики стають основоположними критеріями, не знайшли належного обґрунтування. Л. Ендерс також наполягав на тому, що архівна експертиза цінності документів повинна вимірюватися відповідно до її значення для суспільного розвитку, а також «сутністю» соціуму, як про це писав Г. Майнерт.

Характерне залучення гуманітаристики до сфери архівістики зумовлювалося зростанням популярності першої у 1960-х роках. Однак слід

указати, що інтеграція досягнень суспільних наук в експертизу цінності документів відбувалася поверхнево через відкритість низки питань, наприклад, яким чином архівістам слід з'ясовувати значення документа для суспільства на довготривалу перспективу, або ж, як саме трактувати категорію «суспільний розвиток» чи «суспільні відносини». Пізніше Г. Боомс запропонував керуватися епістемологічною теорією соціально-історичної методології, орієнтованою на те, що архівісти збирають і зберігають документи, які відображають фрагменти історичних явищ, факти, часткові, дрібні, керовані та зрозумілі соціальні структури з тим, щоб можна було їх організувати системно, визначити причинно-наслідкові зв'язки між тенденціями, закономірностями, «ущільнити» чисельні події в єдиному часовому проміжку і з'ясувати структурні суспільні відносини, їх розвиток протяжно в часі і просторі. Це, на його думку, мало допомогти виявити інституційні умови, динаміку відносин у суспільстві в межах окремих подій. Через такі сегменти можна конструювати сітку, модель історичного розвитку, посиляючись на збережену архівістами документальну спадщину, творити власну інтерпретаційну картину минулого⁷³. Архівістам належало також представити програму формування національної документальної спадщини, виходячи із соціальних інтересів⁷⁴, що так само узалежнена від історичних обставин і умов існування громадянського суспільства⁷⁵.

Одним із найбільших теоретиків експертизи цінності документів минулого століття зарубіжні колеги називають багаторічного президента Федерального архіву Німеччини, віце-президента, президента Міжнародної ради архівів (1980–1988 рр.) Йоганнеса (Ганса) Гайнріха Боомса (Johannes (Hans) Heinrich Booms)⁷⁶. Виняткове місце в творчому доробку архівіста належить праці *«Суспільний лад і формування [документальної] спадщини: до проблеми архівної експертизи джепел»* (*«Gesellschaftsordnung und Überlieferungsbildung: Zur Problematik archivarischer Quellenbewertung»*, 1972)⁷⁷, де він комплексно й багатоаспектно представив порушену нами тему.

Г. Боомс не схвалив ідей сучасників, орієнтованих на значущість, елітарність фондоутворювача як вирішальний критерій, аби документи обов'язково одержали статус достойників на постійне зберігання, а також відкинув «марксистську» шкалу цінностей, популяризовану в тодішніх країнах «соціалістичного табору», заземлену на ідеологічних позиціях. Він запропонував власну систему експертизи документів, в основі якої перебувають інтереси всього суспільства⁷⁸, вважаючи, що архіви зобов'язані зберігати всі документи про життя громади, незалежно, в межах якої установи вони артикулюються чи статусу особи, з котрою пов'язані. Ця позиція була задекларована Г. Боомсом у заголовку статті і фактично стала основоположною для його теорії експертизи документів, що здобула визнання як доволі прогресивної.

Дослідник узяв на себе сміливість визначити зміст поняття «документальна спадщина» доволі просто і ємно як сукупність наявних свідчень історичної реальності, документів про минулі події, що дійшли до нашого часу. Г. Боомс вважав за необхідне їх зберігати в архіві, аби «гетерогенний континуум реальних подій» міг перетворитися в «інтерпретаційну, дискретну форму» існування⁷⁹. Насправді, як писав А. Зехель, це була *архетипна* функція архівіста, покладена на нього відпо⁸⁰. Повторимося, велика заслуга Г. Боомса, на нашу думку, полягає в тому, що він розкрив природну властивість архівіста – формувати документальну спадщину⁸¹.

Г. Боомс заперечив звичне бачення архіву як місця кумуляції документів, які забезпечували ефективність управління в «активному житті». Теоретичне осмислення поняття «архів» відобразилося у визначенні змісту терміна «документ», що в умовах появи новітніх носіїв інформації значно розширилося. І це вже не тільки службова документація, але й інші об'єкти, до появи та функціонування яких архівісти можуть не мати жодного стосунку. Тому, як твердив Г. Боомс, архівісти можуть відповідати за практичну сферу роботи з документами лише в тому випадку, коли йдеться про службову документацію⁸².

Для проведення експертизи документів архівіст, на думку Г. Боомса, по-перше, зобов'язаний добре орієнтуватися в історії самої установи, розуміти її місце і роль в житті суспільства, бути обізнаним із життям особи, коли йдеться про особовий фонд чи документи особового походження; по-друге, проводити експертизу з урахуванням історичності самого документа і брати до уваги, що міг значити цей документ на момент свого виникнення, а не з погляду поточного моменту; по-третє, працювати на те, щоб зберегти інформацію максимальних обсягів при мінімізації кількості самих документів⁸³. Г. Боомс також закликав, аби експертиза документів відбувалася комплексно, системно і на користь усіх верств суспільства⁸⁴.

Важливою є ремарка Г. Боомса стосовно місії архівіста щодо визначення цінності документів. Архівіст покликаний відбутися фахівцем, озброєним сучасною методикою, спрямованою на проектування й керування документаційними процесами, аби точно знати наперед, що згодом може потрапити в архів і в якому стані, тобто з урахуванням перспективи. При цьому він зобов'язаний керуватися винятково інтересами архіву, держави (національної безпеки), суспільства і культури⁸⁵. Подібна позиція була згодом активно підтримана й розвинута Т. Іствудом⁸⁶.

Зауважимо також, що на його глибоке переконання, тільки практичний, «максимально різноманітний людський досвід» робить зі звичайного архівіста професіонала, та дозволяє йому формулювати компетентні судження. Це створювало небезпеку у сприйнятті теоретиків експертизи документів, що не мали практичного досвіду. Проте

Г. Боомс не заперечував академічності в освіті архівіста, якщо вона була історичною⁸⁷. Усвідомлюючи суперечність цієї позиції колеги, вважаємо за необхідне зробити коментар загального плану. Традиційно в Німеччині розрізняють *Archivkunde* і *Archivwissenschaft*. Однак перше слово вживається в контексті архівних техніки, методів, у той час, коли іншим оперують у значенні близькому до українського «архівознавства». Очевидно, декларуючи свою позицію, Г. Боомс намагався підкреслити виняткове значення для особи, що проводить експертизу документів, володіння методами архівістики.

Як вважав Т. Кук, Г. Боомс першим намагався зламати стару парадигму архівістики і став яскравим «мислителем на філософських засадах архівної експертизи»⁸⁸. Виступаючи проти найгірших традицій тотального контролю над архівами, коли ідеологічні цінності держави визнаються основоположними для їхньої діяльності і мають бути репрезентовані в документах постійного зберігання, Г. Боомс пропонував суспільству визначити власні пріоритети, а потім, керуючись ними, проводити відбір документів. Він писав: «якщо дійсно є що-небудь або хто-небудь, хто має право надавати легітимність архівній експертизі», то це суспільство, котре декларує загальну громадську думку, санкціонує публічні дії керівників країни, генерує соціополітичний процес, уповноважує владу та забезпечує її фундаментальними орієнтирами. Особливість його позиції стосовно експертизи полягала в тому, що тільки громада, а не «обрані користувачі» (за Т. Шелленбергом) чи «державні адміністратори» (за Г. Дженкінсоном), має генерувати критерії, якими вимірюватиметься обґрунтованість архівного зберігання документів.

Розвиваючи цю думку, Г. Боомс вважав, що кожне суспільство має власні, історично детерміновані ціннісні рамки. Тому, коли йдеться про давні документи, необхідно діяти в рамках тієї системи цінностей, що була притаманна для того чи іншого суспільства конкретної епохи, яка й генерувала відповідної форми та змісту письмові акти. Останні власне тому лише існували, що забезпечували інтереси сучасників, заради яких були створені. Виважене сприйняття системи цінностей суспільства дозволило Г. Боомсу говорити про її відносність. Категорія *цінність*, як вважав Г. Боомс, завжди відносна. Йдеться про те, що цінність документа завжди встановлюється лише відносно значення подібного. Таким чином він порушив проблему ієрархії документів та їх цінності. І хоча цей вектор думок не знайшов продовження, утім залишився помітним у студіях фахівця. Суть його роздумів полягала в тому, аби стверджувати про цінність одного документа, варто його співвідносити з тими, що не одержали експертного висновку про доцільність їх зберігання, хоча були створені в одному середовищі, чи спільним автором. Це дозволить переконливо підтвердити вибір на користь «обранця»⁸⁹.

На початку 1990-х років Г. Боомс переглянув власні погляди стосовно пріоритетності інтересів суспільства, згенерованих часом у документах. Ідеться про суттєву заувагу, яка стосувалася важливості врахування не лише динаміки суспільного розвитку чи мінливої громадської думки, але й функцій тих «ключових творців документів, призначених суспільством для реалізації потреб та побажань» громади⁹⁰. Зміст документа і принцип походження, заземлені на суспільних потребах – такою виявилася формула теорії експертизи, до якої він згодом прийшов. Для нього принцип походження – це архівний прояв історичного детермінізму.

У цьому контексті Г. Боомс в унісон колегам стверджував, що архівісти потребують всебічного вивчення функціональних повноважень тих, хто створює документи. Це важливо для того, аби логічно виважено й методично правильно увідповіднити походження документів від функцій установи, мотивації особи, соціальної групи (як автора документа) тощо. У загальному йдеться про нову стратегію експертизи, чітко й завершено сформульовану наприкінці 1980-х років Т. Куком у вигляді теорії макроекспертизи документів, суть якої полягає в першочерговій необхідності врахування макроконтексту їх народження, походження, а не змістової, історико-документальної значущості. Однак Т. Кук виклав основи своєї теорії на філософському рівні через соціальні функції та інституційні макроконструкції, а Г. Боомс закликав до осмислення функційного підходу на стратегічному рівні, тобто можливості застосування такого підходу в державному масштабі, негайному переході від «аморфних» соціальних функцій, умотивованих ними документальних потреб, до їх конкретних інституційних проявів на ґрунті походження⁹¹.

Примітно, Г. Боомс також наполягав, що соціальні цінності, норми так само впливають і на архівістів. Ця теза відкривала розуміння й усвідомлення 2-х застережень: по-перше, досвід, приміром, СРСР чи НДР, є доволі драматичним для тих документів, які не вписувалися в систему офіційних соціальних цінностей, що вимагало відповідного реагування архівістів. По-друге, вони мають важелі впливати на систему цінностей суспільства і змінювати її легітимно.

Ці та інші ідеї Г. Боомса згодом знайшли продовження у працях колег із різних континентів, завоювавши неабияку популярність. Авторка теорії документаційної стратегії Г. В. Самуельс у студіях «Університетські записки: документування сучасних коледжів і університетів» (*Varsity Letters: Documenting Modern Colleges and Universities*), незважаючи на конкретну прив'язку в назві, висновки, синтезувавши теоретичні знахідки Г. Боомса, виклала положення, які можна застосувати загалом до будь-якого функційного аналізу діяльності установи та формування її архіву. Особливістю розвідки Г. В. Самуельс є не лише розкриття конкретної методології, яка уповні дає уявлення про засади функційного аналізу установи, план оцінювання, але й стратегія між-

інституційної діяльності, виявлення зв'язків між установами, залучення документів особового походження, що можуть доповнити бачення можливостей і їх реалізації, фокусуючись на всьому «взаємозалежному інформаційному всесвіті» (службових документах, публікаціях у засобах масової інформації, культурних артефактах тощо)⁹². Цілком слушно Т. Кук вважав Г. Боомса ідейним натхненником для себе та своїх колег у розробленні теорії архівної експертизи.

Безперечно, багато інших гідних архівістів зверталися до теорії експертизи Г. Боомса. Із-поміж таких укажемо на тих, хто не лише схвально її підтримував, але й конструктивно критикував, наприклад, Р. Браун, котрий, називаючи принцип походження основоположним, вважав, що його дія обмежується лише інституціями із жорсткою структурною моделлю⁹³. Однак він вважав Г. Боомса першим архівістом, хто визнав корисність герменевтики для з'ясування мотивів створення документів, не торкаючись при цьому відносності об'єктивного й суб'єктивного відображення в них реальності. Інша znana дослідниця – Барбара Л. Крейг, розвиваючи основні положення теорії експертизи Г. Боомса, доповнила їх класичними ідеями про важливість зовнішніх і внутрішніх характеристик документів для експертизи, зберігши прихильність до міркувань попередників⁹⁴.

Крім хвилі публікацій у фахових виданнях США, Канади, що стали відгуком на фундаментального змісту розвідку Г. Боомса і зробили його найбільш цитованим європейським архівістом в американському контексті, відмітимо популярність теорії на його батьківщині після об'єднання Німеччини в 1990-х роках, коли «партійність» моделі експертизи остаточно відійшла в минуле і центр уваги змістився на суспільство, особу як основних діячів історії та творців оцінкових засад⁹⁵.

Новаторський і ретельний розгляд питань, пов'язаних із формуванням документальної спадщини, дозволив Г. Боомсу торкнутися й інших важливих тем архівістики⁹⁶. Він чітко окреслив трансформацію архівної парадигми з «офіційної» в «суспільну», коли, крім доцільності зберігання документів в ім'я держави та забезпечення ефективності управління, культивується першочергове врахування константних суспільних потреб і запитів. Експертиза цінності документів, за визначенням Г. Боомса, «серце» архівістики, а ще обов'язок перед громадою, якій, зрештою, і належить документальний спадок.

Попри безперечну слушність і оригінальність багатьох міркувань архівіста, на нашу думку, найбільшим науковим досягненням Г. Боомса є обґрунтування *соціального виміру* експертизи цінності документів. Незалежно від того, із чим ідентифікується поняття «суспільство», чи-то з соціалістичною класовою, ліберальною конкурентною чи з технократичною індустріальною структурою, воно завжди виробляє й розвиває власний, легко впізнаваний набір скоординованих норм

і цінностей, спеціальних поведінкових моделей, які впливають на повсякдення й мислення її членів. Саме *соціальний контекст* зумовлює певну систему цінностей конкретної особи, що й лежить в основі діяльності архівістів-експертів. Безперечно, це залежить також від життєвого досвіду, походження, освіти, соціальної приналежності людини та інших факторів, котрі визначають її поведінку й вибір, але в системі координат цінностей того суспільства, частиною якого вона є, оскільки індивідуальні судження формуються його «упередженнями» (Г. Г. Гадамер) і «підсвідомими припущеннями» (Ю. Габермас). Інакше кажучи, існує своєрідний взаємозалежний зв'язок між особою і суспільством, при цьому вільний від абсолютного соціального детермінізму. З'ясування ролі архівіста у формуванні документальної спадщини суспільства як його члена й представника професійної корпорації, з урахуванням концепції соціалізації як особи залишається одним із нагальних філософських питань в архівістиці.

Працюючи на суспільне благо, як зазначалося вище, архівіст-експерт керується поняттям доцільності існування «неактивних» документів для історичної науки та політики, управління. У першому випадку все залежить від статусу науки загалом, історії зокрема, в суспільстві, а також історичної свідомості особи, загальнополітичної, соціальної й інтелектуальної установок певного часу (Т. Шидер)⁹⁷. Так, у деяких країнах побудова «соціалістичного суспільства» потребувала підтвердження через архівні документи справедливості теорії класової боротьби та її тріумфу. Тому експертиза цінності документів залежала від партійних настанов і ідеологічних підходів. Так було, приміром, у Радянському Союзі, коли нормативно-правове регулювання процедури чітко виважене ідеологією, а збережені документи мали стати «рекламою» переваг соціалістичного устрою. Коли ж до історії ставитися як до методи «висвітлення людського існування» (Т. Шидер), одержання чіткішого розуміння природи вчинків людей (Р. Коззелек), як елемента «нашого примирення з сьогоденням», «необхідного критерію для [...] майбутнього проекту» чи основи для «життя і прийняття рішень» у сучасному суспільстві (К.-Г. Фабер), тоді набагато складніше встановити суспільне значення архівної експертизи⁹⁸.

Проведене нами невеличке дослідження показово доводить багатогранність теми. Історія засвідчує, що ні професійного опортунізму, ні ідеологічно натхненних провокацій у дусі соціалістичного минулого чи активно залучених досягнень гуманітаристики недостатньо для того, аби однозначно розв'язати питання. Проте зробити окремі висновки стосовно основних концептів експертизи цінності документів у зарубіжному науковому просторі можна спробувати. **По-перше**, йдеться про роль архівістів в експертизі. Ретроспективний огляд питання доводить неоднозначне ставлення до його розв'язання: від заперечення

можливої участі до категоричного ствердження її обов'язковості. Зосереджуючи увагу на цьому, із 1990-х років дослідники прийшли до висновку про зміну трендів і однозначну важливість архівістів при визначенні цінності документів. Поетичні модерні визнання їх «опікунами», «будівничими», «комунікантами зафіксованої інформації», керуючими «світовою пам'яттю» і «меморіальною комунікацією»⁹⁹, що повсюдно зустрічаються у спеціалізованих публікаціях, – підтвердження цьому. Архівна наука традиційно зосереджується на архівуванні документів і проблемах, пов'язаних із комплектуванням архівів. Як зазначала Ангеліка Менне-Гарітц (Angelika Menne-Haritz), архівісти завжди займалися збереженням документів на підставі правової доцільності, виправданості змісту процедури¹⁰⁰.

У XX ст. суспільство стало вимогливішим до архівів та зобов'язало архівістів брати участь у багатьох документаційних процесах, розширивши коло обов'язків і функційних повноважень. Архівіст поступово стає експертом із питань цінності документів, режимів їх зберігання та інших прикладних питань галузі суспільного значення. Архівістика зайняла активну позицію у визначенні перспектив довгострокового зберігання документів, довірених архівістам. Суспільство продовжує нарожувати повноваження архівіста, а масштаби його ролі у збереженні документальної спадщини поступово зростають. Наразі категорія «експертиза цінності документів» входить до поняття «планованого зберігання», що передбачає незворотні рішення експертів, регульовані нормативно-правовими актами, необхідні для життєдіяльності суспільства і належного керування колективною спадщиною. Методично відпрацьований процес експертизи цінності документів гарантує суспільству формування та увічнення значної частини документальної спадщини¹⁰¹. Дедалі частіше увагу акцентують на винятковій ролі архівіста у збереженні світової пам'яті, що не має нічого спільного зі спекулятивною філософією ідеологічно заангажованих підходів¹⁰².

Знімаючи обмеження з моделі архівної практики Г. Дженкінсона, сучасні дослідники вважають конче необхідною участь архівістів у «житті» документа на ранній стадії, що дозволить їм скористатися можливістю активної дії у творенні інституційної спадщини¹⁰³. Це передбачає також відмову від сприйняття архівістів неспроможними з'ясувати первинну цінність сучасного документа та визнання їх компетентності, чого не вистачало дженкінсонському підходові¹⁰⁴.

По-друге, диференційоване урізноманітнення й ускладнення управління, інституціоналізація «керованого» життя, зростання кількості бюрократій і організаційних систем, які продукують документи, приводить до необхідності перегляду підходів і засад експертизи цінності документів. Найбільш дискусійним питанням залишаються принципи архівної оцінки. Звертаючись до різних підходів, слід указати на загальні риси

сучасних пошуків, які стосуються виражених і більш нюансованих поглядів на цю науково-прикладну проблему. Йдеться про принципи, які орієнтовані на визначення міри свідчень документів про суспільне життя; є об'єктивними та відповідають цінностям суспільства на момент документування інформації; ґрунтовані на урівноваженому зв'язку між експертизою й іншими архівними функціями; відображають баланс між управлінським і науковим критерієм цінності документів; втілюють зв'язок між контекстом створення та можливими обставинами, умовами користування документами¹⁰⁵.

У своєму підході до експертизи цінності документів дослідники солідаризуються в думці, що, незалежно від умов побутування, діяльності, поза волею конкретних осіб чи органів влади, професіонали покликані забезпечити об'єктивне проведення експертизи цінності документів. Рішення експерта має містити соціальний вимір, тобто визначення міри потрібності суспільству того чи іншого документа. Відповідь на питання: «Як слід розуміти соціальний вимір експертизи цінності документів?», – криється, по-перше, в розв'язках значущості документів для підтвердження управлінської, юридичної, фінансової чи іншої важливої службової діяльності юридичної або фізичної особи. По-друге, в можливості окреслити завдяки цим документам *роль особи* в установі, соціумі, державі. Конкретні відповіді на порушене питання й стають визначальними в ухваленні рішення про збереження чи знищення документів. По-третє, парадигма останніх у часі міркувань дослідників вибудовується на тому, наскільки архіви, що мають документи постійного зберігання, об'єктивно відтворюють достовірний «зріз» суспільства, якому вони й належать. Наразі багатьма фахівцями остання заувага розглядається основоположною ціллю експертизи цінності документів.

Узагальнюючи викладене вище, зауважмо ще на деяких моментах. Будь-яка експертиза цінності документів, як писав Г. Боомс, завжди відносна і залежить значною мірою від суб'єктивного фактора¹⁰⁶. Останній зумовлений тим, що кожен соціальний контекст створення та функціонування документів спричинює їхні унікальні ціннісні характеристики. Це позбавляє експертизу абсолютної об'єктивності, після чого нам залишається прагнути лише її відносності. Намагання бути об'єктивними може справдитися за умови звернення до тієї системи цінностей, що була актуальною на момент документування інформації чи її циркулювання в суспільстві. Саме цей принцип, на думку багатьох зарубіжних дослідників, гарантовано уможлиблює обґрунтування цінності документів. Зрештою саме суспільство, його час, епоху ми й намагаємося «задокументувати».

По-третє, слушними є також ідеї розглядати експертизу цінності документів у контексті інших архівних виробничих процесів. Деякі

фахівці подібний підхід до експертизи претензійно називають «глобальним» (Ж.-П. Валло, Г. Тейлор)¹⁰⁷, пов'язаним із макроекспертизою. Ідеться про те, що експерт зобов'язаний мати всебічні знання про фондоутворювача, у т. ч. про його функційні характеристики, способи, канали внутрішньої, зовнішньої комунікації, контекст творення документів та реалізації документообігу, практичних потреб, цілей діяльності, тощо. Лише володіючи повноцінними знаннями про інституцію чи особу, можна скласти перспективи інтересу до документа в поточний момент і на майбутнє. Критично налаштовані дослідники не приховують важливості відмови від фрагментованого, редукціоністського підходів до визначення цінності документів в ім'я збереження життєво необхідних джерел інформації¹⁰⁸.

Основу теорії архівної експертизи багато хто формулює через чітке розмежування первинних цілей, які спричиняють створення документів, і вторинних, що допомагають визначити, чи будуть вони затребувані згодом¹⁰⁹. Фахівці наполягають на важливості їх збалансування, врахувавши значущість для управління та збереження колективної спадщини, формування суспільної пам'яті. Експертиза цінності документів зобов'язує установу дбати про збереження тих документів, які мають не лише управлінське значення, але й важливі для підтримки та забезпечення культурних пріоритетів.

Механізм надійності експертизи також залежить ще від однієї вимоги: врахування походження чи контексту створення документів і користування ними в межах архіву. Збалансоване конструювання моделі експертизи можливе лише за умови упривілейованих дослідницькою увагою «стосунків» між середовищем документування й принципом поваги до фондів, а також перспективами історико-культурного, суспільного значення, що майстерно було окреслено А. Менне-Гарітц¹¹⁰.

По-четверте, життя постіндустріального суспільства відзначено урізноманітненням технократичних структур, що нескінченно продукують дані, які жорстко конкурують між собою за право бути збереженими. Ще в 1970-х роках дослідники феномену інформаційних потоків писали про те, що 95% всієї інформації перебуває поза зоною можливого контролю людини. В умовах неймовірних швидкостей передавання даних та можливостей існування й доступу до інформації, обсягів зберігання в інтернет-середовищі наразі прогнозується втрата людиною контролю над соціальною інформацією, а отже, й здатності її всеохоплюючої експертизи для зберігання. За таких умов соціальна відповідальність архівіста розширюється і відчутно зростає, адже виходить на перший план нерозв'язна проблема раціонального позбавлення людства від надлишкової інформації без шкоди для соціально значущої документальної спадщини.

Новітній формат існування документів у вигляді електронних даних так само залишає експертизу цінності в переліку топ-тем архівістики. Перспективи студіювання цього напрямку в науці наразі активно розробляються архівістами різних країн, у т. ч. і в межах міжнародних проєктів. Найбільш відомим із них є InterPARES під егідою канадської Ради з наукових досліджень у галузі соціології та гуманітарних наук, учасниками якого стали більше 30-ти країн світу. Його очолює відомий теоретик архівної справи, професор Університету Британської Колумбії Л. Дюранті. І хоча змістова складова проєкту глибоко міждисциплінарна, утім головне призначення полягає в напрацюванні комплексу заходів, спрямованих на довгострокове зберігання оригінальних (автентичних) електронних записів. Із-поміж дослідницьких напрямів проєкту – політики і процедури аудиту, експертизи цінності інформаційного контенту в державному і приватному сегменті.

Складність його реалізації зумовлена виконанням комплексу завдань, пов'язаних із забезпеченням захисту, безпеки, контролю, доступу, довгочасного зберігання інформації, врегулюванням правових аспектів (права на забуття, права на пам'ять, права інтелектуальної власності, захисту персональних даних), пакетом соціальних питань, спричинених застосуванням інтернет-технологій, корпоративною культурою, індивідуальною поведінкою людей тощо. Законодавчо-нормативні акти, стандарти, проблемна історіографія, анотована бібліографія, блоги й аналогічна «сіра» література останніх років засвідчили незавершеність розв'язання завдань, детермінованих новими викликами в архівістиці. Однак при цьому незмінним залишається ставлення до експертизи як до соціальної події, коли учасники чи причетні до неї продовжують домовлятися про загальні засади і найбільш ефективні методи оцінювання документів з урахуванням проблем накопичення інформації в глобальній перспективі й необхідності забезпечення керування, користування відкритими даними та збереження документальної спадщини людства.

Отже, місце експертизи в архівній практиці, пошуки удосконалення напрацьованих часом підходів і методик, рух до розв'язання проблем оцінювання значущості електронних даних – ці та інші сучасні наративи архівістики стали своєрідним свідченням тягlosti порушеного тут дискурсу в науці і віддаленості остаточного його завершення. На глибоке переконання більшості фахівців, експертиза незмінно залишається «найбагороднішою функцією», «ядром» сучасних архівних практик, а архівіст – її ключовою фігурою. Це зобов'язує задіяних у цьому мати високу наукову підготовку, виняткові компетенції й відповідальність перед майбутніми поколіннями. Експертиза цінності документів продовжує бути провідною темою і викликом для архівів. Необхідно й надалі шукати шляхи збагачення її теорії за рахунок можливостей *новітніх* технологій обробки інформації, практик існування документів,

середовищ їх побутування та зберігання, конструювання й примноження світової пам'яті – *world's memory*.

¹ *Kolsrud O.* The Evolution of Basic Appraisal Principles – Some Comparative Observations // *The American Archivist*. 1992. Vol. 55. P. 27.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.* P. 30.

⁵ *Бездрабко В.* Історія науки про документ, або Відкриття відомого. Київ: Четверта хвиля, 2011. С. 150.

⁶ *Sante G. W.* Behorden – Akten – Archive. AlteTaktik und neue Strategie // *Archivalische Zeitschrift*. 1958. 54. P. 90; *Brenneke A.* Archivkunde. Ein Beitrag zur Theorie und Geschichte des europäischen Archivwesens. Leipzig, 1953, S. 38–43.

⁷ *Droysen J. G.* Historik. Vorlesungen über Enzyklopadie und Methodologie der Geschichte. Muenchen, 1960. S. 26.

⁸ *Ibid.*

⁹ *Booms H.* Society and the Formation of a Documentary Heritage: Issues in the Appraisal of Archival Sources // *Archivaria*. 1987. Vol. 24. P. 85.

¹⁰ *Lippert W.* Das Verfahren bei Aktenkassationen in Sachsen // *Deutsche Geschichtsblätter*. 1901. № 2. S. 258.

¹¹ *Jenkinson H.* A Manual of Archive Administration, Including the Problems of War-archives and Archive Making. London; Edinburgh; New York; Toronto; Melbourne; Bombay: Oxford at Clarendon Press, 1922. 243, 7 p.; *Дженкинсон Х.* Руководство по архивоведению и проблема создания новых архивов: пер. с англ. / ЦАУ СССР, науч.-исслед. кабинет и ин-т архивоведения. Москва, 1932–1934. 276 с. (Иностранная литература по архивоведению).

¹² *Kolsrud O.* The Evolution of Basic Appraisal Principles – Some Comparative Observations ... P. 27.

¹³ *Jenkinson H.* A Manual of Archive Administration, Including the Problems of War-archives and Archive Making ... P. 148–149.

¹⁴ *Kolsrud O.* The Evolution of Basic Appraisal Principles – Some Comparative Observations ... P. 28.

¹⁵ *Jenkinson H.* A Manual of Archive Administration, Including the Problems of War-archives and Archive Making ... P. 15, 123.

¹⁶ *Fishbein M. H.* A Viewpoint on the Appraisal of National Records // *The American Archivist*. 1970. № 33. P. 176.

¹⁷ *Kolsrud O.* The Evolution of Basic Appraisal Principles – Some Comparative Observations ... P. 29.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *The Wilson Report: Modern Public Records. Selection and Access.* London: Her Majesty's Stationery Office, 1981. XIII, 256 p.

²¹ *Kolsrud O.* The Evolution of Basic Appraisal Principles – Some Comparative Observations ... P. 29.

²² *Mercer H.* Appraisal Policy Background Paper – the «Grigg System» and Beyond. London, 2004. P. 9.

- ²³ Couture C. Archival Appraisal: A Status Report // *Archivaria*. 2005. Vol. 59. P. 94.
- ²⁴ Ibid. P. 101.
- ²⁵ Schellenberg T. R. *Modern Archives: Principles and Techniques*. Chicago: University of Chicago Press, 1996. P. 133–160.
- ²⁶ Kolsrud O. The Evolution of Basic Appraisal Principles – Some Comparative Observations ... P. 29.
- ²⁷ Couture C. Archival Appraisal: A Status Report ... P. 95.
- ²⁸ Ibid.
- ²⁹ Thornton M. W. New Viewpoints on Establishing Permanent Values of State Archives // *The American Archivist*. 1970. Vol. 33. P. 163–174; McKay E. Random Sampling Techniques. A Method of Reducing Large Homogeneous Series of Congressional Papers // *The American Archivist*. 1978. Vol. 41. P. 281–289; Blouin F. X. A New Perspective on the Appraisal of Business Records: A Review // *The American Archivist*. 1979. Vol. 42 (3). P. 312–320 та ін.
- ³⁰ Fishbein M. H. Appraising Information in Machine Language Form // *The American Archivist*. 1971. Vol. 35, № 1. P. 35–43; Kromnow A. The Appraisal of Contemporary Records // Eighth International Congress on Archives. Washington. 1976; Dollar Ch. M. Appraising Machine-Readable Records // *The American Archivist*. 1978. Vol. 41. № 4. P. 423–430; Schuurmsma R. L. Principles of selection in sound archives // *Phonographic Bulletin*. 1975. № 11. S. 12–19 та ін.
- ³¹ Harrison H. P. Archival appraisal // UNESCO (Hg.): *Audiovisual archives: A practical reader*. Paris, 1970; Kula S. Archival appraisal of moving images // UNESCO (Hg.): *Audiovisual archives: A practical reader*. Paris, 1970; Idem. Selection policy and selection standards for television archives // UNESCO (Hg.): *Audiovisual archives: A practical reader*. Paris, 1970.
- ³² Fishbein M. H. A Viewpoint on Appraisal of national Records // *The American Archivist*. 1970. Vol. 33, № 2. P. 175–187.
- ³³ Ham G. F. The Archival Edge // *The American Archivist*. 1975. Vol. 38, № 1. P. 5.
- ³⁴ Ibid.
- ³⁵ Samuels H. W. *Varsity Letters: Documenting Modern Colleges and Universities*. Chicago: Society of American Archivists and Scarecrow Press, 1992. 281 p.
- ³⁶ Reed-Scott J. Collection Management Strategies for Archivists // *The American Archivist*. 1984. Vol. 47, № 1. P. 23–29; Phillips F. Developing Collecting Policies for Manuscript Collections // *The American Archivist*. 1984. Vol. 47, № 1. P. 39–42.
- ³⁷ Couture C. Archival Appraisal: A Status Report ... P. 95–96.
- ³⁸ Samuels H. W. Selecting from the Past for the Future: Towards a Strategy for Historical Documentation // *Proceedings of the Society of Southwest Archivists Meeting*. San Antonio, 1986. P. 8–13; Idem. Who Controls the Past? // *The American Archivist*. 1986. Vol. 49, № 2. P. 109–124.
- ³⁹ Bearman D. Archival Methods // *Archives and Museum Informatics Technical Reports*. 1989. Vol. 3. P. 6–16.
- ⁴⁰ Boles F., Young J. M. *Archival Appraisal*. New York, 1991. P. 29–74.
- ⁴¹ Roberts J. W. Archival Theory: Myth or Banality? // *The American Archivist*. 1990. Vol. 53. P. 112, 116.

⁴² Експертизу цінності документів у США в українському науковому просторі найбільш повно розглянуто колегами О. Н. Волкотруб і Л. Л. Левченко. Див.: Волкотруб О. Н. Журнал «The American Archivist» як джерело вивчення історії архівної справи у США (1938–2008 pp.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2015. Арк. 103–120; Левченко Л. Архіви і архівна справа Сполучених Штатів Америки: історія та організація. Миколаїв: Іліон, 2013. С. 552–593.

⁴³ Cook T. Mind over Matter: Towards a New Theory of Archival Appraisal // The Archival Imagination: Essays in Honour of Hugh A. Taylor / B. L. Craig, ed. Ottawa, 1992. P. 38–70.

⁴⁴ Couture C. Archival Appraisal: A Status Report ... P. 101.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Taylor H. A. The Totemic Universe: Appraising the Documentary Future. Vancouver: Archives Association of British Columbia, 1990. P. 24.

⁴⁷ Ibid. P. 27.

⁴⁸ Lippert W. Das Verfahren bei Aktenkassationen in Sachsen // Deutsche Geschichtsblätter. 1901. № 2. S. 257–258.

⁴⁹ Müller K. O. Fragen der Aktenausscheidung // Archivalische Zeitschrift. 1926. № 36. S. 188–215.

⁵⁰ Ibid. S. 190.

⁵¹ Müller K. Die neue preussischen Kassationsbestimmungen // Archivalische Zeitschrift. 1929. № 38. S. 87–107.

⁵² Wehler H.-U. Zum Verhaeltnis von Geschichtswissenschaft und Psychoanalyse // Historische Zeitschrift. 1969. № 208. S. 536; Meinecke F. Zur Theorie und Philosophie der Geschichte. Werke IV. Stuttgart, 1959. S. 184.

⁵³ Meisner H. O. Schutz und Pflege des staatlichen Archivguts mit besonderer Berücksichtigung des Kassationsproblems // Archivalische Zeitschrift. 1939. № 45. S. 34.

⁵⁴ Kolsrud O. The Evolution of Basic Appraisal Principles – Some Comparative Observations ... P. 31.

⁵⁵ Meinert H. Die Aktenwertung. Versuch einer metodologischen Zusammenfassung // Mitteilungsblatt des Generaldirektors der (preussischen) Staatsarchive. 1939. S. 103.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Booms H. Society and the Formation of a Documentary Heritage ... P. 88.

⁵⁸ Sante G. W. Behörden – Akten – Archive. Alte Taktik und neue Strategie // Archivalische Zeitschrift. 1958. № 54. S. 90; Rohr W. Zur Problematik des modernen Archivwesens // Der Archivar. 1957. № 10. S. 74.

⁵⁹ Zimmermann F. W. Wesen und Ermittlung des Archivwertes: zur Theorie einer archivalischer Wertlehre // Archivalische Zeitschrift. 1958. № 54. Ss. 103, 104, 107.

⁶⁰ Ibid. S.110.

⁶¹ Zimmermann F. W. Theorie und Praxis der archivalischen Wertlehre // Archivalische Zeitschrift. 1979. № 75. S. 266.

⁶² Couture C. Archival Appraisal: A Status Report ... P. 101.

⁶³ Meinert H. Die Aktenwertung. Versuch einer metodologischen Zusammenfassung // Mitteilungsblatt des Generaldirektors der (preussischen) Staatsarchive. 1939. S. 108.

- ⁶⁴ *Booms H.* Society and the Formation of a Documentary Heritage ... P. 92.
- ⁶⁵ *Zechel A.* Werttheorie und Kassation // *Der Archivar*. 1965. № 18. S. 1–16;
Idem. Probleme einer Wissenschaftstheorie der Archivistik mit besondere Berücksichtigung des Archivwesens der Wirtschaft // *Zeitschrift für Firmengeschichte und Untemahmenbiographie*. 1965. Vol. 10. Issue 5/6. S. 285–300.
- ⁶⁶ *Zechel A.* Werttheorie und Kassation // *Der Archivar*. 1965. № 18. S. 16.
- ⁶⁷ *Kolsrud O.* The Evolution of Basic Appraisal Principles – Some Comparative Observations ... P. 32.
- ⁶⁸ *Ibid.* P. 33.
- ⁶⁹ *Booms H.* Society and the Formation of a Documentary Heritage ... P. 80.
- ⁷⁰ *Ibid.*
- ⁷¹ *Kolsrud O.* The Evolution of Basic Appraisal Principles – Some Comparative Observations ... P. 33.
- ⁷² *Enders L.* Die weitere Rationalisierung des Bewertungsverfahrens // *Archivmitteilungen. Zeitschrift für Theorie und Praxis des Archivwesens. Staatliche Archivverwaltung DDR*. 1971. Vol. 21, S. 85.
- ⁷³ *Booms H.* Society and the Formation of a Documentary Heritage ... P. 103.
- ⁷⁴ *Ibid.* P. 105–107.
- ⁷⁵ *Ibid.*
- ⁷⁶ *Бездрабко В.* Ганс Гайнріх Боомс і теорія експертизи цінності документів // *Сумський історико-архівний журнал*. 2019. Т. XXXII. С. 5–11.
- ⁷⁷ *Booms H.* Gesellschaftsordnung und Ueberlieferungsbildung: Zur Problematik archivarischer Quellenbewertung // *Archivalische Zeitschrift*. 1972. № 68. S. 3–40;
Idem. Society and the Formation of a Documentary Heritage ... P. 69–107.
- ⁷⁸ *Coutur C.* Archival Appraisal: A Status Report ... P. 83–107.
- ⁷⁹ *Booms H.* Society and the Formation of a Documentary Heritage ... P. 76.
- ⁸⁰ *Zechel A.* Probleme einer Wissenschaftstheorie der Archivistik mit besonderer Beruecksichtigung des Archivwesens der Wirtschaft // *Zeitschrift für Firmengeschichte und Untemahmenbiographie*. 1965. Vol. 10. Issue 5/6. S. 298.
- ⁸¹ *Booms H.* Society and the Formation of a Documentary Heritage ... P. 76.
- ⁸² *Бездрабко В.* Ганс Гайнріх Боомс і теорія експертизи цінності документів ... С. 7.
- ⁸³ *Coutur C.* Archival Appraisal: A Status Report ... P. 90.
- ⁸⁴ *Бездрабко В.* Ганс Гайнріх Боомс і теорія експертизи цінності документів ... С. 8.
- ⁸⁵ *Coutur C.* Archival Appraisal: A Status Report ... P. 91.
- ⁸⁶ *Ibid.* P. 104.
- ⁸⁷ *Бездрабко В.* Ганс Гайнріх Боомс і теорія експертизи цінності документів ... С. 9.
- ⁸⁸ *Cook T.* What is Past is Prologue: A History of Archival Ideas Since 1898, and the Future Paradigm Shift // *Archivaria*. 1997. Vol. 43. P. 30.
- ⁸⁹ *Cox R. J.* The Documentation Strategy and Archival Appraisal Principles: A Different Perspective // *Archivaria*. 1994. Vol. 38. P. 36.
- ⁹⁰ *Cook T.* What is Past is Prologue ... Pp. 30–31.
- ⁹¹ *Бездрабко В.* Ганс Гайнріх Боомс і теорія експертизи цінності документів ... С. 9.

⁹² *Samuels H. W.* Varsity Letters: Documenting Modern Colleges and Universities. Chicago: Society of American Archivists and Scarecrow Press, 1992. 281 p.

⁹³ *Brown R.* Macro-Appraisal Theory and the Context of the Public Records Creator // *Archivaria*. 1995. Vol. 40. P. 150.

⁹⁴ *Craig B. L.* The Acts of the Appraisers: The Context, the Plan and the Record // *Archivaria*. 1992. Vol. 34. P. 179.

⁹⁵ *Kolsrud O.* The Evolution of Basic Appraisal Principles – Some Comparative Observations ... P. 34.

⁹⁶ *Ibid.*

⁹⁷ *Schieder T.* Grundfragen der Geschichte // *Der Weltgeschichte*. Freiburg, 1971. S. 20; *Booms H.* Society and the Formation of a Documentary Heritage ... P. 78.

⁹⁸ *Booms H.* Society and the Formation of a Documentary Heritage ... P. 79.

⁹⁹ *Grimard Ja.* Synthèse et commentaires sur les séances IV et V // *GIRA. La mission de l'archiviste dans la société*. P. 236–240.

¹⁰⁰ *Menne-Haritz A.* Formation en archivistique: pour répondre aux besoins de la société du 21e siècle. Montréal, 1992. P. 7.

¹⁰¹ *Booms H.* Society and the Formation of a Documentary Heritage ... P. 80.

¹⁰² *Roy J.-L.* Gérer la mémoire du monde // *Archivum: Conférence inaugurale du XIIe Congrès international des archives, Actes du XIIe Congrès international des archives*. 1992. XXXIX. P. 83–95.

¹⁰³ *Couture C.* Archival Appraisal: A Status Report ... P. 106.

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ *Ibid.* P. 103.

¹⁰⁶ *Booms H.* Society and the Formation of a Documentary Heritage P. 104.

¹⁰⁷ *Taylor H. A.* The Totemic Universe: Appraising the Documentary Future. Vancouver: Archives Association of British Columbia, 1990. P. 25.

¹⁰⁸ *Ibid.* P. 25.

¹⁰⁹ *Menne-Haritz A.* Formation en archivistique ... P. 125.

¹¹⁰ *Ibid.*

The main traditions and newest tendencies of foreign archival experience of appraisal of documents are highlighted. On the example of North American (USA, Canada) and European (United Kingdom, Federal Republic of Germany) practices, two opposite approaches to the appraisal were highlighted, the evolution of the criteria system, the formation of the theory and methodology of the procedure were revealed. The relationship between the scientific paradigm of archival science, humanities and the appraisal of documents has been demonstrated. Emphasis is placed on the social dimension of assessing of their importance. The difficulties of appraisal of documents under the conditions of continuous growth of volumes of information flows and the newest format of existence of information were noted.

Key words: the archives; the archivist; the archival science; document; appraisal of documents; the value criteria; the documentary heritage; world memory; United Kingdom; United States; Federal Republic of Germany; Canada.

УДК 930.25:378](477-25)

І. Н. ВОЙЦЕХІВСЬКА, М. Г. ПАЛІЄНКО*

**АРХІВОЗНАВЧА ШКОЛА КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ:
ТРАДИЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

У статті розглядається історія створення та основні етапи діяльності кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Аналізуються пріоритетні напрями наукових досліджень професорсько-викладацького колективу кафедри за 75 років діяльності (1944–2019). Визначаються особливості підготовки архівістів на історичному факультеті університету, характеризується співпраця з Державною архівною службою України, центральними та місцевими архівними установами, науковими інституціями, спрямована на дослідження актуальних проблем архівознавства, джерелознавства, документознавства, модернізацію архівної освіти.

Ключові слова: кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки; архівознавча школа; архівна освіта; Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

2019 року кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка відзначила 75-річчя своєї діяльності. За цей час вона посіла одне з провідних місць не лише у сфері підготовки висококваліфікованих працівників для архівної галузі України, але й науковців, фахівців із джерелознавства, історіографії, археографії, спеціальних історичних дисциплін.

Історії архівознавчих студій у Київському університеті вже присвячена ціла низка публікацій, у яких діяльність кафедри висвітлювалася крізь призму історичної ретроспективи¹. Розглядаючи як відправну точку в історії кафедри дату її створення – 1944 р., водночас варто відзначити, що викладання джерелознавчих дисциплін має свої давні традиції у Київському університеті, які зародилися ще в середині XIX ст. на історико-філологічному факультеті Університету св. Володимира та були пов'язані з діяльністю професорів М. Максимовича, М. Іванишева, В. Іконникова, київською науковою школою істориків-документалістів,

* *Войцехівська Ірина Нічелівна* – докторка історичних наук, професорка, професорка кафедри історії мистецтва Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Палієнко Марина Геннадіївна – докторка історичних наук, професорка, завідувачка кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

яка сформувалася навколо В. Антоновича². Важливу роль у розвитку архівознавства та архівознавчих студій відіграло створення на базі університету Київської археографічної комісії (1843), Центрального архіву давніх актів (1852), що справило потужний вплив на формування документальної бази історичних та джерелознавчих досліджень, сприяло формуванню нових наукових шкіл.

Суспільно-політичні катаклізми, якими супроводжувалося встановлення радянського режиму внаслідок поразки Української революції 1917–1921 рр., не сприяли сталій організації фахової архівної освіти. Натомість після кількаразових спроб розгорнути викладання архівознавчих дисциплін у вищих навчальних закладах України спільно з Центральним архівним управлінням³, тотальна централізація архівної справи та освіти у межах СРСР призвела до того, що підготовка спеціалістів для архівної галузі від початку 1930-х років здійснювалася у Московському історико-архівному інституті. І лише події Другої світової війни, які мали руйнівні наслідки для архівних установ України, спричинили нищення та переміщення архівних фондів, із новою гостротою поставили на порядок денний питання про фахову підготовку архівістів.

Постановою РНК УРСР № 1119 від 31 серпня 1944 р. «Про заходи до створення документальної бази з історії України та історії Вітчизняної війни і впорядкування архівного господарства УРСР» (п. 9) з метою забезпечення архівних установ республіки кваліфікованими кадрами було ухвалено: «а) дозволити Управлінню державними архівами НКВС УРСР відновити роботу історико-архівної аспірантури кількістю 5 чол. при Центральному державному історичному архіві УРСР в м. Києві; б) Народному Комісаріатові освіти УРСР організувати на історичному факультеті Київського державного університету підготовку щороку 15–20 істориків-архівістів із студентів випускних курсів»⁴. 29 вересня 1944 р. Наркоматом освіти УРСР було видано наказ під № 3597 про утворення у складі історичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка кафедри архівознавства та допоміжних історичних дисциплін. Таким чином, заснування архівознавчої кафедри тісно пов'язувалося з необхідністю відновлення повноцінної діяльності архівних установ, забезпечення кваліфікованого опрацювання та організації зберігання архівних фондів.

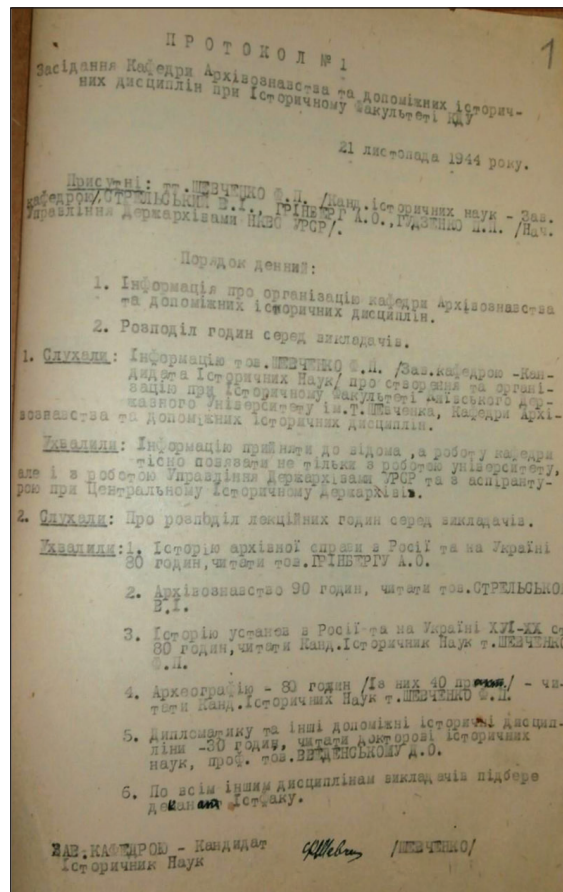
Біля витоків кафедри стояли непересічні особистості, фахові історики-архівісти – не лише з ґрунтовною освітою, але й солідним досвідом практичної роботи. Передусім слід згадати імена перших завідувачів кафедри – Федора Павловича Шевченка (1914–1995) та В'ячеслава Ілліча Стрельського (1910–1983), які заклали підґрунтя для формування концепції історико-архівної освіти, що базувалася на поєднанні історичних університетських студій, опануванні теоретичними засадами архівознавства, джерелознавства та низки допоміжних (спеціальних)

історичних дисциплін, передусім палеографії і дипломатики, оволодінні навичками практичної роботи в архівах.

Ф. Шевченко, який очолив новостворену кафедру доволі у молодому, 30-літньому віці, на той час був вже добре обізнаний зі специфікою архівної та адміністративної роботи, оскільки до війни був директором Чернівецького обласного державного архіву, а у 1943 р., після успішного захисту кандидатської дисертації, працював начальником науково-видавничого відділу Архівного управління УРСР. Талановитий учений і знавець архівів, він намагався прищепити студентам, а згодом аспірантам, любов до вивчення архівних першоджерел. Як згадувала Олена Апанович, архівні документи у лекціях Ф. Шевченка поставали «як найдорогоцінніше історичне джерело, здатне відтворити минуле»; він умів переконати аудиторію в тому, що «мати справу з архівними до-

кументами, зберігати, обробляти, описувати їх – це почесна і вкрай необхідна для кожного суспільства робота»⁵.

Слід наголосити на тому, що від самого початку діяльність кафедри була тісно пов'язана з архівними установами. На першому засіданні кафедри, яке відбулося 21 листопада 1944 р., були присутні її завідувач Ф. Шевченко, В. Стрельський, А. Грінберг, а також начальник Управління архівами НКСВ УРСР П. Гудзенко. Після заслуховування інформації завідувача про створення та основні напрями діяльності кафедри було ухвалено рішення: «роботу кафедри тісно пов'язати не тільки з роботою університету, але і з роботою Управління держархівів УРСР та з аспірантурою при Центральному держархіві»⁶.

Протокол першого засідання кафедри архівознавства Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка від 21 листопада 1944 р.

Державний архів м. Києва, ф. Р-1246, оп. 13, спр. 13, арк. 1.

У цей час почав формуватися колектив кафедри, закладалися основи нового бачення спеціальності, розроблялися програми базових дисциплін та навчальні плани, налагоджувався алгоритм співпраці з архівами. Дуже важливим було те, що як завідувачі, так і провідні викладачі були науковцями та архівістами-практиками. Архівознавство викладав В. Стрельський, археографію – Ф. Шевченко, історію архівної справи – А. Грінберг, палеографію, дипломатику і сфрагістику – А. Введенський. Перший випуск історико-архівного відділення відбувся у березні 1946 р. – за скороченою програмою навчання закінчили 29 осіб, які розпочали роботу в центральних, обласних і міських державних архівах.

Після призначення Ф. Шевченка заступником голови Комісії з історії Великої Вітчизняної війни кафедру у вересні 1945 р. очолив В. Стрельський, який на той час вже мав значний досвід роботи на керівних посадах в архівах (зокрема, у Миколаївському обласному архіві, Архівному управлінні НКВС УРСР), а також організаційної й викладацької діяльності у Миколаївському педагогічному інституті. Певною мірою знаковим був той факт, що перші два роки завідування В. Стрельський безпосередньо поєднував роботу на кафедрі з керівництвом однією з найбільших архівних установ в Україні, будучи директором Центрального державного історичного архіву УРСР.

Наказ Міністерства вищої освіти СРСР № 1865 від 31 грудня 1948 р. «Про організацію історико-архівного відділу у складі історичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка» зафіксував чинність випускової спеціальності «історик-архівіст» і щорічний набір студентів у кількості 15 осіб. У 1950-х роках було розширено коло фахових дисциплін, які викладалися студентам відділення, до плану підготовки були введені архівні практики на базі центральних державних архівів у м. Києві, а також в архівах Львова, Ленінграда, республік Балтії тощо. Ціла низка випускників історико-архівної аспірантури тих років, що функціонувала при ЦДІА УРСР за участі викладачів кафедри архівознавства, згодом стали відомими дослідниками, архівістами, археографами, зокрема, О. Апанович, І. Бутич, Б. Ватуля, В. Коновалова та ін.

Протягом перших десятиліть на кафедрі працювали А. Грінберг, А. Введенський, М. Варшавчик, С. Яковлев, з 1964 р. – О. Долинський; у 1970-х роках до колективу кафедри долучилися Р. Петренко та А. Іваненко. Це був період плідної наукової, організаційної та навчальної роботи, упродовж якого були підготовлені та опубліковані навчальні посібники і підручники з профільних курсів спеціальності, зокрема, фундаментальні праці В. Стрельського «Джерелознавство історії СРСР» (1958), «Источниковедение истории СССР. Период империализма (кон. XIX – 1917)» (1962), «Основные принципы научной кри-

Випуск історико-архівного відділення історичного факультету. 1950 р.
Перший ряд (зліва направо): А. Грінберг, Ф. Шевченко, А. Бородин, А. Введенський,
М. Варшавчик, С. Яковлев; другий ряд: у центрі – В. Стрельський.

тики источников по истории СССР» (1961), «Теория и методика источниковедения истории СССР» (1968); навчальні посібники С. Яковлева «Українська радянська археографія» (1965), О. Долинського «Первые советские публикации дипломатических документов» (1975); колективний навчальний посібник А. Введенського, В. Дядиченка, В. Стрельського «Допоміжні історичні дисципліни» (1963) тощо. Пріоритетним напрямом наукових досліджень В. Стрельського було джерелознавство, хоча вчений зробив також поважний внесок у розвиток спеціальних історичних дисциплін та методику їх викладання в лекційних курсах. А. Грінберг розробляв у своїх працях питання зарубіжної архівістики, С. Яковлев досліджував проблеми археографії, А. Іваненко – геральдики і символіки, О. Долинський вивчав публікації дипломатичних документів радянського періоду та історію міжнародного співробітництва.

Важливим напрямом діяльності кафедри як загальноукраїнського центру професійної архівної освіти була робота, спрямована на підвищення кваліфікації працівників архівної галузі. У 1964 р. на базі кафедри були організовані постійно діючі курси підвищення кваліфікації керівників архівних установ та працівників сфери діловодства міністерств і відомств республіки, на яких до 1984 р. підвищили кваліфікацію близько трьох тисяч співробітників апарату діловодства.

Новий період в історії кафедри знаменувала лібералізація суспільно-політичного життя доби перебудови, що було позначено роз-

Під час засідання кафедри джерелознавства та архівознавства
(зліва направо): Р. Петренко, С. Павленко, І. Войцехівська, А. Зубко, А. Іваненко,
О. Долинський, В. Замлинський (стоїть). 1988 р.

ширенням тематики досліджень, відкриттям доступу до багатьох архівних документів, запровадженням викладання нових спецкурсів. У 1982–1993 рр. кафедру очолював доктор історичних наук, професор Володимир Олександрович Замлинський (1930–1993) – відомий історик, джерелознавець, автор численних праць, присвячених проблемам архівознавства, історіографії, генеалогії козацьких родів, життєдіяльності гетьманів України, ролі та місцю особи в історії, творчості відомих українських діячів та істориків. У цей період на кафедрі (яка з 1987 р. до 1995 р. носила назву «кафедра джерелознавства та архівознавства») почали працювати кандидати (згодом – доктори) історичних наук І. Войцехівська та Ю. Сорока, кандидати історичних наук А. Зубко та С. Павленко, було значно розширено проблематику досліджень та введено до навчального плану цикл нових курсів, які відповідали вимогам часу, процесам демократизації суспільства, підготовлено навчальний посібник «Специальные исторические дисциплины» (1992) за редакцією В. Замлинського та М. Дмитрієнко. Знаковою подією стало проведення у 1990 р. на базі кафедри V Всесоюзної наукової конференції з промовистою назвою «Перебудова в історичній науці та проблеми джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін», у якій взяли участь 250 делегатів із різних республік країни і яка сприяла координації зусиль істориків-архівістів та джерелознавців у розробленні теоретико-методологічних проблем окремих галузей історичних знань.

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років студентам архівознавчої спеціалізації викладали курси фахові архівісти – Л. Гісцова, Н. Слончак, Л. Яковлева, а також знані історики та джерелознавці – доктори історичних наук, професори В. Смолій та М. Дмитрієнко. З 1992 р. активну участь у науково-дослідній роботі кафедри брав проф. М. Варшавчик, який читав лекційні курси з теоретичного джерелознавства, методології та логіки історичних досліджень.

З відновленням незалежності України настав новий етап у розвитку кафедри, який був позначений розширенням палітри наукових досліджень, звільненням від ідеологічних стереотипів, відродженням національних традицій, входженням до європейського наукового та освітнього простору.

Діяльність на посаді завідувача кафедри (1994–2003) відомого історика-джерелознавця, історіографа та архівознавця, доктора історичних наук, професора Ярослава Степановича Калакури сприяла відкриттю у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка магістратури за спеціальністю «Архівознавство». Упродовж 1990-х – початку 2000-х років активізувалася творча співпраця архівознавчої кафедри з Головним архівним управлінням (згодом – Державним комітетом архівів України), Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства (УНДІАСД), Інститутом української археографії та джерелознавства НАН України імені М. С. Грушевського, Інститутом історії України НАН України, Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського, іншими науковими та архівними установами, що призвело до реалізації багатьох спільних проектів – організації та проведення архівознавчих і джерелознавчих наукових конференцій, заснування та видання низки періодичних збірників і журналів, і, зрештою, підготовки підручника «Архівознавство»⁷. Проф. Я. Калакура сприяв розробленню нового навчального плану, започаткував викладання низки авторських спецкурсів, серед яких: «Менеджмент в архівній справі», «Архівна система України», «Українська історіографія», «Методологія історіографічного дослідження» тощо. У цей час українську археографію, історичну бібліографію та архівну інформатику студентам архівознавчої спеціалізації викладав відомий історик та джерелознавець проф. Б. Корольов. У зв'язку з розширенням напрямків наукової та освітньої діяльності кафедри Вченою радою університету у 1996 р. було ухвалено рішення про зміну назви кафедри (відтоді – кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки).

У 1994 р. до викладацького колективу долучилася випускниця кафедри М. Палієнко, яка після захисту кандидатської дисертації, присвяченої вивченню джерельно-інформаційного потенціалу журналу «Киевская старина», зосередилася на дослідженні проблем архівознав-

ства, археографії, зарубіжної україніки, у 2009 р. захистила докторську дисертацію на тему: «Архівні центри української еміграції в Європі у 1920-х – 1940-х рр. (створення, функціонування, доля документальних колекцій)». Відтоді проф. М. Палієнко викладає студентам базові лекційні курси «Архівознавство», «Зарубіжні архіви та порівняльне архівознавство», «Археографія», «Зарубіжна архівна україніка», «Електронні архіви та інформаційні ресурси».

Поглибленню співпраці кафедри з архівними установами України сприяв період перебування на посаді завідувача (2003–2017) доктора історичних наук, професора Миколи Григоровича Щербака. Як голова Співки архівістів України, член Колегії та Науково-видавничої ради Державної архівної служби України, проф. М. Щербак приділяв значну увагу розвитку спільних проектів, посиленню професійної орієнтації студентів архівознавчої спеціалізації.

За три чверті століття професори та викладачі кафедри підготували понад 900 спеціалістів для архівної галузі, прочитали близько 250 різнопланових нормативних та спеціальних курсів, опублікували 86 підручників та навчально-методичних посібників, 92 монографічні видання, понад 1200 статей у журналах і збірках наукових праць та взяли участь у близько 1000 наукових конференцій, сесій, читань, круглих столів. Про основні напрями наукової та навчально-методичної роботи колективу кафедри у галузі архівознавства, джерелознавства, історіографії, спеціальних історичних дисциплін можна отримати докладнішу інформацію завдяки бібліографічному покажчику, підготовленому до 75-річчя діяльності кафедри⁸.

Виставка праць, присвячена 75-річчю кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки. Листопад 2019 р.

У фокусі досліджень викладачів кафедри традиційно перебувають проблеми теорії та методики архівознавства, історії архівної справи, архівного менеджменту, зарубіжної архівної україніки. Значними є напрацювання Я. Калакури у галузі архівного менеджменту – ціла низка статей у наукових фахових виданнях, авторський курс лекцій «Менеджмент в архівній справі», який побачив світ у 2018 р. Ґрунтовні дослідження у галузі зарубіжної архівної україніки здійснює проф. М. Палієнко, яка є автором монографій: «Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій)» (2008), «Теофіл Горникевич та українські архівні колекції у Відні» (2012), статей, присвячених історії українських архівних осередків у різних країнах світу, долі переміщених документальних колекцій.

Джерелознавчі дослідження колективу кафедри сфокусовані на вивченні природи історичного джерела, методів джерелознавчої критики, прийомах використання джерельної інформації у науковій роботі історика. У 1998 р. побачив світ навчальний посібник «Джерелознавство історії України: Довідник» (голова редколегії – М. Варшавчик). Важливе значення для розвитку джерелознавчих студій в Україні мав вихід підручника «Історичне джерелознавство» (2002, друге видання – 2017, керівник авт. кол. Я. Калакура), у написанні якого взяв участь практично весь колектив кафедри – І. Войцехівська, Б. Корольов, С. Павленко, М. Палієнко, Ю. Сорока, М. Щербак, Н. Коломієць. У цій синтетичній праці значна увага приділена як теоретико-методологічним засадам джерелознавства, так і характеристиці основних груп джерел з історії України, наведені методичні рекомендації щодо їх використання у науковій та педагогічній практиці.

Помітне місце у навчальній та едиційній діяльності викладачів кафедри традиційно відіграє комплекс спеціальних історичних дисциплін. Серед успішно реалізованих видавничих проєктів останнього десятиліття слід згадати навчальний посібник «Спеціальні історичні дисципліни: Довідник» (2008), підготовлений під керівництвом проф. І. Войцехівської. У 2017 р. побачило світ узагальнююче дослідження доц. А. Зубка «Системи мір ваги світових цивілізацій: тисячоліття розвитку».

У 2010 р. на кафедрі була започаткована видавнича серія «Історики Київського університету: Історіографія персоналій» (наук. ред. – І. Войцехівська), у рамках якої протягом останніх років вийшли друком монографії про професорів В. Стрельського, А. Введенського, В. Замлинського, М. Варшавчика⁹.

Багатогранна палітра наукових праць викладачів кафедри (професорів Я. Калакури, Ю. Сороки, М. Щербака, доц. Г. Коцур) виходить за межі архівознавчих і джерелознавчих досліджень й охоплює широке коло проблем історії української державности, православної церкви, за-

порозького козацтва, судових і цензурних установ, історії ментальностей, етнокультурного розвитку українського народу.

Вагомою є співпраця архівознавчої кафедри з провідним фаховим журналом «Архіви України», на шпальтах якого регулярно публікуються статті професорів Я. Калакури та М. Палієнко, що стосуються актуальних проблем архівної науки, архівного менеджменту, освіти, організації архівної справи в Україні та різних країнах світу. Крім того, публікації викладачів кафедри представлені на сторінках таких вітчизняних архівознавчих та археографічних періодичних видань, як: «Студії з архівної справи та документознавства», «Архівознавство. Археографія. Джерелознавство», «Український археографічний щорічник», «Пам'ятки: археографічний щорічник», «Сумський історико-архівний журнал», а також у часопису «Atlanti», який видає Міжнародний інститут архівної науки Трієста та Марібора (Італія–Словенія) тощо.

Професори і викладачі кафедри долучилися до розроблення понятійно-термінологічного апарату історичної науки та архівознавства, взявши участь у підготовці спільно з інституціями НАН України, УНДІАСД, університетськими підрозділами та бібліотеками низки цінних науково-довідникових видань, зокрема: «Архівістика: Термінологічний словник» (1998), «Історія в термінах і поняттях: довідник» (2014), «Українська архівна енциклопедія» (2008) та ін.

Кафедра традиційно підтримує сталий зв'язок з архівними установами – Державною архівною службою України (Укрдержархівом), УНДІАСД, центральними, обласними та галузевими архівами, на базі яких проходить практика студентів історичного факультету. Проф. М. Палієнко, яка з 2017 р. очолює кафедру, є членом Науково-видавничої та Науково-експертної рад Укрдержархіву, бере активну участь в архівних нарадах, конференціях, круглих столах, дискусіях.

Професійно орієнтовані заняття, практикуми, зустрічі зі студентами архівознавчої спеціалізації відбуваються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (ЦДІАК України), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтва України (ЦДАМЛМ України), Центральному державному кінофотофоноархіві України імені Г. С. Пшеничного (ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного), Центральному державному архіві зарубіжної україніки (ЦДАЗУ), Державному архіві м. Києва та Державному архіві Київської області. Архівісти є частими гостями кафедри та факультету, беруть участь у проекті «Архіви історії», історичному фестивалі Legio Historica та ін.

Значна кількість випускників кафедри за 75-літню історію її діяльності працювала і продовжує працювати на провідних посадах

в архівних установах країни. Головою Державного комітету архівів України у 2002–2006 рр. був доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України Г. Боряк; О. Базанова, Н. Слончак, Н. Топішко у різні роки були директорами ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. Випускницями архівознавчої кафедри Шевченкового університету є директорки: ЦДІАК України – О. Музичук та ЦДАЗУ – канд. іст. наук І. Мага; Ю. Чернятинська очолює відділ забезпечення збереженості та обліку документів Центрального державного електронного архіву України (ЦДЕА України); канд. іст. наук І. Хомич працює завідувачкою архіву юридичної фірми «Ілляшев і Партнери». Багато років пропрацювала науковим співробітником ЦДІАК України випускниця кафедри В. Шандра – відома історикиня, археографиня, докторка історичних наук, професорка. Відділ міжнародного співробітництва і протоколу Укрдержархіву очолює Д. Ярошенко, а Г. Теліуз працює головним спеціалістом відділу науково-методичного забезпечення та контролю за дотриманням законодавства НАФ.

Випускники кафедри – кандидати історичних наук успішно працюють на наукових посадах в архівних, музейних, бібліотечних установах: М. Бандура – у відділі архівознавства УНДІАСД, Р. Загорулько – у відділі довідкового апарату документів ЦДАМЛМ України, О. Косенко – у відділі формування НАФ та діловодства ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, О. Левчук – у відділі забезпечення збереженості та обліку документів ЦДЕА України, Ю. Булгаков – у відділі археографії Інституту архівознавства НБУВ. М. Кулініч є куратором Наукового архіву Національного музею мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків. Багато років пропрацювала в Державному архіві Чернігівської області Л. Ольховик. Віддані професії та своєму покликанню, випускники архівознавчої кафедри Шевченкового університету здійснюють свій важливий внесок у збереження Національного архівного фонду, його вивчення та використання. Одним із красномовних свідчень небайдужості, зворушливого ставлення до архівів є відеоролик «Три хвилини зізнання у коханні Архіву-Музею», записаний за участі нашої випускниці, співробітниці ЦДАМЛМ України А. Чумаковської і покликаний привернути увагу державних очільників та громадськості до загрози, яка нависла над збереженням цього унікального архівно-музейного комплексу¹⁰.

Сьогодні кафедра спільно з колегами – архівістами, бібліотекарями, фахівцями з інформаційних технологій працює над виробленням нової моделі архівної освіти, міждисциплінарної у своїй основі, яка могла б органічно поєднати підготовку архівістів – хранителів історичної пам'яті, національної історико-культурної спадщини та управлінців сучасною документацією, здатних забезпечити роботу з різними видами документів упродовж всього їхнього «життєвого циклу», адаптуватися до вимог цифрового середовища.

Колектив кафедри архівознавства у Музеї історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Квітень 2015 р.
Зліва направо: Н. Коломієць, А. Зубко, С. Павленко, М. Щербак, М. Палієнко, Я. Калакура, А. Данилевич, Ю. Сорока.

Відповідаючи на виклики часу, у 2019 р. колектив кафедри приступив до реалізації нової освітньо-професійної програми «Архівістика та управління документацією» на базі спеціальності 029 – Інформаційна, бібліотечна та архівна справа. Особливістю програми є органічне поєднання професійно-орієнтованих дисциплін архівознавчого та документознавчого блоків із базовими компонентами класичної університетської освіти (науковий образ світу, соціально-політичні студії, філософія, основи загальної та соціальної психології, історія української та зарубіжної культури). Належне місце у програмі відведено підготовці здобувачів вищої освіти до професійної роботи в інформаційному середовищі та з новітніми електронними технологіями (обов'язкові компоненти включають інформаційно-аналітичну діяльність, інформаційний менеджмент, електронний документообіг, електронне урядування, системи управління базами даних, інформаційні технології, системи і ресурси в архівній та бібліотечній справі тощо). Нова освітньо-професійна програма враховує особливості розвитку та функціонування архівної справи в Україні, яка органічно поєднала національні традиції та загальноєвропейські підходи. З огляду на те, що архіви України, як і більшості європейських країн, зберігають документи різних історичних періодів, опрацювання яких потребує знання відповідних процесів і методик, до програми включено низку історичних та джерелознавчих

дисциплін, які традиційно відігравали вагомий роль у підготовці архівістів (джерелознавство, палеографія, дипломатика, історія державних установ та ін.). Водночас ключове місце відведено підготовці здобувачів вищої освіти до професійної роботи в інформаційному середовищі та з новітніми електронними технологіями, тому серед важливих дисциплін, включених до програми, присутні інформаційно-аналітична діяльність, інформаційний менеджмент, електронний документообіг, електронне урядування, системи управління базами даних, інформаційні технології, системи і ресурси в архівній та бібліотечній справі тощо.

Успішно втілити високі стандарти сучасної архівної освіти можливо лише за умови її підтримки на державному рівні, тісної взаємодії з Укрдержархівом, Спілкою архівістів України, архівними установами. Важливим чинником є також творча співпраця кафедри з іншими підрозділами університету, зокрема з Науковою бібліотекою імені Михайла Максимовича, факультетом інформаційних технологій, Музеєм історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також установами НАН України, спорідненими кафедрами інших закладів освіти.

З 2017 р. значною мірою розширилися перспективи міжнародної взаємодії. Знаковою подією стало підписання у червні 2019 р. угоди про співпрацю між Київським національним університетом імені Тараса Шевченка та Alma Mater Europaea (Словенія), у якому здійснюється підготовка архівістів та управлінців документаційними процесами. Це дає новий імпульс для кооперації зусиль архівознавчих підрозділів двох університетів, спрямованих на здійснення спільних наукових досліджень, організацію конференцій, практик, лекцій викладачів університетів-партнерів. Перспективним напрямом є співпраця з Міжнародним інститутом архівної науки у Трієсті та Маріборі (Італія–Словенія), участь у міжнародних конференціях та архівних школах.

Серед заходів та конференцій, організованих спільно з архівними установами України упродовж останніх років, варто відзначити Круглий стіл «Архіви у ХХІ столітті: Актуальні питання архівного менеджменту» з нагоди відзначення Міжнародного дня архівів (червень 2019 р.) у ЦДАГО України, у рамках якого відбулася презентація нового навчального посібника проф. Я. Калакури «Менеджмент в архівній справі».

Професори кафедри брали активну участь у роботі Міжнародної науково-практичної конференції «Архіви в сучасному світі: виклики та завдання» (грудень 2017 р.), круглих столах «Українські архіви: виклики та реалії» (вересень 2018 р.) та «Оцифрування документів Національного архівного фонду як пріоритетний напрям цифровізації національних архівів: проблеми та перспективи» (лютий 2019 р.), організованих Спілкою архівістів України за участі Укрдержархіву, УНДІАСД, центральних та обласних державних архівів.

Спільно з кафедрою історії та документознавства Національного авіаційного університету кафедра архівознавства провела українсько-литовські наукові семінари «Цифровий простір і архіви» (березень 2016 р.) та «Цифрові трансформації та інститути соціальної пам'яті» (квітень 2019 р.).

Архівісти – часті гості в Університеті, на зустрічах зі студентами, історичних фестивалях, виставках, Днях відкритих дверей. Так, під час організованих кафедрою презентацій на історичному факультеті упродовж останніх років виступали І. Мага, Н. Маковська, О. Музичук, О. Бажан, В. Берковський, Ю. Ковтанюк, О. Панченко. У листопаді 2018 р. О. Чижова разом із випускниками факультету і кафедри, які працюють у ЦДАМЛМ України, познайомили студентів з особливостями роботи архіву-музею у рамках проектів «Територія Архів» та «Архіви історії». Т. Ємельянова разом із колегами з ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного взяли участь в історичному фестивалі Legio Historica (квітень 2018 р.), виступивши з презентацією «Аудіовізуальні архіви в цифрову епоху: можливості і виклики». У квітні 2019 р. відбулася зустріч із кураторкою Бібліотеки і архіву ім. Т. Шевченка у Лондоні Л. Пекарською, під час якої студенти та викладачі мали можливість дізнатися про склад та організацію зберігання зібрань зарубіжної українки у Великій Британії.

Одним із найбільш репрезентативних проектів кафедри останнього двадцятиліття стали Джерелознавчі читання – наукові конференції з актуальних проблем архівознавства, джерелознавства, історіографії, методології досліджень, які були започатковані кафедрою у 1999 р. і проводилися спільно з УНДІАСД, Спільною архівістів України, Інститутом української археографії та джерелознавства НАН України імені М. С. Грушевського, Інститутом історії України НАН України.

Підсумковою подією в діяльності кафедри за останні три чверті століття стали ювілейні XX Джерелознавчі читання, які відбулися 28 листопада 2019 р. на історичному факультеті в урочистій і разом із тим теплій та дружній атмосфері. У конференції взяли участь професори, викладачі та студенти Університету, керівники Укрдержархіву, центральних державних архівів, відомі вчені – історики, джерелознавці, архівознавці, документознавці, бібліотекознавці.

Відкрив ювілейні читання декан історичного факультету проф. І. Патріляк, який наголосив на значущості архівів у підготовці істориків, відзначив важливу роль кафедри у розвитку архівознавчих та джерелознавчих студій, довголітню творчу співпрацю з архівними та бібліотечними установами.

Тема читань – «Архівознавство в контексті історичної пам'яті та цифровізації суспільства» – відображала багатовекторність розвитку сучасного архівознавства і суміжних з історією галузей знань. З ключовою

Декан історичного факультету проф. І. Патриляк виступає на відкритті XX Джерелознавчих читань. 28 листопада 2019 р..

Голова Державної архівної служби України А. Хромов виступає з доповіддю на XX Джерелознавчих читаннях. 28 листопада 2019 р.

доповіддю ««Архіви Європи» та репрезентація Національного архівного фонду України в європейському цифровому просторі» на конференції виступив канд. іст. наук А. Хромов, новопризначений Голова Державної архівної служби України, який наголосив на нагальності процесів цифровізації та порушив питання про активізацію заходів щодо представлення українського архівного сегменту у загальноєвропейському просторі.

Пленарне засідання під загальною темою «Архівознавство в Шевченковому університеті: витоки, традиції, перспективи» акумулювало доповіді, присвячені історії та діяльності кафедри: «Історія кафедри за перше півстоліття мовою документів» (проф. І. Войцехівська), «Пріоритети кафедри в умовах незалежності України» (проф. Я. Калакура), «Кафедра архівознавства у науково-освітньому просторі інформаційного суспільства: виклики та перспективи розвитку» (проф. М. Палієнко), «Внесок випускників кафедри архівознавства Шевченкового університету у розвиток аудіовізуальної архівістики» (канд. іст. наук Т. Ємельянова). Теплими спогадами про батька – першого завідувача кафедри архівознавства Ф. Шевченка поділилася з присутніми Ольга Шевченко – відома педагог, філолог, доцент Київського університету.

Особливої урочистості й теплоти надали події вітання від колег – науковців, архівістів, бібліотекарів, випускників кафедри і факультету, керівництва – т. в. о. Голови Укрдержархіву І. Кісіля, директорів і заступників директорів центральних державних архівів – О. Бажан (ЦДАГО України), О. Буханця та Н. Маковської (ЦДАВО України), О. Музичук (ЦДІАК України), І. Маги (ЦДАЗУ), О. Чижової (ЦДАМЛМ України), Т. Ємельянової (ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного), Л. Паламарчук (ЦДЕА України), директора Державного архіву м. Києва О. Панченка, директора УНДІАСД О. Гараніна.

Голова Спілки архівістів України М. Щербак вручив кафедрі почесну грамоту за значний внесок у підготовку наукових кадрів для архівних установ України.

Серед копій унікальних документів Національного архівного фонду України, подарованих кафедрі на урочистому засіданні провідними архівістами країни – Універсал Директорії Української Народної Республіки про Злуку УНР та ЗУНР від 22 січня 1919 р. (із фондів ЦДАВО України), Грамота про складення повноважень і припинення діяльності Державного Центру УНР в екзилі (з фондів ЦДАЗУ), автограф вірша Тараса Шевченка «Сон» (з колекції ЦДАМЛМ України), актові книги (з колекції ЦДІАК України), автограф В'ячеслава Чорновола (з фондів ЦДАГО України), фотографія ходи на Софійську площу перед початком Всеукраїнського народного віча на підтримку Акта проголошення незалежності України від 15 вересня 1991 р. (з фондів ЦДКФФА України

Керівники державних архівних установ вітають архівознавчу кафедру з 75-річним ювілеєм. Зліва направо: Л. Паламарчук, І. Мага, О. Панченко, Т. Ємельянова, Н. Маковська, О. Бажан, О. Музичук, О. Чижова, О. Буханець.
28 листопада 2019 р.

імені Г. С. Пшеничного), фотографія Майдану Незалежності в дні Революції гідності (з колекції ЦДЕА України).

Ці знакові документи, що символізують важливі віхи в історії України та процесах державотворення, унаочнюють значення архівів у збереженні історичної пам'яті, створюють важливий імпульс для поглибленого студіювання джерел та ширшого використання архівних документів у наукових дослідженнях і навчальному процесі.

У Джерелознавчих читаннях взяли також участь представники Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) – директор Інституту книгознавства проф. Г. Ковальчук, в. о. директора Інституту рукопису канд. іст. наук О. Степченко, д-р іст. наук Т. Антонюк, д-р іст. наук Л. Буряк, канд. іст. наук І. Корчемна, К. Новохатський, які відзначили багатогранність співпраці з кафедрою, презентували цінні книжкові видання.

У роботі 3-х тематичних панелей: «Актуальні проблеми архівознавства в умовах інформатизації», «Архіви та історична пам'ять», «Спеціальні галузі історичної науки в історичній ретроспективі» взяли участь понад 40 науковців, архівістів з університетів та наукових установ України (зокрема, доктори історичних наук В. Бездрабко, О. Кова-

левська, І. Матяш, В. Піскун, І. Срібняк, А. Чуткий, кандидати історичних наук Л. Божук, Ю. Булгаков, Р. Загорулько, А. Зубко, О. Косенко, Л. Круглова, М. Кулініч, І. Резнік, С. Павленко, В. Патик, Л. Приходько, О. Сидорова, І. Хомич, В. Циватий та ін.), а також аспіранти і студенти історичного факультету та архівознавчої спеціалізації.

Одним із яскравих ювілейних подарунків кафедрі стало відкриття виставки художніх творів «Барви життя» випускника кафедри Я. Бондарчука в Музеї історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, акумулювавши за три чверті століття діяльності значний науково-педагогічний потенціал, стала справжньою «Alma mater» для багатьох поколінь українських архівістів. Визначаючи алгоритм та перспективи подальшого розвитку, маємо сьогодні визнати, що тільки у творчій співпраці науковців та архівістів-практиків можна успішно реалізувати оновлену модель архівної освіти, що органічно поєднуватиме набуті за 75-літню історію традиції і досвід з інноваційними підходами, відповідатиме світовим, передусім – європейським стандартам, вимогам відкритого інформаційного суспільства.

¹ Стрельський В. І. Нове в роботі кафедри архівознавства та допоміжних історичних дисциплін Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка // *Архіви України*. 1971. № 5. С. 13–15; *Войцехівська І. Н.* До 40-річчя кафедри джерелознавства та архівознавства // Там само. 1984. № 6. С. 14; *Замлинський В. О.* Підготовка кадрів архівістів на кафедрі джерелознавства та архівознавства Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка // Там само. 1984. № 4. С. 7–11; *Його ж.* Діяльність кафедри джерелознавства та архівознавства Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка по підготовці кадрів істориків-архівістів // Там само. 1988. № 3. С. 38–42; *Калакура Я. С.* Архівіст третього тисячоліття (модель історика-архівіста очима архівознавчої кафедри Національного університету ім. Тараса Шевченка // *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвід. зб. наук. праць*. Київ, 1999. Вип. І. С. 37–45; *Його ж.* Архівознавство в Шевченківському університеті // *Студії з архівної справи та документознавства*. Київ, 1999. Т. 4. С. 58–61; *Його ж.* Історико-архівознавча школа Київського університету імені Тараса Шевченка // *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвід. зб. наук. пр.* 2000. Вип. 2. С. 8–20; *Павленко С. Ф.* Кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка у спогадах випускників // *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвід. зб. наук. пр.* Київ, 2000. Вип. 2. С. 154–163; *Калакура Я. С.* Архівна освіта в Україні очима керівника університетської кафедри // *Архіви України*. 2002. № 1–3. С. 133–143; *Калакура Я. С., Щербак М. Г.* 70 років архівознавчій кафедрі Київського університету // Там само. 2014. № 4–5. С. 338–345.

² Калакура Я. С. Архівознавчий осередок Шевченкового університету // Архіви України. 2008. № 1/2. С. 158–159.

³ Див.: Матяш І. Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років / Держкомархів України; УНДІАСД. Київ, 2000. 591 с.

⁴ Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР. 1942–1951 рр. Київ, 1963. Т. 2. С. 44.

⁵ Апанович О. Федір Павлович Шевченко: історик, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, організатор науки, Людина / «Істину встановлює суд історії»: Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Т. 1: Джерела. Київ, 2004. С. 17–18.

⁶ Державний архів м. Києва. Ф. Р-1246. Оп. 13. Спр. 13. Арк. 16.

⁷ Архівознавство: підруч. для студ. вищ. навч. закладів / редкол.: Я. С. Калакура (гол. ред.) та ін. Київ, 1998; Архівознавство: підруч. / за заг. ред. Я. С. Калакури, І. Б. Матяш. 2-е вид. Київ, 2002.

⁸ Творчий доробок професорсько-викладацького колективу кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки: до 75-річчя діяльності (1944–2019). Вибрана бібліографія / авт.-упоряд.: І. Н. Войцехівська, М. Г. Палієнко / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ: Інтер-сервіс, 2019. 136 с.

⁹ Професор В'ячеслав Стрельський (до 100-річчя від дня народження) : монографія / наук. ред. І. Н. Войцехівська. Київ, 2010; Професор Андрій Введенський : монографія. Київ, 2013; Професор Володимир Замлинський (До 85-річчя від дня народження) : монографія / Войцехівська І. Н., Севрюк С. В. Корсунь-Шевченківський, 2015; Професор Марко Варшавчик (До 100-річчя від дня народження) : монографія / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), Л. І. Буряк, Я. С. Калакура та ін. Корсунь-Шевченківський, 2018.

¹⁰ Див.: SOS архів ЦДАМЛМ України. URL: <https://csam.archives.gov.ua/sos> (дата звернення 05.12.2019).

The article deals with the history of creation and the main stages of activity of the Department of Archival Studies and Special Branches of Historical Science at Taras Shevchenko National University of Kyiv. Priority directions of scientific researches of the teaching staff of the department for 75 years of activity (1944–2019) are analyzed. The peculiarities of training archivists at the University's Faculty of History are defined; the cooperation with the State Archival Service of Ukraine, central and local archival institutions, scientific institutions is characterized, aimed at the research of topical problems of archival science, source studies, document science, modernization of archival education.

Key words: Department of Archival Studies and Special Branches of Historical Science; archival study school; archival education; Taras Shevchenko National University of Kyiv.

УДК 930.253-028.26:929Вишня

Л. Г. КАСЯН*

**АУДІОВІЗУАЛЬНІ ДОКУМЕНТИ, ПРИСВЯЧЕНІ
ОСТАПУ ВИШНІ, ЯК НОСІЇ-РЕПРЕЗЕНТАНТИ
КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ**

Представлено документний масив Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного, присвячений українському письменнику Остапові Вишні. Проаналізовано змістове наповнення та інформаційну структуру аудіовізуальних документів, окреслено їх роль у збереженні пам'яті про письменника.

Ключові слова: Остап Вишня; аудіовізуальні документи; колективна пам'ять; культурна пам'ять; місця пам'яті; документальне кіно.

13 листопада виповнилося 130 років від дня народження українського письменника, перекладача Остапа Вишні (справж. прізвище – Павло Михайлович Губенко). Його життєва і творча доля тісно вплетені в перипетії історії України ХХ ст. Сучасник митця, дослідник українського Розстріляного Відродження Ю. Лавріненко зазначав: «Що за життя!? Здобути позицію інтелектуаліста, родившись одним із 17 дітей у бідній селянській родині в забутому Богом полтавському містечку Груні і до 32 років життя не маючи змоги здати екстерном на гімназіальну матуру. Бути все життя безпартійним – у вік партійної всемогучості й тиранії, гумористом – у вік жахів, кепкуном – у часи сліпого фанатизму, гуманістом – у вік масових організованих злочинів і людоїдства. Щоб зрештою стати “блазнем” з авторитетом, популярністю і моральною відповідальністю президента, а з правами в'язня концтабору. Гумор, сміх можна вважати за синонім свободи – принаймні внутрішньої свободи людини. Очевидно Вишня володів секретом внутрішньої свободи при всіх ситуаціях, свободи від “нечистої сили”, і своєї і чужої»¹.

Понад століття творчість Остапа Вишні викликає незгасний інтерес читачів і науковців, про що свідчать видання його творів та численні дослідження в різні часові відтинки². У 1920–1930-х роках Остапа Вишню називали «королем українського тиражу», «найбільш знаним в Україні після Шевченка і поруч із Леніним». Тільки у 1923–1924 рр. лише в газеті «Вісті ВУЦВК» побачили світ понад пів тисячі гуморесок, фейлетонів і сатиричних мініатюр письменника, у 1928 р. вийшло

* *Касян Людмила Григорівна* – провідна наукова співробітниця сектору публікації документів Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного.

близько 30-ти збірників і збірничків, у т. ч. й 4-томне видання «Вибраних усмішок». На думку С. Гальченка, «для ліквідації неписьменності села усмішки Остапа Вишні зробили не менше, ніж офіційні лікнепи, а міський житель почав говорити мовою Шевченка, що теж мало неабияке значення для здійснення процесу українізації, яка проводилася у двадцятих роках. Його називали “Тоголем Жовтневої революції”, і не тому, що він був земляком Миколи Васильовича (вони обидва з Полтавщини), а за його вміння сміятися крізь сльози навіть у драматичних ситуаціях, що мали місце в Україні в роки суцільної колективізації, внаслідок якої було знищено основну масу трудового селянства, а письменник утратив свого улюбленого героя й читача»³. Остапові Вишні писали тисячі листів, дякували за твори, просили допомоги, апелювали як до найвищої справедливої інстанції. Одну із причин такої популярності Ю. Лавріненко вбачає в унікальному стилі письменника: «Він був проникливий психолог, умів скупими засобами вловити химерну гру в людині таких комплексів, як страх, заздрість, задавакуватість, брехливість, наївність, цікавість, жорстокість, любов... Все то будувалось у прозовій мініатюрі, творило новий чисто Вишневий тип фейлетону – своєрідного коментаря сміхом»⁴. Сам письменник так сформулював своє творче кредо у щоденниковому записі: «Я дуже хочу, щоб мій народ усміхнувся, щоб хоч одна зморшка на його чолі розгладилась. Хороший сміх, – це той сміх, що не ображає, а виховує людину, підвищує. Господи, до чого все просто»⁵.

Остап Вишня займає помітне місце в історії української культури і продовжує залишатися виразним об'єктом культурної пам'яті. За метафоричним означенням О. Гончара, митець є уособленням невмирущої усмішки України.

Окремі дослідники розглядають культуру як «у свій спосіб структуровану, візуалізовану, уявлену пам'ять»⁶. Ю. Лотман з погляду семіотики трактує культуру як «надіндивідуальний механізм зберігання, передачі, деяких повідомлень (текстів) і вироблення нових. У цьому сенсі простір культури може бути означений як простір певної спільної пам'яті»⁷. Концепція культурної пам'яті як одного із реєстрів пам'яті колективної належить німецьким ученим – подружжю Ассман. Я. Ассман (нім. Johann Christoph Assman) пропонує таку дефініцію культурної пам'яті: «Під культурною пам'яттю ми розуміємо властивий кожному суспільству і кожній епосі набір текстів, зображень і ритуалів, які постійно використовуються та через “підтримання” яких група стабілізує та передає далі власне бачення себе самої: це колективне знання переважно (але не винятково) про минуле, на якому група засновує усвідомлення власної єдності та своєрідності»⁸. А. Ассман (нім. Aleida Assman) наголошує, що «передумовою і основою культурної пам'яті слугує фіксація спогадів і безпосереднього досвіду на матеріальні но-

сії. Культурна пам'ять не існує без кодифікованих знаків і символів. Без оформлення у вигляді текстів і візуальних образів. Інакше кажучи, базою культурної пам'яті є репрезентації»⁹.

Формами коммеморативної репрезентації постаті і творчості Остапа Вишні є видання його творів, спогади сучасників¹⁰, художні та науково-популярні твори, присвячені письменнику, літературознавчий науковий наратив, предметні меморії та музейні експозиції¹¹, найменування вулиць, заснування премій¹².

Мета нашої статті – охарактеризувати масив аудіовізуальних документів із зібрання ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, присвячених Остапу Вишні, як носіїв-репрезентантів культурної пам'яті, окреслити їх роль у збереженні пам'яті про письменника. Такий аспект пам'яттєвого контексту постаті Остапа Вишні досі не був предметом наукового дослідження.

Розмисел про співвідношення пам'яті і зображення тягнеться ще з мнемотехнік Античності. Цицерон називав зображення та місця цеглинами пригадування. Фотографія та кіно дозволили винести єдність пам'яті та зображення із внутрішнього мнемотехнічного простору на носій зовнішній і сприяти розвитку соціальної пам'яті. Від часу своєї появи фотографія розглядалася як засіб збереження пам'яті про минуле, джерело про певний фрагмент реальності, який зафіксовано специфічним засобом, зберігає її видимого образу. Французький кінокритик, історик і теоретик кіно А. Базен (фр. André Bazin) наголошує на властивості зображення протистояти забуванню і символічній конечності життя: «Зараз вже ніхто не вірить в онтологічну тотожність моделі і портрета, але ми допускаємо, що портрет допомагає нам пам'ятати людину і рятувати її таким чином від другої – духовної смерті»¹³. Фотографія виступає візуальним текстом і документом, гарантом фізичної реальності. Як документ вона виконує функції фіксації, зберігання, багаторазової трансляції зафіксованої інформації та доказу тієї чи іншої події. «Ретроспективний документ набуває статусу історичного джерела. Документ в статусі історичного джерела конструює дійсну минулу соціальну реальність»¹⁴.

До фотоколекції ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного входять 38 фотодокументів, що стосуються життя та творчості Остапа Вишні; часове окреслення: 1908–1956 рр. Найбільш ранніми документами є 2 групові фото¹⁵ 1908 р., на яких 19-річний Павло Губенко зображений разом із сестрою Катериною Губенко (Даценко) серед учасників аматорського драматичного гуртка с. Грунь. За спогадами¹⁶, він був затятим театралом, улюбленцем односельців і майстерно виконував комічні ролі. В архівній колекції містяться портрети письменника різних років та групові знімки за його участю. Звичайно ж, вони репрезентують зовнішність митця, манеру вдягатися, участь у тих чи інших подіях, вписаність у соціальний контекст епохи (20–30-ті та 40–50-ті роки XX ст.),

вводять нас, глядачів, у життя фотографічного об'єкта. Фотонаратив представляє Остапа Вишню у різних іпостасях (у певній обстановці, за певними діями): письменник, батько, чоловік, товариш, рибалка, мисливець, футбольний уболівальник, що надає об'ємності репрезентативного образу в просторі пам'яті. Попри денотативний шар знімка (конкретики зображення), фотодокумент – це інтерпретація людиною себе, свого самовідчуття і соціального образу, дзеркало самопрезентації. Як писав французький філософ Р. Барт (фр. Roland Barthes), «перед об'єктивом я одночасно є тим, ким я себе вважаю, тим, ким я б хотів, щоб мене вважали, тим, ким мене вважає фотограф, і тим, ким він користується, щоб виявити своє мистецтво»¹⁷. Такий «інформаційний посіл» присутній і в світлинах письменника, особливо у постановочних портретних знімках¹⁸ 1920-х років, які виступають підкресленою самопрезентацією в контексті своєї справи – письменницької діяльності.

Фотографія – це форма присутності минулого в сучасному. Р. Барт зазначає: «Між кожною фотографією і її референтом існує певний природний взаємозв'язок: вона була реальністю, яка колись існувала, хоча тепер це реальність, якої більше не можна торкнутися»¹⁹. Фото стає своєрідним місцем пам'яті. «Пам'ятне місце – це те, що залишилося від того, чого більше не існує»²⁰, не факт чи подія минулого, а його репрезентація.

Спорідненим із фотографією візуальним текстом є кінодокумент. Документальна хронікальна кінозйомка відразу стала розцінюватися як спосіб фіксації реальності в русі. Як і фотографія, вона володіє величезним, перш за все емоційним потенціалом переконливого свідчення, оскільки фіксує факт у режимі реального часу. Незабаром після винайдення кінозйомки виникає і жанр кіноперіодики. 1908 р. починає виходити один із перших кіножурналів – «Пате-журнал» (фр. Pathé-journal) французької кіностудії «Пате». Сюжети кіножурналів інформували про різні поточні події, представляли панорамне бачення сучасності, репрезентували суспільно значимі образи, трансливали ідеологічні конструкти. Фаза оперативного існування, виконання безпосереднього призначення цих кінодокументів відносно коротка, але з її припиненням вони не втрачають свого інформаційного потенціалу і культурно-історичного значення: сьогодення перетворюється на історію, а кіноплівка стає матеріальним носієм пам'яті. Хронікальні кіносюжети виконують роль мнемонічних топосів, які репрезентують уявлення про конкретних осіб, події, час як на змістовому рівні, так і на формальному (як артефакти, продукти епохи).

На екрані кіноперіодики Остап Вишня вперше з'являється в німому кіносюжеті «Гості кінофабрики»²¹ з кіножурналу «Кінотиждень ВУФКУ» № 5/48 1928 р. Письменник спілкується з працівниками Одеської кінофабрики, виступає з читанням своїх творів. У «Кіножур-

налі» № 33/128 Одеської кінофабрики ВУФКУ за 1929 р. у сюжеті «Українську книгу в маси»²² серед сучасних українських письменників показано і Остапа Вишню. Сюжет «Свято української пролетарської культури»²³ з «Кіножурналу» № 13/179 Одеської кінофабрики ВУФКУ за 1930 р. присвячено святкуванню 10-річчя театру ім. І. Франка. Від українських письменників франківців вітає Остап Вишня. У сюжетах кіноперіодики 1950–1955 рр., зокрема, кіножурналу «Радянська Україна» та хронікально-документальних фільмах представлено письменника на пленумі Спілки письменників УРСР 1951 р. («Книга народу»)²⁴, під час засідань редколегії журналу «Перець»²⁵, зустрічі з читачами («Українська Радянська Соціалістична Республіка»)²⁶. Кінокадри репрезентують динамічний візуальний образ письменника у колі сучасників, передають міміку, моторику, «специфіку» прямого (на камеру) і мимовільного, випадкового погляду, деталі одягу, предметне оточення, звукові сюжети – специфіку мовлення, манеру спілкування, а також віддзеркалюють прикмети історичного часу життя і діяльності митця.

В архівному зібранні відклався кіносюжет студії «Укркінохроніка» 1956 р. «Похорон видатного українського письменника Остапа Вишні»²⁷, у якому детально зафіксовано похоронну процесію, траурний мітинг 30 вересня 1956 р. Ця кінозйомка стає своєрідним початком меморіалізації письменника. Кіносюжети та телесюжети²⁸ Республіканської студії телебачення 1960–1980 рр. присвячені ювілейним датам (80-річчя, 90-річчя, 100-річчя) та заходам із вшанування письменника. З одного боку, вони є власне коммеморативними актами, вже їх наявність у кіно- та телепросторі є фактом актуалізації постаті Остапа Вишні. З іншого – фіксують конкретні коммеморативні акції та оперативно документують спогади про письменника.

Життю та творчості Остапа Вишні присвячені 2 документальні кінофільми: «Усмішки Остапа Вишні», «Отак і пишу...Остап Вишня». Стрічка «Усмішки Остапа Вишні»²⁹ («Укркінохроніка», 1967 р., режисер М. Л. Юдін) є першою спробою закріпити образ митця в документально-публіцистичному кінотексті. Образ Остапа Вишні конструється на візуальному рівні через біогеографію, показ місць, пов'язаних із письменником. Це – натурна зйомка природного ландшафту біля с. Кринки Олешківського району Херсонської області, річок Басанки, Конки, Дідового лиману. Понад десятиріччя Остап Вишня приїздив сюди на відпочинок, любив тут рибалити, полювати, написав ряд творів, що увійшли до циклу «Мисливські усмішки». На вербальному рівні – через закадровий текст, яким є уривки з творів письменника, та фрагментарні вкраплення спогадів про Остапа Вишню, зокрема письменника-гумориста, головного редактора журналу «Перець» Ф. Маківчука, жителів с. Кринок. Фактично, це був один із перших (поряд із виданням збірки спогадів 1966 р.) кроків у переході комунікативної

форми пам'яті про письменника у культурну. Автори стрічки кінозасобами виділяють 3 меморіальні доміанти образу Остапа Вишні: неперевершена творча майстерність, любов до природи, відкритість, лагідність, повага у ставленні до людей.

«Отак і пишу...Остап Вишня»³⁰ («Укркінохроніка», 1982 р., режисер О. І. Коваль) поєднує біографічну й мемуарну інформацію. Стрічка містить прижиттєву зйомку письменника, численні фотодокументи, види місць, пов'язаних з його життям, звукозаписи фрагментів його творів, хронікальні кінокадри епохи. Таким чином робиться спроба представити образ Остапа Вишні в історичному контексті. Спогадами про митця діляться письменники О. Ковінька, Ф. Маківчук, О. Гончар, дружина письменника – акторка Варвара Губенко-Маслюченко. Кінодокументи, завдяки можливості синтезувати інформацію з різних джерел, демонструють офіційний і приватний рівні сприйняття й трактування творчості та біографії Остапа Вишні. Кінострічка стає носієм культурної пам'яті про письменника та відображає усталену на той час в українському соціокультурному просторі рецепцію його постаті.

Культурна пам'ять підлягає цензуруванню та редагуванню, в ній виникають лакуни, розломи. В кінодокументах 1950–1980 рр. присутні фігури замовчування. Зокрема, замовчуються «незручні» сторінки біографії письменника: служба в армії УНР, десятирічне ув'язнення в таборах ГУЛАГу. В кінотекстах ці факти оприявнюються в 1990-х роках. У документальній стрічці «Українська ніч 33-го»³¹ («Укртелефільм», 1995 р., режисер В. Георгієнко) розповідається про арешт письменника 1937 р. та ухтпечлазський період його життя.

Архівна фонотека містить 62 звукозаписи творів Остапа Вишні. Серед них – 4 в авторському виконанні: гуморески «Нещасне кохання»³² і «Вальдшнеп»³³, усмішка «Ага, будеш?»³⁴, оповідання «Зенітка»³⁵. Вони зберігають звуковий образ письменника, репрезентують його своєрідну творчо-виконавську автоінтерпретацію. В архівному зібранні представлені твори Остапа Вишні у виконанні В. Дуклера, Л. Ігнатенка, І. Єрмоленка, Л. Мацієвської, А. Паламаренка, М. Панасьева, М. Садовського, О. Сердюка, Ю. Шумського, Д. Франька. Часові межі цього масиву фонодокументів охоплюють 1950–1990 рр.; його особливістю є присутність звукозаписів того чи іншого актора різних років. Ці документи є цінними з погляду історії мистецько-художнього осмислення творчості письменника.

Таким чином, аналіз зазначених вище аудіовізуальних документів засвідчив, що документальний масив ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, присвячений життю та творчості Остапа Вишні (119 од. обл.: фотодокументи – 38 од. обл.; кінодокументи – 19 од. обл.; фонодокументи – 62 од. обл.; хронологічні рамки – 1908 р.–1990-і роки), володіє значним інформаційним потенціалом і є репрезентантом культурної пам'яті

про письменника. Аудіовізуальні документи можуть бути використані у різноманітних комеморативних заходах та практиках.

¹ Лавріненко Ю. Розстріляне Відродження. Антологія 1917–1933. URL: <http://www.ukrcenter.com> (дата звернення: 25.10.2019).

² Вишня Остап. Усмішки: у 4-х т. Харків, 1928; Вишня Остап. Вишневі усмішки. Київ, 1950. 290 с.; Вишня Остап. Твори у 5-ти т. Київ, 1974; Вишня Остап. Вибране. Київ, 1985. 302 с.; Вишня Остап. Мисливські усмішки. Харків, 2012. 251 с.; Дузь І. М. Вивчення творчості Остапа Вишні в школі : посібник для вчителів. Київ, 1970. 128 с.; Журавський А. Ф. Ніколи не сміявся без любові : сторінки життя і творчості Остапа Вишні. Київ, 1983. 258с.; Дузь І. М. Остап Вишня : нарис про творчість. Київ, 1989. 213 с.; Зуб І. В. Остап Вишня: нарис життя і творчості. Київ, 1989. 239 с.

³ Гальченко С. А. І сміявся і плакав з любові... // Вишневі усмішки. Заборонені твори / упорядкув., передм. та прим. С. А. Гальченка ; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Харків, 2010. С. 5.

⁴ Лавріненко Ю. Зазнач. праця.

⁵ Вишня Остап. Фейлетони, гуморески, усмішки, щоденникові записи. Харків, 2007. С. 215.

⁶ Голик Р. Пам'ять культури на роздоріжжях науки : проблеми теорії // Україна модерна. URL: <http://uamoderna.com/demontazh-pamyati/holyk-collective-memogu> (дата звернення: 12.09.2019).

⁷ Лотман Ю. М. Память в культурологическом освещении. Избранные статьи. Т. 1. Таллинн, 1992. С. 200–202. URL: <http://www.philology.ru/literature1/lotman-92f.htm> (дата звернення: 20.10.2019).

⁸ Assman J. Kollektives Gedächtnis und kulturele Identität // Culture and Gedächtnis. Frankfurt, 1988. S. 15. Цит. за Грінченко Г. Das kulturele gedächtnis в сучасних дослідженнях пам'яті // Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / пер. з нім.: К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. Київ, 2012. 440 с.

⁹ Ассман А. Длинная тень прошлого: мемориальная культура и историческая политика /пер. с нем.: Б. Хлебников. Москва: Новое литературное обозрение, 2014. 323 с. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=47595&p (дата звернення: 08.08.2019).

¹⁰ Живий Остап Вишня : збірник спогадів про письменника. Київ, 1966. 128 с.; Про Остапа Вишню : спогади / упоряд. В. О. Губенко-Маслюченко, А. Ф. Журавський. Київ, 1989. 334 с. URL: <https://sites.google.com/site/literaturnakartaostapavisni/poezia/spogadi-pro-ostapa-visnu> (дата звернення: 02.11.2019).

¹¹ Бондар Н. Остап Вишня. штрихи до портрета (про що можуть розповісти меморії). URL: <http://museumlit.org.ua/?p=13468> (дата звернення: 28.10.2019); URL: <https://sites.google.com/site/literaturnakartaostapavisni/interaktivna-karta> (дата звернення: 28.10.2019);

¹² Премії НСПУ // Укр. літ. Портал сучасної української літератури. URL: https://web.archive.org/web/20130928040515/http://ualit.org/?page_id=112 (дата звернення: 02.11.2019).

¹³ *Базен А.* Онтология фотографического образа // Что такое кино? Москва, 1972. С. 40.

¹⁴ *Соколова А. Н.* Некоторые психологические аспекты документоведения // Секретарское дело, 2001. № 2. С. 27.

¹⁵ ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного (Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного). Од. обл. 2-157812. П. М. Губенко (майбутній письменник Остап Вишня) серед односельців (стоїть третій праворуч). 1908 р.; Од. обл. 2-157811. Майбутній письменник Остап Вишня з сестрою Катериною. 1908 р.

¹⁶ Мої сусіди добре знали Вишню // Персональний сайт В. Я. Лавриненко. URL: <https://sites.google.com/site/literaturnakartaostapavisni/poezia/spogadi-pro-ostapa-visnu> (дата звернення: 12.09.2019).

¹⁷ *Барт Р.* Camera lucida. Комментарий к фотографии / пер. с франц., послесловие и коммент.: М. Рыклин. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/camera/index.php (дата звернення: 10.09.2019).

¹⁸ ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. Од. обл. 0-231286. Український письменник Остап Вишня. 1928 р.; Од. обл. 0-147980. Український радянський письменник Остап Вишня. 1929 р.

¹⁹ *Барт Р.* Указ соч.

²⁰ Нора Пьер. Всемирное торжество памяти // Неприкосновенный запас. 2005. № 2–3(40–41). URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html> (дата звернення: 10.09.2019).

²¹ ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. Од. обл. 1358.

²² Там само. Од. обл. 1409.

²³ Там само. Од. обл. 1446.

²⁴ Там само. Од. обл. 1000.

²⁵ Там само. Од. обл. 693.

²⁶ Там само. Од. обл. 1300.

²⁷ Там само. Од. обл. 1284.

²⁸ Там само. Од. обл. 4424; 7412; 10830.

²⁹ Там само. Од. обл. 5121.

³⁰ Там само. Од. обл. 9250.

³¹ Там само. Од. обл. 12178.

³² Там само. Од. зб. 1248, од. обл. М-3106, 1956 р.

³³ Там само. Од. зб. 1249, од. обл. М-3107, 1956 р.

³⁴ Там само. Од. зб. 1248, од. обл. М-3105, 1956 р.

³⁵ Там само. Од. зб. М-23975, од. обл. 10589, 1950-і роки.

The documents of the Central State CinePhotoPhono Archives of Ukraine named after H. Pshenychnyi, dedicated to the Ukrainian writer Ostap Vyshnya, are presented. The content and information structure of audiovisual documents are analyzed, and their role in the memory of the writer is outlined.

Key words: Ostap Vyshnya; audiovisual documents; the collective memory; the cultural memory; the memory locations; the documentary films.

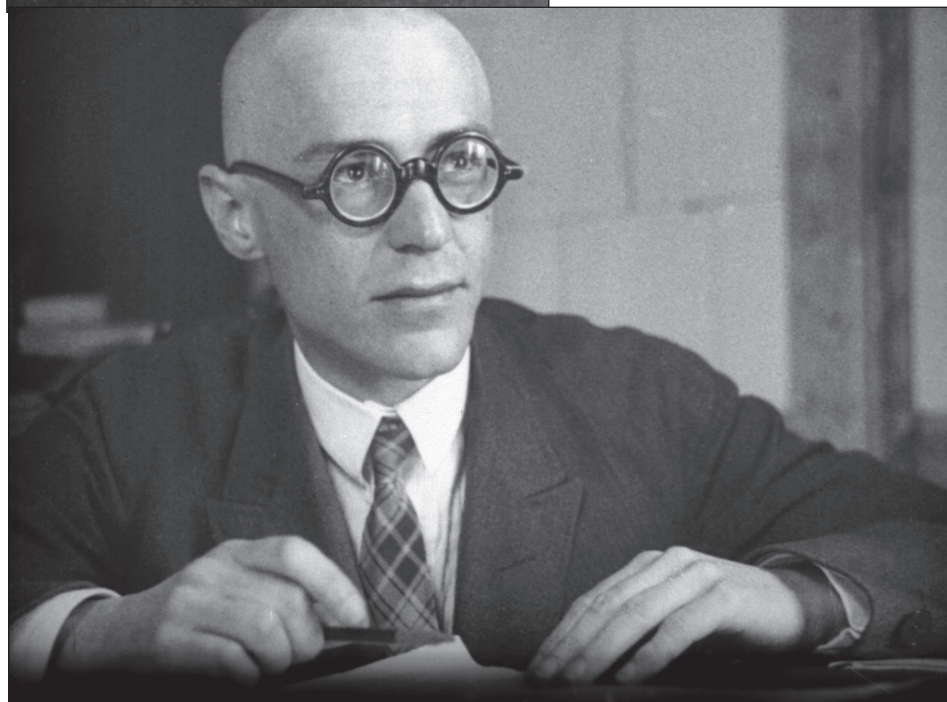
Остап Вишня
(Павло Михайлович Губенко).
1925 р.
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-245346.

Остап Вишня (зліва) та редактор і завідувач сценарного відділу
Київської кінофабрики ВУФКУ В. М. Ярошенко, м. Одеса, 1928 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-97270.

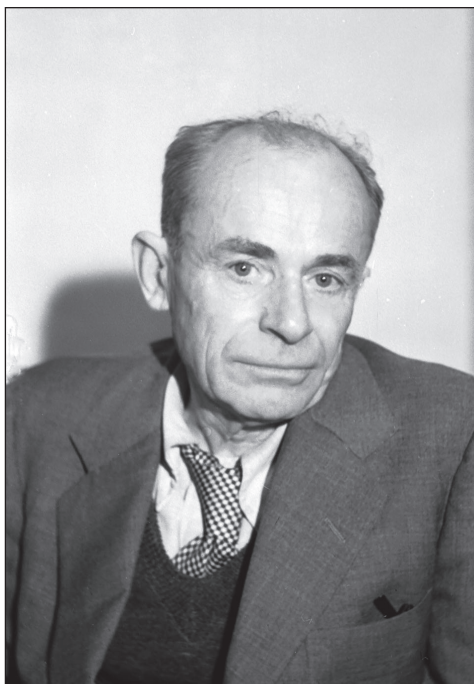

Остап Вишня
(Павло Михайлович Губенко)
з сином В'ячеславом. 1928 р.
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пишеничного,
од. обл. 0-245345.

Остап Вишня (Павло Михайлович Губенко) 1929 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пишеничного, од. обл. 0-147980.

Остап Вишня.
м. Київ, 8 травня 1947 р.
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-29939.

Українські письменники: Остап Вишня (справа) та М. Т. Рильський (зліва)
на полюванні. 1950-і роки.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-148215.

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

УДК 930.253:[784.1:78.03(477)

К. С. ГОРОДИСЬКА*

НАЦІОНАЛЬНА ЗАСЛУЖЕНА АКАДЕМІЧНА КАПЕЛА УКРАЇНИ «ДУМКА» ЗА ДОКУМЕНТАМИ ЦДАМЛМ УКРАЇНИ (до 100-річчя від дня заснування)

У тематичному огляді, присвяченому 100-річчю від дня заснування Національної заслуженої академічної капели України «ДУМКА», розглянуто комплекс документів з історії капели із фондів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. Здійснено аналіз документів, що містяться у фонді капели та окремих особових фондах.

Ключові слова: Національна заслужена академічна капела «ДУМКА»; хорový колектив; ювілей; ЦДАМЛМ України; архівні документи; особові фонди.

У 2019 р. Україна відзначає 100-річчя Національної заслуженої академічної капели «ДУМКА» (далі – капела «ДУМКА»). Ювілейний концерт відбувся 11 березня на сцені Національної філармонії України. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України) як установа, що зберігає архівні документи капели «ДУМКА», долучається до заходів із відзначення ювілею публікацією огляду документів.

Метою статті є представлення широкому загалу цінних архівних документів із фондів ЦДАМЛМ України, в яких висвітлені визначні віхи в становленні українського хорового мистецтва, витоки та історія капели, основні етапи діяльності.

* *Городиська Кристина Сергіївна* – архівістка відділу довідкового апарату документів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

Витоки капели «ДУМКА» сягають часів українського національного відродження 1917–1921 рр. і пов’язані з іменами К. Г. Стеценка, П. М. Бігдаша-Бігдашева, О. А. Кошиця. Капела була створена на базі хору «Дніпросоюзу». Процес утворення розпочався 5 листопада 1918 р., коли за порадою К. Г. Стеценка хоровим інструктором призначили П. М. Бігдаша-Бігдашева, а в березні 1919 р. відбувся перший концерт. У лютому 1920 р. колектив розділився на Першу та Другу мандрівні хорові капели, завдання яких полягало у виступах по всій Україні¹. Наприкінці 1920 р. Друга мандрівна капела під егідою К. Г. Стеценка поїхала у концертну подорож по Україні. Після подорожі Друга мандрівна капела, як і Перша (диригент Н. Ф. Городовенко), розпалася, а на базі цих двох колективів сформовано колектив «Державна українська мандрівна капела «Думка».

15 листопада 1920 р. цей хор під назвою «ДУМКА»* включили в систему державних закладів мистецтва. Репертуар капели був досить різноманітний і побудований за тематичними циклами: «М. Лисенко», «Колядки і щедрівки», «М. Леонтович», «Музика до «Кобзаря», «Веснянки» та ін., згодом у програми були включені бойові та революційні пісні.

Другу річницю діяльності хорової капели відзначила концертами в Москві, які популяризували творчість українських композиторів, а відтак розпочала гастрольні виступи в інших радянських республіках. Успіху, який випав на долю капели «ДУМКА» вже з перших виступів, вона завдячувала зусиллям художнього керівника і головного диригента хору у 1920–1937 рр. Н. Ф. Городовенка.

Групове фото учасників капели «ДУМКА» з керівником Н. Ф. Городовенком.
1920-ті роки.

ЦДАМЛМ України. Ф. 406. Оп. 1. Од. зб. 94. Арк. 1.

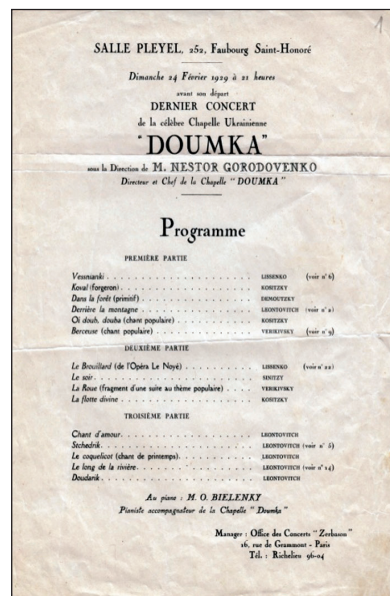
* «ДУМКА» – аббревіатура від «Державна Українська Мандрівна Капела».

З початку 1923 р. «ДУМКА» функціонувала при Головному політико-освітньому комітеті УРСР як єдина мандрівна хорова організація всеукраїнського значення. Упродовж 1919–1924 рр. організовано 410 концертів хорової капели. У березні 1924 р. Раднарком надав хоровому колективу назву: «Перша Робітничо-Селянська Капела УРСР». Підсумовуючи майже 5-річну роботу «ДУМКИ», музичний критик Я. Юрмас (справж. прізвище – Ю. М. Масютин) зазначав, що «Думка безумовно є одною з найкращих капел в УРСР»².

У 1920-х роках капела «ДУМКА» багато гастролювала країною, даючи щороку більше 100 концертів. У її репертуарі були обробки народних пісень та світова класика. 7 січня 1929 р. хоровий колектив поїхав на гастролі Францією. О. А. Кошиць – диригент Української республіканської капели, – говорячи про закордонні гастролі капели «ДУМКА», так охарактеризував сприйняття її діяльності: «...почуваю ґрунт для цього заспокоєння в тій царині художнього діяння капели “Думка”»³. Капела «ДУМКА» здобула всесвітню славу, паризьке видання «Чикаго Триб'юн» у рецензії на виступи радянської капели відзначало: «“Думка” блискуче довела заслуженість своєї слави як однієї з найкращих капел у світі»⁴. Серед шанувальників «ДУМКИ» з'явилися імпресаріо та грамофонні товариства з різних країн світу: Америки, Англії, Німеччини та ін. Для того, щоб поїхати в ці країни на гастролі, потрібно було підписувати довгострокові контракти, однак капела «ДУМКА»

задовольнила закордонну публіку записом грамофонних платівок, зокрема, для американської грамофонної фірми «Columbia» наспівано М. В. Лисенка, М. Д. Леонтовича, М. І. Вериківського, П. О. Козицького, П. Д. Демуцького, Р. М. Глієра⁵.

Від 1930 р. «ДУМКА» – Заслужена капела УРСР. Концертами у Франції і виступами під диригуванням Е. Ансерме (*фр.* Ernest Ansermet), М. А. Малька, Г. Б. Адлера «ДУМКА» здобула собі міжнародний авторитет, що допомогло зберегти колектив у часи репресій. Однак за відмови на вимоги влади змінити репертуар, основну частину якого склали твори української і світової класики, на пісні з кон'юктурно-побутової тематики Н. Ф. Городовенка невдовзі було звільнено, а капела стала на суперечливий шлях розвитку.

Програма концерту
капели «ДУМКА».
ЦДАМЛМ України. Ф. 76. Оп. 1.
Од. зб. I. Арк. 1.

У 1936 р. разом із Київським театром опери і балету ім. Тараса Шевченка «ДУМКА» брала участь у декаді українського мистецтва в Москві. Усього за цей рік капела провела 132 концерти. Після того, як наступного року новим диригентом «ДУМКИ» було призначено О. Н. Сороку, у її діяльності від-

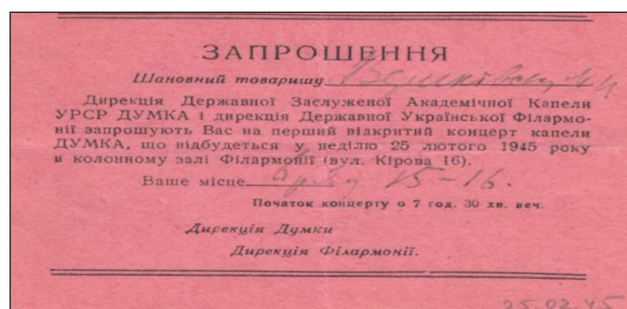

Фото капели «ДУМКА» в Парижі. 1929 р.
ЦДАМЛМ України. Ф. 76. Оп. 1. Од. зб. 49. Арк. 3.

бувся «радянський злам». Репертуар капели був вихолощений, і хоч доповнений новими творами з виробничої тематики, проте залишався досить бідним. Збільшилася кількість творчих зустрічей з артистами інших хорових колективів СРСР, основною метою яких було обмежити «західний» шлях розвитку капели: «...а хорові капели, очолювані академічною капелою “Думка”, об’єднати з розвитком великого музичного мистецтва Радянської України»⁶. Після 2-річної роботи на посаді диригента О. Н. Сороку було переведено до львівської капели «Трембіта», а новим диригентом упродовж 1939–1940 рр. став М. І. Вериківський.

У часи II Світової війни капела не припиняла своєї діяльності, виступала на землях Буковини, Донеччини, Північного Кавказу, в Молдові тощо. Художнім керівником капели «ДУМКА» тоді був В. М. Минько, котрий доклав багато зусиль для збереження колективу в умовах війни. Він керував капелою упродовж 1941–1943 рр.; за цей час колектив був удостоєний декількох нагород.

У 1944 р. художнім керівником капели став Ю. О. Петровський. Творчий колектив у післявоєнний період складав 138 осіб⁷. Перший відкритий концерт відбувся 25 лютого 1945 р. у Києві.

Запрошення М. І. Вериківському на Перший відкритий концерт Капели «ДУМКА». 1945 р.
ЦДАМЛМ України. Ф. 1250. Оп. 1. Од. зб. 760. Арк. 1.

У 1946 р. «ДУМКА» взяла участь у музичному фестивалі, який організувала Одеська філармонія.

У 1946 р. до керівництва капелою знову повернувся О. Н. Сорока. Основним завданням його, зокрема, і капели загалом було довершити серед інструментального виконання саме мистецтво співу. Наприкінці 1948 р. відбувся перший в історії хорового колективу «ДУМКА» концерт виключно творів «а капела», без інструментального супроводу. Упродовж 1946–1964 рр. діяльність капели «ДУМКА» під диригуванням О. Н. Сороки була тенденційною: численні гастролі республіками СРСР, святкування різноманітних ювілеїв і пам'ятних дат за участю колективу, виховання нових солістів, підтримання тісного творчого зв'язку з іншими хоровими капелами, поповнення репертуару новими творами.

Керована П. І. Муравським (1964–1969 рр.) «ДУМКА» розпочала свій шлях подолання «радянської кризи». Диригент прагнув відновити характер українського академічного співу, проте, наприклад, композиції М. В. Лисенка не пропустила цензура. І все ж таки П. І. Муравським репертуар хорового колективу було поповнено новими творами, здійснено 80 звукозаписів⁸.

Під диригуванням М. М. Кречка (1969–1983 рр.) капела «Думка» подолала кризу. Завдяки його зусиллям знято заборону на українську духову музику, до виступів включено нові новаторські композиції молодих митців, постійно наповнювався репертуар рубрики «Народна криниця». У 1978 р. капела здійснила другу в історії колективу закордонну подорож – до Болгарії, а в 1981 р. колектив нагороджено Державною премією УРСР ім. Т. Г. Шевченка.

Художньо-творчий потенціал колективу «ДУМКА» по-справжньому вдалося розкрити останньому хормейстеру – Є. Г. Савчуку. Під його егідою капела стала одним із провідних хорових колективів світу. У репертуарі капели як є твори визнаних світових і українських класиків, так і сучасні зразки хорової музики. Підтвердження безупинного прогресивного розвитку капели є її номінування на премію «GRAMMY» (США, 2004) за краще хорове виконання.

У ЦДАМЛМ України зберігається фонд капели (ф. № 615, оп. 1, 2), документальна база якого дає можливість прослідкувати історію розвитку капели упродовж 1920–1990 рр. До оп. 1 увійшли документи з особового складу капели: постанови колегії і накази Міністерства культури УРСР, накази директорів, листування з партійними органами, протоколи засідань художньої ради, репертуарно-виробничі плани капели, програми концертів і гастролей, афіші виступів, щоденники концертної і репетиційної діяльності, відгуки періодичної преси про колектив, нагороди капели, звіти про роботу, списки творчого складу колективів, виробничо-фінансові та річні плани, протоколи звітних профспілкових

і загальних зборів тощо – 731 од. зб.⁹ До оп. 2 включено документи Місцевого комітету Київського обкому профспілки працівників культури Державного Ордена Червоного Прапора Заслуженої Академічної Капели «ДУМКА» за 1947–1972 рр.: планові звіти про роботу, доповіді комісій, протоколи зібрань тощо.

Важливою групою розпорядчих документів, які зберігаються у фонді «ДУМКИ», є постанови Ради Міністрів УРСР, колегій Міністерства культури СРСР та Міністерства культури УРСР. Вони містять інформацію про заходи влади, вживані задля покращення діяльності капели: підвищення якості репертуару: «Майже зовсім не виконує творів цього жанру (кантатно-ораторіального – *К. Г.*) такий великий колектив, як Українська державна капела “Думка”»¹⁰, розширення складу художнього колективу, зниження вартості квитків, створення навчальних студій тощо. Серед інших документів варто виділити також накази Управління у справах мистецтв при РНК УРСР, Комітету у справах мистецтв, Міністерства культури УРСР, які містять інформацію з особових питань: звільнення від репетицій і концертів учасників колективу, нарахування премій, встановлення персональних окладів, переведення, призначення, звільнення працівників тощо. Подібного роду інформативну цінність складають і накази з особового складу капели, а саме: про надання профвідпусток, оголошення доган, встановлення посадових окладів тощо.

Серед розпорядчих документів варто відзначити і Положення про художню раду капели (1945 р.). Цей документ містить інформацію про мету створення ради, а саме: «З метою допомоги дирекції та художньому керівництву в питаннях репертуару, та обліку якості творчої роботи»¹¹, завдання діяльності, склад членів. Протоколи засідань художньої ради капели надають інформацію про мету цих засідань – прослуховування і обговорення нових репертуарних творів, програм концертів, репертуарних планів тощо; педагогічної ради навчальної студії про процес і результати підготовки кадрів для капели.

Акти приймання-повернення справ при зміні директорів капели у ф. № 615 містять інформацію про активний (збитки поточного періоду, розрахункові рахунки, витрати майбутніх періодів тощо) і пасивний (державні надходження, фінансування з бюджету, фонд сценічно-виставкових коштів тощо) фінансові баланси капели, виконання планів (кількість концертів, дохід, витрати), штат капели «ДУМКА» (кількість художніх керівників, творчого складу, адміністративного управління тощо). Протоколи загальних зборів і виробничих нарад містять всебічну інформацію про діяльність капели: висновки з гастрольних поїздок, звіти директорів про проведenu роботу і плани на наступну декаду, етапи підготовки до декад, готовність капели до виїзду, якість концертів тощо.

Протоколи засідань місцевого комітету містять інформацію про порядок денний цих засідань (взаємовідносини в колективі, підсумки

творчої діяльності, затвердження плану роботи, повідомлення директора тощо) та їхні рішення. Про діяльність профспілки розповідають плани роботи, звіти, колективний договір. Протоколи профспілкових звітно-виборних зборів містять інформацію щодо обговорення проєктів та положень про основні службові обов'язки творчого складу колективу капели, звіти про роботу профспілки, обговорення минулих гастролей тощо.

До складу фонду капели «ДУМКА» входить також листування з ЦК КПУ, Президією Верховної Ради УРСР, Управлінням і Комітетом у справах мистецтв, Міністерством культури УРСР, творчими організаціями з питань діяльності та листування з ансамблем пісні і танцю Румунії (1952). У цих документах відображені моменти стану підготовки до тих чи інших заходів, прохання від органів влади до капели, погодження владних інституцій, підсумки проведеної роботи і плани на майбутнє тощо.

Найважливішою інформаційною складовою фонду для дослідників є огляди творчої діяльності капели, які містять інформацію про подорожі капели, хоровий колектив, репертуар, концертну діяльність та безліч інших аспектів історії розвитку капели «ДУМКА». Більш детальну інформацію про твори, виконувані капелою, знаходимо також у репертуарних паспортах капели «ДУМКА», де міститься інформація про списки затвердженого репертуару за роками. Додатковий інформаційний потенціал складають програми та тексти пісень до репертуарного паспорта, репертуарні плани концертної діяльності, звіти, довідки, афіші про участь колективу в гастрольях по СРСР, ювілеях, декадах і Днях української літератури та мистецтва в Москві, Ленінграді, Білоруській РСР, РРФСР тощо. Щоденники містять інформацію для дослідника про гастрольно-концертну і репетиційну діяльність (1920–1978), розповідають про те, які міста з концертами відвідувала капела, перед якою публікою виступала, які пісні співала. Документами ф. № 615 про творчу діяльність капели є також матеріали про підготовку і виконання Гімну Української РСР (1949–1950), ескіз-сценарій С. Й. Параджанова до короткометражного фільму-концерту «Думка» на екрані» (1962).

Цікавим документом є Статут артиста капели, в якому регламентуються основні аспекти його діяльності на сцені, у повсякденному житті, колективі, у рамках майбутнього саморозвитку: «Щоденне удосконалення своєї майстерності, читання нот із листа, швидка і точна реакція на диригентський жест – прямий обов'язок думчанина. Без цих якостей співак губить професіоналізм артиста і стає ремісником»¹².

До документів фонду належать почесні грамоти Президій Верховних Рад БРСР та РРФСР (1969, 1976), Київського обкому КПУ, ЦК ЛКСМУ, Міністерства культури УРСР (1957), довідка про вручення капелі пам'ятної ювілейної медалі до Шевченківських свят (1962),

матеріали про нагородження орденом Трудового Червоного Прапора (1971), грамоти, дипломи, пам'ятні адреси за проведення святкувань, виступів, виконання концертної програми перед робітниками тощо. Зберігається у ф. № 615 і велика кількість відгуків глядачів, статей, рецензій, заміток про виступи колективу в СРСР (1921–1930, 1936–1940, 1944–1978) під час гастрольних поїздок до Болгарії, Франції, ін. країн (1929, 1978).

Документами про культурно-просвітницьку діяльність капели «ДУМКА» серед радянського суспільства є плани роботи, звіти, довідки, інформації про т. зв. шефську роботу, а саме про лекції і доповіді про роль музики, розвиток музичного мистецтва в СРСР, лекції-концерти, творчі вечори, виїзди в віддалені місця, надання допомоги в організації художньої самодіяльності на місцях тощо.

До фонду належать і зображувальні документи, а саме: фотографії з подорожі по Донбасу першої робітничо-селянської капели УРСР «Думка» під керуванням Н. Ф. Городовенка (1924); світлини О. Н. Сороки, художнього керівника капели «ДУМКА», з Л. М. Ревуцьким та ін. особами, групові фото художнього керівника капели П. І. Муравського (1965–1966), фото капели «ДУМКА» з І. С. Козловським (1970), фото колективу капели (1921, 1945, 1947, 1951, 1957, 1960, 1967–1968, 1978).

Окремою складовою фонду є кадрова документація діяльності капели, сюди включаємо: списки творчих працівників капели та характеристики на них (освіта, мистецький шлях у капелі «ДУМКА», досягнення), навчальні картки та списки учнів, протоколи прослуховувань (зі списками учасників, характеристиками, причиною відмов), облікові картки викладачів навчальної студії (особові дані, освіта, вчений ступінь). У річних звітах про кадри можна знайти інформацію про кількість працівників капели в той чи інший період, склад штатних робітників, посади, національність, освітній рівень працюючих. Додаткову інформацію надають також довідки про роботу і зарахування до капели молодих артистів. Штатні розписи інформують про персонал капели та посадові оклади, звіти бухгалтерії – про основні прибутки й витрати на постановки, ремонтні роботи, основну діяльність, плани бухгалтерії – доходи майбутніх звітних періодів, наступні платежі, фінансування на капітальні ремонти тощо.

У 2018 р. відбулося включення української номінації «Документальна спадщина, пов'язана з аварією на Чорнобильській АЕС» до Міжнародного реєстру програми ЮНЕСКО «Пам'ять світу». У ф. № 615 також відклалися цінні архівні документи з «чорнобильської» тематики, які засвідчують участь капели «ДУМКА» в організації допомоги постраждалим та подоланні наслідків техногенної катастрофи.

Окрім безпосередньо фонду капели «ДУМКА», у ЦДАМЛМ України є ще й інші фонди, де відклалися документи капели. Це – особові

фонди диригентів хорового колективу. Наприклад, в особовому фонді П. М. Бігдаш-Бігдашева (ф. № 132) зберігаються автобіографія «Моя трудовая жизнь», де диригент розповідає про заснування ним хорових колективів, програми концертів за участю хормейстера та оголошення про приймання хористів до капели (1919–1931).

В особовому фонді К. Г. Стеценка (ф. № 175) знаходимо програму концерту Другої мандрівної капели «Дніпросоюзу» під керівництвом диригента, привітання К. Г. Стеценка і капелі, фото хормейстера в групі учасників капели тощо.

Фото Н. Ф. Городовенка в групі з П. М. Рудяковим, О. М. Біленьким знаходимо у фондах № 64, № 310; фото учасників капели «ДУМКА» з керівником 1920-х років зберігається у ф. № 406.

Зберігається у ЦДАМЛМ України особовий фонд диригента капели М. І. Вериківського (ф. № 1250), де серед понад півтори тисячі одиниць зберігання відклалися програми, запрошення на концерти, фото хормейстера, рецензії на творчість капели «ДУМКА».

Особовий фонд директора капели О. Н. Сороки (ф. № 76) складається з численних документів з історії діяльності хорового колективу «ДУМКА»: посвідчення, членський квиток диригента, альбом із документами про творчий шлях «ДУМКИ» (фото, рецензії, програми), індивідуальні фото хормейстера та з колективом. Інші фонди зберігають світлини О. Н. Сороки з В. Д. Кирейком, Л. М. Ревуцьким (ф. 198, оп. 2, од. зб. 72), П. П. Милославським (ф. 76, оп. 1, од. зб. 55).

Фонди ЦДАМЛМ України зберігають інформацію і про хормейстера капели «ДУМКА» П. І. Муравського: автобіографію диригента зі згадками про капелу «ДУМКА» (ф. 1358, оп. 1, од. зб. 394), фото в групі із П. А. Суком (ф. 1400, оп. 1, од. зб. 87, 90) та ін., звернення П. А. Сука до Комітету з Державних премій УРСР ім. Т. Г. Шевченка про підтримку кандидатури П. І. Муравського з біографією останнього (ф. 1400, оп. 1, од. зб. 73).

У фондах ЦДАМЛМ України зберігаються спогади П. І. Майборода про М. М. Кречка, диригента капели «ДУМКА» упродовж 1969–1983 рр. (ф. 855, оп. 1, од. зб. 128), фото в групі із П. І. Майбородою, Л. М. Ревуцьким, О. Я. Ющенком та ін. (ф. 479, оп. 1, од. зб. 417), індивідуальні фото хормейстера (ф. 1078, оп. 2, од. зб. 225).

Доповненням до комплексу архівних документів з історії капели «ДУМКА» є наукові праці, що зберігаються у Фонді друкованих видань ЦДАМЛМ України. Це – книги Н. О. Герасимової-Персидської про М. І. Вериківського (К., 1959), Л. О. Пархоменко про К. Г. Стеценка (К., 1963), «Творчий шлях «ДУМКИ» М. М. Михайлова (К., 1957) та ін.

Сподіваємося, що інформаційний потенціал представлених документів і їхня наукова складова зацікавлять широке коло поціновувачів

української історії і мистецтва та нададуть поштовх для нових досліджень з історії Національної заслуженої академічної капели України «ДУМКА» на основі архівних документів ЦДАМЛМ України.

¹ Пархоменко Л. Кирило Григорович Стеценко. Київ: Державне видавництво «Мистецтво», 1963. С. 40.

² Юрмас Я. Думка // Місячник музичної культури № 7–9. Київ: Музичне т-во ім. Леонтовича, 1924. С. 164.

³ ЦДАМЛМ України (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 76. Оп. 1. Од. зб. 35. Арк. 2.

⁴ Цит. за: Михайлов М. М. Творчий шлях «Думки». Київ: Т-во для поширення політичних і наукових знань УРСР, 1957. С. 25.

⁵ ЦДАМЛМ України. Ф. 615. Оп. 1. Од. зб. 27. Арк. 6.

⁶ Там само. Ф. 1250. Оп. 2. Од. зб. 52. Арк. 4.

⁷ Там само. Ф. 615. Оп. 1. Од. зб. 48. Арк. 2.

⁸ Там само. Ф. 1358. Оп. 1. Од. зб. 394. Арк. 2.

⁹ ЦДАМЛМ України. Путівник: Вип. 1. Київ, 2003. С. 301.

¹⁰ ЦДАМЛМ України. Ф. 615. Оп. Т. 1. Од. зб. 276. Арк. 3.

¹¹ Там само. Од. зб. 52. Арк. 1.

¹² Там само. Оп. Т. 3. Од. зб. 620. Арк. 1.

In the thematic review devoted to the 100th anniversary of the founding of the National Honored Academic Chapel of Ukraine «DUMKA» a complex of documents on the history of the chapel of the collection of the Central State Archives-Museum of Literature and Art of Ukraine was considered. The documents contained in fond of the organization and certain personal fonds have been analyzed.

Key words: National Honored Academic Chapel of Ukraine «DUMKA»; the choir; the anniversary; the Central State Archives-Museum of Literature and Art of Ukraine; archival documents; personal fonds.

УДК 329.7(=411.16)«1895/1903»

В. Д. ГУЛА*

**БУНД І СІОНІЗМ:
ПОЧАТОК ПРОТИСТОЯННЯ (1895–1903 рр.)**

Окреслено процес формування поглядів із національного питання 2-х основних течій єврейської політичної думки: соціалістичної (Бунд) та сіоністської (включно із соціалістичним сіонізмом). Виявлено причини, що зумовили відповідні ідейні розбіжності, а також чинники взаємовпливу цих конкуруючих політичних концепцій.

Ключові слова: Бунд; сіонізм; Поалей-Ціон; національне питання; робітничий рух.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у Російській імперії почали утворюватися суто єврейські політичні партії. Рушійною силою при цьому виступала наростаюча соціально-економічна диференціація єврейства в умовах стрімкого розвитку капіталістичної економіки у поєднанні із збереженням обмежень громадянських прав євреїв. У цей період єврейський політичний простір був поділений між двома ідейними течіями: соціалізмом та сіонізмом, основна різниця між якими полягала у відповіді на національне питання.

Метою статті є встановлення характеру протистояння та взаємодії ідей сіонізму та марксизму у політичному просторі буття єврейства Російської імперії.

Хронологічні межі обумовлені, з одного боку, проголошенням промови «Поворотний пункт в історії єврейського робітничого руху», де були викладені основні програмні засади майбутнього Загального єврейського робітничого союзу в Литві, Польщі та Росії (Бунд офіційно оформлений у 1897 р.), а з іншого – організаційним виходом Бунду зі складу російської соціал-демократії, що був спричинений саме специфічною національною програмою цієї організації.

Історіографія даної проблематики почала формуватися безпосередньо у протистоянні цих течій у єврейському політичному просторі початку XX ст. Слід відзначити працю В. Жаботинського «Бунд і сіонізм» 1906 р., у якій автор, один з ідеологів сіонізму, піддав жорсткій критиці позицію Бунду з національного питання, а саме концепцію національно-культурної автономії¹. Бунд, у свою чергу, відповідав політичним засудженням сіонізму як дрібнобуржуазного націоналістичного руху, що суперечить прагненням пролетаріату. Після революції 1917 р.

* Гула Володимир Дмитрович – кандидат історичних наук, докторант відділу української історіографії Інституту історії України НАН України.

у Радянському Союзі почали виходити спогади активних діячів Бунду, а за його межами – сіоністів. У них, по суті, повторювалися тези та політичні звинувачення 10-річної давності. Щоправда, ситуація в СРСР змушувала окремих діячів Бунду засуджувати й позицію з національного питання власної організації як націоналістичну. Відродження досліджень діяльності Бунду в радянській історіографії у 1970-ті роки ознаменувалося новою інтерпретацією взаємовідносин цієї організації з сіоністським рухом: на основі окремих фактів низової тимчасової співпраці та ленінської критики бундівського націоналізму робився висновок про спорідненість ідеологій цих політичних рухів². У сучасній історіографії цьому питанню почасти приділяється незначна увага. Виключенням є збірник документів та матеріалів «Бунд. 1894–1921». У ньому вміщено як звіти з'їздів цієї організації, так і праці окремих бундівських публіцистів, що дозволяє комплексно поглянути на розвиток дискусій з національного питання за участі Бунду³.

Організаційне оформлення сіонізму та єврейського соціалізму відбулося майже одночасно. Наприкінці серпня 1897 р. у Базелі відбувся Перший сіоністський конгрес, який згуртував усі палестинофільські угруповання та створив «Союз сіоністів». Останній, як зазначалося в статуті, «прагне створити в Палестині, з дозволу урядів відповідних держав, забезпечений публічним правом прихисток для єврейського народу, з метою відродження його на давній його історичній батьківщині»⁴.

Після формування програми політичного сіонізму на конгресі у Базелі, на території Російської імперії починають з'являтися сіоністські гуртки. У західних губерніях їх розповсюдження натикається на ріст популярності Бунду. Так, у листопаді 1898 р. у Пінську вже існував сіоністський гурток, який, однак, був відірваний від робітничої маси (що повністю узгоджувалося з поглядом соціал-демократії на сіонізм як буржуазний рух). З рапорту мінського губернатора: «До складу даного гуртка входять виключно представники інтелігенції, тобто порівняно невелика кількість осіб. Решта єврейського населення м. Пінська ставиться байдуже до ідей сіонізму»⁵. Мали місце спроби залучити єврейські робітничі маси до цього руху: «30 січня цього року в школі під назвою «Мірки Лівшица» керуючим сірnikовою фабрикою купця Гальперина Ромом і бухгалтером свічного заводу Елиасберг, Рабінович і К, Меєром Ліберманом при значному зібранні євреїв були виголошені промови на єврейській мові про необхідність згуртуватися і прийнятися ідеєю єврейства, оскільки держава не надає права євреям»⁶. У той час на подібні зібрання поліція реагувала стримано: пропаганда сіонізму прямо не заборонялася, однак ретельно відслідковувалась, а члени духовного правління школи були покарані за зібрання, що не мало стосунку до молитви. Натомість, інший відгук на тій самій сірnikовій фабриці мала агітація Бунду. У квітні 1901 р. на фабриці відбувся

страйк, спричинений непрямим зниженням заробітної плати: саму соломку почали робити тоншою, внаслідок чого пакувальники за той самий робочий час почали пакувати менше коробок сірників, а саме від їх кількості й залежала заробітна платня. Після відмови керуючого фабрики Рома підняти платню 100 робітниць не вийшли на роботу. Бунд з цього приводу випустив 2 прокламації, у яких ще були відсутні політичні гасла, однак містився заклик боротися за збільшення заробітної плати і зниження тривалості робочого дня⁷. Зосередження уваги на безпосередніх проблемах робітників і привертало їхні симпатії саме до Бунду. На думку ідеологів Бунду, сіонізм був вигідний царській владі, оскільки утверджував замкненість єврейської громади та сприяв примиренню протиріч всередині неї між буржуазією та пролетаріатом.

І дійсно, влада до певного часу не тільки терпляче ставилася до такої діяльності, а й намагалась відкрито використати сіонізм у власних цілях за допомогою Незалежної єврейської робітничої партії (НЄРП). Ця організація була створена у червні 1901 р. за активної участі Мінського губернського жандармського управління. Метою її була легальна економічна боротьба єврейських робітників, підтримана з боку Охоронного відділення, з метою відірвати робітників від політичної боротьби проти самодержавства. В якості національної програми партія спиралася на сіонізм. Так, начальник Московського охоронного відділення, натхненник зазначеної тактики «поліцейського соціалізму» С. Зубатов у зауваженнях до листа М. Вільбушевич, однієї з лідерів НЄРП, зазначав: «Потрібно сіонізм підтримувати і взагалі зіграти на націоналістичних прагненнях. Ближчим тому засобом – дозвіл жаргонної літератури, як вкрай улещуючи національному самолюбству...»⁸. За сприяння С. Зубатова сіоністи провели восени 1901 р. у Мінську всеросійський з'їзд, який визнав величезне значення НЄРП для сіонізування єврейської робітничої маси та постановив вступати до цієї партії і пропагувати її ідеї⁹. Однак із відставкою С. Зубатова влітку 1903 р. діяльність партії була припинена; одночасно було завдано й удару по сіонізму взагалі. Так, вже 24 липня 1903 р. вийшов циркуляр Департаменту поліції про заборону сіоністських організацій, оскільки: «вони першочергову ідею свою відсунули у далеке майбутнє і спрямували діяльність на розвиток і укріплення національної єврейської ідеї, пропагуючи гуртування у закриті організації євреїв у місцях їхнього проживання. Напрямок цей ворожий асиміляції євреїв з іншими народами, сприяє поглибленню між першими і останніми міжплемінного протистояння і протирічить початкам російської державницької ідеї, а тому не може бути терпимим»¹⁰. Документ завершувався наказом заборонити зібрання та з'їзди сіоністів, припинити діяльність Єврейського колоніального банку та Національного єврейського фонду, а також призначати на посади раввінів лише після перевірки. Заборона пропаганди

сіонізму стала відповіддю влади на Кишинівський погром: асиміляція євреїв мала попередити у подальшому подібні явища. Тим не менше, бундівські публіцисти не змінили своїх поглядів на зв'язок сіонізму та російської влади: «Звісно, царизм не міг змиритися ні з яким громадським рухом, звісно, царизм боявся будь-якої агітації, в тому числі агітації сіоністської. Звісно, були випадки окремих арештів окремих сіоністів, були циркуляри [...] проти вільної діяльності сіоністів. Все це так. Але об'єктивно сіонізм був союзником царизму. Місцева влада, особливо жандармерія, цінували сіоністський рух, як засіб відволікти робітничий рух від революційної ідеології, як засіб відволікти інтелігенцію від участі у робітничому русі»¹¹.

Аналогічну позицію мав Бунд і щодо ідейного наступника НСРП (у контексті національного питання) – сіоністсько-соціалістичного руху. Ідеологом і піонером соціалістичного сіонізму був Н. Сиркін, який у 1898 р. опублікував статтю «Єврейське питання і соціалістична єврейська держава». Думка про поєднання соціалізму та сіонізму поступово знаходила прихильників у єврейському суспільстві. Починаючи з 1899 р., почали діяти гуртки «Поалей Ціон» («Робітники Сіону») та інші групи, члени яких підтримували сіоністсько-соціалістичні ідеї¹². З програми партії «Поалей-Ціон»: «Пунктом програми-мінімум партії, що відрізняє її від інших соціал-демократичних партій, є вимога територіальної автономії на демократичних засадах для єврейського народу в Палестині... Цей пункт програми разом з іншими своїми вимогами єврейський пролетаріат втілює шляхом класової боротьби»¹³.

Поступово, із зростанням популярності його соціалістичної версії, сіонізм перетворюється на серйозного конкурента Бунду. Про це свідчать резолюції з'їздів Бунду. Так, у звіті IV з'їзду зазначалось: «Жваве обговорення викликало питання, чи можна приймати до наших економічних та політичних організацій робітників-сіоністів. [...] були з'ясовані різні незручності й шкідливі наслідки, що могли витікати з участі сіоністів навіть у тимчасових соціал-демократичних організаціях. Тому було вирішено: «ні до економічних, ні до політичних наших організацій сіоністи не можуть бути допущені»»¹⁴. А вже 1904 р. у доповіді конгресу II Інтернаціоналу Бунд був змушений фактично визнати небезпеку сіоністсько-соціалістичних організацій, приділивши значну увагу їх критиці. Стверджувалося, що цей рух не може мати успіху серед робітників, оскільки під маскою соціалізму проводить курс на примирення класових суперечностей заради національних інтересів, що розумілися Бундом як виключно інтереси буржуазії: «насадили в деяких містах Росії групки, надавши їм, за прикладом революційних організацій, звучну назву «комітетів» і розпочали гру в революцію, але це лише одна мішура; насправді ці «комітети» складаються з націоналістично налаштованих напівінтелігентів і ведуть за собою пару

десятків абсолютно несвідомих робітників»¹⁵. Якби небезпека була відсутня, пара десятків несвідомих робітників не заслуговували б згадки у доповіді на міжнародному соціалістичному форумі.

Натомість, позиція Бунду з національного питання ґрунтувалася на зовсім інших засадах. Бунд виріс із робітничих гуртків Північно-Західного краю Російської імперії. Ініціатори перших єврейських гуртків спочатку не розглядали можливості масового робітничого руху на цій території. Гуртки мали задачу підготувати керівників для соціалістичної пропаганди серед росіян та поляків¹⁶. Тому національне питання для них не було актуальним. Ситуація змінилась після переходу до масової агітації*. Марксистська основа руху унеможливила власне націоналістичні тенденції. Вирішення єврейського питання вважалося можливим виключно у реалізації соціалістичного ідеалу: таким чином єврейські робітники позбавились би національного гноблення з боку царизму і соціального з боку єврейської буржуазії. Виклад позиції Бунду з цього питання міститься у прокламації Бердичівського комітету з приводу Кишинівського погрому: «Здається, що євреї єдині у своїй біді, що класовий антагонізм, який існував до погрому, зник, що у всіх євреїв тепер одні інтереси, одні бажання і думки. Але це тільки здається. [...] у біді ще яскравіше виявляються існуючі в євреїстві протиріччя класових інтересів... Перший заклик обуреної нашої буржуазії – це «геть соціалістів, геть повсталих єврейських робітників». [...] Соціалісти, кажуть вони, своїми протестами, демонстраціями озброюють проти нас уряд і тим заважають благополучному існуванню єврейського народу. Якщо єврейський народ – це буржуазія, то ви праві»¹⁷.

У промові Ю. Мартова 2 травня 1895 р. «Поворотний пункт у єврейському робітничому русі» намічена програма розбудови масового єврейського робітничого руху. Він мав постати на основі марксистської ідеології, що сповідувала примат класу над нацією. Разом із тим, гострота єврейського питання змушує автора намітити й національний аспект руху, ствердити необхідність окремої організації для єврейських робітників: «Ми добре розуміємо, що без успіху російських і польських робітників ми не багато досягнемо, але, з іншого боку, ми не маємо змоги очікувати всього від російського пролетарія, як наша буржуазія очікує всього від російського уряду [...] Ми повинні мати на увазі, що російський робітничий клас у своєму класовому розвитку буде зустрічати такі перепони, що кожний здобуток буде коштувати йому страшенних зусиль, а тому йому лише поступово і в запеклій боротьбі вдасться досягти поступок політичних та економічних; а в такому ви-

* Для її успіху необхідно було налагодити видання літератури на їдиш, оскільки саме ця мова була мовою повсякденного спілкування у єврейському середовищі. Натомість сіоністи пропагували поширення ївриту – давньої єврейської мови, вважаючи їдиш жаргоном, що склався в умовах вигнання і від якого потрібно відмовитись при поверненні до Палестини.

падку очевидно, що коли російському пролетаріату доведеться пожертвувати деякими зі своїх вимог аби досягти хоча б чогось, він скоріше пожертвує такими вимогами, які стосуються виключно євреїв, напр. свободи релігії чи рівноправ'я євреїв. Те саме з російським ліберальним рухом [...] Між тим, організований єврейський пролетаріат у кожному випадку надасть підтримку російському чи польському руху і, долучившись до нього, разом з ним досягне загального звільнення»¹⁸. Відомий критик Бунду В. Жаботинський вважав таку позицію фактичним визнанням недовіри до російського революційного руху з боку ідеологів Бунду (в чому останні звинувачували сіоністів). Йому також належить думка про обумовленість національної програми Бунду необхідністю боротьби проти сіонізму. Автор підтверджує цю думку недостатньою визначеністю у програмних документах Бунду необхідності окремої соціал-демократичної організації для євреїв, а також мінімальною увагою до національного питання на III та IV з'їздах Бунду¹⁹. Так, III з'їзд висунув вимогу лише громадянського рівноправ'я євреїв, а вимога національного рівноправ'я та національно-культурної автономії з'явилася лише у рішеннях наступного з'їзду, у травні* 1901 р.: «З'їзд визнає, що держава подібна Росії, що має у своєму складі багато різних національностей, має у майбутньому перетворитися на федерацію національностей з повною автономією кожної з них незалежно від займаної території. [...] Вважаючи, однак, передчасним виголошення за нинішніх умов вимог національної автономії для євреїв, з'їзд вважає в нинішній час достатнім боротися за скасування усіх виключних законів проти євреїв..., уникаючи роздмухування національного почуття, що може лише затуманити класову свідомість пролетаріату й привести до шовінізму»²⁰. Із В. Жаботинським можна погодитися в тому, що Бунд уособлював собою асиміляційний напрямок єврейської політичної думки. Власне, ця обставина у поєднанні з марксистською доктриною визначила обмеженість національних вимог: розбудова соціалізму мала стерти усі національні протиріччя. Однак твердження про визначеність національної програми Бунду необхідністю захисту від зростаючого впливу сіонізму, на нашу думку, не відповідає дійсності в повній мірі. Посилення національних вимог у програмних документах Бунду відбувається в період боротьби проти «поліцейського сіонізму» НЄРП, а зростання впливу соціалістичного сіонізму відобразилось лише у вигляді стурбованої критики. Пізніше, у період революції 1905 р. відомі приклади співпраці між Бундом та Поалей-Ціон у справі протистояння

* В офіційному звіті з'їзд був датований квітнем 1901 р. із конспіративних міркувань, про що повідомляє у спогадах один із членів ЦК Бунду П. Розенталь (див.: Гула О. Г., Гула В. Д. Спогади члена ЦК Бунду Мойсея Рафеса про білостоцький період діяльності організації (1900–1902 роки) // Архіви України. № 5–6. 2018. С. 220–228).

хвилі єврейських погромів: так, представники цих політичних сил разом з есерами та російськими соціал-демократами входили до складу коаліційного комітету самооборони у Вітебську²¹.

Позиція делегації Бунду на II з'їзді Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП) полягала у федералізації партії за зразком австрійської соціал-демократії: одна частина партії мала представляти російські комітети, інша – Бунд як окремий союз. М. Лібер, член Закордонного комітету Бунду, у доповіді з'їзду так обґрунтував необхідність збереження Бунду: «єврейський пролетаріат значно сильніше зацікавлений у боротьбі проти виключних утисків, що накладаються на нього, ніж весь інший пролетаріат, тому він є більш активним противником такого гноблення»²². Тут М. Лібер повністю повторив тезу Ю. Мартова 1895 р. Однак із того часу постав ще додатковий мотив організаційного збереження Бунду, якому була надана значна увага у звіті II з'їзду РСДРП – протистояння соціалістичному сіонізму: «Ця тенденція сіонізму (соціалістична – В. Г.) особливо виявилась останнім часом, коли розвиток єврейського робітничого руху показав сіоністам, що єврейський пролетаріат стає суспільною силою, яку було би вигідно приборкати і, таким чином, [...] ліквідувати класову боротьбу в єврейському народі [...] та отримати армію прихильників»²³. Зважаючи на це, Бунд у жодному разі не міг підкоритися централізаторським прагненням В. Леніна. Перетворившись на районний комітет загальноросійської партії, він втратив би своє національне обличчя, що призвело би до відходу значної частини його прихильників до лав сіоністів-соціалістів.

Отже, сіонізм та єврейський соціалізм прагнули вирішити національне питання з принципово різних позицій. Сіоністи поклалися на виховування національного почуття в єврейському соціумі, протистояння асиміляції та подальшу еміграцію для створення власної держави. При цьому вирішення соціальних питань відкладалося. Власне, економічна боротьба єврейських робітників наприкінці XIX ст. дала поштовх поширенню сіонізму як реакції вищих верств єврейського соціуму на його диференціацію. Виникнення сіоністських гуртків соціалістичного спрямування дозволило залучати до руху й єврейських робітників. Зростання популярності соціалістичного сіонізму чітко прослідковується у радикалізації тону резолюцій з'їздів Бунду. Останній прагнув до соціалістичної революції в Росії, яка мала забезпечити задоволення прав євреїв у межах національно-культурної автономії. Відповідно, сіоністи, для яких ідеалом була національна солідарність, а не класова, одразу ж стали об'єктом жорсткої критики як фактичні співники російської влади. У той же час жорстка позиція відносно сіоністів-соціалістів (заборона входити до економічних організацій Бунду) згодом, під впливом подій революції 1905 р., була послаблена. Прагнення відстояти власну організацію у боротьбі з централізаторськими тенденціями в РСДРП, що окремими авторами інтерпретувалося як вияв націоналіз-

му, пояснювалось бажанням втримати позиції у середовищі єврейських робітників в умовах наступу спочатку контрольованого владою сіонізму НЄРП, а згодом і соціалістичного сіонізму.

¹ *Жаботинский В.* Бунд и сионизм. Одесса. 1906. 49 с.

² *Панакас Ч.* Борьба большевиков против оппортунистической теории и политики Бунда (1903 – октябрь 1917). Москва. 1972. 116 с.

³ Бунд. Документы и материалы. 1894–1921 / сост.: Ю. Амиантов, К. Ляшенко, И. Розенталь, З. Перегудова, З. Тихонова. Москва. 2010. 1359 с.

⁴ Цит. за: *Федьков О.* Сіоністсько-соціалістичний рух в українських губерніях Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. // Вісник Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка. Вип. 8. 2015. С. 230.

⁵ НИАБ (Национальный исторический архив Беларуси). Ф. 295. Оп. 1. Ед. хр. 6459. Л. 3.

⁶ Там же. Л. 12.

⁷ Там же. Ед. хр. 7060. Л. 8–10.

⁸ *Заславский Д.* Зубатов и Маня Вильбушевич. Москва. 1923. С. 59.

⁹ *Гребенников В.* Ліворадикальні партії в Україні та їх боротьба проти політики російського самодержавства з робітничого питання (1900 – лютий 1917). Київ. 2006. С. 179.

¹⁰ НИАБ. Ф. 295. Оп. 1. Ед. хр. 6459. Л. 62.

¹¹ *Рафес М.* Очерки по истории «Бунда». Москва. 1923. С. 26.

¹² *Федьков О.* Зазнач. твір. С. 231.

¹³ ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 41. Оп. 1. Од. зб. 126. Арк. 2.

¹⁴ Бунд. Документы и материалы. 1894–1921... С. 178.

¹⁵ Там же. С. 390.

¹⁶ *Рафес М.* Указ. соч. С. 11.

¹⁷ Прокламация Бердичевского и Житомирского комитетов Бунда «Ко всем бердичевским и житомирским еврейским рабочим и работницам». Апрель 1903 г. URL: <https://search.iisg.amsterdam/Record/ARCH00195> (дата звернення 18.09.2019).

¹⁸ Бунд. Документы и материалы. 1894–1921... С. 46.

¹⁹ *Жаботинский В.* Указ. соч. С. 9–17.

²⁰ Бунд. Документы и материалы. 1894–1921... С. 177.

²¹ НИАБ. Ф. 1430. Оп. 2. Ед. хр. 3785. Лл. 165, 167.

²² Бунд. Документы и материалы. 1894–1921... С. 343.

²³ Там же. С. 348.

In the article the formation of views on the national question of two main currents of Jewish political thought: socialist (Bund) and Zionist (including socialist Zionism) is defined. The reasons for the corresponding ideological differences as well as the factors of mutual influence of these competing political concepts have been identified.

Key words: Bund; Zionism; Poalei-Zion; the national question; the labor movement.

УДК 001.32(477):001.83(100)|«1961/1965»

Г. В. ІНДИЧЕНКО*

**УЧАСТЬ УЧЕНИХ АН УРСР
У МІЖНАРОДНИХ НАУКОВИХ ЗАХОДАХ (1961–1965):
ІСТОРИКО-ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ**

Історична реконструкція основних форм міжнародної наукової комунікації різних хронологічних періодів є актуальним завданням із точки зору цілісного відтворення історії української науки. Висвітлення географії міжнародних наукових зв'язків та тематики міжнародних заходів розкриває аспекти пріоритетних напрямів розвитку української науки в хронологічний період 1961–1965 рр. В основу дослідження покладено аналіз маловідомих архівних документів, що відображають міжнародне наукове співробітництво української академічної науки.

Ключові слова: Академія наук УРСР; міжнародна наукова комунікація; документ; Архів Президії НАН України; Інститут архівознавства НБУВ.

У сучасній науці зростає значення наукової комунікації, адже поширення отриманих результатів досліджень у науковому середовищі, обмін думками з фахівцями за окремими напрямами слугують поштовхом для розвитку науки. В цьому контексті звернення до ретроспективної інформації в царині історії української академічної науки, яка репрезентована в архівних документах, є основою для цілісного відтворення здобутків українських учених.

У цій розвідці ми ставимо за мету на основі маловідомих, почасти ще не досліджених архівних документів, що відображають міжнародне співробітництво української академічної науки, відтворити основні форми та напрями комунікації українських учених зі світовим співтовариством у 1961–1965 рр. – періодові динамічного розвитку нових наукових напрямів та активної творчої роботи учених України та зарубіжжя у рамках тематики, що становила спільний інтерес.

Основний масив документів, що відображають участь українських учених у міжнародних наукових заходах різних хронологічних періодів, відклався в архіві Президії НАН України. Вони зосереджені в описах «Відділ міжнародних зв'язків із зарубіжними організаціями», «Секретаріат» та «Планова комісія». Загальна звітна документація Академії сформована в справі опису «Планова комісія», а звіти науково-дослід-

* *Індиченко Ганна Володимирівна* – кандидатка історичних наук, завідувачка відділу історії академічної науки Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

них установ – опису «Відділення наук». Протоколи засідань Президії АН УРСР і матеріали до них – опису «Секретаріат».

В Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІА НБУВ) зберігаються особові фонди видатних українських учених, де представлена інформація про їхню міжнародну наукову діяльність, а також фонди окремих наукових установ, які функціонували в досліджуваній хронологічній період – «Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена АН УРСР» (ф. № 258), «Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України» (ф. № 261), «Об'єднаний Інститут економіки НАН України» (ф. № 360). Певний масив документів із міжнародної наукової діяльності Академії репрезентований у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України) та Центральному державному архіві громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України).

У ЦДАВО України документи з міжнародної діяльності Української академії наук представлені у фондах: «Рада Міністрів УРСР» (ф. № 2), «Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном» (ф. № 4629), «Українське товариство дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами» (ф. № 5110). У ЦДАГО України документи з цієї теми наявні у фонді «Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991)» (ф. № 1).

Міжнародні наукові зв'язки НАН України різних хронологічних періодів висвітлювалися в узагальнених наукових працях з історії Академії та окремих студіях українських учених¹. Систематичне вивчення історії Національної академії наук України здійснюється ІА НБУВ. У збірниках документів з історії Академії наук репрезентовані і документи про міжнародне наукове співробітництво². Авторка цієї розвідки досліджувала науково-інформаційний обмін у гуманітарній сфері в академічних установах України та зарубіжних країн періоду 1955–1960 рр. Було також проаналізовано інформаційний потенціал архіву Президії НАН України в історичній реконструкції міжнародних наукових зв'язків НАН України³. Аналіз документів із міжнародної діяльності з особових архівних фондів окремих українських учених, що зберігаються в ІА НБУВ, здійснювали Ю. В. Булгаков, М. О. Принь, С. В. Старовойт та ін.⁴ Академічні установи в контексті вивчення своєї історії досліджують і окремі аспекти міжнародного наукового співробітництва. Проте комплексного історико-джерелознавчого дослідження участі українських учених у міжнародних наукових заходах періоду 1961–1965 рр. на підставі архівних документів проведено не було.

Міжнародні наукові заходи у формі симпозіумів, конференцій, семінарів, нарад тощо були важливим фактором зміцнення і розширення міжнародних наукових зв'язків українських учених у 1961–1965 рр. та є яскравою складовою їхніх біографій. Значні зусилля на зміцнення

міжнародної співпраці спрямовувалися Президією АН УРСР, науково-дослідними закладами та окремими українськими вченими. Міжнародне співробітництво розглядалося Академією наук як пріоритетне, а особисті контакти українських учених із представниками зарубіжної наукової громадськості відігравали важливу роль у розвитку міжнародних зв'язків. Чимало зусиль для зміцнення міжнародної наукової комунікації доклали президенти Академії – акад. О. В. Палладін, а з лютого 1962 р. – акад. Б. Є. Патон. Із 60-х років XX ст. прискорився науково-технічний розвиток, посилювалося суперництво провідних держав світу в освоєнні Космосу; стрімко розгорталися нові напрями досліджень у галузі фізико-технічних і математичних наук, збільшувався попит на результати наукових розробок. Дедалі більшого значення набувала міжнародна наукова комунікація, як дієвий засіб інтеграції в світовий науковий простір, пошук іноземних партнерів за окремими напрямками досліджень, представлення науковому співтовариству результатів розробок колективів українських учених.

Українські вчені відвідували міжнародні наукові заходи в складі радянських та українських делегацій, за запрошеннями від академій наук зарубіжних країн та міжнародних організацій, у складі делегацій МЗС УРСР, а також по лінії наукового туризму. Наукові відрядження українських вчених за кордон носили конкретно-цільовий характер і включали: участь у симпозиумах, конференціях, нарадах, наукове стажування в провідних закордонних закладах, ознайомлення з передовим досвідом наукових організацій та промислових підприємств, пошук можливостей спільних із вченими зарубіжних країн розробок науково-дослідних проблем.

1961 р. був насиченим із погляду наукових подій. Так, АН УРСР була організатором Міжнародного симпозиуму з нелінійних коливань, Ювілейної X наукової Шевченківської конференції, X сесії Комісії з визначення абсолютного віку геологічних формацій, засідання Комісії з мінералогії і геохімії Карпато-Балканської асоціації геологів. Звіт про міжнародні наукові зв'язки АН УРСР за 1961 р. дає підстави стверджувати про масштабність зазначених заходів. Так, у Міжнародному симпозиумі з нелінійних коливань брали участь 62 вчених із 15 зарубіжних країн. Заслухавши інформацію голови Відділу фізико-математичних наук акад. АН УРСР Ю. О. Митропольського про проведений у м. Києві з 12 до 18 вересня 1961 р. Міжнародний симпозиум із нелінійних коливань, Бюро Президії Академії наук УРСР відзначило, що цей симпозиум був одним з найбільших, що скликалися за останній час із теорії коливань. Характерно, що поряд із теоретичними питаннями симпозиум приділив значну увагу «...застосуванню методів теорії коливань до задач фізики і техніки. Відбулися жваві і плідні дискусії, які сприятимуть дальшому розвитку теоретичних робіт в цій галузі науки»⁵.

Помітним явищем у науковому житті України було проведення Ювілейної X наукової Шевченківської конференції, у роботі якої брали участь видатні вчені і письменники Англії (Г. Марталл), Болгарії (акад. Л. Стоянов, професори С. Русакієв і В. Велчев), Канади (Дж. Вір і М. Скрипник), Польщі (професор М. Якубець і Вл. Слободнік), Румунії (В. Понеску, Є. Камілар), Угорщини (акад. І. Вандарфельд), Югославії (Н. Роксанда) тощо. Розвиток шевченкознавчих досліджень був пріоритетним у діяльності Академії наук. Як відмічалось у постанові Президії АН УРСР «Про стан і розвиток шевченкознавства в АН УРСР» від 3 жовтня 1964 р., «...починаючи з 1952 р., скликаються щорічні наукові шевченківські конференції», X проведена у Каневі й Києві з участю зарубіжних гостей⁶.

Натомість українські вчені виступали із доповідями та повідомленнями на престижних наукових заходах за кордоном. Традиційно тісними були зв'язки із соціалістичними країнами – Болгарією, НДР, Польщею, Румунією, Угорщиною, Чехословаччиною; із країнами соціалістичного табору Радянський Союз мав договори про науково-технічне співробітництво.

В означений хронологічний період активізувалися відносини і з капіталістичними країнами, зокрема Великобританією, Канадою, США. Серед вагомих міжнародних наукових заходів 1961 р. можна виділити V з'їзд Карпато-Балканської асоціації геологів у Румунії. На з'їзді групу провідних українських учених-геологів очолював віце-президент АН УРСР акад. М. П. Семененко, який виголосив доповідь «Абсолютний вік геологічних формацій Карпат». З науковими доповідями виступили: акад. О. С. Вялов, акад. С. І. Субботін, д-р геол.-мінерал. наук, проф. Л. Г. Ткачук. На запрошення Угорської Академії наук президент Академії наук УРСР акад. О. В. Палладін брав участь у роботі Національного з'їзду фізіологів. Чл.-кор. АН УРСР А. П. Філіппов брав участь в роботі II конференції Словацької академії наук із проблем динаміки машин, де виступив із доповіддю «Динамічний вплив рухомих навантажень на пружність обґрунтування». Акад. АН УРСР О. П. Маркевич у червні 1961 р. брав участь у з'їзді Польського паразитологічного товариства.

Інноваційні наукові розробки Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона висвітлив акад. Б. Є. Патон на XIV конгресі Міжнародного інституту зварювання (США) у доповіді «Електрошлакове зварювання – найбільш прогресивний метод зварювання товстого металу». На Міжнародному симпозіумі з нелінійних рівнянь і нелінійної механіки (США) виступив акад. Ю. О. Митропольський, на XVIII Міжнародному конгресі з чистої та прикладної хімії (Канада) – акад. Ю. К. Делімарський, на XI з'їзді Міжнародного астрономічного союзу – чл.-кор. Є. П. Федоров; на VIII Міжнародному газовому конгресі – чл.-кор. В. Ф. Копитов⁷.

Українські вчені мали високий міжнародний науковий авторитет і часто головували на престижних наукових заходах. Так, у 1962 р. акад. О. В. Палладін був головою Міжнародного симпозиуму з нейрохірургії, який відбувся в Австрії. Привертає до себе увагу й апробація досліджень українських науковців на X Міжнародному конгресі з історії науки і техніки (1962 р., США). Творчий обмін думками, ознайомлення із зарубіжним досвідом та популяризація розробок українських учених сприяли налагодженню контактів як із науковими установами, так із промисловими підприємствами. Натомість українські вчені застосовували зарубіжний досвід у дослідженнях, що знаходили своє подальше впровадження у практику. Звіт про міжнародні наукові зв'язки АН УРСР за 1962 р. містить інформацію про те, що на підставі відомостей, отриманих від зарубіжних учених під час перебування в Швейцарії на Міжнародному симпозиумі з хімії барвників, акад. А. І. Кіпріанов спільно з співробітниками Інституту органічної хімії АН УРСР розробив новий метод синтезу одного з важливих для промисловості барвників та організував розробку відповідного класу барвника, які були впроваджені на підприємствах Харківського та інших раднаргоспів. За результатами узагальненого аналізу доповідей XVIII Міжнародного конгресу з чистої та прикладної хімії у 1961 р. (Канада), а також ознайомлення з досвідом лабораторій хімічного профілю Канади, титанових заводів, акад. Ю. К. Делімарський і канд. хім. наук, ст. наук. співробітник Інституту загальної та неорганічної хімії АН УРСР І. Д. Панченко обґрунтували необхідність започаткування нової науково-дослідної тематики; в інституті були удосконалені методи досліджень у галузі розплавлених електролітів⁸.

Упродовж 11–22 жовтня 1962 р. тривало відрядження акад. К. К. Хренова до Румунської Народної Республіки. Український вчений перебував у відрядженні за персональним запрошенням від Академії наук цієї країни і брав участь у IV Конференції з питань зварювання і випробування металів. Характерно, що К. К. Хренов був єдиним представником від СРСР. У своєму розлогіму звіті про результати відрядження він детально висвітлив проведення конференції, подав інформацію про доповідачів та зміст їхніх доповідей, наукові установи та підприємства, які відвідав. Український вчений у поданих за результатами відрядження пропозиціях рекомендував посилити науково-технічну допомогу очолюваної ним лабораторії науковим установам та підприємствам Румунії. Досвід українських учених, на його думку, міг стати у нагоді з питань застосування керамічних флюсів для автоматичного дугового зварювання, холодного зварювання металів, наукового керівництва кандидатськими дисертаціями румунських фахівців, прикріплених до лабораторії Інституту⁹.

Провідні українські вчені часто очолювали радянські делегації. Так, директор Інституту радіотехнічних проблем АН УРСР канд. тех. наук

І. В. Акаловський очолював радянську делегацію на Чехословацькій конференції з електроніки, яка тривала з 28 квітня до 2 травня 1962 р. Члени делегації брали участь в усіх засіданнях конференції, ознайомилися із роботою науково-дослідних установ та закладів вищої освіти Чехословаччини¹⁰.

Слід зазначити, що результати наукових відряджень українських учених за кордон були предметом широкого обговорення на засіданнях Президії АН УРСР або вчених радах установ – висувалася вимога можливого практичного застосування отриманого досвіду в наукових розробках академічних колективів. Розлогі звіти делегацій вчених розсилалися усім зацікавленим організаціям – міністерствам та відомствам, до яких у 1963 р. було передано низку академічних науково-прикладних інститутів. Зазвичай, звіти українських учених, підготовлені за результатами їхніх відряджень за кордон, містили критичний аналіз інформацій, виголошених на наукових заходах, загальний огляд напрямів роботи установ, які вдалося відвідати під час відрядження, пропозиції щодо спільних розробок з іноземними колегами, впровадження в установах та відомствах новітніх напрямів наукових досліджень тощо.

Цікавим моментом наукової комунікації були літні курси славистів та літні школи з точних наук, учасниками яких були українські вчені. Зокрема, науковці брали активну участь у щорічних літніх курсах славистів у Варшаві (Польща) та Чехословаччині, на яких мали можливість прослухати курси лекцій видатних польських лінгвістів, пройти практичні заняття з польської мови, ознайомитися з роботою науково-дослідних установ. Так, звітуючи про участь у VII Міжнародних курсах славистів, мол. наук. співробітниця Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР А. П. Корепанова наголошувала: «...прослухала курс лекцій з фонетики, морфології, синтаксису, лекції польської мови»¹¹. У галузі точних наук привертає увагу участь головного інженера Інституту напівпровідників АН УРСР Л. І. Даценка у літній школі з теоретичної фізики з 4 до 16 вересня 1964 р., організований Угорською академією наук. Досвід організації роботи літніх шкіл у галузі математики за західним зразком був перейнятий Українською академією наук – з 15 червня до 15 липня 1963 р. у м. Канів Президією АН УРСР та Інститутом математики АН УРСР було проведено першу літню математичну школу. Велика кількість молодих математиків із Радянського Союзу ознайомилася з новітніми напрямами у функціональному аналізі та теорії диференціальних рівнянь.

З кожним роком розширювалася географія участі українських учених у міжнародних наукових заходах: у 1962 р. акад. Ю. К. Делімарський брав участь у роботі XIII Міжнародної конференції з електрохімічної термодинаміки та кінетики (Італія) та вже згадуваному

XVIII Конгресі з чистої та прикладної хімії (Канада), проф. П. Г. Костюк – у XXII Міжнародному конгресі фізіологічних наук (Голландія), акад. І. К. Білодід в IX Лінгвістичному конгресі (США).

Кількість наукових заходів за участю українських учених постійно збільшувалася. У 1963 р. понад 90 вчених Академії брали участь у роботі конгресів із хімії, геології, фізики, біології, мовознавства тощо¹². Цього року за сприяння АН УРСР у Києві було проведено Міжнародну конференцію з автоматичного програмування, до роботи якої долучилися відомі іноземні вчені.

Президія АН УРСР вивчала питання про можливість участі УРСР у роботі міжнародних наукових та культурних організацій і підтримала пропозиції Міністерства закордонних справ УРСР про вступ України до Міжнародного союзу охорони природи, Міжнародної асоціації юридичних наук, Міжнародної асоціації економічних наук та Міжнародної асоціації політичних наук, про що своїм листом повідомила міністра закордонних справ УРСР Л. К. Паламарчука. Так, обґрунтовуючи участь у Міжнародному союзі охорони природи, Академія наук звернула увагу на те, що питання охорони природи і збагачення природних ресурсів є державною справою, а вступ Українського товариства охорони природи АН УРСР до цієї організації відкриває нові можливості – розширює межі його діяльності і дає змогу приєднатися до вирішення міжнародних природоохоронних проблем¹³.

Про високий міжнародний авторитет українських учених свідчить їх участь у престижних наукових заходах, організаторами яких були зарубіжні академії наук. Зокрема, д-р. біол. наук, проф. П. Г. Костюк брав участь з 24 до 27 жовтня 1963 р. у симпозіумі «Нові концепції у фізіології нервової системи», що проводився Академією «Леопольдіна» (Німеччина). У звіті про відрядження вчений наголошував: «Учасники симпозіуму виявили великий інтерес до отриманих нашим Інститутом даних щодо кліткових механізмів, і проведене як під час симпозіуму, так і в частих бесідах їх обговорення дозволило широко обмінятися думками з провідними іноземними вченими, що працюють у цій галузі, з'ясувати спрямованість робіт в зарубіжних лабораторіях, нові методичні прийоми, що в них застосовуються та ін.»¹⁴. У 1963 р. 13 провідних учених Академії виїжджали за кордон за персональними запрошеннями зарубіжних наукових установ¹⁵.

У 1963 р. участь у роботі II асамблеї Міжнародного комітету з проведення Міжнародного року спокійного Сонця (далі – МРСС), що проходила в Італії, брав чл.-кор. Є. П. Федоров. На асамблеї було узгоджено питання про виконання функцій світового центру збору даних спостережень комет за програмою МРСС Головною астрономічною обсерваторією АН УРСР. Необхідно наголосити, що відповідно до розпорядження РМ СРСР від 27 березня 1962 р. ради міністрів союз-

них республік, міністерства і відомства були зобов'язані виконувати в 1963–1965 рр. роботи, пов'язані із здійсненням програми МРСС. Проведення цих робіт на високому науково-технічному рівні мало велике народногосподарське значення і сприяло піднесенню міжнародного авторитету радянської науки. Постанова Президії АН УРСР «Про участь установ АН УРСР у здійсненні програми Міжнародного року спокійного Сонця» була прийнята 5 жовтня 1962 р.¹⁶

У 1963 р. співробітники Інституту металокераміки та спецсплавів АН УРСР брали участь у роботі конференції з порошкової металургії (Польща). Учасники конференції відзначили високий рівень наукових досліджень в Академії з порошкової металургії, зокрема в галузі теорії спікання, будови та фізичних властивостей металокерамічних матеріалів.

Академія наук активно працювала у міжнародних організаціях, зокрема Міжурядовій Океанографічній комісії, Карпато-Балканській геологічній асоціації, Міжнародному союзу славістів та ін. Загалом, необхідно відмітити активну участь Української академії в наукових конференціях і симпозіумах, які проводили ЮНЕСКО і Міжнародне Агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), адже УРСР була членом цих організацій. Академік АН УРСР В. М. Корецький, як член Міжнародного суду ООН, брав участь у його сесіях. За рішенням Економічної та соціальної ради ООН на початку 1963 р. у Женеві пройшла міжнародна конференція ООН із питань застосування наукових і технічних знань для забезпечення потреб менш розвинених районів. Доповідь «Принципи комплексного використання водних ресурсів», яку виголосили чл.-кор. Б. А. Пишкін та канд. тех. наук М. М. Дідковський, висвітила досвід гідробудівництва в Україні. У листі МЗС УРСР до Президії АН УРСР від 10 лютого 1962 р. із пропозицією приєднатися до конференції наголошувалося, «що слаборозвинені країни покладають великі надії на цю конференцію, оскільки мають намір одержати від її учасників практичні і науково обґрунтовані поради і матеріали щодо шляхів і методів розвитку національної економіки»¹⁷. Загалом, із 1964 р. міжнародні зв'язки Академії наук по лінії ООН значно пожвавилися. Цьому сприяла і постанова ЦК КПУ і РМ УРСР «Про створення резервів спеціалістів для рекомендації на роботу в міжнародні організації» від 28 липня 1964 р., яка відклалася у фондах ЦДАВО України. Цікавим є додаток до цієї постанови, де зазначено перелік профілів спеціалістів, які зараховуються до резерву для заміщення посад в органах ООН. Так, для резерву МЗС УРСР Академія наук мала виділити двох юристів, одного історика-міжнародника, трьох спеціалістів із соціальних питань (для секретаріату ООН і Європейської економічної комісії), одного спеціаліста в галузі методології викладання природничих наук (для секретаріату ЮНЕСКО); для резерву Державного комітету РМ УРСР із

координації і науково-дослідних робіт Академія виділяла одного економіста-дослідника в галузі планування економіки, вивчення питань розвитку промисловості, сільського господарства, транспорту і енергетики (для секретаріату ООН і Європейської економічної комісії), трьох наукових працівників у галузі ядерної фізики (для МАГАТЕ)¹⁸.

Активною була участь українських учених у міжнародних наукових заходах у галузі гуманітаристики. Потужною науковою групою (25 наукових співробітників установ гуманітарного профілю Академії) українська наука була представлена на V Міжнародному з'їзді славистів, що відбувся у Болгарії у 1963 р. Українські археологи долучилися до IV Міжнародної робочої наради археологів-славистів (Будапешт, Угорщина). Доповідь д-ра іст. наук В. Й. Довженка була присвячена актуальному питанню заселення слов'янами Подунав'я, Балкан і Подніпров'я.

За дорученням Українського товариства дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами на святкування «Шевченківських днів» до Польщі виїжджали д-р. філол. наук Г. Д. Вервес, який виступив у Варшаві та Ольштині з доповіддю «Шевченко і світова література» та канд. філол. наук В. П. Ведіна – з доповіддю «Шевченко і польський національно-визвольний рух» у Варшаві та Гданську¹⁹.

З-поміж вагомих міжнародних наукових заходів, що відбулися у 1964 р. за участі українських учених, слід відзначити III сесію і нараду Міжурядової океанографічної комісії з питань міжнародних спільних досліджень тропічної зони Атлантичного океану. Також учені-геологи брали участь у трьох заходах, що відбулися по лінії Карпато-Балканської геологічної асоціації Югославії та України; нараді з автоматичного управління і математичних машин країн РЕВ; засіданні Ради міжнародної федерації з обробки інформації в Італії тощо.

З 3 до 10 жовтня 1964 р. на базі Інституту геології та геохімії горючих копалин проводився I колоквіум із мікропалеонтології Карпат. До роботи колоквіуму приєдналися 15 учених-мікропалеонтологів із країн-учасниць Карпато-Балканської геологічної асоціації. Як зазначається у звіті з проведення цього заходу, були «...встановлені корелятивні мікрофауністичні горизонти і зроблені перші кроки до вироблення єдиної уніфікованої стратиграфічної схеми для мезокайнозойських відкладів Карпато-Балканської провінції»²⁰.

У 1965 р. українські вчені брали участь у II Міжнародному симпозіумі з використання ізоотопів у дослідженні харчування і фізіології рослин, Міжнародній конференції з порошкової металургії (США), XXIII Міжнародному з'їзді фізіологічних наук (Японія), Міжнародному археологічному конгресі (Польща).

Звіти українських учених про наукові відрядження для участі в конференціях, симпозіумах, нарадах містять детальну інформацію

про перебіг заходів, їхніх учасників, виголошені доповіді тощо. Звіт завідувача відділу еволюційної морфології Інституту зоології АН УРСР д-ра біол. наук С. Ф. Манзія, який перебував у відрядженні в Болгарії з метою участі у II національній конференції анатомів, гістологів та ембріологів, містить цікаву інформацію про ознайомлення з роботою наукових установ Болгарії зоологічного профілю. Так, ознайомившись із роботою Інституту розмноження сільськогосподарських тварин, український вчений відзначав: «В Інституті розроблена нова методика зняття електрокардіограми у тварин [...] і наша лабораторія використає цей метод»²¹.

З кожним роком участь українських учених у міжнародних наукових заходах посилювалася. Цікаво, на нашу думку, порівняти статистику участі у симпозіумах, конференціях, семінарах наукового складу Інституту зоології АН УРСР. У 1963 р. співробітники установи брали участь у XVI Міжнародному зоологічному конгресі у Вашингтоні (акад. А. П. Маркевич, акад. В. Г. Касьяненко), засіданнях Зоологічного і Паразитологічного товариств у Познані (акад. А. П. Маркевич), Міжнародному симпозіумі з проблем природно-осередкових хвороб у Празі (канд. біол. наук, ст. наук. співробітник Г. В. Бошко), Міжнародній конференції нейроморфологів у Будапешті. У 1965 р. збільшилася не лише кількість міжнародних наукових заходів, в яких співробітники інституту брали участь, але й розширилася їх географія: Міжнародний конгрес з історії природознавства у Варшаві та Кракові (акад. В. Г. Касьяненко), II конференція гістологів та анатомів у Софії (д-р біол. наук С. Ф. Манзій), IV Міжнародний спелеологічний конгрес (канд. біол. наук Г. А. Бачинський), Об'єднана конференція Інституту океанології АН Куби і Радянсько-Кубинської експедиції у Гавані (канд. біол. наук, ст. наук. співробітник В. І. Таращук), VIII Міжнародному анатомічному конгресі у Вісбадені, Конференції анатомів у Болгарії, Симпозіумі з регенерації кісток у Дебрецені (д-р біол. наук П. М. Мажуга). Крім того, акад. А. П. Маркевич перебував у тривалому науковому відрядженні (жовтень 1964 р. – серпень 1965 р.) в Об'єднаній Арабській Республіці, де прочитав курс лекцій із зоології в Каїрському університеті і спільно з місцевими вченими проводив наукові дослідження та збирання матеріалу на території країни²².

Авторитетні зарубіжні товариства часто ініціювали запрошення українських вчених на свої засідання. Так, 28 січня 1964 р. на ім'я директора Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона надійшов лист від Французького металургійного товариства з проханням відрядити на щорічне засідання д-ра техн. наук Б. І. Медовара з метою виголошення ним доповіді про електрошлаковий переплав – метод переплаву, на який французька сторона придбала ліцензію. Зусилля

українських фахівців із запуску у промислову експлуатацію першої за кордоном електрошлакової печі дістали високу оцінку Торгпреда СРСР у Франції, про що листом було поінформовано президента АН УРСР акад. Б. Є. Патона²³. У 1964 р. від Американського біологічного товариства надійшла пропозиція д-ру біол. наук, проф. А. М. Окснеру стати його членом²⁴.

Серед численних наукових заходів, що відбулися у 1965 р., привертає увагу II Міжнародний симпозіум із використання ізотопів та випромінювань у дослідженнях живлення та фізіології рослин і ґрунтів (Анкара, Туреччина). Українська делегація за рішенням ЦК КПУ та ЦК КПРС у складі акад. П. А. Власюка і завідувача лабораторії радіобіології й біофізики канд. біол. наук Д. М. Гродзинського брала активну участь в роботі симпозіуму, який був покликаний сприяти поширенню застосування радіоактивних і стабільних ізотопів, а також ядерних випромінювань у дослідженнях добрив, рослин, фізико-хімічних властивостей ґрунтів, фізіології живлення сільськогосподарських культур. Про масштабність цього заходу свідчить кількість його учасників – 68 делегатів із 28 країн. Характерно, що Радянський Союз був представлений лише делегацією УРСР. У звіті про результати відрядження на симпозіум українські вчені наголошували на можливості встановлення більш тісних контактів у галузі підготовки кадрів для ізотопних досліджень, а також на обміні досліджень із використання атомної енергії у сільському господарстві. Упродовж роботи симпозіуму українські вчені мали багато зустрічей із вченими різних країн, які засвідчили значний інтерес до робіт українських науковців. Також велику зацікавленість у налагодженні наукових контактів виявив завідувач відділу Індійського агрономічного інституту в Делі проф. Датта²⁵.

Помітною подією у науковому житті 1965 р. став IX пленум Міжнародного комітету славістів, що відбувся у Відні. З інформацією про діяльність Українського комітету славістів на пленумі виступив акад. І. К. Білодід, якого на пленумі обрали до Міжнародного комітету славістів. Цього ж року вченого обрали членом Празького лінгвістичного гуртка²⁶.

Встановленню тісніших контактів між українськими і німецькими істориками сприяла наукова конференція «Історія німецько-радянських культурних зв'язків (1917–1933 рр.)», організована Німецькою академією наук у Берліні та Берлінським університетом імені Гумбольдта. У звіті Інституту історії АН УРСР за 1965 р. міститься інформація про те, що під час роботи конференції проф. К. К. Дубина встановив контакти з ректором Берлінського університету імені Гумбольдта К. Шредером, директором Інституту історії народів СРСР акад. Е. Вінером та іншими німецькими істориками²⁷. Значно розширилися міжнародні

наукові зв'язки Інституту економіки АН УРСР. У 1965 р. для участі у роботі Всесвітньої наукової конференції з проблем народонаселення до Югославії виїжджали співробітники Інституту – канд. екон. наук, ст. наук. співробітник М. В. Дараган та канд. екон. наук, мол. наук. співробітник В. С. Тешенко; їхні доповіді були присвячені дослідженням Інституту з цих проблем²⁸.

Зміцненню міжнародних зв'язків у науковій сфері сприяло проведення в Україні низки наукових заходів – IX Менделєєвського з'їзду загальної і прикладної хімії та II координаційної наради представників академій наук соціалістичних країн із питань фізики електронних явищ на поверхні напівпровідників. Проведення цього з'їзду мало велике значення, оскільки за участі широкого кола зарубіжних вчених обговорювалися питання, актуальні для будь-якої країни – хімізація сільського господарства та використання досягнень хімії в харчовій і фармацевтичній промисловостях. У доповідній записці оргкомітету II координаційної наради наголошувалося, що вона «...буде корисною для всіх її учасників, бо відбудеться ознайомлення з сучасним станом наукових досліджень [...], обмін думками і дискусії по таких актуальних питаннях, як наприклад, нові методи дослідження електроніки поверхні, основні напрями сучасних досліджень. Буде проведено координацію наукових досліджень з фізики електронних явищ на поверхні напівпровідників і визначено в якій тематиці бере участь кожна з академій наук соціалістичних країн [...], обговорено питання про можливі зв'язки та взаємодопомогу. Учасники наради ознайомляться з методиками досліджень та устаткуванням лабораторій Інституту напівпровідників АН УРСР та лабораторії електроніки Інституту фізики АН УРСР, де ведуться роботи з фізики електронних явищ на поверхні напівпровідників»²⁹.

Загалом, координація співпраці українських та зарубіжних учених добре простежується на прикладі діяльності Карпато-Балканської геологічної асоціації. Так, з 5 до 14 серпня 1965 р. тектонічна комісія Асоціації провела засідання у Львові та робочі екскурсії в Карпати. На засіданні були затверджені макети тектонічних карт масштабу 1:1000000, які запропонували представники країн-учасниць Асоціації: СРСР, Румунії, Угорщини, Чехословаччини. Під час обговорення макетів карт були уточнені питання зі створення карт та підготовки їх до видання³⁰.

Цікавою формою співпраці з зарубіжними вченими, яка активно практикувалася упродовж 1961–1965 рр., була участь українських учених у складі науково-дослідних експедицій. У 1964 р. експедиція на науково-дослідному судні «Михаил Ломоносов» успішно завершила 15-й рейс у Південній Атлантиці за Міжнародною угодою Геофізичного року. Радянсько-кубинська експедиція на науково-дослідному судні

«Академик Ковалевский» здійснювала дослідження в районі Карибського моря і Мексиканського заливу³¹.

У 1965 р. завідувач відділу фізики Сонця Головної астрономічної обсерваторії АН УРСР канд. фіз.-мат. наук Е. А. Гуртовенко і старший інженер К. Е. Скорик брали участь у Союзній експедиції зі спостереження повного сонячного затемнення на островах Кука у Тихому океані. Загальна тривалість експедиції склала 4 місяці. Під час перебування на острові Мануає учені підтримували наукові контакти з експедиціями інших країн (Австралії, Великої Британії, Нової Зеландії, США) та отримали цінну інформацію про апаратуру і методи спостережень, які використовують у цих експедиціях. Перебуваючи в Гонолулу, українські вчені відвідали сонячну обсерваторію Галакала та брали участь в спільному симпозіумі радянських та американських геофізиків і астрономів у Гавайському університеті³².

Як наголошувалося, вченими радами інститутів ретельно заслуговувалися доповіді своїх співробітників, які брали участь у наукових заходах за кордоном. За результатами цих доповідей приймалися рішення щодо шляхів розширення наукових контактів із зарубіжними установами. Із виписки з протоколу засідання Вченої ради Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР дізнаємося, що за результатами відрядження акад. К. К. Хренова та канд. тех. наук, ст. наук. співробітника Ю. А. Стеренбогена на V конференцію зі зварювання і випробування металів (Румунія) прийнято за доцільне «розширити ділові контакти з науково-дослідними організаціями і кафедрами зварювання політехнічних інститутів Румунії. Це сприятиме отриманню додаткової інформації про новітні розробки, виконані іноземними фірмами Франції, ФРН, Швейцарії та ін., оскільки румунські організації мають з цими фірмами ділові контакти»³³. Стрімкими темпами в Україні в зазначений час розвивалася кібернетика. Знаковою подією було створення під керівництвом акад. В. М. Глушкова серії електронно-обчислювальних машин «МІР».

Напрями роботи Інституту кібернетики АН УРСР були висвітлені акад. В. М. Глушковым під час відрядження у 1965 р. до США для участі у конгресі Міжнародної федерації з обробки інформації. Учений виступив з доповіді – з теорії автоматів, питань розпізнання образів, про кореляційний образ, розроблений в Інституті кібернетики АН УРСР. Як зазначає сам учений, усі 3 доповіді були успішними, а відвідування цього заходу зміцнило престиж радянської науки. Члени делегації дізналися про тенденції, що визначають майбутнє обчислювальної математики і обчислювальної техніки та ознайомилися зі зразками нового обладнання в цій галузі³⁴.

Проведений аналіз широкого кола архівних документів дає підставу стверджувати, що географія участі українських вчених у наукових

форумах була досить широкою. Українські науковці популяризували наукові досягнення своїх колективів на престижних наукових симпозиумах, конференціях, семінарах, нарадах, обмінювалися досвідом із зарубіжними колегами, встановлювали контакти як з окремими вченими, так із науково-дослідними установами та закладами вищої освіти. Участь у міжнародних наукових заходах дозволяла українським вченим бути у фарватері сучасних на той час світових наукових тенденцій, ініціювати та просувати інноваційні наукові напрями, відкривати нові ринки збуту для власної наукової продукції. Натомість й АН УРСР була організатором та співорганізатором авторитетних міжнародних заходів, які відвідували відомі іноземні вчені. Значний сегмент міжнародного співробітництва здійснювався по лінії участі Української Академії наук у міжнародних організаціях, що свідчить про високий авторитет української академічної науки.

Можна впевнено стверджувати, що, не дивлячись на централізацію міжнародних наукових зв'язків через АН СРСР та перепони бюрократичного характеру, які чинилися Академії наук, українська наука активно інтегрувалася у світовий науковий простір.

Досліджувана проблематика може бути поглиблена подальшим вивченням різних груп документів із центральних державних архівів України, архівів науково-дослідних установ НАН України та документів з особових фондів видатних українських вчених, що зберігаються в ІА НБУВ.

¹ Національна академія наук України. 1918–2018 : до 100-річчя від дня заснування / Б. Є. Патон (гол. ред.). Київ, 2018. С. 233–247; Соціогуманітарні дослідження у національній академії наук України. 2004–2008 : звіт Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України до 90-річчя Національної академії наук України / В. М. Литвин (гол. ред.). Київ, 2008. С. 206–216; *Загородній А. Б. Є. Патон і розвиток міжнародних наукових зв'язків // Вісник НАН України. Київ, 2012. № 2. С. 99–108.*

² Історія Національної академії наук України. 1956–1960: Ч. 1: Документи і матеріали / О. С. Онищенко (гол. редкол.), Київ, 2016. 872 с.; Історія Національної академії наук України. 1956–1960 : Ч. 2 : Додатки / О. С. Онищенко (гол. редкол.). Київ, 2016. 1064 с.

³ *Індиченко Г. В. Науково-інформаційний обмін в гуманітарній сфері між академічними установами України і Польщі (1955–1960) // Рукописна та книжкова спадщина України. Київ, 2015. Вип. 19. С. 494–510; Її ж. Науковий потенціал Архіву Президії НАН України в історичній реконструкції міжнародного наукового співробітництва НАН України (1956–1960) // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Київ, 2016. Вип. 44. С. 620–635; Її ж. Межакадемическое сотрудничество украинских, чешских и словацких ученых в гуманитарной сфере: исторический экскурс*

(1955–1960 гг.) // Рукописна та книжкова спадщина України. Київ, 2017. Вип. 21. С. 506–525.

⁴ *Прийн М. О.* Особовий фонд академіка Є. П. Федорова як джерело з висвітлення міжнародної діяльності вченого: видовий склад та інформаційний потенціал документів // Рукописна та книжкова спадщина України. Київ, 2018. Вип. 22. С. 117–127; *Булгаков Ю. В.* Участь А. Д. Коваленка в роботі наукових форумів у галузі механіки (1942–1957) // Там само. С. 150–164; *Старовойт С. В.* Джерела до історії славістики в особовому фонді академіка НАН України І. К. Білодіда // Там само. Вип. 21. С. 479–491.

⁵ Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. 1. Спр. 1121. Арк. 9–10.

⁶ Там само. Спр. 1351. Арк. 146–143.

⁷ Там само. Оп. «Планова комісія». Спр. 1116. Арк. 132–134.

⁸ Там само. Оп. «Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями». Спр. 228. 29 арк.

⁹ Там само. Спр. 224. Арк. 170.

¹⁰ Там само. Спр. 227. Арк. 39–42.

¹¹ Там само. Спр. 224. Арк. 302.

¹² Там само. Оп. «Планова комісія». Спр. 1198. Арк. 118.

¹³ Там само. Оп. «Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями». Спр. 107. Арк. 42.

¹⁴ Науковий архів Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України. Оп. 1. Спр. 408. Арк. 1–3.

¹⁵ Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. «Планова комісія». Спр. 1198. Арк. 132.

¹⁶ Там само. Оп. 1. Спр. 1126. Арк. 190–191.

¹⁷ Там само. Оп. «Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями». Спр. 189. Арк. 98–101.

¹⁸ ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 2. Оп. 12 сс. Спр. 3184. Арк. 77–82.

¹⁹ ІА НБУВ (Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). Ф. 261. Оп. 1. Спр. 868. Арк. 6.

²⁰ Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. «Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями». Спр. 234. Арк. 54.

²¹ Там само. Спр. 357. Арк. 46.

²² ІА НБУВ. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 500. Арк. 4; Спр. 501. Арк. 4; Спр. 577. Арк. 3.

²³ Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. «Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями». Спр. 348. Арк. 40–41.

²⁴ Там само. Спр. 348. Арк. 2; Спр. 318. Арк. 108.

²⁵ Там само. Оп. «Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями». Спр. 358. Арк. 331–352.

²⁶ Там само. Оп. «Відділення наук». Спр. 829. Арк. 30.

²⁷ Там само. Спр. 824. 92 Арк.

²⁸ ІА НБУВ. Ф. 360. Оп. 1. Спр. 895. 3 арк.

²⁹ Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. «Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями». Спр. 234. Арк. 139.

³⁰ Там само. Спр. 235. Арк. 284–286.

³¹ Там само. Оп. «Планова комісія». Спр. 1198. Арк. 155.

³² Там само. Оп. «Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями». Спр. 361. Арк. 49–51.

³³ Там само. Спр. 356. Арк. 41.

³⁴ Там само. Арк. 264–270.

The historical reconstruction of the main forms of international scientific communication of different chronological periods is an urgent task from the point of view of the holistic reproduction of the history of Ukrainian science. The coverage of the geography of international scientific relations and the scientific topics of international scientific events reveals aspects of the priority directions of the development of Ukrainian science in the chronological period 1961–1965. The study is based on the analysis of little-known archival documents reflecting the international scientific cooperation of Ukrainian academic science.

Key words: Academy of Sciences of the Ukrainian SSR; international scientific communication; document; Archive of Presidium of National Academy of Sciences of Ukraine; Institute of Archival Studies of Vernadsky National Library of Ukraine.

УДК 355.27-047.74(477)«1914»

Р. Я. КОВАЛЕНКО*

КИЇВСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ОКРУГ У МОБІЛІЗАЦІЙНИХ ПЛАНАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розкрито місце мобілізаційних планів Київського військового округу в системі заходів Російської імперії в умовах мілітаризації міжнародної обстановки напередодні Першої світової війни. Висвітлено роль перевірочних мобілізацій у реформуванні російської армії. Більшість використаних документів: агентурні відомості, циркуляри, доповіді, рапорти, статистичні зведення, звіти, мобілізаційні плани, витяги з листів тощо вводиться до наукового обігу вперше.

Ключові слова: Перша світова війна; Київський військовий округ; мобілізація; мобілізаційні плани.

Встановлена у 1815 р. Віденським конгресом геополітична система, що майже 100 років дозволяла утримувати видимий баланс сил у Європі, на початку XX ст. повністю вичерпала себе. Постріл у Сараєво 28 червня 1914 р. лише прискорив розв'язання війни як засобу вирішення внутрішніх і зовнішніх протиріч імперіалістичних держав. Історія виникнення і розвитку цього глобального конфлікту та місце у ньому України висвітлені у багатьох фундаментальних наукових працях та збірниках статей¹.

На окрему увагу заслуговують публікації документів, насамперед, збірник, виданий у 2015 р. (упорядник В. Шевченко²). Опубліковані в ньому документи багатьох архівних установ України систематизовані за тематичними розділами, але фонди Державного архіву Київської області залишилися поза увагою укладачів, що надає нам певний пріоритет у їх використанні. Зокрема, у цій статті до наукового обігу вперше вводяться документи архіву, що висвітлюють питання мобілізаційних планів Російської імперії на прикладі Київського військового округу (далі – КВО)³. Тема введення до дії російських планів щодо мобілізації резерву, що є лише одним із векторів діяльності цієї військової структури, на сьогодні не набула вичерпного характеру, і, як правило, розглядається мимохідь лише в контексті підготовки Росії до війни. Вивчення документів КВО: агентурних відомостей, циркулярів, доповідей, рапортів, статистичних зведень, звітів, листів, а також планів

* Коваленко Рена Яківна – головна спеціалістка відділу використання інформації документів Державного архіву Київської області.

мобілізації, розроблених Київським повітовим із військової повинності присутством, дозволяє визначити роль і місце мобілізаційних заходів у системі військових приготувань Росії.

Документи архіву беззаперечно свідчать про завчасну підготовку до війни всіх учасників конфлікту. Дані російської розвідки і контррозвідки щодо мілітаризації економіки у державах Троїстого союзу, укріплення фортець, навчальних військових маневрів, концентрації військ і озброєнь у прикордонній смузі, активізації диверсійної і шпигунської діяльності, роздмухування антиросійських настроїв серед слов'янських народів Західної Європи підтверджували факт військових приготувань суперників Росії⁴. Зокрема, у «Короткій записці про австрійські укріплення у Галичині», складеній відділом генерал-квартирмейстера, надані зведені порівняльні відомості щодо нарощування витрат на спорудження фортець, виробництво артилерії тощо Австро-Угорщиною та Німеччиною протягом 1902–1915 (у перспективі) рр. З документа, датованого 20 липня 1914 р. (за старим стилем, тобто на другий день після оголошення Німеччиною війни Росії), випливає, що за 13 років щорічні витрати Австро-Угорщини на утримання армії виросли майже у 1,9 рази, а на фортифікаційну справу – у 2,3 рази. Загальна сума витрат за цей період склала 2 801 844 000 крб. (підрахунки проводилися у російських карбованцях). Окрема увага приділялася мобілізації гарнізонів австрійських фортець, ускладненій, особливо у Галичині, необхідністю перевезення залізницями великих мас людей на далекі відстані⁵. Забігаючи наперед, зазначимо, що австрійська сторона адекватно оцінювала ці труднощі і приступила до приведення міст у стан військової готовності заздалегідь, ще до оголошення загальної мобілізації. Наприклад, у Кракові такі заходи, ймовірно, розпочалися 15 липня 1914 р.⁶

Ще активніше підготовкою до війни займалася Німеччина. За цей же період її щорічні витрати на армію, включаючи витрати на фортеці по морському відомству, зросли у 1,95 рази, а на наземні та приморські фортеці – у майже 3,36 рази. В абсолютному вимірі загальні витрати Німеччини за 13 років на сухопутну армію та кріпосну справу (без витрат на казарми та інтендантські запаси) становили 7 139 511 000 крб., тобто перевищували австро-угорські більше, ніж у 2,5 рази⁷.

На підставі даних розвідки станом на 1 травня 1914 р. була складена доповідна записка, підписана старшим ад'ютантом Генерального штабу полковником М. М. Духоніним, про дислокацію австрійської армії у східній Галичині та Буковині. Звертає на себе увагу дуже значна, як для мирного часу, концентрація військ у районі фортеці Перемишль та міста Львів, а також надзвичайно щільне розташування постів жандармів і т. зв. «фінансової сторожі» вздовж кордону з Росією. Після оголошення мобілізації ці пости, значно посилені ландштурмістами⁸, були покликані не тільки здійснювати охорону кордону, мостів

і шляхів для забезпечення перевезення австрійських військ у район дислокації, а й чинити опір і завдавати шкоди загонам противника. Значні сили були стягнуті також у район Тарнопіль – Трембовля – Чортків⁹.

Маючи у своєму розпорядженні дані розвідки і реалістично оцінюючи міжнародну ситуацію, Росія також готувалася до війни, концентруючи свої війська. Напередодні війни на території сучасної України були дислоковані 36 піхотних і 6 кавалерійських дивізій, 11 саперних, 2 понтонні, 3 залізничні та 2 телеграфні батальйони¹⁰.

Оскільки запорукою вдалого початку будь-яких військових дій є оперативність у питанні мобілізації резерву, у Росії неодноразово проводилися «ревізії мобілізаційного діловодства» цивільних установ і т. зв. «опытные (поверочные) мобилизации», мета яких полягала не тільки у відпрацюванні необхідних навичок, але й у вивченні на практиці недоліків у їхній організації, та, як наслідок, вдосконаленні всієї мобілізаційної системи. Так, на підставі перевірки мобілізаційної документації та готовності військових частин до призову у 1913–1914 рр. були зроблені висновки щодо необхідності використання телеграфу при оповіщенні про початок мобілізації¹¹, правил використання мап, видачі мобілізованим утримання, дотримання порядку на збірних пунктах тощо¹². Ревізія мобілізаційного діловодства в установах Черкаського повіту, проведена у 1913 р., встановила, що розрахунок явки запасних і ратників був складений згідно з їхньою кількістю на лютий-березень 1912 р., хоча ці розрахунки давно слід було «освіжити» відповідно до даних на 1913 р. А відомості про кількість коней по Канівському повіту складені були ще за переписом 1906 р., хоча вже існував перепис 1912 р.¹³

У «Зведенні звітів із перевірки мобілізаційної готовності частин військ КВО у 1913 р.» були зроблені зауваження до мобілізаційних планів окремих частин, що стосувалися різних питань налагодження армійського побуту: розташування 3 тис. коней і необлаштованість для них водопою, недоліки у розрахунках на випікання хліба і кількості помешкань для розквартирування особового складу, неякісне обмундирування і маломірне взуття, відсутність стройових занять тощо¹⁴. Увагу привертає рапорт щодо мобілізації та укомплектування 77-ї польової пересувної хлібопекарні, що знаходилася при проскурівському продовольчому магазині. В інвентарному описі майна пекарні, що підлягало вивезенню під час її мобілізації, докладно перераховані: прилади і ємності для води, борошна і замішування тіста, інструменти для облаштування печей, «речі для освітлення й охайності», речі для укладання хлібопекарні під час перевезення, намети для її розміщення тощо¹⁵.

Проведення повторних зборів запасних із метою навчання, а також перевірочних мобілізацій поліпшували військові якості воїнів запасу та

робили більш достовірними всі мобілізаційні розрахунки¹⁶. Факт цей усвідомлювався головнокомандувачами країни. У доповіді начальника окружного штабу генерал-лейтенанта В. М. Драгомирова від 8 жовтня 1913 р. вказувалося, що у вересні Головним управлінням Генштабу для КВО був встановлений кредит у розмірі 12 435 крб., який поділявся на 2 частини. Перша з них (7 195 крб.) призначалася для проведення перевірочних («поверочных») мобілізацій у діючих частинах; друга (5 240 крб.) – на проведення їх же у частинах, що не утримувалися в мирний час¹⁷.

Результатом перевірочних мобілізацій 1912–1913 рр. стало складання «Відомості змін, внесених до мобілізаційного розкладу 1910 року». Суть змін полягала в уточненні кількісного складу нижчих чинів запасу, що підлягали призову, та необхідної кількості задіяних коней та підвод по Бессарабській, Волинській, Київській, Курській, Подільській, Чернігівській та ін. губерніях¹⁸.

Між військовими округами імперії існував обмін інформацією з основних питань, включаючи результати перевірочних мобілізацій. Так, наприклад, зведення звітів про перевірку мобілізаційної готовності частин військ, управлінь та установ КВО, проведену у 1911 р., у липні 1912 р. було надіслано до штабів Варшавського, Віленського, Іркутського, Кавказького, Казанського, Московського, Одеського, Омського, Петербурзького, Приамурського, Туркестанського округів і в Штаб військ гвардії¹⁹. Натомість Штаб КВО отримав аналогічне зведення від Казанського і Петербурзького військових округів щодо перевірочних та експериментальних («опытных») мобілізацій за 1913 р.²⁰

Наприкінці 1913 р. у Росії була затверджена «Велика програма з посилення армії», розрахована до 1917 р. Згідно з нею збройні сили Росії повинні були у мирний час збільшитися на 480 тис. чоловік, тобто на 39% від існуючого штату²¹. Органічною часткою цієї програми мав стати новий мобілізаційний розклад № 20, який замінив би попередній 1910 р. і дозволив би у 4-5 разів збільшити чисельність кадрової армії у випадку війни за рахунок військово-навченого населення. Але, як впливає з циркуляра начальника мобілізаційного відділу Головного управління Генштабу «Про виправлення мобілізаційного розкладу 1910 року» від 27 лютого 1914 р., термін внесення поправок у новий розклад попередньо намічався на 1 вересня 1914 р.²² Таким чином, ця робота до початку війни не була завершена²³.

Незважаючи на це, розглянемо питання мобілізаційних планів більш детально. Циркуляр Київського губернатора по губернському з військової повинності присутствію № 1818 від 28 лютого 1914 р. зобов'язував голів повітових земських управ, начальників поліції, мирових посередників, міських голів негайно приступити до підготовчих робіт зі складання планів виконання цього розкладу²⁴, що і було зроблено.

Плани мобілізації враховували її характер і склалися з 3-х основних частин: розрахунок явки нижчих чинів запасу при загальній мобілізації, розрахунок явки ратників ополчення I розряду під час загальної мобілізації та розрахунок явки нижчих чинів запасу при частковій мобілізації. У радянській історіографії царизму часто закидали на те, що план часткової мобілізації зривав план загальної мобілізації і навпаки. Спробуємо розібратися в особливостях планів на прикладі мобілізації Київського повіту.

Всі розрахунки явки мобілізованих по волостях, складені Київським повітовим із військової повинності присутствієм, були зведені у вигляді 3-х таблиць, де розписані основні організаційні моменти²⁵. Розрахунок явки нижчих чинів запасу на збірний пункт при загальній мобілізації був складений 7 червня 1914 р., виходячи з наявності запасу на 1 травня того ж року. Так, ближче всіх до збірного пункту у Києві, всього у 5 верстах від нього, знаходилася Деміївська волость. Час отримання оповіщення про початок мобілізації згідно з розрахунком поліцейського управління встановлювався о 3 год. ночі 1-го дня. Цей момент ставав точкою відліку подальших дій. 24 години надавалося мобілізованим на вирішення домашніх справ. Далі вказувався спосіб пересування – пішки; кількість годин, необхідних на подолання відстані – 2. Кількість мобілізованих по Деміївській волості за цим списком складала 535 чоловік. Час явки запасних на збірний пункт Військового начальника – 2-й день мобілізації о 6 год. ранку²⁶.

Для транспортування мобілізованих із більш віддалених населених пунктів використовувалися підводи і залізничний транспорт. Розглянемо організацію мобілізаційних заходів по Черняхівській волості. Варіантів було 2. Варіант перший: при сполученні через р. Стугну. Кількість верст до пункту збору – 62, час отримання оповіщення – 1-й день о 7 год. ранку. Пункт збору підвод – с. Черняхів, число верст від найбільш дальнього поселення до збірного пункту підвод – 5. Кількість годин, необхідних для збору запасних на пункт збору з додаванням 24 годин на вирішення домашніх справ – 26. Час посадки запасних на підводи – 2-й день мобілізації о 9 год. ранку. Далі самим докладним чином розписувався маршрут слідування: с. Черняхів – с. Жуківці – м. Трипілля – х. Плюти (зміна підвод) – х. Козин (ночівля і зміна підвод) – с. Литовська Віта – х. Корчувате – м. Київ. Кількість верст до х. Плюти – 22, час посадки при зміні підвод – 2-й день о 2 год. дня; до х. Козин – 15 верст, час посадки – 3-й день о 4 год. ранку; до м. Київ – 25 верст. Кількість підвод, підготовлених у призначеному пункті (у цьому випадку у с. Черняхів) – 96. Кількість годин, необхідних на пересування мобілізованих: до Плютів – 4, до Козина – 5. Кількість запасних нижчих чинів – 287. Час явки на збірний пункт Військового начальника – 3-й день о 9 год. ранку.

Варіант другий: за умови припинення сполучення через р. Стугну. В цьому випадку кількість верст, які необхідно було подолати, збільшувалася до 71 і маршрут слідування був іншим: с. Черняхів – с. Копачів (36 верст, час слідування – 4 години, прибуття на 3-й день о 4 год. ранку, ночівля і зміна підвод) – с. Хотів (20 верст, час слідування – 4 години, прибуття на 3-й день о 8 год. ранку, зміна підвод) – с. Деміївка – м. Київ (15 верст). Час прибуття до збірної пункту у Києві – 3-й день о 12 год. дня²⁷.

Подібні варіанти з урахуванням можливих пошкоджень переправ через р. Стугну розроблялися і для Трипільської, Стайківської, Ржищівської та Кагарлицької волостей²⁸.

Певні особливості у проведенні мобілізаційних заходів були у Білгородській, Будаївській та Старо-Петрівській волостях. Там у силу різної віддаленості селищ від Києва частина мобілізованих до збірної пункту йшла пішки, а частина їхала на підводах²⁹.

Більш швидкими темпами мобілізаційні заходи здійснювалися за умов проходження через територію волості залізничної колії. У такому «привілейованому» становищі знаходилися Бородянська та Гостомельська волості. Кількість верст від Бородянки до збірної пункту у Києві – 50, час оповіщення – 1-й день о 4 год. ранку, пункт збору підвод – ст. Бородянка, кількість верст від найдалшого села до станції – 20. Час посадки – 2-й день о 7 год. 20 хв. ранку. Кількість мобілізованих запасних – 720. Час явки – 2-й день об 11 год. 15 хв. ранку³⁰.

Загальна кількість мобілізованих нижчих чинів запасу по 20 волостях Київського повіту за планом повинна була становити 10 802 особи. Найбільше призовників постачали Макарівська (1 074 ос.) та Димерська (728 ос.) волості³¹.

Розрахунок явки ратників ополчення І розряду за умов загальної мобілізації було подано 23 червня 1914 р.³² Особливістю його була необхідність відтермінування початку збору ополченців, зумовлена пріоритетом у транспортуванні основних сил. У зв'язку з цим мобілізованим ратникам надавалося 3 доби на облаштування домашніх справ. Тому день і час прибуття ратників до місця призначення відрізнявся від часу явки нижчих чинів приблизно на 3 доби. Для порівняння наведемо дані по вже відомих нам волостях: прибуття ополченців з Деміївської волості до збірної пункту у Києві намічалось на 5-й день о 6 год. ранку, з Черняхівської при сполученні через р. Стугну – на 5-й день о 5 год. дня; у випадку припинення сполучення через р. Стугну – 6-й день о 7 год. ранку³³. Загальна кількість мобілізованих ратників ополчення (як тих, що проходили «ряди військ», так і тих, що не проходили) повинна була становити 3 015 осіб.

Таким чином, у випадку загальної мобілізації «під рушницю» тільки по Київському повіту ставало 13 817 осіб.

Розрахунок явки нижчих чинів запасу при частковій мобілізації³⁴, наданий одночасно з першим, передбачав проведення мобілізації в ті самі терміни і за тією ж схемою, що і при загальній, але у значно менших масштабах. Наприклад, по Деміївській волості кількість тих, що підлягали мобілізації, складала 65 осіб. Загальна кількість призваних по Київському повіту нижчих чинів запасу при частковій мобілізації становила 1296 осіб, ополченці не призивалися взагалі. Тобто, кількість призваних при частковій мобілізації становила майже у 10,7 разів менше, ніж при загальній.

Окремо надавалися відомості про кількість коней у Київському повіті, які могли бути призначені під підводи³⁵. Їх кількість (35 033), яка у 2,5 рази перевищує число всіх мобілізованих під час загальної мобілізації, викликає деяке здивування. Мабуть, був порахований практично весь «кінний ресурс» повіту.

14 липня 1914 р. Київський повітовий військовий начальник у відношеннях за №№ 2185 та 2187 терміново повідомив, що з оголошенням мобілізації основний збірний пункт довіреного йому управління буде влаштований при Політехнічному інституті на Шулявці, по Брест-Литовському шосе. Там буде відбуватися прийом запасних за таким порядком: на 2-й день мобілізації – запасних м. Києва, а з 3-го дня – запасних з повіту та ратників державного ополчення. Додатковий же збірний пункт, що буде влаштований при театрі Шато-де-Флер (на території сучасного стадіону «Динамо»³⁶), мав відкритися лише на другий день мобілізації для обслуговування лише запасних нижчих чинів, що прибудуть у той день з повіту³⁷. На збірний пункт Київського повітового військового начальника для огляду всіх призовників на випадок мобілізації за розкладом 1910 р. було потрібно 37 лікарів³⁸.

За даними відомості, датованої 30 травня 1914 р. і підписаної В. М. Драгомировим та М. М. Духоніним, у якій розглядалася послідовність прибуття партій запасних та коней до запасних батальйонів, що формувалися у КВО за мобілізаційним розписом № 20, до 33 запасних батальйонів протягом 4-7-го дня мобілізації повинні було влитися 60 554 особи, мобілізовані у повітах округу³⁹.

А тепер повернемося до тези про те, що проведення часткової мобілізації зривало загальну. Оскільки терміни, маршрути пересування та джерела комплектування військових одиниць за обох мобілізацій були однакові, проводити їх одночасно дійсно було неможливо. При цьому першочергове проведення часткової мобілізації ніяк би не могло прискорити готовність до війни і не мало сенсу у випадку серйозної загрози, а, значить, і не могло зірвати загальну мобілізацію за умови правильного оцінювання зовнішньої загрози та адекватного на неї реагування. Але саме рішучості і послідовності не вистачало російському

царю: кількаразова зміна рішення щодо характеру мобілізації дійсно могла привести до зриву передислокації військових сил.

Ми не випадково так докладно зупинилися на заходах із мобілізації. Призов населення до військових лав не був для Росії, яка майже постійно знаходилася у стані війни, чимось винятковим. Схема мобілізації була «обкатана» десятиліттями, але постійно реформувалася. Останні зміни у мобілізаційні плани, як ми бачили, були внесені незадовго до війни, наприкінці 1913 – початку 1914 рр. Розрахунок часу на пересування мобілізованих (інколи навіть по хвилинах), обрахована кількість необхідних засобів транспортування, розроблення різних варіантів маршрутів на випадок відсутності переправ через річки свідчать про неформальний підхід відповідальних осіб до вироблення планів мобілізації. Зрозуміло, що життя, тим більше в умовах війни, вносило корективи у ці плани, оскільки реальні умови, як правило, бувають дуже далекі від ідеальних⁴⁰. Але в чому не можна звинувачувати тодішнє керівництво держави, так це в ігноруванні зовнішньої загрози та легковажному і недбалому ставленні до питань підготовки до цієї війни.

13 (26) липня 1914 р. Австро-Угорщина оголосила війну Сербії. 16 (29) липня Микола II, поступаючись тиску військових радників, погодився з необхідністю загальної мобілізації. Але ввечері того ж дня царем була отримана телеграма від німецького кайзера з пропозицією про посередництво Німеччини у владнанні конфлікту між Росією і Австро-Угорщиною і проханням не прискорювати військових приготувань. У відповідь Микола II прийняв рішення про відміну загальної мобілізації і проведення натомість часткової у 4-х військових округах (Варшавському, Київському, Московському і Одеському) тільки проти Австрії. План часткової мобілізації проти однієї Австрії у Генеральному штабі не складався, а проведення мобілізації лише у 4-х округах порушувало стрункість всього мобілізаційного плану і привело би до плутанини і зриву мобілізації в цілому. І тому Генштаб став докладати зусиль для того, аби часткова мобілізація не відбулася⁴¹.

Але про всі ці інтриги на місцях не знали. У той же день о 12 год. ночі Київське повітове поліцейське управління направило у Київську повітову земську управу прохання надати «не медля ни минуты» 5 парокінних підвод для відправки нарочних із пакетами про мобілізацію⁴². Тієї ж ночі Київське повітове з військової повинності присутствіє направило члену Київської повітової земської управи лист такого змісту: «В виду последовавшего Высочайшего повеления о мобилизации, Уездное Присутствие просит пожаловать на заседание, назначенное 18 июля в 8 час. утра в Киевский Политехнический Институт, для освидетельствования запасных нижних чинов»⁴³.

У четвер 17 (30) липня 1914 р. австрійський імператор Франц Йосиф оголосив мобілізацію в Австро-Угорщині, а німецький уряд

розгорнув мобілізацію 6-ти вікових груп резервістів, яка в умовах розвинутої інфраструктури відбувалася швидкими темпами і була завершена 5 серпня⁴⁴. Під тиском аргументів міністра іноземних справ С. Д. Сазонова про те, що у випадку неминучості війни з Німеччиною часткової мобілізації буде недостатньо, цар Микола II підписав наказ про повну мобілізацію російської армії у той же день о 4-й год. дня. О 6-й год. вечора ця звістка була передана з Центрального телеграфу Петербурга в усі сторони імперії⁴⁵.

На підставі «Высочайшего повеления о мобилизации» 17 (30) липня командувач військ КВО генерал-ад'ютант М. І. Іванов видав наказ № 286, за яким першим днем мобілізації вважалося 18 липня з 12 год. ночі⁴⁶.

19 липня (1 серпня) Німеччина оголосила війну Росії...

Величезна територія Російської імперії та нерозвиненість транспортної інфраструктури, насамперед залізниць, уповільнювала мобілізацію російської армії. З її початком майже припинився комерційний рух поїздів. Але, незважаючи на ці об'єктивні труднощі, мобілізація проводилася у завчасно обумовлені строки⁴⁷. У грудні 1914 р. за успішне проведення загальної мобілізації начальник канцелярії Військового міністерства генерал-майор О. С. Лукомський вперше у практиці нагород був удостоєний ордена Св. Рівноапостольного князя Володимира 4-го ст. на Георгіївській стрічці. А 24 лютого 1915 р. міністром внутрішніх справ був виданий циркуляр щодо запровадження осіб, що сприяли вчасному виконанню загальної мобілізації⁴⁸. По Київській повітовій земській управі у квітні 1915 р. до нагородження було представлено 5 осіб⁴⁹.

Функціонування КВО як цілісної мілітарно-адміністративної інституції в умовах загострення міжнародної ситуації та воєнізації всіх сфер життя напередодні Першої світової війни ще чекає на своїх дослідників. Використані у статті документи дозволили розглянути мобілізаційні програми Російської імперії не тільки у контексті міжнародної політики, а й у розвитку, у процесі реформування, а також позначити місце КВО в її стратегічній концепції.

¹ Айрапетян М. Э., Кабанов П. Ф. Первая мировая война. Москва, 1964. 207 с.; Вержховский Д. В. Первая мировая война 1914–1918 гг. Москва: Воениздат, 1954. 116 с.; Вержховский Д. В., Ляхов В. Ф. Первая мировая война. 1914–1918 гг. Москва: Воениздат, 1964. 306 с.; Зайончковский А. Мировая война 1914–1918 гг. Москва: Воениздат, 1938. 282 с.; История первой мировой войны. 1914–1918: в 2-х т. Т. 1. Москва, 1975. 446 с.; Литвин В. М. Перша світова війна 1914–1918 рр. і Україна. Київ: НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2014. 456 с.; Перша світова війна: історія та уроки. 1914–1915 рр. : зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної наук. військ.-іс-

тор. конф., 4–5 вересня 2014 р. / ред. В. В. Таранець; Мін-во оборони України, Нац. військ.-іст. музей України. Київ, 2014. 538 с.; Перша світова війна 1914–1918 рр. і Україна. Українські землі у центрі цивілізаційної кризи / упорядн. П. О. Реєнт. Київ: «ТОВ «Кліо», 2015. 64 с.; Уткин А. Первая мировая война. Москва: Алгоритм: Эксмо, 2002. 670 с.

² Перша світова війна 1914–1918 рр. і Україна: мовою документів і свідчень / упорядн. В. Шевченко; Національна Академія наук України. Київ: НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2015. – 800 с.

³ Київський військовий округ (КВО) було створено 6 липня 1862 р. у ході військової реформи як військово-адміністративну одиницю зі штабом у Києві. Командувач округу керував оперативними, стройовими та господарськими справами військових з'єднань і частин округу та підвідомчих йому установ. Штаб округу займався підготовкою до мобілізації, передислокацією військ у випадку війни, видав їх розташуванням у мирний час, стройовою та бойовою підготовкою, збором даних про ймовірного противника в прикордонній смузі, кадровими питаннями, опікувався артилерійським, інженерним, інтендантським, санітарним та ветеринарним забезпеченням військ, забезпечував військове судочинство. На 1914 р. до складу КВО входили Волинська (за виключенням Володимир-Волинського і Ковельського повітів), Київська, Курська, Подільська (без Балтського повіту), Полтавська, Харківська та Чернігівська губернії, а також Хотинський повіт Бессарабської губернії. Округ охоплював 6 018 квадратних миль з населенням 23,2 млн чоловік. У ході мобілізації на початку Першої світової війни на основі КВО було сформовано 3-ю та 8-у російські армії. Сам округ був районом зосередження тилових резервних частин Південно-Західного фронту. У 1908–1914 рр. командувачем КВО був генерал-ад'ютант від артилерії Микола Іудович Іванов (1851–1919).

⁴ Коваленко Р. Я. Секретні документи штабу Київського військового округу про підготовку до I світової війни // Перша світова війна: історія та уроки. 1914–1915 рр. : зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної наук. військ.-істор. конф., 4–5 вересня 2014 р. / ред. В. В. Таранець; Міністерство оборони України, Нац. військ.-іст. музей України. Київ, 2014. С. 118–124.

⁵ Держархів Київської обл. (Державний архів Київської області). Ф. 2031. Оп. 1. Спр. 725. Арк. бзв.–7.

⁶ Там само. Арк. 11зв.

⁷ Там само. Арк. 1.

⁸ Landsturm – ополчення (нім.). Поділялося на австрійське, яке формувалося лише з громадян земель австрійської корони і фінансувалося податками з цих земель, і угорське, що формувалося і фінансувалося лише за рахунок громадян угорської корони // Лосєв О. С. Система підготовки офіцерських кадрів у збройних силах Австро-Угорщини напередодні першої світової війни: український чинник // Відродження українського війська: сучасність та історична ретроспектива : зб. матеріалів Міжнародної наук. конф. 1–2 грудня 2016 р. Київ: Нац. університет оборони України імені Івана Черняховського, 2016. С. 65.

⁹ Держархів Київської обл. Ф. 2031. Оп. 1. Спр. 722. Арк. 1–5.

¹⁰ Волковинський В. М. Бойові дії на українських землях // Перша світова війна 1914–1918 рр. і Україна. Українські землі у центрі цивілізаційної кризи / упорядн. О. П. Реєнт. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2015. С. 29.

¹¹ У січні 1914 р. Головне управління Генерального штабу склало угоду з Головним управлінням пошт і телеграфів щодо встановлення цілодобового функціонування телеграфу у найбільш важливих населених пунктах, насамперед прикордонної смуги, ще за умов мирного часу // Держархів Київської обл. Ф. 2031. Оп. 2. Спр. 334. Арк. 11–11зв.

¹² Держархів Київської обл. Ф. 2031. Оп. 2. Спр. 307. Арк. 208–211; Спр. 54. Арк. 1–38; Спр. 356. Арк. 1–41; Спр. 370. Арк. 1–85.

¹³ Там само. Спр. 370. Арк. 9а, 12–12зв.

¹⁴ Там само. Спр. 354. Арк. 1–3.

¹⁵ Там само. Спр. 356. Арк. 360–371, 491–491зв.

¹⁶ Зайончковский А. Указ. соч. С. 22–23.

¹⁷ Держархів Київської обл. Ф. 2031. Оп. 2. Спр. 356. Арк. 132.

¹⁸ Там само. Спр. 338. Арк. 38–58.

¹⁹ Там само. Спр. 329. Арк. 1.

²⁰ Там само. Арк. 203–208зв., 221–253зв.; Спр. 336. Арк. 44–71, 77–106зв.

²¹ Вержховский Д. В., Ляхов В. Ф. Указ. соч. С. 22.

²² Держархів Київської обл. Ф. 2031. Оп. 2. Спр. 338. Арк. 77.

²³ Насправді, як вважають деякі дослідники, на початку війни російська армія розгорталася ще за мобілізаційним розкладом № 19 від 1910 р., що зазнав деяких змін на травень 1912 р. // Вержховский Д. В., Ляхов В. Ф. Указ. соч. С. 31.

²⁴ Держархів Київської обл. Ф. 1239. Оп. 28. Спр. 10. Арк. 1.

²⁵ Там само. Арк. 6–32.

²⁶ Там само. Арк. 6зв.–7.

²⁷ Там само. Арк. 11зв.–12.

²⁸ Там само. Арк. 8зв.–14.

²⁹ Там само. Арк. 6зв.–8.

³⁰ Там само. Арк. 7зв.–8.

³¹ Там само. Арк. 8зв.–10.

³² Там само. Арк. 15–23.

³³ Там само. Арк. 15зв.–16, 20зв.–21.

³⁴ Там само. Арк. 24–32.

³⁵ Там само. Арк. 5–5зв.

³⁶ Київ. Енциклопедичний довідник / ред. А. В. Кудрицький. Київ: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1981. С. 691.

³⁷ Держархів Київської обл. Ф. 1239. Оп. 28. Спр. 5. Арк. 38–39.

³⁸ Там само. Спр. 10. Арк. 40.

³⁹ Там само. Оп. 2. Спр. 372. Арк. 28–41.

⁴⁰ Наприклад, у Радомисльському та Овруцькому повітах у 20-х числах липня 1914 р. відбулися «винні бунти» мобілізованих, для придушення яких поліції була надана військова допомога // Держархів Київської обл. Ф. 2031. Оп. 2. Спр. 369. Арк. 1, 4, 14–15, 19, 21. Натомість, призвані до Полтавської бригади та по Білгородському повіту запасні і ратники, як зазначалося у телеграмах, просили «из чувства безпредельной преданности Престолу [...] повергнуть стопам Его Императорскаго Величества верноподданнейшия чувства и полную готовность положить живот свой за царя и Родину» // Там само. Арк. 36, 54.

- ⁴¹ Уткин А. Указ. соч. С. 83; История первой мировой... С. 218.
⁴² Держархів Київської обл. Ф. 1239. Оп. 28. Спр. 10. Арк. 43.
⁴³ Там само. Арк. 44.
⁴⁴ Литвин В. М. Вказ. праця. С. 33.
⁴⁵ Уткин А. Указ. соч. С. 84, 94; История первой мировой... С. 218.
⁴⁶ Держархів Київської обл. Ф. 2031. Оп. 3. Спр. 43. Арк. 10зв.–11.
⁴⁷ Литвин В. М. Вказ. праця. С. 34.
⁴⁸ Держархів Київської обл. Ф. 1239. Оп. 28. Спр. 15. Арк. 4–4зв.
⁴⁹ Там само. Арк. 3.

The article reveals the place of mobilization plans of the Kyiv military district in the system of measures of the Russian Empire in the conditions of militarization of the international situation on the eve of the First World War. The role of test mobilizations in reforming the Russian army is highlighted. Most of the documents used: agent information, circulars, reports, statistics, accounts, mobilization plans, extracts from letters, etc. are introduced for the first time.

Key words: the World War I; Kyiv Military District; mobilization; mobilization plans.

УДК 94(477):[930.253:314.745.25

А. А. КОГУТ*

**ДЕПОРТАЦІЙНА ОПЕРАЦІЯ «ЗАХІД» У ЖОВТНІ 1947 РОКУ
(за документами Галузевого державного архіву
Служби безпеки України)**

Здійснено аналіз інформаційного потенціалу фондів Галузевого державного архіву СБУ для подальших досліджень операції «Захід». Виокремлено групи фондів та справ, котрі містять дані про передумови, перебіг та результати масової депортації жовтня 1947 р. Виявлено та прокоментовано джерела, які допоможуть дослідити операцію «Захід» у ширшому контексті радянських депортацій з території Західної України у 1944–1952 рр.

Ключові слова: операція «Захід»; депортації; ГДА СБУ; інформаційний потенціал; архівні фонди; МДБ.

Дослідження сталінських депортацій почалося з кінця 80-х років минулого століття. Відкриття архівів радянських спецслужб, яке відбулося на хвилі демократичних перетворень в СРСР, а також упродовж перших пострадянських років, дало можливість дослідникам підготувати та видати чимало публікацій.

Відкриття архівів, особливо архівів радянських спецслужб та інших т. зв. силових органів СРСР, відбувалося, зазвичай, не на основі законодавчих норм, а під впливом загальної тенденції демократизації та залежало від рішень керівників тих чи інших органів.

Завдяки цій першій «архівній революції» кінця 1980-х – початку 1990-х років дослідникам удалося в загальних рисах встановити характер радянських примусових виселень, окреслити механізми реалізації депортаційної політики та визначити кількісні показники цієї категорії репресованих. Водночас, у зв'язку зі спорадичністю доступу до архівів радянських спецслужб провести комплексне дослідження політики примусової міграції не вдалося. Наприклад, в узагальнюючих виданнях, присвячених примусовим виселенням, не всі депортаційні операції чи кампанії були встановленими та вивченими.

Депортація «Захід» є яскравим прикладом операції, яка була мало-відомою та практично не потрапила в першу хвилю досліджень, або ж знання про неї були обмеженими, неповними та уривчастими. Це попри те, що вона стала практично першою повоєнною операцією і, як припускається, слугувала прототипом для таких більш відомих депортацій,

* *Когут Андрій Андрійович* – директор Галузевого державного архіву Служби безпеки України.

як «Весна» (22–23 травня 1948 р. – Литва), «Прибій» (25–28 березня 1949 р. – країни Балтії) чи «Південь» (6–7 липня 1949 р. – Молдова).

Практично у всіх виданнях архівних джерел свідчення про операцію подані фрагментарно. Тритомник «Депортації. Західні землі України кінця 1930-х–початку 50-х рр.»¹ містить документи з архівів комуністичної партії та Міністерства внутрішніх справ, які були відомі станом на 1998 р. Збірник документів «Сталинские депортации. 1928–1953»², який фактично є підсумковим для пострадянського простору виданням відомих на середину 2000-х років архівних свідчень, також містить часткову та неповну інформацію про примусове виселення жовтня 1947 р. Укладачі книги не мали інформації про назву операції, а її складові частини подали як дві різні депортаційні операції.

Перша узагальнююча праця про депортації з України у 1920–1980-х роках, написана І. Винниченком, коротко в загальних рисах (у 2-х абзацах) інформує про операцію примусового виселення «родин та прихильників ОУН»³. Більшість обставин проведення операції – її кодове ім'я, час початку тощо були невідомими для автора.

Підсумковим дослідженням про депортації в Радянському Союзі стала монографія П. Поляна «Не по своей воле»⁴. Вона була перекладена англійською⁵, а її напрацювання фактично стали основою для вже згаданого узагальнюючого збірника документів, виданого фондом Яковлєва⁶ у 2005 р. Прикметно, що в змісті російської та англійської версій монографії П. Поляна 1947 рік взагалі пропущений. Відразу за розділом «Компенсационные принудительные миграции в 1941–1946 гг.» починається розділ «Этнические и иные депортации после окончания Второй мировой войны в 1949–1953 гг.».

У монографії Й. Надольського про депортаційну політику сталінського режиму в західних областях України операції «Захід» присвячується вже цілий розділ. Автор називає її «жовтневою депортаційною операцією»⁷. Фактично в цьому розділі було узагальнено всю відому на той час інформацію: загальна кількість депортованих, уривчасті відомості про завдання, планування та перебіг операції тощо.

Історіографія повоєнних депортацій із Західної України, базуючись на архівах компартії, передусім розглядала примусові виселення як інструмент пришвидшення колективізації, а вже потім як інструмент протиповстанської боротьби. Так, наприклад, подає операцію «Захід» О. Статієв⁸. Його монографія є поодиноким англомовним дослідженням, в якому згадується про цю операцію. Інформація про депортацію жовтня 1947 р. подана фрагментарно, а її складові етапи представлені як окремі депортації.

Більш детально аналізує примусові виселення Т. Вронська. У монографії «Упокорення страхом: сімейне заручництво у каральній практиці радянської влади (1917–1953 рр.)»⁹ дослідниця аналізує репресивну

політику радянської влади. Чимала частина книги присвячена примусовим виселенням та є практично першим аналітичним дослідженням, де розглянуто тему депортацій за доступними на той час архівними джерелами. Назва операції, наказ про її проведення та низка документів залишалися для дослідниці невідомими через обмеження доступу. Попри те, що Т. Вронська працювала з фондами Галузевого державного архіву Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), основною джерельною базою інформації про депортацію слугували фонди Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України (далі – ГДА МВС).

Процес поступового закриття доступу до архівних фондів радянських спецслужб із початку 1990-х до другої половини 2000-х років, а також частковий та уривчастий доступ став головною причиною того, що опубліковані дослідження та збірники документів, зазвичай, ґрунтувалися на архівних фондах комуністичної партії (Центральний державний архів громадських об'єднань України та обласні державні архіви), приватних колекціях дослідників і краєзнавців або архівах громадських організацій. Більшість інформації репресивних органів СРСР, як правило, походила з ГДА МВС та архівних підрозділів регіональних управлінь МВС¹⁰. З кінця 1980-х до другої половини 2000-х років загальною тенденцією для досліджень примусових виселень із Західної України було накопичення знань про такі виселення та операцію «Захід». Водночас можна констатувати, що вивчення цієї депортації, за поодинокими винятками, майже не вийшли на аналітичний рівень і переважна більшість праць мала описовий характер.

Після нової хвилі розсекречення та відкриття архівів радянських спецслужб в Україні у 2008–2010 рр. (з подальшою дискусією та громадською кампанією щодо необхідності розширення доступу до ГДА СБУ у 2010–2014 рр.), а також після повного відкриття цих фондів у 2015 р. почали з'являтися нові дослідження.

Безпосередньо про операцію вийшло декілька наукових статей. В одній із перших О. Бажаном було представлено 12 архівних документів, 7 з яких були з ГДА СБУ, а решта – з ГДА МВС¹¹. У наступних статтях О. Бажан зробив загальний огляд операції «Захід»¹². Ключовим джерелом для дослідника став фонд «Управління боротьби з бандитизмом НКВС – Управління 2-Н МДБ, 4-те управління НКВС–КДБ УРСР, м. Київ» (ф. 2) ГДА СБУ.

Регіональні аспекти депортації «Захід» були розглянуті тією чи іншою мірою для 3-х областей. Публікації щодо двох із них розміщені у науково-документальній серії книг «Реабілітовані історією». Оприлюднена у 7-й книзі серії стаття І. Марчука безпосередньо присвячена перебігу операції у Рівненській області¹³. Вона також є передмовою до 19-ти архівних документів про це примусове виселення. У другій книзі,

присвяченій Львівській області, опубліковано статтю О. Бажана¹⁴. Про проведення операції в Чернівецькій області згадано також у оглядовій статті І. Мусієнко про депортації з території Північної Буковини та Хотинщини у 1941–1951 рр.¹⁵ На сьогодні базовим дослідженням, яке подає узагальнену інформацію про операцію «Захід», є згадана стаття О. Бажана.

Депортаційна операція «Захід» розпочалася о 2-й год. ночі 21 жовтня 1947 р. в 7-ми західних областях Радянської України. Операція була проведена відповідно до наказу міністра державної безпеки СРСР № 00430 від 22 серпня 1947 р.¹⁶ Вона передбачала депортацію сімей ув'язнених, убитих або активних учасників українського визвольного руху.

Операцію планувалося провести впродовж одного дня, проте внаслідок складних погодних умов в Карпатах її було продовжено. Останній ешелон № 20040 з депортованими сім'ями вирушив зі станції Заболотів у Станіславській (нині – Івано-Франківській) області о 16:05 26 жовтня 1947 р. – це стало фактичним моментом завершення депортації «Захід»¹⁷. У результаті операції з Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславської, Тернопільської та Чернівецької областей було насильно депортовано до Сибіру та Казахстану 26 тис. 332 сім'ї – 77 тис. 791 особу. З них – 18 тис. 866 чоловіків, 35 тис. 685 жінок та 23 тис. 240 дітей до 15-ти років.

СОВ. СЕКРЕТНО.

СПРАВКА № 3

О количестве высланных семей участников банд, бандитских пособников и др.
из западных областей Украины
за время с 1944 по 1952 г. включит.

№ п/п	НАИМЕНОВАНИЕ ОБЛАСТЕЙ	Всего выслано	1944	1945	1946	1947	1948-1950	1951	1952		
1	Волинская семей человек	4200 14527				2711 9050	966 3461	473 1809	50 207		
2	Дрогобычская семей человек	8582 30351				4504 14456	3218 12590	737 2822	123 483		
3	Львовская семей человек	10955 37093				5223 15220	4459 16197	975 3711	298 1175		
4	Ровенская семей человек	5866 18804				3768 11347	1552 5222	502 2015	44 160		
5	Станиславская семей человек	11326 35102				4512 11883	4915 16389	1640 5924	259 906		
6	Тернопольская семей человек	9221 28289				5001 13508	3106 10631	1034 3852	80 298		
7	Черновицкая семей человек	1062 3042				613 1627	227 705	222 710	-		
8	Закарпатская семей человек	-									
	Всего	65895 203737	4724 12762	7393 17497	2612 6350	26332 77791	18443 65255	5607 20913	854 3229		

22. апреля г. Киев.

105.37.

№ 1 выслано 204400 человек

Всего 204400

Довідка про кількість виселених сімей прихильників
та учасників підпілля ОУН та УПА.
ГДА СБУ, ф. 42, оп. 1, спр. 157, арк. 3.

Прийняття 9 квітня 2015 р. т. зв. декомунізаційних законів, зокрема Закону України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років»¹⁸ суттєво поліпшило умови для дослідження історії України у XX ст., зокрема й операції «Захід».

Аналіз фондів ГДА СБУ свідчить, що інформаційний потенціал архіву для дослідження операції «Захід» є суттєво ширшим і дає можливість продовжити вивчення як цієї депортації, так і політики застосування примусових міграцій сталінським режимом.

Хронологічно архівні документи комуністичних репресивних органів у ГДА СБУ охоплюють період від 1918 р. до останніх днів існування Радянського Союзу у 1991 р. Це понад 224 тис. од. зб. в Києві та понад 735 тис. – у регіонах. У ГДА СБУ ці документи згруповані в 48 фондів радянського періоду, об'єднаних за тематично-хронологічним принципом та фондоутворювачем.

Загалом, за особливостями документів та справ, що становлять т. зв. «архів КДБ», всі фонди можна віднести до 4-х блоків:

1. Персоніфіковані фонди.
2. Колекція друкованих видань.
3. Нормативно-розпорядчі документи.
4. Документи підрозділів НКВС–КДБ.

У кожному з цих тематичних блоків представлені фонди, що містять джерела до дослідження історії операції «Захід». Інформаційна вагомість, насиченість, репрезентативність та кількість справ і документів для кожного із них є різною. Найбільш інформативними щодо дослідження операції «Захід» є фонди 4-го блоку:

- Ф. 2 «Управління боротьби з бандитизмом НКВС – Управління 2-Н МДБ, 4-те управління НКВС–КДБ УРСР, м. Київ»;
- Ф. 16 «Секретаріат ДПУ УСРР–КДБ УРСР, мм. Харків, Київ»;
- Ф. 42 «Оперативно-статистична звітність ДПУ УСРР–КДБ УРСР»;
- Ф. 71 «УМДБ–УКДБ по Львівській та Дрогобицькій областях»;
- Ф. 72 «УНКВС–УКДБ по Волинській області»;
- Ф. 73 «УНКДБ–УКДБ в Тернопільській області».

Два фонди представляють інформацію центрального рівня (Ф. 2, Ф. 42) та два фонди – регіонального (Ф. 71, Ф. 73). За інформаційною вагомістю фондами, що містять безпосередні дані про планування, підготовку, перебіг, результати та наслідки депортаційної операції, є Ф. 2 та Ф. 73. Загалом Ф. 2 формувався зі справ, що надходили до архіву із зазначених у назвах управлінь радянських спецслужб. Його документи містять інформацію про боротьбу з українським антирадянським рухом опору¹⁹. Саме у Ф. 2 зберігаються справи, які дають можливість вивчити наказову та розпорядчу базу операції, протоколи нарад керівного складу репресивних органів, інструкції, розрахунки щодо необхідних

ресурсів та забезпечення особовим складом (у т. ч. із партійних та інших органів СРСР), виявити керівний склад операцій та опрацювати діловодну складову операції:

- спр. № 673 «Справа доповідних записок, оперативних планів з виселення сімей оунівців з території Рівненської області»;
- спр. № 674 «Справа вказівок МДБ ССРСР і МДБ УССР з виселення сімей оунівців»;
- спр. № 675 «Справа доповідних записок, оперативних планів з виселення сімей оунівців з території Рівненської області»;
- спр. № 676 «Справа доповідних записок і звітів про кількість виселених сімей оунівців з території Чернівецької, Тернопільської і Львівської областей»;
- спр. № 677 «Справа доповідних записок і звітів про кількість виселених сімей оунівців з території Чернівецької, Тернопільської і Львівської областей»;
- спр. № 727 «Справа з документами по операції «Захід».

У зазначених справах містяться звітні документи, які засвідчують перебіг операції «Захід» у хронологічній перспективі. Важливою складовою цих документів є також повідомлення про реагування місцевого населення на підготовку та проведення примусового виселення.

Окрім власне архівних документів, у фонді зберігаються карти з планування операції «Захід» (спр. № 893), на яких детально зазначені межі оперативних секторів, місця завантаження, необхідна кількість автотранспорту та вагонів, а також маршрути слідування. Щодо залізничних та автомобільних шляхів вказано найуразливіші з боку українського підпілля місця. Зазначені справи Ф. 2 стали ключовим підґрунтям для статей О. Бажана про операцію «Захід». Водночас, цей інформаційний потенціал не може вважатися остаточно вичерпаним.

Документи Секретаріату МДБ (Ф. 16) дозволяють встановити, що саме радянські спецслужби доповідали керівництву комуністичної партії про підготовку, результати та наслідки проведення операції «Захід»²⁰.

В іншому фонді з 4-го блоку (Ф. 42) зберігається справа з даними про кількість арештованих, засуджених, вбитих та висланих учасників антирадянського руху опору. Статистичні дані, наведені чекістами у спр. № 157, дають можливість оцінити результати різного виду репресій від 1944 р. до 1953 р.²¹

Повне дослідження операції «Захід» неможливе без вивчення локального виміру депортації. Документи низових структур радянських спецслужб дають можливість отримати відповіді на низку питань. Перш за все, документи фондів обласних УМДБ дозволяють встановити механізми безпосередньої реалізації депортаційної політики та здійснити порівняльний аналіз виконання планів радянських союзних чи республіканських центрів щодо локальних чекістських практик.

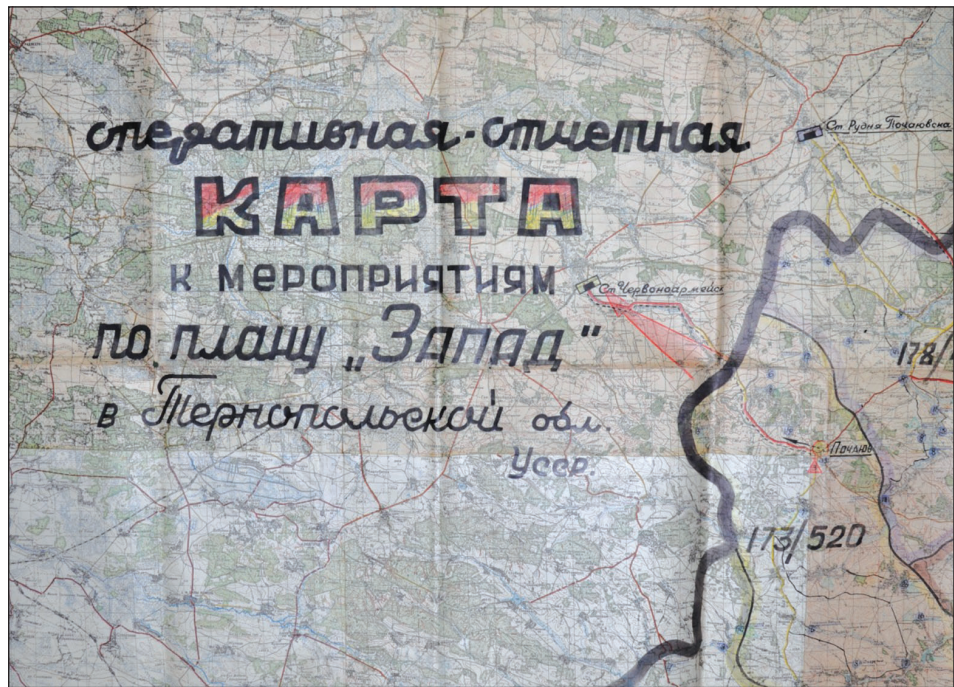

Схема організації радіозв'язку 65-ї стрілецької дивізії Внутрішніх військ МДБ та РО УМДБ у Тернопільській області на час проведення операції «Захід».

ГДА СБУ, ф. 73, оп. 1, спр. 560, арк. 46.

Унікальним за інформаційною вагомістю та насиченістю є Ф. 73 «УНКДБ–УКДБ в Тернопільській області». Порівняно з іншими фондами, що репрезентують обласний вимір діяльності радянських спецслужб, комплекс архівних документів із Тернопільщини є найповніше збереженим. Поряд із документами різних відділів обласного УМДБ (наприклад, відділу боротьби з бандитизмом чи відділу 2-Н), тут також представлені справи районних відділів обласного УМДБ.

43 справи Ф. 73 безпосередньо стосуються проведення операції «Захід». 39 справ – це районні плани з проведення депортації, виконані за єдиним шаблонним зразком. У кожній справі подано план заходів, список оперативних співробітників, перелік сімей, що підлягають виселенню, та довідка про результати операції. Ще у 4-х справах «підшиито» 16 справ діловодства періоду проведення примусового виселення (назви цих справ подано в дужках):

– спр. №№ 520–558 – плани спецзаходів із реалізації наказу МДБ СРСР № 00430 по кожному з районів Тернопільської області;

– спр. № 559 «Справа з документами по заходу “Захід”. Виселення 1947 р.» (спр. № 004. Оперативні плани і розрахункові дані; спр. № 001. Керівні вказівки; спр. № 002. Донесення з районів; спр. № 005. Листування з МДБ УССР по директиві № 50 і наказу МДБ СРСР № 00430);

– спр. № 560 «Справа з документами по заходу “Захід”. Виселення 1947 р.» (спр. № 006. Різноманітне листування; спр. № 007. З організації зв’язку на період проведення операції «Захід»; спр. № 8. План оперативних заходів з організації та проведення операції по справі «Захід» по Тернопільській області; спр. № 8. Довідки-характеристики обліку виконання плану завантаження на залізничних станціях сімей, що виселяються; спр. № 10. Додаткові документи, що надходять із МО/РО МДБ до планів по операції «Захід»; спр. № 11 із даними з МО/РО МДБ Т/о про дислокацію гарнізонів; спр. № 3. Карта Тернопільської області, оперативно-звітна карта заходів плану «Захід»);

– спр. № 561 «Справа з документами по заходу “Захід”. Виселення 1947 р.» (спр. із рапортами комендантів завантажувальних пунктів залізничних станцій області; спр. із розподілом гарнізонів по селах і оперскладу; спр. № 12 про кількісний склад 65 с. д. і розподілом по районах області та інші дані про виселення; спр. із вказівками про створення оперативно-чекістських груп і призначенням уповноважених в РО МДБ для виконання директиви МДБ УРСР № 50);

– № 562 «Справа з документами по заходу “Захід”. Виселення 1947 р.» (спр. із різноманітним листуванням щодо оформлення облікових справ на сім’ї, що виселяються за операцією «Захід»).

Остання справа важлива тим, що дає можливість дослідити процес визначення та відбору сімей, які мали бути відправлені на примусове виселення. Поряд із листуванням у справі також подано фотокартки вбитих повстанців, рапорти та повідомлення радянських спецслужб про бойові сутички, довідки та протоколи допитів.

Інші 2 обласні фонди (Ф. 71 та Ф. 73) містять спорадичну інформацію про операцію «Захід» у Волинській, Дрогобицькій та Львівській областях. Зазвичай, це різноманітні згадки про депортацію в доповідних записках, рапортах та довідках. Важливе значення мають доповідні зі звітами про результати проведення операції, а також реагування населення на примусове виселення²². Інформаційний потенціал цих фондів носить радше допоміжний характер та дає можливість встановити, наскільки типовою була локальна депортаційна діяльність, встановлена за даними тернопільського фонду.

Планування, підготовка та проведення операції «Захід» відбувалося не лише відповідно до вже згадуваного наказу № 00430. Аналіз архівних справ засвідчує, що не менш важливу роль відігравали й інші нормативно-розпорядчі акти. Одним із таких (надзвичайно часто згадуваних) актів є директива МДБ УРСР № 50 від 14 травня 1947 р.²³ На відміну від наказу МДБ СРСР № 00430, інших інструкцій та вказівок, які зберігаються у справах Ф. 2, директива зберігається у Ф. 9 «Нормативно-правові та розпорядчі документи ВНК-КДБ СРСР, ВУНК-КДБ УРСР та СБ України»²⁴.

Інформаційний потенціал Ф. 9, який власне і становить 3-й тематичний блок із цього питання ГДА СБУ, дозволяє не тільки виявити нормативні акти, які мають безпосереднє відношення до проведення операції «Захід», але й здійснити аналіз регламентування депортаційної активності в ширшій хронологічній перспективі від 1944 р. до 1952 р. В оп. 2, який містить нормативні документи радянських спецслужб, видані на республіканському рівні, виявлено понад 40 справ, що мають пряме або опосередковане відношення до реалізації сталінської депортаційної політики.

Окремою групою джерел є справи 2-го тематичного блоку. У Ф. 13 «Друковані видання ВНК–КДБ СРСР, ВУНК–КДБ УРСР» зберігаються не лише підручники, книги та журнали радянських спецслужб. До історії депортацій безпосереднє відношення мають 2 групи джерел. Перша – це трофейні документи українського антирадянського руху опору: вказівки, інформаційні листи, листівки, повідомлення, звіти, друковані видання та ін. документи. Цей комплекс джерел зібрано чекістами у 3-х багатотомних справах – №№ 376, 372 та 398. Зазначена інформація дає можливість вивчити, що знало українське підпілля про планування депортації, яким чином реагувало на її проведення та наслідки.

Друга група джерел – це архівні справи внутрішніх військ МДБ, які брали активну участь в проведенні депортаційної операції. У декількох томах кожної із 2-х справ (№№ 440 та 441) зберігаються звіти та оперативні зведення про результати діяльності підрозділів внутрішніх військ, дислокованих на території Західної України. Інформаційний потенціал цих справ також має допоміжний характер.

Інформація до історії операції «Захід» наявна також і у 3-х фондах першого тематичного блоку: «Кримінальні справи на нереабілітованих осіб», «Кримінальні справи на реабілітованих осіб» та «Особові справи колишніх співробітників ВУНК–КДБ УРСР». Ці фонди зберігаються як в ГДА СБУ, так і в архівних підрозділах обласних управлінь СБУ. Інформація з цих особових справ є достатньо схематичною.

Архівно-кримінальні справи (АКС) містять інформацію про 2 групи осіб. Перша – це репресовані впродовж 1944–1947 рр. до початку операції «Захід». Примусове виселення родичів та близьких цих осіб і стало одним із завдань депортації. Друга – ті, хто були репресовані під час операції, або мали бути репресовані внаслідок неї. Аналіз інформації цієї групи джерел є доволі копінтою справою та водночас він засвідчує взаємозв'язок депортацій «сімей ОУНівців» травня 1941 р. та жовтня 1947 р.²⁵

Виявлений інформаційний потенціал фондів ГДА СБУ дає можливість верифікувати вже висунуті гіпотези, наприклад, щодо генези та ключових завдань операції «Захід», а також дати відповіді на цілу

низку дослідницьких питань. Зокрема, відкритими залишаються питання про взаємозв'язок з акцією «Вісла» та наступними радянськими депортаціями в країнах Балтії і Молдові, вплив депортації на рівень підтримки місцевим населенням українського антирадянського руху опору, типовість чи унікальність депортаційних механізмів, використаних чекістами на території Західної України тощо.

Таким чином, комплекс архівних джерел, що зберігається в 11-ти фондах ГДА СБУ та у фондах архівних підрозділів обласних управлінь СБУ, уможливило суттєве розширення поля дослідження депортаційної операції «Захід».

¹ Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.: Документи. Матеріали. Спогади : у 3-х т. / відп. ред. Ю. Сливка. Т. 2. 1946–1947 рр. Львів, 1998. 540 с.; Т. 3. Спогади. Львів, 2002. 418 с.

² Сталинские депортации. 1928–1953 / под общ. ред. акад. А. Н. Яковлева; сост.: Н. Л. Поболь, П. М. Полян. Москва: МФД: Материк, 2005. 904 с.

³ Винниченко І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання. Київ: Рада, 1994, с. 69.

⁴ Полян П. Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР. Москва: Изд-во «ОГИ-Мемориал», 2001. 328 с.

⁵ Polian P. Against their will: the history and geography of forced migrations in the USSR. Budapest: Central European University Press, 2003. 398 p.

⁶ Яковлев Александр Миколайович (1923–2005) – радянський і російський політичний діяч, публіцист, академік РАН, один із головних ідеологів, «архітекторів» Перебудови. Очолював створений у 1993 р. Міжнародний фонд «Демократія» (Фонд Олександра М. Яковлева). Основне завдання фонду – сприяння виявленню та виданню раніше невідомих та неопублікованих документів з історії Росії ХХ ст., а також здійснення наукових досліджень, оснований на документальній базі.

⁷ Надольський Й. Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в Західних областях України (1939–1953 рр.). Луцьк: РВВ «Вежа», 2008. 260 с.

⁸ Statiev A. The Soviet Counterinsurgency in the Western Borderlands. New York Cambridge: 2010. P. 177–178.

⁹ Вронська Т. Упокорення страхом: сімейне заручництво у каральній практиці радянської влади (1917–1953 рр.). Київ: Темпора, 2013. 624 с.; див. також: Вронська Т. Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917–1953 рр.). Київ, 2009. 486 с.

¹⁰ Див., напр.: Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. : Документи. Матеріали. Спогади: у 3-х т...

¹¹ «...нам дорікнули у ЦК КП(б)У, що ми мало беремо...»: До 70-річчя масової депортації населення Західної України під кодовою назвою «Захід» / вступ. ст. та публ. О. Бажана // 3 архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. 2012. № 2. С. 182–240. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/za_2012_2_8 (дата звернення: 10.12.2019).

¹² Бажан О. Операція «Захід»: до 75-річчя депортації населення Західної України у віддалені райони СРСР // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. 2013, Вип. 18. С. 338–347.

¹³ Марчук І. Операція «Захід» на території Рівненської області // Реабілітовані історією. Рівненська область. Кн. 7. Рівне, 2017. С. 219–228.

¹⁴ Бажан О. Операція «Захід» – апогей депортаційних акцій радянських спецслужб на західноукраїнських землях (1940–1950-і роки) // Реабілітовані історією: у 27 т. Львівська область. Кн. 2: м. Борислав, Бродівський район. Львів: Астролябія, 2014. С. 127–141.

¹⁵ Мусієнко І. Депортації населення з території Північної Буковини та Хотинщини в 1941–1951 роках // Український Альманах 2010. Warszawa, Варшава : Об'єднання українців в Польщі, 2010. S. 187–200.

¹⁶ ГДА СБУ (Галузевий державний архів Служби безпеки України). Ф. 2. Спр. 674. Арк. 12–15.

¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 2. Спр. 727. Арк. 78.

¹⁸ Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років : Закон України від 09.04.2015 р. № 316-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19> (дата звернення 29.11.2019).

¹⁹ Детальніше про Ф. 2 та інші фонди ГДА СБУ див.: Галузевий державний архів СБУ: Путівник / авт.-упоряд.: В. М. Даниленко. Харків: Права людини, 2009. С. 79–82.

²⁰ Див., напр.: ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 618. Арк. 247–249.

²¹ Там само. Ф. 42. Спр. 157.

²² Див. напр.: ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 110. Арк. 105–112; Оп. 7, Спр. 7, Арк. 98–99; Оп. 9, Спр. 200, Арк. 105–111.

²³ Детальніше див. Когут А. Витоки депортаційної операції «Запад» // Український альманах 2019. Warszawa, Варшава : Об'єднання українців в Польщі, 2019. S. 180–182.

²⁴ ГДА СБУ. Ф. 9. Оп. 2. Спр. 124. Арк. 28–42.

²⁵ Див., напр., АКС на В. Созанського. Його батько був депортований у 1941 р., а сім'я – у жовтні 1947 р. В. Созанський прийшов із повинною 22 жовтня 1947 р., сподіваючись цим врятувати від виселення свою сім'ю. Наступного року був арештований та засуджений 11 вересня 1948 р. до 25-ти років позбавлення волі // АП УСБУ в Тернопільській обл. Спр. 5251.

The information potential of the Branch State Archives of the Security Service of Ukraine Collections for further research of Operation «West» was analyzed. Groups of fonds and cases were identified, containing data on the preconditions, the course and the results of mass deportation in October 1947. The sources that will help investigate Operation West in the broader context of Soviet deportations from Western Ukraine in 1944–1952 have been identified and commented on.

Key words: Operation «West»; deportation; the Branch State Archives of the Security Service of Ukraine; information potential; archival fonds; the Ministry of State Security.

УДК 930.253:355.4](477.61/.62)«2014/2018»

Л. М. НЕЦЬКА*

**НАДХОДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ ШТАБУ
АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ
ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ ЗА 2014–2018 рр.
ДО ГАЛУЗЕВОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ**

Висвітлено питання надходження на зберігання до Галузевого державного архіву Міністерства оборони України документів штабу антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей, штабів секторів (оперативно-тактичних угруповань) за період від травня 2014 р. до 30 квітня 2018 р. Здійснено побіжний огляд справ із документами, що надійшли на зберігання.

Ключові слова: штаб АТО на території Донецької та Луганської областей; штаб сектору; Служба безпеки України; Антитерористичний центр; ГШ ЗСУ; доступ до архівних документів.

Тема зберігання архівних документів, що відображають хід проведення антитерористичної операції (далі – АТО) на території Донецької та Луганської областей, напевно, буде цікавою та актуальною, тому що не кожний архів зберігає комплекс документів – свідчень подій, які стали серйозним випробуванням для українського суспільства. Йдеться про події, що тривали з квітня 2014 р. до дати закінчення – 30 квітня 2018 р., на якій зупинимося більш детально в іншій частині нашого викладу.

Галузевий державний архів Міністерства оборони України (далі – ГДА МОУ) – одна з небагатьох архівних установ, де зберігаються документи про хід проведення АТО на території Донецької та Луганської областей, її учасників, які часто ціною найдорожчого – власного життя виконували професійний та військовий обов’язок – задачі з подолання терористичної загрози та захисту територіальної цілісності України.

20 лютого 2014 р. стало критичною датою відліку часу виникнення відповідальності Російської Федерації за наслідки її збройної агресії проти України¹. Порушуючи норми та принципи міжнародного права, Російська Федерація анексувала Автономну Республіку Крим і Севастополь, окупувала окремі райони Донецької та Луганської областей².

* *Нецька Людмила Миколаївна* – заслужена працівниця культури України, головна архівістка Галузевого державного архіву Міністерства оборони України.

14 квітня 2014 р. виконувач обов'язки Президента України О. Турчинов підписав Указ № 405/2014 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»³, яким вводилося в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України, а, по суті, запускався механізм заходів із залученням Збройних Сил України⁴, що отримав назву – «Антитерористична операція» («АТО») з додаванням – «на території Донецької та Луганської областей». «Один з головних висновків російської агресії проти України: держава і народ тільки тоді мають майбутнє, коли вони спроможні себе боронити. Більше того, це висновок із усієї нашої історії»⁵, – зазначається у передмові до 3-го видання книги «Вклоняємось доземно українському солдату», що побачила світ у 2016 р. і вшановує воїнів-захисників – учасників бойових дій на Донбасі у 2014–2015 рр.

У загальних положеннях Закону України «Про боротьбу з тероризмом» термін «антитерористична операція» пояснюється як комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності⁶. Цим же Законом України визначаються суб'єкти, які здійснюють боротьбу з тероризмом, серед яких головним органом у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю виступає Служба безпеки України (далі – СБУ), а на її Антитерористичний центр (далі – АТЦ) покладається організація і проведення антитерористичних операцій та координація діяльності суб'єктів, які ведуть боротьбу з тероризмом чи залучаються до конкретних антитерористичних операцій⁷.

Таким чином, АТО на території Донецької та Луганської областей здійснювалася під керівництвом СБУ із залученням інших суб'єктів, у т. ч. Міністерства оборони України (далі – МОУ), органів військового управління, з'єднань, військових частин і підрозділів Збройних Сил України (далі – ЗСУ).

Надходження документів на зберігання до архівної установи може стати надважливою подією тоді, коли установа приймає до себе на зберігання документальні свідчення, створені в особливі та переломні моменти історії держави. Окрім того, утворювачами їх постають безпосередні учасники подій, структури, до яких вони належать, а самі зібрання акумулюють важливу у воєнному відношенні, а також в історичному аспекті інформацію. Отже, на долю ГДА МОУ випала важлива місія – прийняти на зберігання, упорядкувати та скласти описи на документи, які належали штабу АТО – тимчасовому органу військового управління (відповідно до тексту Положення про цей орган), створеному для безпосереднього управління АТО на території Донецької

та Луганської областей⁸, а також документів, які належали штабам секторів – міжвідомчим оперативним органам управління (відповідно до тексту Положення про сектор), призначеним для управління військовими частинами (підрозділами) ЗСУ, іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями та органами спеціального призначення, які залучалися до проведення АТО та передавалися в оперативне підпорядкування керівнику сектору (оперативно-тактичному угрупованню) (далі – ОТУ)⁹.

Процес формування органів управління тривав із квітня 2014 р. і завершився створенням Штабу АТО на території Донецької та Луганської областей, а також і штабів секторів¹⁰. Зазначені організми започаткували ведення власного діловодства, розробляли (створювали) управлінські документи, документи з особового складу, здійснювали листування в межах компетенції з іншими органами, структурами, отримували документи, які надходили від керівництва вищого рівня.

Від початку проведення АТО на території Донецької та Луганської областей у штабі АТО та штабах секторів (які іменувалися як: штаб сектору «А» та відповідно – «Б», «С», «Д», район «М» (з жовтня 2014 р. – сектор «М»))¹¹ накопичилася велика кількість розроблених ними документів. Станом на 2015 р. питання подальшої долі документів штабів секторів і штабу АТО на місцях стало критичним та вимагало негайного вирішення, оскільки існувала реальна загроза втрати документів під час виконання бойових завдань, в умовах швидкої зміни обстановки та, відповідно, переміщення до інших пунктів постійної дислокації¹². Таким чином, із метою збереження та подальшого формування архівного фонду документів діловодства штабу АТО на території Донецької та Луганської областей, начальник штабу – перший заступник керівника АТО протягом лютого-квітня 2015 р. звернувся з листами до керівника АТЦ при СБУ. Відповідь першого заступника Голови СБУ – керівника АТЦ при СБУ містила пропозицію – передати утворені в штабі АТО та штабах секторів документи до ГДА МОУ, попередньо створивши робочу групу від МОУ та СБУ для супроводу процесу передавання¹³. 18 травня 2015 р. у Генеральному штабі (далі – ГШ) ЗСУ була проведена нарада із залученням зацікавлених структурних підрозділів МОУ, ГШ ЗСУ та ГДА МОУ з питань визначення порядку подальшого зберігання документів, створених (розроблених) і отриманих штабом АТО та штабами секторів «А», «Б», «С», «М»¹⁴.

Безперечно, документи, утворені в особливий період, коли мобілізувалися значні людські та військові ресурси з метою захисту територіальної цілісності України у протистоянні російській агресії, набували особливого значення, ставали важливими свідченнями подій. А також інформація документів стосувалася і захисту соціальних прав значної кількості осіб, які були залучені до участі в АТО. І саме такі чинники,

а також із метою недопущення втрати документів (знищення, захоплення противником), внесення недостовірних даних, стали підставою для прийняття нарадою рішення: передати документи до ГДА МОУ та й ще в такому вигляді, в якому вони перебували (без упорядкування), а також не пізніше одного місяця після їх створення¹⁵. Рішення наради було оформлено протоколом від 19 травня 2015 р., який 20 травня 2015 р. затвердив тимчасово виконуючий обов'язки першого заступника начальника ГШ ЗСУ. За результатами пропозицій, викладених у протоколі, з'явилося розпорядження першого заступника начальника ГШ ЗСУ від 25 травня 2015 р. № 67 «Про визначення порядку подальшого зберігання документів, які були створені (розроблені, отримані штабами секторів: «А», «Б», «С», «М» і штабом АТО». На виконання цього розпорядження адміністративним відділом штабу АТО під керівництвом відповідальної особи було організовано підготовку документів до передавання в ГДА МОУ¹⁶, і вже в червні 2015 р. процес надходження документів із району проведення АТО до архівної установи розпочався.

Військовослужбовці фельд'єгерського поштового зв'язку ЗСУ декілька разів на тиждень доставляли опечатані мішки, які містили справи та окремі документи, а відповідальні працівники ГДА МОУ відкривали ці пакування і здійснювали процес звіряння надходжень із записами супровідних листів, що надходили разом із вантажем. Більшість надходжень становили справи та документи з грифами «для службового користування», а також «таємно» та «цілком таємно», що вимагало від осіб, які перевіряли такі документи, цілковитої зосередженості на предметі перевірки, концентрації уваги та акуратності.

Кількісно великі надходження документів АТО, починаючи з 2015 р., спонукали керівництво ГДА МОУ до здійснення оперативних заходів у плані організації процесу упорядкування документів, адже без зайвих передбачень ставало зрозуміло, що документи стануть предметом зацікавленості як користувачів, так і архівістів, які будуть до них звертатися при виконанні доручень та опрацюванні запитів. Упорядкування здійснювалося силами працівників ГДА МОУ, відповідальними за такий напрям діяльності. У той же час, відділення обліку документів ГДА МОУ надало порядковий номер 516 у Списку фондів новому архівному фонду, який отримав назву: «Штаб антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей». Станом на серпень 2019 р. було обліковано 5 тис. 732 справи з документами, які віднесені та стали частиною Національного архівного фонду (НАФ). Окрім того, у фонді присутні документи з іншими строками зберігання, але тільки час та робота з експертизи їх цінності може визначити їхню подальшу долю. В усякому випадку, незаконного знищення документів бути не може. Таким чином, працівники ГДА МОУ доклали зусиль, щоб важ-

ливі надбання державної архівної установи у майбутньому виконували свою культурну місію об'єктів дослідження сторінок історії України, пов'язаних із проведенням АТО на території Донецької та Луганської областей, а також – місію соціального захисту великої кількості громадян, які гідно виконували військовий та службовий обов'язок і завдання в районах проведення АТО.

Окремо необхідно зауважити про доступ до архівних документів.

ГДА МОУ зберігає значну кількість документів, доступ до яких користувачам без спеціальних дозволів неможливий. Якщо документи мають грифи обмеження доступу «для службового користування» та грифи секретності «таємно», «цілком таємно», інформація таких документів не може бути предметом публічності до часу скасування таких грифів. У той же час, ГДА МОУ не переглядає грифи, за винятком власних документів, які утворилися в результаті діяльності безпосередньо самої архівної установи, однак може ініціювати роботу фондоутворювачів (військових частин, установ, організацій), які є авторами документів, щодо вирішення ними питань перегляду грифів. Документи, які зберігаються в архівному фонді «Штаб АТО на території Донецької та Луганської областей», у більшості – саме з грифами, а нетаємних, за великим рахунком, мало.

Довідковий апарат архівного фонду станом на серпень 2019 р. складається з 11-ти описів, серед яких до 4-х включені справи з документами, які віднесені до НАФ, решта справ з документами увійшли до описів із питань особового складу та до описів тривалого терміну зберігання (понад 10 років). Обмежень на ознайомлення з описами справ фонду № 516 немає. Однак, і робота з удосконалення описів у майбутньому силами ГДА МОУ буде продовжена.

Якщо розглядати структуру фонду відносно справ, які зберігаються в ньому, то умовно виокремлюються такі групи справ: штабу АТО на території Донецької та Луганської областей; тилу штабу АТО на території Донецької та Луганської областей; штабу сектору «А», з 14 грудня 2015 р. – штабу сектору «Луганськ», з 17 грудня 2015 р. – штабу оперативно-тактичного угруповання (ОТУ) військ (сил) «Луганськ», з 30 січня 2018 р. – штабу ОТУ «Луганськ»¹⁷; штабу сектору «Б», з 15 грудня 2015 р. – штабу ОТУ «Донецьк»¹⁸; штабу сектору «С»; штабу сектору «Д»; штабу району «М», з 6 жовтня 2014 р. – штабу сектору «М», з 25 квітня 2016 р. – штабу ОТУ «Маріуполь»¹⁹. Загалом, документи архівного фонду представлені періодом від 5 травня 2014 р. до 30 квітня 2018 р.

30 квітня 2018 р. Президент України П. Порошенко підписав Указ №116/2018 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 квітня 2018 року «Про широкомасштабну антитерористичну операцію в Донецькій та Луганській областях»²⁰. За інформацією

Адміністрації Президента України, розміщеною на сайті Міністерства оборони України 30 квітня 2019 р., відбулася нарада із військовим керівництвом, на якій П. Порошенко оголосив: «АТО закінчено»²¹ та одночасно підписав наказ Верховного Головнокомандувача ЗСУ «Про початок операції Об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації на території Донецької та Луганської областей», озвучивши таке: «Згідно з Наказом з 14.00 30 квітня 2018 року розпочати операцію Об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій і Луганській областях, відповідно до плану операції Об'єднаних сил»²². Таким чином, 30 квітня 2018 р. є кінцевою датою існування тимчасового органу військового управління – Штабу антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей – фондоутворювача архівного фонду № 516. У той же час документи періоду, починаючи з 30 квітня 2018 р., утворені в результаті проведення операції Об'єднаних сил та органу, який здійснює керівництво нею, започаткували новий архівний фонд, який нещодавно також відкрито в ГДА МОУ, однак це вже інша історія.

Окремо необхідно акцентувати увагу на архівних документах штабу АТО на території Донецької та Луганської областей, які, на жаль, не надійдуть на зберігання до ГДА МОУ, а саме: накази першого заступника керівника АТЦ при СБУ (керівника АТО на території Донецької та Луганської областей) по стройовій частині, з № 60 до № 76 за період із 17 липня до 31 липня 2014 р. із грифом «для службового користування». Причини та обставини ненадходження їх до ГДА МОУ з'ясовано Головним управлінням Військової служби правопорядку ЗСУ за дорученням від 18.02.2019 р. № 402/НВГШ тимчасового виконувача обов'язки першого заступника начальника ГШ ЗСУ під час проведення службової перевірки. За її результатами було запропоновано визнати документи такими, що втрачені²³.

Варто зазначити, що силами ГДА МОУ на підставі інформації документів, які надійшли на зберігання, складені історичні довідки, оскільки ні Штаб АТО, ні штаби секторів (ОТУ) історичні довідки на зберігання не передавали. Історичні довідки у подальшому будуть доповнюватися, оскільки не всі документи станом на серпень 2019 р. упорядковані в силу об'єктивних причин. Хронологія історичної довідки Штабу АТО – це з 5 травня 2014 р. до 30 квітня 2018 р. включно, а секторів (ОТУ) – відповідно різняться часом їх створення та часом розформування або закінчення АТО.

У фонді наявні: накази першого заступника керівника АТЦ при СБУ (керівника АТО на території Донецької та Луганської областей) (стосуються питань основної (організаційної) діяльності, заходів тощо,

а до номеру наказу додається індекс «ог»); накази першого заступника керівника АТЦ при СБУ (керівника АТО) по стройовій частині (стосуються питань зарахування (прибуття) військовослужбовців до складу сил та засобів, які беруть участь в АТО та відповідно вибуття зі складу сил та засобів); накази першого заступника керівника АТЦ при СБУ про залучення до проведення антитерористичної операції сил та засобів ЗСУ; накази керівників секторів: «А», «Б», «Д», «М», «С» по стройовій частині; накази командирів ОТУ «Луганськ», ОТУ «Донецьк», ОТУ «Маріуполь» (по стройовій частині); накази першого заступника керівника АТЦ (керівника АТО на території Донецької та Луганської областей) та керівників (секторів, ОТУ) з адміністративно-господарської діяльності; бойові розпорядження першого заступника керівника АТЦ при СБУ (керівника АТО на території Донецької та Луганської областей); розпорядження начальника штабу – першого заступника керівника АТО на території Донецької та Луганської областей; розпорядження штабу АТО з питань: тилового, технічного, медичного, морально-психологічного забезпечення та інших питань; бойові розпорядження командування вищого рівня керівникам секторів; розпорядження секторів; розпорядження ОТУ; бойові донесення секторів, підсумкові бойові донесення з різних питань, у т. ч. із питань морально-психологічного забезпечення, тилового забезпечення тощо; журнали: ведення бойових дій, ведення оперативної обстановки; копії доручень Міністра оборони України, його заступників, начальника ГШ ЗСУ, органів державної влади.

Окрім зазначеного, представлені справи, які містять різні довідки, доповіді, огляди з виконання доручень; телеграми щодо виконання завдань за призначенням; плани з питань: застосування сил та засобів у ході ведення АТО, забезпечення безпеки застосування сил та засобів, звітно-інформаційні документи, а також представлено: робочі карти керівника АТО та керівників секторів, карти обстановки тощо; окремі документи деяких військових частин, підрозділи яких залучалися до виконання завдань під час проведення АТО, інші документи, що характеризують хід її проведення та дотичні до операції питання.

Наведений короткий перелік стосується посилок лише на заголовки справ та не розкриває змісту конкретного документа, оскільки, як зазначалося вище, більшість із них мають грифи від «для службового користування» до грифів секретності: «таємно», «цілком таємно».

Не зайвим буде наголосити й на тому, що деяка кількість одиниць зберігання з архівного фонду «Штаб АТО на території Донецької та Луганської областей» була вилучена органами прокуратури на підставі ухвал судів.

Підсумовуючи висвітлення обставин надходження та здійснивши побіжний огляд складу документів архівного фонду «Штаб антитеро-

ристичної операції на території Донецької та Луганської областей», ГДА МОУ сподівається на те, що виклад теми не буде зайвим для фахівців із питань архівної справи та матиме практичне значення для запитувачів інформації. А звернення до архівних документів та глибокі дослідження теми викликів, пов'язаних із загрозою втрати державою власних територій, які постали у ХХІ ст., та стали випробуванням на міцність Українського війська, мужність та сила духу захисників України, які відчували відповідальність, чесно виконували обов'язок у ході проведення АТО на території Донецької та Луганської областей, а також безліч інших тем, які зацікавляють спеціалістів військової галузі та науки – все це ще попереду. І в цьому сенсі документи ГДА МОУ стануть важливими джерелами потрібної інформації.

¹ Василенко В. Міжнародні та національно-правові аспекти протидії російської агресії // Універсум. Журнал політології, футурології, економіки, науки та культури. 2016. № 1–2. С. 14. URL: <http://universum.lviv.ua/data/magarticles/files/26.pdf> (дата звернення: 14.08.2019).

² Кулик Р., Майоров М. 2014: початок російсько-української війни // Український інститут національної пам'яті. С. 3. URL: <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/broshura-2014-pochatok-rosiysko-ukrayinskoji-viyny> (дата звернення: 14.08.2019).

³ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»: Указ Президента України від 14.04.2014 р. № 405/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014> (дата звернення 27.09.2019).

⁴ Василенко В. Міжнародні та національно-правові аспекти... С. 16.

⁵ Вклоняємось доземно українському солдату / тв. група: Р. Драпак, Н. Ткачук, В. Стечишин. Київ. Народна армія, 2016. С. 4.

⁶ Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 №638-IV. Редакція від 04.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show /638/15> (дата звернення: 27.09.2019).

⁷ Там само (дата звернення: 27.09.2019).

⁸ ГДА МОУ (Галузевий державний архів Міністерства оборони України). Ф. 516. Оп. 1П-14. Спр. 39. Арк. 25.

⁹ Там само. Оп. 1П-15. Спр. 88. Арк. 42.

¹⁰ Там само, Оп. 1П-14. Спр. 1а. Арк. 4, 21, 28, 33, 38, 40.

¹¹ Там само. Арк. 40.

¹² Там само. Арк. 2.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само. Арк. 21.

¹⁸ Там само. Арк. 28.

¹⁹ Там само. Арк. 40.

²⁰ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 квітня 2018 року «Про широкомасштабну антитерористичну операцію в Донецькій та Луганській областях»: Указ Президента України від 30.04.2018 р. №116/2018. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/116/2018> (дата звернення: 01.10.2019).

²¹ 30 квітня 2018 р. розпочалася операція Об'єднаних сил із відсічі та стримування збройної агресії Росії на Донбасі. – Президент підписав Указ. Новини. 30 квітня 2018 р. Міністерство оборони України. Офіційний веб-сайт. URL: <http://www.mil.gov.ua/news/2018/04/30/30-kvitnya> (дата звернення: 01.10.2019)

²² Там само.

²³ ГДА МОУ. Ф. 516.Оп. 1П-14. С. 1а. Арк. 3.

There is covered issue of the Branch State Archives of the Ministry of Defense of Ukraine receipt of documents of the headquarters of the anti-terrorist operation in the Donetsk and Luhansk regions, staffs of the sectors (operational-tactical groups) for the period from May 2014 till April 30, 2018. The review of the document portfolios, arrived for archivation, was made.

Key words: the headquarters of the anti-terrorist operation on the territory of Donetsk and Luhansk regions; Staff of the sector; the Anti-terrorist Center; General Staff of the Armed Forces of Ukraine; archives data access.

УДК 930.253:[929Самійленко:792

І. С. РЕЗНІК*

**ПОЛІНА САМІЙЛЕНКО – КОРИФЕЙ УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ.
ДО 130-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
(за документами ЦДАМЛМ України)**

На основі документів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України висвітлено життя і творчість корифея українського театру Поліни Микитівни Самійленко (1889–1984). Особлива увага приділена періоду розквіту театральної кар'єри (1911–1931 рр.) та аналізу документів особового фонду акторки.

Ключові слова: ЦДАМЛМ України; особовий фонд; архівні документи; акторка; театр; «Молодий театр»; театр імені Івана Франка; Лесь Курбас; Амвросій Бучма; Гнат Юра; Поліна Нятко.

1911 рік. Молода маловідома акторка виходить на сцену одного з провінційних театрів грати свою першу велику роль – Аделаїди в «Суєті» за п'єсою Івана Карпенка-Карого. Раптом помічає цуценя в сумочці, покладене туди підступною конкуренткою. Німіє від страху. Ледве видавлює з себе необхідну репліку і при цьому так сильно стискає тваринку, що та її кусає і з вищанням вискакує з сумки. Розгублена акторка бігає по сцені за цуциком і на весь театр його гукає. Публіка «вмирає» від сміху, аплодує, викликає «на біс». Акторка відчуває, що провалила дебют і згорає від сорому. Раптом до неї за кулісами підходить режисер Павло Прохорович і вітає з успіхом: «Молодчина! Який вигляд! Темперамент! Ну, будемо з вас робити героїню, головне – успіх...»¹. Так у м. Армавірі розпочалася професійна кар'єра Поліни Микитівни Самійленко (1889–1984) – видатної акторки героїчного плану, корифея українського театру, заслуженої артистки УРСР (1930), яка стала зіркою «Молодого театру» та Національного академічного театру імені Івана Франка (далі – театр імені Івана Франка).

Поліна Самійленко народилася 16 травня 1889 р. у м. Василькові на Київщині в селянській родині, де окрім неї було ще 11 дітей. Освіту здобувала в церковно-парафіяльній школі, до якої доводилося ходити 4 км. Брала участь у родинних читаннях «Кобзаря», захоплювалася сільськими весіллями і святами, мріяла стати вчителькою. Після закінчення школи навчалася у Васильківському двокласному училищі. Тут

* *Резнік Ігор Сергійович* – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу використання інформації документів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

познайомилася з аматорами і виступала на сцені у ролі Агафії Тихонівни у виставі за п'єсою Миколи Гоголя «Одруження». У 1903 р. поїхала до Києва вчитися на народну вчительку. У 1904 р. склала іспити з фаху, але продовжила готуватися до вступу в гімназію.

У Києві не пропускала жодної вистави театру Миколи Садовського, в якому працювала й Марія Заньковецька. «О, ці незабутні образи, якими жила Заньковецька, а з нею і я горіла святим вогнем тої краси, яку тільки геній своєю щедрістю вливає в серця людей!»² – згодом напише акторка в мемуарах.

У 1906 р. Поліна Самійленко вступила до 8-го класу приватної жіночої гімназії Антоніни Бейтель у Києві, але серед дітей аристократів відчувала себе самотньою. Із захопленням переживала події революції 1905–1907 рр., брала участь у таємних зібраннях і читаннях нелегальної літератури.

Навчаючись на економічному факультеті Комерційного інституту, була членкинею студентського драматичного гуртка. Досягши першого успіху, почала брати уроки в Анни Пасхалової, відомої артистки театру «Соловцов». Там познайомилася зі студентом Йоною Шевченком, який діставав їй квитки на всі вистави. Ще ближче вони зішлись під час практики в Житомирському земстві. Поліна сама запропонувала йому укласти шлюб у 1910 р. у с. Гнідин на Київщині, де жили його родичі. У 1911 р. народила доньку Аллу.

Поліна Самійленко більше не могла продовжувати навчання в інституті, бо цілком захопилася театром і вирішила спробувати свої сили. Як професійна акторка дебютувала в 1911 р. у театрі Павла Прохоровича (м. Армавір), сама шила собі костюми. Переймала акторську майстерність у примадонни Н. Туманової, П. Чалого, Євгена Коханенка. Перша роль – Аделаїди в «Суєті» І. Карпенка-Карого. Акторка вразила публіку зовнішнім виглядом та темпераментом і режисер сказав, що з неї вийде чудова героїня. Однак, сама Поліна захоплено читала статті про Московський художній театр і була розчарована рівнем Армавірського. Вона зрозуміла, що хоче здобути театральну освіту, подякувала Павлу Прохоровичу і поїхала до Києва вчитися.

Не маючи коштів, грала у м. Василькові серед аматорів місцевої «Просвіти», виступаючи режисером і акторкою вистав. Обов'язки матері вже 2-х дітей забирали

П. М. Самійленко з донькою Аллою в театрі П. В. Прохоровича. 1911 р. ЦДАМЛМ України. Ф. 988. Оп. 1. Од. зб. 30. Арк. 1.

багато часу, але не могли приглушити палкого захоплення мистецтвом і бажання стати справжньою акторкою. У цей час вони з чоловіком знайшли в Києві невеликий трикімнатний будиночок на вул. Фундуклеївській, 82, в якому згодом зародився «Молодий театр».

Будинок П. Самійленко, в якому зародився «Молодий театр». Київ, 1915 р.
ЦДАМЛМ України. Ф. 988. Оп. 1. Од. зб. 32. Арк. 1.

У 1915–1918 рр. здобувала театральну освіту в Музично-драматичній школі імені М. Лисенка в Києві. Навчалася малювати сцени в уяві у художника Миколи Бурачека, драми – у Марії Старицької. Близьке виконання ролі Лімерівни у виставі за п'єсою Панаса Мирного на очах у Миколи Садовського стало причиною запрошення до його театру. Однак, під впливом бесід Костянтина Станіславського, прочитаних у журналі «Театр» (він закликав акторів грати по-новому, задовольняти смаки передової громадськості) заявила, що театр Садовського вмирає, і відмовила йому. Разом з акторами-однодумцями, з якими познайомилася у школі, була глибоко переконана: театр мусить бути оновлений та збагачений новими ідеями і до нього має прийти нова генерація митців. Вони воліли створити принципово новий український театр.

16 травня 1916 р. Поліна Самійленко познайомилася з Лесем Курбасом, якого Микола Садовський привіз із Галичини. Темпераментний і освічений, він був ідеальним актором-героєм. Лесь Курбас погодився, що традиції сучасного театру йдуть урозріз із потребами суспільства, стилем і якістю репертуару, сповнені епігонства (творчо неоригінального копіювання гри корифеїв). Вони обговорили концепцію «нового

театру»: це мала бути «правда життя, яку виявлятиме на сцені митець у всьому простому і зрозумілому»³.

Зустріч Поліни Самійленко і Леся Курбаса стала доленосною для них обох і визначальною для подальшого розвитку українського театрального мистецтва. Акторка згадувала: «Ми розмовляли швидко, гаряче і незчулися, як коротка весняна ніч кинула нас в обійми золотого ранку, в усміхнене сонце... Ми одірвалися від наших палких розмов і замилювалися красою весни. Курбас вітав мене з днем народження «Молодого театру»⁴.

Так разом із Йоною Шевченком і Лесем Курбасом Поліна Самійленко стала однією з засновниць «Молодого театру». 18 травня 1916 р. вдома у подружжя зібралися однодумці (майже весь другий курс школи імені М. Лисенка): Степан Бондарчук, Софія Мануйлович, Марко Терещенко, Олімпія Добровольська, Валерій Васильєв, Антоніна Смерека, Галина Прохоренко, Олексій Ватуля, Василь Василько, Павло Долина та А. Луцький і заснували «Молодий театр». Ухвалили статут, розподілили обов'язки. Незабаром до них приєднався художник Анатолій Петрицький, який погодився працювати безкоштовно. Режисером трупи став Лесь Курбас, який пішов із театру Миколи Садовського. Через брак коштів актори проводили репетиції на вулиці та в шорній майстерні.

Прем'єра вистави «Базар» за п'єсою Володимира Винниченка відбулася у серпні 1916 р. у Троїцькому народному домі. У 1917 р. Поліна Самійленко запросила до трупи з Катеринослава Семена Семдора, Гната Юру, Олександра Юрського.

У 1916–1919 рр. акторка щотижня виступала у складі «Молодого театру», виконуючи головні ролі в п'єсах: «Йоля» Єжи Жулавського (прем'єра в 1917 р.), «Тартюф» Ж. Мольєра (Ельвіра), «Гріх» Володимира Винниченка (Марія), «Цар Едіп» Софокла (Іокаста), «Республіка на колесах» Якова Мамонтова (Фенька), «Свята Іоанна» Бернарда Шоу (Іоанна), «Овече джерело» Ф. Лопе де Веги (Лауренсія), «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» Володимира Винниченка (Чорна Пантера). На думку відомого критика тих часів Олександра Кугеля, Поліна з особливим успіхом відзначилася в ролі Пантери⁵. Варто відмітити, що Йона Шевченко неодноразово грав у виставах разом із дружиною, наприклад, роль

П. М. Самійленко. 1916 р.
ЦДАМЛМ України. Ф. 988.
Оп. 1. Од. зб. 29. Арк. 1.

П. Самійленко у ролі
Чорної Пантери
з Л. Курбасом. «Молодий
театр». 1917 р.
*ЦДАМЛМ України. Ф. 988.
Оп. 1. Од. зб. 1. Арк. 2.*

П. Самійленко у ролі
Марії («Гріх» В. Винниченка).
Прем'єра. «Молодий театр».
1918 р.
*ЦДАМЛМ України. Ф. 653.
Оп. 2. Од. зб. 2. Арк. 3.*

Інквізитора у п'єсі «Йоля» Єжи Жулавського, роль Мулена у п'єсі «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» Володимира Винниченка тощо.

За словами Поліни Самійленко, у «Молодому театрі» «...в проміжку між вікном і підлогою сцени, між бутафорськими квітами... ось у цьому вузькому просторі треба було збудувати такої великої значимості мізансцени, щоб висловити святі почуття, натхнені романтичною драмою!»⁶.

29-річний Леся Курбас був учителем для інших, запропонував ставити античну класику (перша спроба – «Цар Едіп») і наставляв невідступно дотримуватися обраного шляху: «Своїм натхненням у роботі, своїм бунтарством, що завжди кипіло в Курбасові проти безпринципності, обивательщини, міщанства, він впливав і на нас, митців сцени, виховував»⁷.

Восени 1918 р., під час гастролей у театрі Стамерова, культурна Одеса захоплено аплодувала новому театру, що виривався з лабет провінційної замкненості й прагнув якнайшвидше опанувати здобутки світового мистецтва.

У квітні 1919 р. «Молодий театр» об'єднали з Першим Державним драматичним театром УСРР імені Т. Г. Шевченка. Актори з різних труп не могли порозумітися між собою і виникало різноголосе стовпотворіння. Тому, коли влітку 1919 р. Київ захопили денікінці, більшість «молодотеатрівців» поїхала до Нового Львівського театру, де наприкінці 1919 р. влилася в колектив Амвросія Бучми, який став новим партнером Поліни Самійленко замість Леся Курбаса. Він захоплював її своїм талантом. Невдовзі вони побралися.

У 1920 р. Поліна Самійленко вступила до складу новоствореного театру імені Івана Франка на чолі з Гнатом Юрою і Амвросієм Бучмою у Вінниці. Відзначивши Гната Юру як чудового організатора і будівничого нового

П. Самійленко у виставі «Тартюф» Мольєра. «Молодий театр». 1918 р.
ЦДАМЛМ України. Ф. 658. Оп. 2. Од. зб. 1277. Арк. 1.

театру, «молодотеатрівці» разом із тим відчували брак свіжих ідей, тому в серпні 1921 р. група з 17-ти акторів відокремилася і зорганізувалася у власний театр-студію імені Івана Франка.

У 1921 р. студія Амвросія Бучми переїхала до Черкас, а потім – до Херсона, де розпалася через хворобу Поліни. Подружжя повернулося до Києва, де в 1923 р. вступило до театру-студії Леся Курбаса «Березіль». У 1924–1926 рр. акторка виступала у складі Одеського театру ім. І. Франка. У 1926 р. разом із Амвросієм Бучмою переїхала до Харкова (головна роль – Ярославни у драмі Івана Дніпровського «Яблуневий полон») (1926).

З осені 1927 р. до весни 1928 р. Поліна Самійленко працювала у Львівському державному українському драматичному театрі імені Марії Заньковецької, очолюваному Борисом Романицьким. З 1928 р. – в Одеському музично-драматичному театрі з новим партнером Юрієм Шумським (худ. керівник Марко Терещенко). У 1930 р.

П. Самійленко у ролі Ельміри,
С. Семдор у ролі Тартюфа
у виставі «Тартюф». 1919 р.
ЦДАМЛМ України. Ф. 658.
Оп. 2. Од. зб. 1277. Арк. 4.

П. Самійленко у ролі Ярославни
у виставі «Яблуневий полон».
м. Одеса. 1926 р.
*ЦДАМЛМ України. Ф. 988. Оп. 1.
Од. зб. 2. Арк. 3.*

П. Самійленко у ролі Іоанни
у виставі «Орлеанська діва».
м. Одеса. 1925 р.
*ЦДАМЛМ України. Ф. 988. Оп. 1.
Од. зб. 2. Арк. 2.*

Поліна Самійленко розлучилася з Амвросієм Бучмою і до 1934 р. грала в театрах Одеси, Кам'янця-Подільського, Проскурова. У липні 1930 р. ледь не залишила театр, пригнічена відсутністю перспектив в Одесі. 6 листопада 1930 р. була удостоєна почесного звання заслуженої артистки УСРР. Розчулена визнанням заслуг, погодилася на турне Донбасом (1930–1931) у складі театру імені В. Блакитного*.

У 1920-х роках актори покоління Поліни Самійленко рідко були прив'язані до одного театру. Тільки в 1930-х роках вони осіли, коли театри перестали бути пересувними і стали стаціонарними. Відтак, у 1934–1947 рр. Поліна Самійленко знову була в складі театру імені Івана Франка, в роки війни працювала у фронтових бригадах. Найкращі ролі цього періоду – Софії у виставі «Останні» (за п'єсою Максима Горького) та Лауренсії («Овече джерело» Ф. Лопе де Веги).

* 2-й пересувний робітничо-селянський театр ім. В. Еллана-Блакитного (від 1933 – робітничо-колгоспний пересувний театр ім. Т. Шевченка) м. Охтирка (нині – Сумська область). На його базі 8 грудня 1930 р. був заснований Тернопільський академічний обласний драматичний театр імені Тараса Шевченка.

П. Самійленко після виходу на пенсію. Санаторій в Гаграх. 7.11.1948 р.
ЦДАМЛМ України. Ф. 988. Оп. 1. Од. зб. 29. Арк. 10.

У 1947 р. Поліна Самійленко вийшла на пенсію. Вона запам'яталася глядачам як одна з найяскравіших акторок героїчного плану свого часу. Подруга і багаторічна партнерка по сцені акторка Поліна Нятко-Табачникова у 1989 р. писала: «Поліна Самійленко – справжня хижа кішка, від якої по спині пробігає мороз. За свій довгий вік я не зустрічала актриси такого великого сценічного темпераменту»⁸.

У 1960-х роках Поліна Самійленко займалася написанням мемуарів (видані у Києві 1970 р. під назвою «Незабутні дні горінь»). Її земний шлях завершився 1 грудня 1984 р. у м. Києві.

Документи, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України), дають змогу прослідкувати майже всі важливі події життя і творчості Поліни Самійленко. Особливо детально висвітлені її юність і молодість – періоди найбільш активної театральної діяльності.

У ЦДАМЛМ України зберігається особовий фонд Поліни Микитівни Самійленко (ф. 988), що налічує 35 од. зб. за 1911–1984 рр. Документи були передані на постійне зберігання до ЦДАМЛМ України Поліною Самійленко особисто у 1970 та 1982 рр. Фонд невеликий за обсягом, але дуже змістовний і складається з різноманітних документів.

Перша група документів – «Творчі матеріали» – містить надзвичайно цінні фотографії і спогади актриси, які відтворюють її життєвий і творчий шлях та епоху активного театального будівництва в Україні в цілому.

Перші 2 справи містять оригінали та копії фото Поліни Самійленко в ролях у «Молодому театрі»⁹: у ролі Чорної Пантери з Лесем Курбасом (п'єса «Чорна пантера і Білий ведмідь» Володимира Винниченка, 1917 р.), у ролі Марії (п'єса «Гріх» Володимира Винниченка, прем'єра, 1918 р.) та у виставах театру імені Івана Франка за 1920–1939 рр.¹⁰: «Йоля» Є. Жулавського (у ролі Йолі, 1920), «Яблуневий полон» (Ярославна, 1928), «Загибель ескадри», «Богдан Хмельницький» (Варвара) та в Одеському державному драматичному театрі («Орлеанська діва», у ролі Святої Іоанни, 1924–1925; «На кам'яній горі», 1927).

На наш погляд, найбільш цінною для дослідників історії театру є група документів, що об'єднує спогади та щоденники Поліни Самійленко (од. зб. 5–12). Насамперед, варто відзначити мемуари, що були видані у 1970 р. під назвою «Незабутні дні горінь». Вони збереглися у кількох варіантах: фрагменти раннього варіанту під назвою «Спогади про свій творчий шлях»¹¹ (1968 р., рукоп., маш.); рукописна версія («Незабутні дні горінь», 1960-ті роки)¹² та 2 машинописні варіанти 1966 р.: чорновий та з правками і скороченнями¹³.

У цих документах містяться детальні спогади акторки про різні періоди її життя: 1) кінець XIX ст. – 1915 р. – про дитинство і юність, навчання, захоплення театром Миколи Садовського, знайомство з Йоною Шевченком, перші спроби виступів у театрах; 2) створення і діяльність «Молодого театру» (1916–1919); 3) 1920–1931 рр. – про роботу в театрі імені Івана Франка та інших театрах 1920-х років, перехід до Одеської держдрами у 1928 р. і гастролі Донбасом у 1930–1931 рр.

Основна увага приділена розповідям про заснування і розбудову театрів, участь акторки у створенні «Молодого театру», її зустрічі з цікавими для неї людьми, знакові театральні постановки Леся Курбаса, творчі пошуки і маловідомі театральні події. Ці спогади становлять значний інтерес не лише для мистецтвознавців, а й широкого кола осіб як документ епохи, адже розповідь починається з кінця XIX ст. і доходить до 1930-х років, змальовуючи соціально-економічні і суспільно-політичні умови, за яких формувалася українська інтелігенція. Вони надзвичайно цінні також тим, що, будучи сучасницею і колегою таких харизматичних постатей як Лесь Курбас, Амвросій Бучма, Гнат Юра, Анатолій Петрицький та інших корифеїв театру, Поліна Самійленко описує риси їхніх характерів, потаємні думки і мрії щодо майбутнього українського театру, висвітлює найтонші грані їхнього акторського та режисерського таланту.

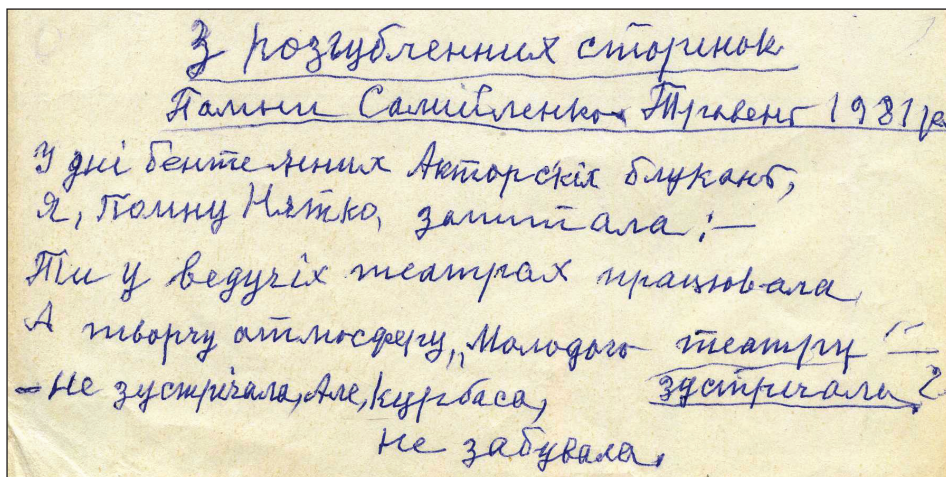
Подібного роду інформаційну цінність мають спогади Поліни Самійленко про створення театру імені Івана Франка¹⁴, написані у 1960–1970-х роках. Окрім спільних із згаданими вище мемуарами фрагментів, вони містять більш детальний опис останнього року роботи акторки в «Молодому театрі», невдалого його об'єднання у березні 1919 р.

з іншими групами акторів у Перший Державний драматичний театр УСРР ім. Т. Г. Шевченка, її перехід до Львівського театру та театру імені Івана Франка, цікаві порівняння принципів роботи цих театрів із «Молодим театром», творчі пошуки Гната Юри і Амвросія Бучми.

Важливим доповненням до попередніх документів є спогади про Леся Курбаса¹⁵, в яких більш детально описані риси характеру, зовнішність, висловлювання, мрії митця, витоки його творчих задумів. Поліна Самійленко аналізує особливості його підходу, педагогічні здібності щодо формування єдиного колективу, успіхи і помилки, а також причини того, чому саме він серед усіх театральних діячів підготував найбільшу кількість здібної молоді.

Цікавим документом є щоденник Поліни Самійленко¹⁶ (авт., 1941–1982 рр.), що складається з 2-х невеличких блокнотів. Перший містить записи кінця 1970-х років про Леся Курбаса, деякі вистави, прихід денікінців і закриття всіх театрів, вірші і уривки реплік, другий – спогади про події 1941 р. і записи про події 1980–1982 рр.: дружбу з Поліною Нятко-Табачниковою, захоплення від нарису А. Петрова і А. Єфремова про театр, враження від відвідання святкування ювілею театру в 1980 р., спогади про дитинство та Леся Курбаса.

Поліна Самійленко також у 1970–1980-х роках виступала рецензентом історичних фільмів та праць дослідників історії театру. Зокрема, у фонді зберігається її відгук на кандидатську дисертацію Раїси Скалій «Молодий театр» від 13 березня 1973 р. та рецензія на фільм «Біг» режисерів Олександра Алова і Володимира Наумова (1970)¹⁷. Ще одним цікавим документом, що висвітлює діяльність акторки у 1970-х роках, є її записна книжка¹⁸ з автографами віршів: власних та онуки Оксани за 1972–1978 рр.

Сторінка з щоденника П. М. Самійленко. Авт. 1981 р.
ЦДАМЛМ України. Ф. 988. Оп. 1. Од. зб. 11. Арк. 35.

Друга група документів фонду № 988 (од. зб. 13–17, 25–28) – це частина епістолярної спадщини Поліни Самійленко за 1965–1981 рр. Зокрема, зберігся її лист до Валерія Гайдабури з порадою звернутися за спогадами про Єлизавету Хуторну до Поліни Нятко (маш., 1970-ті) (од. зб. 13). Також є 5 листів до неї від різних осіб: лист Валерія Гайдабури з проханням поділитися спогадами про творчий шлях артистки Єлизавети Хуторної (1970-ті рр.) (од. зб. 14), лист Поліни Нятко з особистих питань (авт., 30.04.1973) (од. зб. 15) та 3 листи від невстановлених осіб із відгукми про вистави: «Йоля», «Цар Едіп» (од. зб. 16). Також у фонді відклалися листи від установ і організацій до Поліни Самійленко: листи колективу Державного музею театрального, музичного і кіномистецтва УРСР, Ради ветеранів мистецтв із проханням поділитися спогадами про народного артиста СРСР Івана Мар'яненка (1966–1974 рр.) (од. зб. 4); листи колективу Київського державного академічного українського драматичного театру імені Івана Франка до знаменних дат 1970 р. і 1978 р. (од. зб. 26); листи за 1974 р. від Українського театального товариства з проханням опублікувати спогади (од. зб. 27), а також лист від редакції газети «Культура і життя» з подякою за книгу спогадів від 14.08.1980 р. (од. зб. 28).

До третьої групи документів належать матеріали до біографії Поліни Самійленко (од. зб. 17–24), що засвідчують знакові події з її життя: довідка від 12.11.1952 р. про закінчення Музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка в 1918 р.¹⁹; посвідчення заслуженої артистки УРСР (06.11.1930)²⁰; документи про нагородження орденами, медалями, грамоти за самовіддану роботу в галузі культури від Комітету у справах мистецтва при Раднаркомі СРСР (од. зб. 18); довідки 1945 р., що засвідчують роботу акторки в Уманському музично-драматичному театрі, 1-му Робітничо-Селянському театрі імені І. Франка на Одещині, Одеському державному українському драматичному театрі та Львівському державному українському драматичному театрі імені Марії Заньковецької (од. зб. 20). Серед інших біографічних документів фонду варто виділити також матеріали про оплату праці Поліни Самійленко (витяг із наказу про встановлення оплати за участь у концертах (1943) та заява міністру соціального забезпечення УРСР із проханням відновити підвищену пенсію (1976 р.) (од. зб. 19); 3 характеристики на Поліну Самійленко (1950–1960-і роки) від заслужених артистів УРСР Любова Комарецької, Олександра Романенка та народної артистки УРСР Катерини Осмяловської (од. зб. 22); запрошення Президії Українського театального товариства Поліні Самійленко від 13.09.1968 р. взяти участь у виїзній науково-творчій нараді «Біля джерел українського радянського театру» (од. зб. 23); заява 1965 р. Поліни Самійленко до видавництва «Мистецтво» з проханням включити її спогади до плану випуску літератури на 1966 р. (од. зб. 24).

П. М. Самійленко з дітьми та чоловіком Й. В. Шевченком. м. Київ. [1917–1919 р.].
ЦДАМЛМ України. Ф. 988. Оп. 1. Од. зб. 30. Арк. 5.

Колектив Кам'янець-Подільського театру. 1925–1926 рр.
ЦДАМЛМ України. Ф. 988. Оп. 1. Од. зб. 31. Арк. 1.

П. Самійленко (третя в нижньому ряду зліва направо)
з акторами Одеської держдрами. Літо 1927 р.
ЦДАМЛМ України. Ф. 988. Оп. 1. Од. зб. 31. Арк. 2.

П. М. Самійленко з сином Ігорем та дочкою Аллою.
м. Київ. 1929 р.
ЦДАМЛМ України. Ф. 988. Оп. 1. Од. зб. 30. Арк. 4.

П. М. Самійленко.
м. Харків, 1933 р.
ЦДАМЛМ України, Ф. 988, Оп. 1.
Од. зб. 29. Арк. 4.

П. М. Самійленко.
м. Харків, 1933 р.
ЦДАМЛМ України, Ф. 988. Оп. 1.
Од. зб. 29. Арк. 7.

До складу фонду також входять образотворчі матеріали (од. зб. 29–31), а саме – індивідуальні та групові фото Поліни Самійленко в житті. Зокрема, од. зб. 29 містить 11 індивідуальних фото за 1916–1990 рр. Особливо цікаві світлини акторки 1933–1935 рр., зроблені у Києві, Харкові, Миргороді.

Цікавими є й групові фото в колі рідних за 1911–1920-ті роки (од. зб. 30, арк. 1–6), що містять зображення дітей Поліни Самійленко та Йони Шевченка.

Групові фото Поліни Самійленко з акторами за 1925–1945 рр. (од. зб. 31, арк. 1–6) цінні тим, що відтворюють вигляд колективу й атмосферу різних театрів України 1920-х років, у яких виступала акторка.

П. Самійленко, Н. Ужвій, Л. Криницька,
Г. Борисоглібська, Н. Шведенко,
Г. Миколенко, Л. Орловська. м. Київ. 1934 р.
ЦДАМЛМ України, Ф. 988. Оп. 1.
Од. зб. 31. Арк. 3.

П. Самійленко з друзями
з фронтової бригади.
3 грудня 1944 р.
ЦДАМЛМ України. Ф. 988. Оп. 1.
Од. зб. 31. Арк. 5.

Також на цих фото закарбувалися образи інших відомих акторок (Ганни Борисоглібської, Наталії Ужвій та ін.) і колег Поліни Самійленко з фронтових бригад.

Окремою складовою ф. 988 є група «Матеріали, що відклалися у фонді» (од. зб. 32–34). Вона включає документи, що опосередковано пов'язані з творчістю Поліни Самійленко: фото будівлі «Молодого театру» 1915 р. та фото українських митців Йони Шевченка, Матвія Драка, Юрія Шумського, Амвросія Бучми, Олексія Ватулі, Гната Юри та інших (од. зб. 32, арк. 1–4).

Також варто згадати про спогади Йони Шевченка «Сучасний український театр (1929), що відклалися у фонді²¹. Це – збірка статей, присвячених історії створення провідних театральних колективів України: театру

Основоположники театру імені Івана Франка: О. Юра-Юрський, ?, Дубчак, М. Драк, А. Бучма, П. Самійленко, О. Ватуля, Г. Юра. Б/д.
ЦДАМЛМ України. Ф. 988. Оп. 1. Од. зб. 32. Арк. 4.

Миколи Садовського (1907), «Молодого театру» (1916), Національного театру (1917) на чолі з Миколою Вороним, Державного драматичного театру (1918), «Березолу» (1922), театрів імені Т. Шевченка, імені Івана Франка (1920) та імені Марії Заньковецької (1922), провінційних робісільтеатрів. Спогади стали своєрідним підручником про тодішній театральний процес в Україні. Також автор дослідив теоретичні аспекти, пов'язані з роллю і місцем театру в житті суспільства. Зокрема, він стверджував, що «Інстинкт театральності – це бойовий інстинкт, що штовхає на поступ, а театр і здатність до театральності – термометр, що показує силу кипіння суспільної енергії та ступінь творчої спроможності даної нації»²². Зазначимо, що перу театального критика належить ще одна книга – «Українські драматурги: театально-критичні нариси про старі і нові п'єси, придатні для клубної та професійної сцени», що вийшла друком 1928 р. у Харкові у видавництві «Український робітник». Йона Шевченко був арештований у 1937 р., у цьому ж році помер на засланні.

Значну мистецьку цінність становить і ескіз театальної декорації (од. зб. 34) до вистави Лопе де Вега «Фуенте Овехуна» («Овече джерело») у постановці театру імені Франка, що ставилась у 1943 р. в евакуації режисером Гнатом Юрою за участю Поліни Самійленко (у ролі Лауренсії).

Разом із документами Поліна Самійленко передала у 1982 р. до ЦДАМЛМ України 6 музейних предметів – свій наручний годинник,

Ескіз декорації вистави Лопе де Вега «Фуенте Овехуна». 1943 р.
ЦДАМЛМ України. Ф. 988. Оп. 1. Од. зб. 34. Арк. 1.

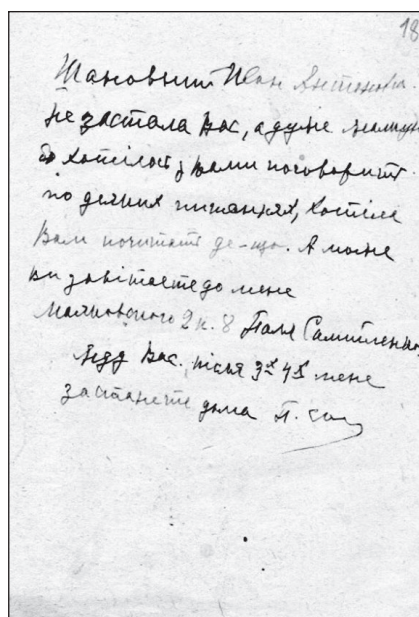
Килимок, вишитий
П. Самійленко хрестиком
на шерстяному полотні. 1934 р.
З музейної колекції ЦДАМЛМ
України. Т-251.

елементи жіночого одягу, домотканий рушник, вишиті нею килимки.

Документи про життя і творчість Поліни Самійленко також відклалися в інших особових фондах ЦДАМЛМ України. Наприклад, в особовому фонді режисера Івана Криги (ф. 32) є лист Поліни Самійленко до нього (од. зб. 38) із запрошенням прослухати її читання. Цей документ цінний, бо є одним із небагатьох автографів актриси, що збереглися.

В особовому фонді письменника Юрія Смолича (ф. 169) відкладалася стаття Поліни Самійленко «З когорти неспокійних»²³, що містить спогади про розвиток театру імені Івана Франка у 1923 р. і мистецькі пошуки у ході розмов із Юрієм Смоличем.

Значна кількість документів зберігається в особовому фонді актора

Лист П. М. Самійленко
до І. А. Криги. Б/д.
ЦДАМЛМ України. Ф. 32. Оп. 1.
Од. зб. 38. Арк. 18.

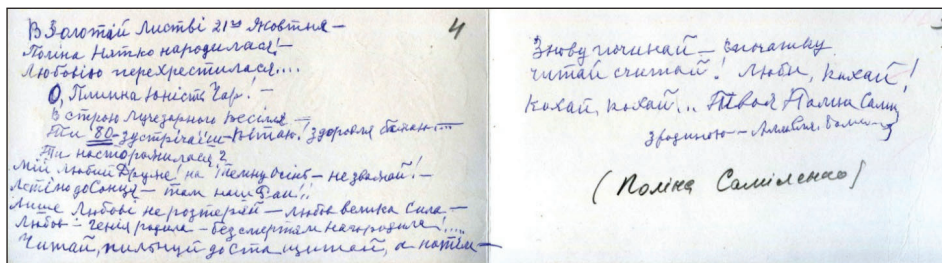
П. Самійленко у ролі Іоанни
(«Свята Іоанна»).

Театр імені Івана Франка. Б/д.
ЦДАМЛМ України. Ф. 1241. Оп. 1.
Од. зб. 379. Арк. 3.

і режисера Василя Василька (ф. 653). По-перше, це – фото П. Самійленко в ролях: Марії у виставі «Гріх» за п'єсою Володимира Винниченка («Молодий театр», Київ, 1918, 1919 рр.)²⁴; Ельміри у виставі «Тартюф» за п'єсою Ж. Мольєра («Молодий театр», 1919 р.) (Семен Семдор – Тартюф, режисер Лесь Курбас)²⁵, по-друге, – 11 рукописів листів 1960-х років Поліни Самійленко до Василя Василька²⁶ та спогади Поліни Самійленко «Мій партнер і учитель Лесь Курбас»²⁷ (маш., 1960-ті роки).

В особовому фонді театрознавця Петра Перепелиці (ф. 1241) збереглося фото Поліни Самійленко у ролі Іоанни у виставі «Свята Іоанна» за п'єсою Бернарда Шоу в театрі імені Івана Франка (разом із Гнатом Юрою).

В особовому фонді акторки Поліни Нятко-Табачникової (ф. 1359) збереглася цікава її стаття «Першопроходець. Самійленко П. М.»²⁸

Привітання від П. М. Самійленко П. М. Нятко-Табачникової
з 80-річним ювілеєм. 1980 р.

ЦДАМЛМ України. Ф. 1359. Оп. 1. Од. зб. 110. Арк. 4-5.

П. М. Самійленко
в житті. 1980 р.
ЦДАМЛМ України.
Ф. 1359. Оп. 1.
Од. зб. 216. Арк. 23.

(маш., 1989 р.); 4 листи від Поліни Самійленко до Поліни Нятко-Табачникової²⁹ (авт., 1975–1980 рр.), а також індивідуальне фото Поліни Самійленко після виходу на пенсію³⁰ (з дарчим написом подрузі Поліні Нятко) та групове фото акторки 1970 р.³¹ (з подругами в Одесі).

Доповненням до комплексу архівних документів є книга спогадів Поліни Самійленко «Незабутні дні горінь» (К., 1970), що зберігається у Фонді друкованих видань ЦДАМЛМ України.

Сподіваємося, що інформаційний потенціал представлених документів зацікавить театрознавців і широке коло поціновувачів українського мистецтва та надасть поштовх до нових досліджень з історії розбудови українського національного театру на основі архівних документів ЦДАМЛМ України.

¹ ЦДАМЛМ України (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 988. Оп. 1. Од. зб. 7а. Арк. 14.

² Там само. Арк. 6.

³ Самійленко П. М. Незабутні дні горінь. Київ: Мистецтво, 1970. С. 18.

⁴ Там само.

⁵ ЦДАМЛМ України. Ф. 1359. Оп. 1. Од. зб. 34. Арк. 79.

⁶ Там само. Арк. 61.

⁷ Там само. Ф. 988. Оп. 1. Од. зб. 7а. Арк. 72.

⁸ Нятко П. М. «Першопроходець. Самійленко П. М.». 1989 р. // ЦДАМЛМ України. Ф. 1359. Оп. 1. Од. зб. 34. Арк. 79.

⁹ ЦДАМЛМ України. Ф. 1359. Оп. 1. Од. зб. 1. Арк. 1–2.

¹⁰ Там само. Од. зб. 2. Арк. 1–6.

¹¹ Там само. Од. зб. 5. Арк. 1–30.

¹² Там само. Од. зб. 6. Арк. 1–193.

¹³ Там само. Ф. 988. Оп. 1. Од. зб. 7. Арк. 1–296; Од. зб. 7-а. Арк. 1–169.

¹⁴ Там само. Од. зб. 8. Арк. 1–144.

¹⁵ Там само. Од. зб. 9. Арк. 1–83.

¹⁶ Там само. Од. зб. 11. Арк. 1–36.

¹⁷ Там само. Од. зб. 3. Арк. 2; Од. зб. 4. Арк. 1–11.

¹⁸ Там само. Од. зб. 12. Арк. 1–43.

¹⁹ Там само. Од. зб. 21. Арк. 1.

²⁰ Там само. Од. зб. 17. Арк. 1–3.

²¹ Там само. Од. зб. 33. Арк. 1–147.

²² Там само. Арк. 1.

²³ Там само. Ф. 169. Оп. 2. Од. зб. 903. Арк. 118–134.

²⁴ Там само. Ф. 653. Оп. 2. Од. зб. 2. Арк. 3,5.

²⁵ Там само. Од. зб. 1277. Арк. 1–4.

²⁶ Там само. Од. зб. 725. Арк. 1–18.

²⁷ Там само. Од. зб. 1138. Арк. 1–13.

²⁸ Там само. Ф. 1359. Оп. 1. Од. зб. 34. Арк. 76–82.

²⁹ Там само. Од. зб. 110. Арк. 1–5.

³⁰ Там само. Од. зб. 216. Арк. 23.

³⁰ Там само. Од. зб. 217. Арк. 2.

The article reveals the life and creation of Polina Mykytivna Samiylenko, the coryphaeus of the Ukrainian theater, based on the documents of the Central State Archives-Museum of Literature and Art of Ukraine. The particular attention is paid to the analysis of the actress' personal fund documents and the period of blossoming of her theatrical career (1911–1931).

Key words: the Central State Archives-Museum of Literature and Art of Ukraine; the personal fond; archival documents; actress; theater; «Molodyi theater»; Theater named after Ivan Franko; Les Kurbas; Amvrosiy Buchma; Hnat Yura; Polina Niatko.

УДК 930.253:[929Писаржевський:544

Н. Л. ЮЗБАШЕВА*

**ДОКУМЕНТИ ОСОБОВОГО ФОНДУ Л. В. ПИСАРЖЕВСЬКОГО
ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ
ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО-ХІМІКА**

Здійснено аналіз документів та друкованих матеріалів особового фонду академіка Л. В. Писаржевського, що зберігається в Державному архіві Дніпропетровської області. Документи розкривають багатогранну особистість видатного вченого, педагога, організатора, популяризатора науки.

Ключові слова: Л. В. Писаржевський; особовий фонд; хімічна наука; Інститут фізичної хімії; електронна хімія.

Ім'я видатного українського, радянського хіміка, академіка Льва Володимировича Писаржевського добре відоме в науковому світі. Він був багатогранною особистістю – ученим, педагогом, організатором, популяризатором науки, публіцистом, творчою людиною.

* Юзбашева Нонна Леонідівна – начальниця відділу інформації та використання документів Державного архіву Дніпропетровської області.

Пік діяльності Льва Володимировича Писаржевського припав на кінець XIX – першу третину XX ст. – час, від якого нас відокремлює ціле століття. Інтерес до особистості вченого виник ще за його життя. У 1934 р. широко відмічався 40-річний ювілей вченого. Напередодні та після ювілею було видано вибрані твори Л. В. Писаржевського, його окремі наукові праці, а також збірник статей, присвячених ученому¹. Комеморативна практика видань, публікацій у друкованих засобах масової інформації про вченого була продовжена і в наступні роки – спочатку у зв'язку зі смертю та ювілейними датами смерті, потім – до ювілеїв народження Л. В. Писаржевського та створеного завдяки зусиллям вченого Інституту фізичної хімії, закладів вищої освіти та факультетів². Біографія Л. В. Писаржевського, його наукові праці і сьогодні залишаються предметом наукового дослідження³.

Необхідність збереження наукової спадщини Л. В. Писаржевського виникла відразу після смерті вченого. За підписом президента Академії наук СРСР до Академії наук УРСР була надіслана телеграма про необхідність терміново описати архів академіка та передати копію опису до АН СРСР⁴. Відповідно до Акта, складеного комісією з приймання роботи з упорядкування особового архіву Л. В. Писаржевського від 20 березня 1939 р., архів був повністю описаний; разом із тим комісія відзначала незадовільний стан збереження архіву і необхідність призначити відповідальну за архів особу. Архів Л. В. Писаржевського, який до війни знаходився в Інституті фізичної хімії в Дніпропетровську, в період окупації залишився в місті. Нацистам, які підготували його для відправки до Німеччини і навіть привезли на першу вагонну дільницю залізниці, завадили залізничники. Після звільнення Дніпропетровська архів Л. В. Писаржевського в неупорядкованому вигляді надійшов до Дніпропетровського обласного державного архіву. Особовий фонд академіка знаходився на секретному зберіганні до грудня 1956 р., а потім був переданий на загальне зберігання під № 680 у кількості 399 од. зб.⁵ З огляду на великий інтерес до документів фонду з боку науковців, в архіві було розпочато роботу з підготовки опису документів фонду до видання. Фонд був доповнений новими документами, друкованими матеріалами, які архівістам вдалося отримати від родичів вченого, Інституту фізичної хімії імені Л. В. Писаржевського АН УРСР та Тбіліського науково-дослідного інституту імені П. Г. Мелікішвілі. У 1970 р. опис упорядкованого особового фонду академіка Л. В. Писаржевського в кількості 493 од. зб. вийшов друком⁶ (пізніше оп. № 1). Документальні матеріали, що надійшли після упорядкування опису, увійшли до оп. № 2 цього фонду в кількості 68 од. зб.

Упорядники виданого опису систематизували документи та матеріали в 5-ти розділах. Документи розділу «Документальні матеріали, що стосуються біографії Л. В. Писаржевського, його наукової, педа-

гогічної та громадської діяльності» згруповані, у свою чергу, в 5-ти підрозділах: особисті документи Л. В. Писаржевського; матеріали суспільно-політичного характеру; матеріали службової та педагогічної діяльності; матеріали про відзначення ювілеїв Л. В. Писаржевського; матеріали про смерть та увічнення пам'яті Л. В. Писаржевського. До розділу «Праці Л. В. Писаржевського» увійшли монографії, підручники, статті, доповіді, рецензії, нотатки вченого з різних проблем неорганічної хімії – як автографи, так і ті, що вийшли друком. До окремого розділу «Листування Л. В. Писаржевського» виділені листи вченого і листи до нього. До опису також увійшли статті, книги і спогади про Л. В. Писаржевського, фотографії. Для зручності користування документами та матеріалами фонду до виданого опису додані предметний, іменний і географічних показники, перелік наукових праць академіка, його виступів у друкованих засобах масової інформації з різних питань.

В оп. № 2 містяться документи та матеріали, які не увійшли до виданого опису: особисті документи, фото, наукові праці вченого, спогади про нього тощо.

Офіційним роком народження вченого вважається 1874-й – саме від нього ведуть відлік ювілеїв, які урочисто відзначаються науковою спільнотою. Біографи вченого теж переважно посилаються на 1874 р. Вивчаючи документи, звертаємо увагу на розбіжність у році народження Л. В. Писаржевського: у дореволюційний період сам вчений зазначав 1871 р., а після революції – 1874-й.

Метрична книга із записом про народження Л. В. Писаржевського не збереглася, проте є копія свідоцтва Кишинівської духовної консисторії від 23 жовтня 1873 р., виданого на прохання дворянина Володимира Гнатовича Писаржевського, в якому з посиланням на метричну книгу Кишинівського кафедрального Різдва Христова Собору записано: «Тысяча восемьсот семьдесят первого года февраля первого дня у дворянина Владимира Игнатиева Писаржевского и законной жены его Ольги Лукиановой, оба православного вероисповедания, родился сын Лев...»⁷. Така сама дата народження зазначена в архівній довідці, виданій Центральним державним архівом Молдавської РСР, в якій записано, що Бессарабське дворянське депутатське зібрання заслухало прохання дворянина Дмитра Гнатовича Писаржевського «о сопричислении племянников его: Льва, Софии, Марии и Надежды к роду отца их Владимира Писаржевского на основании прилагаемых метрик о рождении их, с выдачею на имена их свидетельств о дворянстве»; датою народження Льва Писаржевського вказано 1 лютого 1871 р.⁸ В історіографії прохання про зарахування до дворянства розглядалося як вторинний документ, пов'язаний з датою народження, тому припускалося, що дійсний рік народження не відповідав офіційним документам дореволюційного періоду⁹. Насправді, для отримання юридичного доказу дворянського походження батько дитини

повинен був відправити до Департаменту герольдії завірені губернським дворянським зібранням документи. Цей процес коштував грошей, тому на практиці дворянство часто оформлювалося на кількох дітей, щоб було дешевше, орієнтуючись на старшого сина. Батько Л. В. Писаржевського помер, коли всі його діти були ще маленькими, тому заяву довелося подавати дядькові, і подана вона була, коли майбутній вчений вступив до Новоросійського університету в Одесі.

На користь версії про 1871 р. народження можна привести ще кілька доказів. Гімназичний устав 1871 р. вимагав, щоб до першого класу гімназії і прогімназії приймали дітей не молодше 10-ти років. Лев Писаржевський вступив до першого класу кишинівської прогімназії у 1881 р., тобто у віці 10-ти років. У дитинстві різниця у віці досить помітна, щоб припустити можливість прийняття дитини, молодшої на 3 роки. Ще один доказ полягає в тому, що свідоцтво про явку до виконання військового обов'язку було видано Л. В. Писаржевському в 1892 р.¹⁰, тобто після досягнення ним 21-го року, коли, згідно з Уставом про військову повинність 1874 р., настав призивний вік. На 1871 р. народження вченого наполягала його сестра Надія Володимирівна у своїх спогадах¹¹. Нарешті, з 1871 р. народження збігається вік, зафіксований в актовому записі про смерть Л. В. Писаржевського¹².

Таким чином, не підлягає сумніву, що роком народження Льва Володимировича Писаржевського був 1871-й, і найближчий ювілей – 150 років від дня народження – треба відзначати через рік, у 2021 р.

Блискучий вчений, Л. В. Писаржевський був новатором у різних галузях хімічної науки. Його цикл класичних праць про будову перекисів і надкислот, написаний в епоху становлення періодичного закону, за свідченням Д. І. Менделєєва істотно сприяв визнанню закону. За цикл досліджень пероксидів та надкислот (разом із П. Г. Мелікішвілі) в 1899 р. Л. В. Писаржевський був нагороджений премією імені Ломоносова Академії наук¹³. Його дослідження про вплив розчинника на вільну енергію хімічної реакції мали велике значення для подальшого розвитку теорії розчинів.

У роки Першої світової війни наукова діяльність Л. В. Писаржевського носила не тільки теоретичний, але й прикладний характер, направлений, насамперед, на обслуговування армії у воєнний час. Ученим (разом із М. Д. Аверкієвим) був запропонований спосіб виділення йоду з морських водоростей, так необхідний для поранених воїнів. Про те, як проводилася робота дослідної станції з добування вітчизняного йоду в Катеринославі, можна дізнатися з фотоальбома, присвяченого роботі станції¹⁴ та статті «О добывании русского йода в Екатеринославе»¹⁵. За запропонований спосіб виготовлення пероксиду йоду Л. В. Писаржевському та його учню О. І. Бродському (майбутньому академіку) було видано Охоронне свідоцтво¹⁶.

Оскільки в Першій світовій війні застосовувалися отруйні гази, виявилось необхідним проведення дослідницьких робіт із вивчення газів. Л. В. Писаржевський був одним із вчених, які працювали в Газовій секції, що була влаштована в лабораторії Катеринославського гірничого інституту¹⁷. Він також організував виробництво спрощених протигазів. За праці в обставинах воєнного часу Л. В. Писаржевський був нагороджений орденом Анни 2 ступеня¹⁸. Особливо вчений залишив слід у науці як основоположник електронної хімії, його піонерські роботи в цій галузі склали основу сучасних електронних уявлень для описування різних хімічних явищ і процесів. Саме про Л. В. Писаржевського його старший колега, видатний хімік Д. П. Коновалов висловився як про людину, яка «бачить» електрони¹⁹.

В особовому фонді Л. В. Писаржевського зосереджено багато наукових праць вченого. Вважаємо, що спеціалістам-хімікам можуть бути особливо цікаві автографи його робіт, які дозволяють простежити перебіг думок академіка.

Після смерті Л. В. Писаржевського інші дослідники продовжили розвивати його наукові теорії. На честь вченого засновано Премію імені Льва Володимировича Писаржевського, яка присуджується Національною академією наук України.

Свої наукові знання Лев Володимирович передавав студентам, не відокремлюючи наукову діяльність від педагогічної. Глибокі знання, лекторський талант, харизма, артистизм збирали на його лекції крім власних студентів, ще й учнів інших навчальних закладів і науковців, тому аудиторія була завжди переповнена. За його підручниками навчалися всі студенти-хіміки. У викладацькій діяльності вчений застосовував новаторський підхід, наголошуючи: «Ми повинні знайомити учнів з наукою в її русі, вказувати, як протиріччя, що виникли в старій хімії, призвели до перетворення її в хімію електронно-іонну»²⁰. Один з учнів Льва Володимировича так описував вплив лекцій на слухачів: «Які це були лекції! Які широкі горизонти відкривалися перед нами, слухачами! Яким ентузіазмом і вірою в науку горів лектор і як тремтіла зачарована аудиторія, яка ловила кожную нову думку, кожне слово, кожен нюанс! А скільки таких думок було розкидано в кожній лекції. Читуючи курс, Лев Володимирович творив. Він не боявся вводити все те нове, над чим працював. Перед нами, молодими слухачами, проходила вся творча робота великого вченого. Вона заражала, надихала, будила найкращі почуття. І якусь особливу симпатію, якесь тепле почуття вдячності відчували ми після кожної лекції»²¹. Л. В. Писаржевський не тільки навчав своїх учнів, а й брав безпосередню участь в їхній долі. Так, у листі до академіка М. Д. Зелінського він прохав улаштувати на хімічному відділенні Московського університету 3-х своїх студентів²². Л. В. Писаржевський поважав студентів, відносився до них як до колег

і особистостей. Працюючи професором Єврейського політехнічного інституту в Катеринославі, він звернувся з пропозицією включити студентів до участі в засіданнях факультетів. Ця пропозиція була прийнята, студенти отримали право брати участь в засіданнях факультетів із правом вирішального голосу²³. У своєму юному студенті Олександрі Бродському вчитель відразу побачив «закінченого науковця і великого вченого в майбутньому»²⁴. Учні академіка залишили цікаві спогади про свого вчителя.

Л. В. Писаржевський був прекрасним організатором. Велику роль відіграв учений у створенні низки вищих навчальних і наукових закладів: у Катеринославі (Дніпропетровську) – Вищих жіночих курсів (склали основу сучасних університету, медичної академії), хіміко-технологічного інституту, першого в СРСР науково-дослідного інституту фізичної хімії (нині – Інститут фізичної хімії АН України імені Л. В. Писаржевського), фізико-технічного і вуглехімічного науково-дослідних інститутів, у Тбілісі – Інституту хімії імені П. Г. Мелікішвілі. Кілька років Л. В. Писаржевський очолював Дніпропетровський гірничий інститут, але хвороба змусила його залишити посаду ректора. Дотепер співробітники організованих ним закладів на честь вченого проводять наукові конференції, видають присвячені йому книги.

Л. В. Писаржевський не тільки сам був великим вченим, але й пропагував наукові досягнення інших науковців, ставши одним із засновників і редакторів журналу «Природа». Публікуючи свої статті в журналі, він показав себе майстром популяризації, разом із тим переконливо запрошував інших науковців до співробітництва²⁵. Кілька листів Л. В. Писаржевського до інших учених із проханням надіслати свої статті для журналу опубліковані в 1974 р.²⁶

Л. В. Писаржевський був творчою людиною, з юних років любив поезію, декламації, сам писав вірші, жартівливі епіграми на присутніх, протягом всього життя успішно займався живописом, переважно писав пейзажі. В особовому фонді Л. В. Писаржевського зберігається невелика живописна робота, написана ним маслом на полотні, на якій зображена веранда будинку (вірогідно, в якому він мешкав). Ще кілька картин ученого вдалося розшукати в музеях дніпровських закладів вищої освіти – Дніпровської політехніки, Українського державного хіміко-технологічного університету. На он-лайн виставці, присвяченій академіку, що розміщена на веб-сайті Держархіву Дніпропетровської області, вперше зібрані разом всі знайдені на цей час його живописні роботи.

З молодих років Л. В. Писаржевський не стояв осторонь від життя суспільства. Бажаючи служити народу, він мав намір стати земським лікарем, але знайомство з «Основами хімії» Д. І. Менделєєва змусило його обрати своєю спеціальністю хімію. У бурхливі 1904–1905 рр.,

працюючи професором Юр'ївського (Тартуського) університету²⁷, підтримав демократично настроєне студентство і молодших викладачів. У 1905–1906 рр. був членом Селянського союзу в Одесі. Є відомості, що на відлюдній дачі на околиці Одеси, де він жив, відбувалися з'їзди селянської спілки; на дачі також діяла підпільна друкарня²⁸. Будучи професором Київського політехнічного інституту (1908–1912), з 1909 р. знаходився під пильним наглядом охоронного відділення «як видний член партії есерів»; його листування перлюструвалося, охоронним відділенням готувався обшук²⁹. За відомостями самого Л. В. Писаржевського, на той час він не був членом есерівської партії. На замітці охоронного відділення він, вірогідно, міг опинитися за приналежність у свій час до Селянського союзу, членів якого продовжували переслідувати ще кілька років після припинення його діяльності в 1908 р.

У 1912 р. Л. В. Писаржевський залишив Київ після демонстративної відставки на знак протесту проти звільнення міністром народної освіти 3-х деканів інституту. В особовій справі написав власноруч, що був членом партії есерів у 1917 р. – першій половині 1918 р., від якої в 1917 р. ввійшов до складу Катеринославської міської думи³⁰. Гласні Думи на першому засіданні більшістю голосів (79 проти 15) обрали Л. В. Писаржевського головою за його відсутності, але він склав повноваження, мотивуючи свою відмову тим, що він дуже хворий і не зможе виконувати ці обов'язки. Пізніше гласними Думи він був обраний до опікунської ради Народного університету імені О. Л. Караєва³¹.

У радянські часи Л. В. Писаржевський був помітною фігурою; він прийняв нову владу, а влада прийняла його. Йому не заважали в науковій, педагогічній, організаційній діяльності. Л. В. Писаржевський обирався в органи влади різних рівнів, від місцевого до союзного, громадські організації (в особовому фонді зберігаються численні посвідчення, членські квитки). Його нагородили Ленінською премією³², вищою державною нагородою – орденом Леніна³³, званнями «Заслужений професор УСРР», «Заслужений діяч науки УСРР». У різні періоди життя та роботи в Катеринославі (Дніпропетровську), Тіфлісі, потім знову в Дніпропетровську вченому надавалися в довічне й безоплатне користування квартири, автомобіль³⁴. У зв'язку із 40-річчям наукової та педагогічної діяльності вченого було встановлено 2 іменні стипендії для науковців інституту фізхімії, названо його іменем вулицю, на якій розташовувався інститут, прийнято постанови уряду УСРР про спорудження для нього будинку і виділення коштів на будівництво, «щоб утворити найкращі умови для життя і роботи академіка Писаржевського»³⁵.

Обласканий владою, Л. В. Писаржевський прийняв радянські умови життя. Він писав: «Только в великую сталинскую эпоху, которую увенчал величайший документ человечества – Сталинская Конститу-

ция, запись плодов наших побед, ведущая вперед к новым победам коммунизма, только в эту эпоху я обрел свою родину. Я получил величайшие возможности для осуществления дерзаний своей научной мысли, для служения моей социалистической долгожданной и наконец обретенной родине. И за это я горячо люблю ее»³⁶. Збереглися публіцистичні виступи вченого, опубліковані на сторінках газет, автографи виступів на зборах, у пресі. Він закликав учених перейнятися пафосом стаханівського руху³⁷, брав на себе соціалістичні зобов'язання про дострокове виконання і перевиконання планів наукової роботи³⁸, писав про «глибоку партійність» газети «Правда»³⁹, закликав допомагати в боротьбі проти фашистів в Іспанії⁴⁰, з гнівом викривав академіків-неповерненців В. М. Іпатьєва і О. Є. Чичибабіна⁴¹, «ворогів народу», серед яких був заступник директора інституту фізхімії В. С. Фінкельштейн⁴². Чи була в цих діях вченого відповідь на відвічне гамлетівське питання, чи ним рухала довіра до радянської влади? Швидше за все – і те, і інше. Він був людиною свого часу і жив за законами того часу.

Джерельну базу особового фонду вченого складає широкий масив різноманітних документів, друкованих видань, за якими можна простежити переважно всі основні етапи життя та діяльності такої масштабної особистості, якою був Л. В. Писаржевський. Документи відкривають можливість продовжувати дослідження біографії вченого, його наукової спадщини. Сьогодні наочно ознайомитися з цифровими копіями деяких документів Л. В. Писаржевського, отримати уявлення про його наукові досягнення, побачити живописні роботи можна на он-лайн виставці, присвяченій вченому, розміщеній на веб-сайті Держархіву Дніпропетровської області.

¹ Держархів Дніпропетровської обл. (Державний архів Дніпропетровської області). Ф. Р-680. Оп. 1. Спр. 269–271; 273; 279; 280; Творческий путь академика Льва Владимировича Писаржевского (К 40-летию научной, общественной и педагогической деятельности). Харьков, Днепропетровск, 1935.

² Держархів Дніпропетровської обл. Ф. Р-680. Оп. 1. Спр. 161; 165; 166; 168; 176–178; 183; 189; 192; 195; 196; 384; 385; 390; 400; 401; 418; 421; 422; 442; 447; 449–452; *Бродский А. И.* Работы Л. В. Писаржевского по переки-сам и по электрохимии неводных растворов // *Успехи химии*. 1948. Т. 17. Вып. 4. С. 506–508; *Гороховатский Я.* Выдающийся ученый-новатор // *Правда Украины*. 1974. 13 февраля; *Гусинская С. А.* В лаборатории Писаржевского // *Химия и жизнь*. 1974. № 2. С. 70–76; *Даин Б. Я.* Пионер электронной химии // *Успехи химии*. 1948. № 17. С. 501–506; *Ляликов Ю. С.* Человек, который «видел электроны». Кишинев, 1978; *Розенберг М. А.* Л. В. Писаржевский // *Успехи химии*. 1948. Т. 17. Вып. 4. С. 500–501; *Ее же.* Ученый, гражданин, новатор // *Прапор юности*. 1964. 12 февраля; *Ройтер В. А.* Идеи Л. В. Писаржевского

в области катализа // Успехи химии. Т. 17. 1948. Вып. 4. С. 512–515; Самсонов Г. В., Капинус Н. А. Лев Владимирович Писаржевский // Природа. 1974. № 3. С. 35–41; Стародубов А. Ф. Лев Владимирович Писаржевский (1874–1938). Память истории: г. Екатеринослав (г. Днепропетровск) по литературе и воспоминаниям. Днепропетровск, 2001. С. 303–311; Файбусович Г. М. Человек, который «видел» электроны // Этюды о лекторах. Москва, 1974; Шаповал І. Корифей науки // Зоря. 1974. 12 лютого; Шингарев Г. Человек, который видел электроны // Химия и жизнь. 1973. № 3. С. 17–19; Яцимирский К. Б., Кострова Р. А. Лев Владимирович Писаржевский. Киев, 1975.

³ Касьянов О. В. До питання про дату народження Л. В. Писаржевського // Видатні особистості: музейна персоналістика : матеріали обласної музейної конференції до Міжнародного дня музеїв та 75-річчя Дніпропетровської області. Дніпропетровськ, 2008. Вип. 10. С. 129–137; Коваленко В. С. Химия в Днепропетровском университете: становление и развитие основных научных направлений // Нариси з історії природознавства і техніки. Дніпропетровськ, 2005; Коваленко В. С., Варгалюк В. Ф., Стець Н. В. Академік Лев Володимирович Писаржевський : монографія. Дніпропетровськ, 2013; Коваленко В. С., Чмиленко Ф. О., Варгалюк В. Ф. Історія хімічного факультету Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (наукові напрями, події, люди). Дніпропетровськ: ДНУ, 2011; Наукова творчість Л. В. Писаржевського. Київ, 1950; Писаржевський Лев Володимирович // Професори Дніпропетровського національного університету : біобібліографічний довідник. Дніпропетровськ, 2008. С. 381–382.

⁴ Держархів Дніпропетровської обл. Ф. Р-680. Оп. 1. Спр. 179.

⁵ Там само. Справа особового фонду «Лев Володимирович Писаржевський». Арк. 10.

⁶ Лев Володимирович Писаржевський. 1871–1938. Опис документальних матеріалів особистого фонду 680. 1871–1967. Київ: Наукова думка, 1970.

⁷ Там само. Ф. Р-680. Оп. 2. Спр. 1.

⁸ Там само. Спр. 36.

⁹ Касьянов О. В. Зазнач. твір.

¹⁰ Держархів Дніпропетровської обл. Ф. Р-680. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 29.

¹¹ Там само. Оп. 2. Спр. 39.

¹² Там само. Ф. Р-6508. Оп. 7. Спр. 705. Арк. 65–65зв.

¹³ Там само. Ф. Р-680. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 1–4.

¹⁴ Там само. Спр. 61.

¹⁵ Известия Екатеринославского городского общественного управления. 1915. 1 июня. С. 961–965.

¹⁶ Держархів Дніпропетровської обл. Ф. Р-680. Оп. 1. Спр. 7.

¹⁷ Див. звіт про діяльність газової секції // Держархів Дніпропетровської обл. Ф. 694. Оп. 1. Спр. 1.

¹⁸ Держархів Дніпропетровської обл. Ф. Р-680. Оп. 1. Спр. 6, арк. 84–84зв.

¹⁹ Шингарев Г. Указ. соч. С. 17.

²⁰ Писаржевський Л. В., Розенберг М. А. Неорганическая химия. Киев, Харьков, 1933. С. 4.

²¹ Дайн Б. Я. Учитель и организатор // Творческий путь академика Льва Владимировича Писаржевского. С. 29.

²² Держархів Дніпропетровської обл. Ф. Р-680. Оп. 2. Спр. 37. Арк. 1.

- ²³ Там само. Ф. Р-2065. Оп. 1. Спр. 1627. Арк. 3.
- ²⁴ Гусинская С. А. Указ. соч. С. 3.
- ²⁵ Природа. 1974. № 3. С. 39–40.
- ²⁶ Академик Л. В. Писаржевский. Письма о популяризации науки // Природа. 1974. № 3. С. 41–43.
- ²⁷ Л. В. Писаржевський, очоливши кафедру неорганічної хімії після обрання екстраординарним професором у вересні 1904 р., не включився в тематику кафедри, а займався вивченням впливу розчинника на константу рівноваги реакції в розчинах, опублікувавши 5 робіт. Він не заснував на кафедрі власного наукового напрямку і його вплив на розвиток хімії в Тарту залишився маловідчутним. Див.: *Пальм У., Паст В.* О некоторых направлениях развития теоретической химии в Тартуском университете // Ученые записки Тартуского государственного университета. Вып. 219. Труды по химии. IV. Тарту, 1968. С. 254.
- ²⁸ Держархів Дніпропетровської обл. Ф. Р-680. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 1–4.
- ²⁹ Писаржевський Лев Володимирович. Біографічні відомості. URL: <https://kpi.ua/pysarzhevskiy-about> (дата звернення: 10.10.2019).
- ³⁰ Держархів Дніпропетровської обл. Ф. Р-680. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 1.
- ³¹ Там само. Ф. 469. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1зв., 67, 346.
- ³² Там само. Ф. Р-680. Оп. 1. Спр. 16.
- ³³ Там само. Спр. 22.
- ³⁴ Там само. Спр. 6. Арк. 122а, 136; Спр. 18; Спр. 82. Арк. 1зв.
- ³⁵ Там само. Спр. 23. Арк. 6.
- ³⁶ Там само. Спр. 47. Арк. 2зв.
- ³⁷ Там само. Спр. 42.
- ³⁸ Там само. Спр. 15.
- ³⁹ Там само. Спр. 62. Арк. 1зв.
- ⁴⁰ Там само. Спр. 44. Арк. 3–3 зв.; Спр. 49. Арк. 2.
- ⁴¹ Там само. Спр. 48.
- ⁴² Там само. Спр. 50; 54; 55, 60, 63.

There is given the analysis of the documents and printed materials of the personal fond of academician L. V. Pysarzhevsky, that are stored in the State Archives of Dnipropetrovsk Region, and reveal the multifaceted personality of a great scientist, pedagogue, organizer and popularizer of the science.

Key words: L. V. Pysarzhevsky; the personal fond; chemical science; Institute of Physical Chemistry; electronic chemistry.

О. О. ФРАНКО, А. Д. ФРАНКО*

**ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК-АРХІВІСТ,
ДЖЕРЕЛОЗНАВЕЦЬ, АРХЕОГРАФ І. Л. БУТИЧ
(до 100-річчя від дня народження)**

Упродовж чверті століття, у 1945–1946 рр. та в 1948–1971 рр., уроженець с. Усівки (нині – Пирятинського р-ну Полтавської обл.), випускник Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1945) Іван Лукич Бутич (1919–2007) працював в Архівному управлінні при вітчизняній Раді Міністрів (до квітня 1960 р. перебувало у системі Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР), де керував публікаторською справою (науково-видавничим відділом) (1954–1971) та був у 1958–1965 рр. відповідальним редактором його «відомчого» вісника – «Науково-інформаційного бюлетеня Архівного управління МВС УРСР» (де раніше, у 1950–1957 рр., був відповідальним секретарем, заступником відповідального редактора), який він реорганізував у справжній, новітній історичний журнал «Архіви України» (відповідальний редактор у 1965–1971 рр.). Тривалий час (1957–1972) Іван Бутич входив до складу редколегії «Українського історичного журналу» («УІЖ»).

В Архівному управлінні Іван Бутич очолював не лише публікаторський відділ, а й був також начальником науково-видавничого відділу Центрального державного історичного архіву УРСР у Києві (далі – ЦДІА у Києві) (з 1952 р.). Відомий організатор вітчизняної архівної справи, історик-архівіст Семен Пількевич (1897–1975), який упродовж понад двох десятиліть був керівником Архівного управління (1948–

* *Франко Оксана Омелянівна* – докторка історичних наук, професорка кафедри етнології історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, дійсна членкиня Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка (м. Львів);

Франко Андрій Дмитрович – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу франкознавства Інституту Івана Франка НАН України (м. Львів), член Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка (м. Львів).

1969), цілковито і беззастережно довіряв Іванові Бутичу, якому вдалося встановити тісні науково-організаційні партнерські стосунки зі ЦДІА у Львові та обласними архівами України. Він залучив до активної співпраці колишніх репресованих діячів національно-визвольного руху, культури, митців-«шістдесятників».

Я (співавтор нарису Оксана Франко) познайомилася з Іваном Бутичем у 1968 р. у Києві, коли була працевлаштована на роботу до складу наукових співробітників публікаторського відділу столичного ЦДІА. На той час я вже мала значний досвід архівної праці у Львові та Ленінграді (нині – м. Санкт-Петербург, РФ). Архівне управління і майже всі архівні установи (крім київського обласного і міського архівів) розташовувалися тоді в одному приміщенні на території «Софії Київської» – у будинку колишньої бурси.

Архіви, як правило, знаходилися у церковних, монастирських холодних, непристосованих для зберігання фондів приміщеннях. Умови низькооплачуваної, специфічної джерелознавчої праці були доволі складними, дуже невпорядкованими. Але і на таку незavidну роботу було нелегко влаштуватися тим проскрибованим «претендентам», які хоч і були офіційно «реабілітовані» чинною владою, але їх ніде не приписували і не надавали їм певного, усталеного місця праці. Принагідно варто добрим словом згадати директорку Львівського обласного державного архіву (нині – Державного архіву Львівської області) Галину Сизоненко (1919–?), яка щиро, з материнським співчуттям допомагала таким людям, «упослідженим» зухвалою, несправедливою, жорстокою тоталітарною владою. Зазначимо, що у вітчизняних архівах у різні роки працювали такі раніше репресовані, знакові вчені, письменники, митці, дисиденти та суспільно-громадські діячі як Ярослав Дашкевич, Лідія Коць-Григорчук, подружжя Калинців (Ігор та Ірина), Василь Стус, Микола Матусевич, Мирослав Маринович, Василь Шкляр та багато інших відомих осіб. До речі, саме за активного сприяння вченого-патріота Івана Бутича у ЦДІА у Києві було працевлаштовано Василя Кука та Василя Стуса. Кінець 60-х років XX ст., що ознаменував собою закінчення «хрущовської відлиги», став початком репресій.

До відділу публікації ЦДІА у Києві входили лише 3 співробітники, але джерелознавчо-видавнича робота «кипіла». Це були: архівістка, документознавчиня Марія Бутич (із Лозинських, родом із Самбора Львівської обл., дружина Івана Бутича, 1930–2013), Іван Глизь (народ. у 1936 р., історик, архівіст, археограф, доцент кафедри історії України Київського національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова (з липня 1990 р.), кандидат історичних наук (з 1983 р.) і співавторка цього нарису – Оксана Франко (народ. у 1939 р., історикиня, архівістка, етнологиня, джерелознавчиня, докторка історичних наук (з 2000 р.), професорка кафедри етнології історичного

факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (з 2004 р.), дійсна членкиня НТШ).

До слова, на час знайомства Марії Лозинської з її майбутнім чоловіком Іваном Бутичем 1955 року у Львові на запроваджених згаданим вище Архівним управлінням місячних курсах підвищення кваліфікації наукових працівників державних установ України, вона працювала в Дрогобицькому обласному державному архіві. Згодом у надзвичайно ретельних, скрупульозних текстологічних звірках нам допомагали молоді архівісти (зокрема, історик, археограф, палеограф Віктор Страшко (1940–2013)) та фахові перекладачі, мовознавці Наталія Фаустова (Яковенко) (латинь) (народ. у 1942 р.; у 1967 р. закінчила класичне відділення факультету іноземних мов Львівського університету, нині – професорка Києво-Могилянської академії (з 1992 р.), завідувачка кафедри історії НаУКМА, докторка історичних наук (з 1994 р.)) і згаданий вже вище історик, археограф Василь Кук (1913–2007) (європейські мови), котрий також був «номінально реабілітований», але ми тоді навіть не здогадувалися, що з нами тривалий час співпрацював один із чільних національних провідників – генерал-хорунжий, Голова проводу Організації українських націоналістів революційної (ОУНР) на українських землях (1950–1954), Головний Командир Української повстанської армії (УПА) (1950–1954), Голова Генерального Секретаріату Української головної визвольної ради (УГВР) (1950–1954).

Видається доречним зауважити, що близькі знайомі, друзі Івана Бутича з душевним трепетом, елегійним пістетом, доброзичливою, щиросердною теплотою часто лаконічно, просто зверталися до нього: «Лукич». Переживши страхіття штучного, нищівного голоду 1933 р., війну, повоєнну розруху, репресії, Іван Лукич ясно «затямив» і чітко усвідомив важливу «житейську істину» в радянських екзистенційних умовах науково-видавничого «буття та виживання», що потрібно поспішати, позаяк знову може «циклічно» повернутися громадсько-політична та національно-культурологічна «реакція». Так і сталося. За всюдисущого керівництва Леоніда Брежнєва повернулися переслідування, було введено цензуру, почалися неправомірні арешти... Ми поспішали з виданням тритомника «Кирило-Мефодіївське братство» (пізніше в його титульному заголовку змінили первісне красномовне слово «братство» на синонімічне «нейтральне» найменування «товариство»). Кожного дня зранку до вечора ми готували цей солідний корпус документів, щоб встигнути видати його текст ще до заборон, зловісна тінь яких вже виразно насувалася на вітчизняний «небосхил» національно свідомого культурологічного середовища. Ми брали передруки додому, працювали ввечері і навіть уночі... У цьому тритомнику вперше так всеохоплююче і фундаментально, на автентичній базі документів, яскраво висвітлювалися постаті Тараса Шевченка, Миколи Костома-

рова, Пантелеймона Куліша, Дмитра Пильчикова, Опанаса Марковича та багатьох інших «братчиків», історичні імена більшості з яких ідеологічні «куратори» та культурологічні цензори тенденційно упродовж десятиліть забороняли навіть згадувати «всує».

До складу редакції Іван Бутич залучив ученого-шевченкознавця Євгена Шабліовського (1906–1983), який у 1954 р. повернувся із довготривалого заслання. Під «прицілом недремного, всевидячого ока» КДБ знаходився також іще один співробітник редколегії, член-кореспондент вітчизняної Академії наук (з 1969 р.), видатний історик Федір Шевченко (1914–1995), який зазнав переслідувань уже в «брежнєвські часи» (пониження на посаді, звільнення з роботи).

Майже всі документи тритомника були рукописними, а серед них – багато чорнових «матеріалів» (рукописи безпосередньо самих «братчиків», їхні листи, основні програмні документи), які доводилося копіювати «від руки». Далі кожен документ передруковувався і багато разів звірявся, відтак проводилася відповідна джерелознавча робота із заголовком, типологічною характеристикою документа (донесення, лист, оригінал, копія тощо). Науково «коректно» безліч разів встановлювалися точні дати, адекватні прізвища та ініціали відповідних історичних «персонажів». Ми (упорядники збірника) цілеспрямовано, з джерелознавчо-пошуковою метою опрацьовували документи в центральних архівах, відвідували місця заслання основних діячів таємного Товариства, ретельно працювали з особистими архівами Тараса Шевченка, Миколи Костомарова, Пантелеймона Куліша, Опанаса Марковича та інших кирило-мефодіївців. Варто зазначити, що ми посутньо дослідили джерельний фонд Петропавлівської фортеці, де перебували в ув'язненні деякі «братчики». Нам поталанило навіть розшукати їхні могили, наприклад, Миколи Костомарова у Петербурзі, Опанаса Марковича у Чернігові, Пантелеймона Куліша у Мотронівці на Чернігівщині. На жаль, учасники пошуково-дослідницької групи не знайшли могили Миколи Гулака на Кавказі. Ми науково-творчо послуговувалися дореволюційною і діаспорною літературою (переважно з бібліотеки Українського Вільного Університету (УВУ) у Празі, яка органічно «влилася» у фонди бібліотеки Архівного управління), щоб встановити різні дати, імена, події та інші важливі хронологічні, атрибуційні, фактологічні, автентичні нюанси, які виникали у процесі підготовки до публікації текстографічного корпусу документів і матеріалів.

Системні принципи роботи, увесь джерелознавчий «арсенал» методологічної праці були «запозичені» у творчій лабораторії наукової «робітні» Івана Бутича, який здійснював постійне, систематичне керівництво нашою археографічною працею. Була написана і затверджена велика своєрідна «методичка» «алгоритму» здійснення всіх послідовних етапів археографічної праці. У робочому процесі виконання щоден-

них завдань часто виникали якісь нагальні питання, які в оперативному «режимі» вирішувалися колегіально і доволі демократично. Наукову методологію і покрокові настанови та практичні принципи методики підготовки фахового, спеціалізованого, документознавчого видання Іван Бутич, у свою чергу, творчо перейняв у видатного українського історика, академіка АН УРСР (з 1958 р.), дійсного члена НТШ, професора Івана Крип'якевича (1886–1967) (сучасника Івана Франка і талановитого учня львівської історичної школи Михайла Грушевського, одного з провідних духовних, наукових учителів Івана Лукича), з яким він тісно співпрацював ще в 1950-і роки. У цьому контексті мовиться, зокрема, про багатючий Бутичевий джерелознавчо-археографічний досвід евристичного, камерального та едиційного співпрацювання (разом із головним упорядником Іваном Крип'якевичем) унікального збірника автентичних матеріалів «Документи Богдана Хмельницького. 1648–1657» (Київ, 1961)¹.

У медицині та юриспруденції споконвіку існували символічні, непорушні корпоративні, «цехові» принципи, зокрема: «не зашкодити» та «правда і тільки правда». Ми (упорядники, редактори зазначених вище і нижче збірників, якими «опікувався» визнаний у середовищі архівістів авторитетний джерелознавець Іван Бутич) солідарно, з великою самопосвятою, дуже цілеспрямовано працювали саме за такими основоположними едиційно-камеральними орієнтирами, археографічними дороговказами. І ось наша скрупульозна, ретельна, самовіддана щоденна праця нарешті увінчалася успіхом. «Крок за кроком» підготовлено до публікації три томи, які здали до видавництва «Наукова думка», до слова, за сприяння одного із впливових «кураторів» ЦДІА у Києві, директора Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (ЦДАЖР УРСР) (1965–1982), історика, відомого архівного начальника та «промотора» вирішення багатьох видавничо-організаційних питань Володимира Кузьменка (1926–2001).

Але «насувався» тривожний у псевдонаціональній політиці тоталітарної країни 1972-й рік. Починався новий цикл репресій проти української культури та її яскравих провідників. Вийшло друком велике оголошення-анонс про передплату, ціну та інші характерні «атрибути пренумерації». Цей документ у нашій родині (у приватному науковому архіві авторів цього нарису) зберігається донині. Однак марними були сподівання упорядників та редакторів збірника... З конфіденційних джерел ми отримали «благодатну звістку», що вже побачив світ перший том («сигнальний» примірник), однак незабаром його поліграфічний «контент» оперативно знищили. Текстологічно вже довершена праця була зачинена в сейфі і... вийшла у світ тільки в 1990 р. уже напередодні настання часів української суверенної влади². Щоправда, після заборони публікації цього джерелознавчого збірника (на початку

1970-х років) деякі документи все-таки вдалося пізніше надіслати до США, де їх оприлюднив знаний український історик і публіцист, організатор наукової праці у діаспорі (США, Канаді), згодом президент УВАН (з 1992 р.) Марко Антонович (онук Володимира Антоновича) (1916–2005).

«О. Ф. Кістяківський. Щоденник (1874–1885)» у 2-х томах. Ця «етапна» у нашій творчій біографії праця виявилася ще важчою до опублікування (особливо в атрибуційному сенсі вирішення проблеми ідентифікації персоналій), оскільки щоденники велися у записних книжечках, фігурувало дуже багато скорочень, автор часто ставив тільки ініціали для позначення «імен». «Щоденник» так само заборонили, його археографічно довершений текст був оприявнений, насамперед, завдяки науково-організаційним зусиллям історикині, археографині, архівознавчині, старшій упорядниці видання Валентини Шандри (народ. у 1952 р., нині (з 2001 р.) – докторки історичних наук, професорки) тільки через понад два десятиліття санкціонованого владою «забуття» – аж у 1994–1995 рр. у київському видавництві «Наукова думка» (відповідальний редактор і автор передмови І. Л. Бутич, упорядники: В. С. Шандра (ст. упоряд.), М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко)³.

Згуртований колектив редколегії та упорядників обох зазначених вище резонансних археографічних видань (ініціатором та провідним ідейно-текстологічним натхненником і «промотором» яких був Іван Бутич) під загальною назвою серії праць із 5-ти томів «Українське національне відродження в документах і мемуарах ХІХ століття» (252 друк. арк.) був у 1996 р. «номінований» (висунутий до змагального процесу) і почесно вийшов у фінал конкурсу на здобуття Державної премії України у царині науки і техніки⁴. Нашим головним конкурентом була п'ятитомна англомовна версія енциклопедії українознавства «The Encyclopedia of Ukraine» за редакцією (перші два томи) Володимира Кубійовича (1900–1985) і (останні три томи) Данила Гузара-Струка (1940–1999) (оприлюднена в Університеті м. Торонто у 1984–1993 рр. за активного сприяння української академічної діаспори). Однак премію надали «прикладникам»; гуманітарні науки чомусь не були тоді удостоєні високої нагороди. Щоправда, видання «О. Ф. Кістяківський. Щоденник (1874–1885)» у 2-х томах (Київ, 1994, 1995) і причетні до нього редактори (серед них почесно фігурує ім'я археографа Івана Бутича) та деякі упорядники отримали у 1998 р. високодостоїнну премію імені М. Грушевського НАН України.

Паралельно з виконанням інших невідкладних, важливих археографічних справ Іван Бутич із великим ентузіазмом взявся ще за підготовку багатотомного козакознавчого видання «Запорозька Січ. Документи та матеріали». Пригадую, я (О. Франко) тоді виконувала відповідальну роботу секретаря Вченої ради ІЦІА у Києві (1971–1974) і в нашому

приватному сімейному архіві збереглися раритетні протокольні документи про «затвердження» (схвалення до друку) цього непересічного видання, яке також побачило світ значно пізніше. Коли ж і його текст заборонили, згаданий вище співробітник, людина енциклопедичних, унікальних палеографічних знань Віктор Страшко дуже ретельно розклав усі документальні «папери» по томах і пізніше вже значно легше було готувати до друку автентичний корпус історичних матеріалів доби козаччини. І лише наприкінці ХХ ст. та в першій декаді ХХІ ст. у серії «Джерела з історії українського козацтва» за науково-редакційного сприяння Івана Бутича та інших упорядників врешті-решт побачили світ перші 5 томів багатотомного археографічного збірника під остаточною назвою «Архів Коша Нової Запорозької Січі. 1734–1775. Корпус документів» (Київ, 1998, т. 1; 2000, т. 2; 2003, т. 3; 2006, т. 4; 2008, т. 5)⁵, а також було оприлюднено практично однойменне науково-довідкове видання з історії України (Київ, 1994), де подано «опис справ 1713–1776 рр.»⁶.

Іван Лукич, що був неправомірно звільнений з роботи у тривожні часи переслідування українського духу у вітчизняному культурологічному просторі (на початку 1970-х років) (мовиться, зокрема, про справжній погром української історичної науки і взагалі про фронтальний наступ на національно свідому творчу інтелігенцію), глибоко перейнявся такою сумною подією в його науково-творчій біографії, позаяк історик вбачав в археографічній праці увесь сенс свого життя. Слава Богу, його вчасно «пригорнула» світла людина, академік вітчизняної Академії наук Петро Тронько (1915–2011), який пізніше видав (як голова редколегії) багатотомну «Історію міст і сіл Української РСР» (у 26 т.), очолював правління Всеукраїнського фонду відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини імені Олеся Гончара (1996–2011) та під його керівництвом були відбудовані архітектурні перлини, зокрема, Успенський собор Печерської Лаври та інші церковні храми.

Отож, Іван Лукич розпочав і через два десятиліття успішно завершив «глобальний», фундаментальний науково-видавничий проект енциклопедичного характеру під назвою «Історія міст і сіл Української РСР» (у 26 т.), здійснивши, без перебільшення, колосальну, титанічну, універсальну джерелознавчо-пошукову, археографічну роботу (упродовж 1971–1991 рр. сумлінно, наполегливо працював над підготовкою до друку цієї багатотомної монументальної праці у Головній редакції (згодом видавництві) Української радянської енциклопедії (УРЕ) на посадах старшого наукового редактора, очільника редакційної групи, в. о. завідувача редакції «Історії...»). До цього «колективного» видання всі архівісти ЦДІА у Києві виявляли документи, хоч наші прізвища, на жаль, там не згадуються. Ми навіть їздили в Житомир, коли готувався

відповідний, «регіонально окреслений» том видання під керівництвом Івана Бутича. Улюбленою роботою видатного археографа, людини енциклопедичних знань було науково-автентичне, документознавче опрацювання універсалів українських гетьманів (Івана Мазепи, Богдана Хмельницького, Павла Полуботка та ін.). Учений був також беззаперечним фахівцем у царині палеографії.

У 1975 р. я (Оксана Франко) перейшла на іншу роботу, очоливши науковий архів в академічному Інституті археології у Києві, але постійно підтримувала тісні зв'язки з Бутичами. Іван Лукич дуже радів, що я тоді серйозно взялася за нелегку, але дуже перспективну (в академічному сенсі цього слова) наукову справу глибинного, джерельного опрацювання спадщини негласно заборонених цинічною, антинаціональною владою постатей Федора Вовка та братів Вадима і Данила Щербаківських. Коли ж я йому конфіденційно щиро «скаржилася», що ніде не можу опублікувати статті про цих видатних учених, він оптимістично, далекоглядно відповідав, перефразовуючи відому сентенцію про те, що рукописи не горять: «Все одно пишіть до шухляди, колись таки видадуть».

Повертаючись ретроспективним, мемуарно-дослідницьким поглядом до перших років співпраці з Іваном Бутичем наприкінці 1960-х – початку 1970-х років, видається доцільним згадати про те, що в 1971 р. ми (співробітники ЦДІА у Києві) перебралися в нове одинадцятиповерхове приміщення на вул. Солом'янській, 22, яке будувалося багато років. Декілька місяців ми займалися рутинним, «марудним» (за влучним висловом Василя Доманицького) «вантажним» перевезенням багатотисячних зв'язок, клеїли і підписували «інвентарні» коробки. Було системно здійснено картонування архівних справ (близько 100 тис. коробок), які раніше зберігалися у зв'язках, належно оформлено каталожні шафи. Пил, холод, спершу необжиті, некомфортні, необладнані приміщення... Та молодість й ентузіазм «брали» своє, і ми всі труднощі завзято переборювали, все перемагали! Згодом, творчо послуговуючись джерельними «скарбами» архівних документів, чимало наших співробітників доволі закономірно стали докторами історичних наук, професорами (Валентина Шандра, Оксана Франко, Наталія Яковенко (Фаустова), захистив кандидатську дисертацію Іван Глизь). Здійснилися пророчі, проречисті, «віщі» слова істинного фахівця едіційної археографії Івана Бутича, що, мовляв, таки варто за несприятливих обставин писати «до шухляди», а колись рукописи (чи їх машинописні варіанти) все-таки оприлюднять, за висловом ученого, «якщо зараз нема такої слушної нагоди». Доволі часто на такі «імпрези» як дні народження, іноді на Різдво Христове чи при якійсь іншій святковій нагоді ми (архівісти, колеги подружжя відомих археографів) періодично зустрічалися у дуже привітному, «хлібосольному» помешканні дружнього академічного

сімейства Бутичів, що знаходилося неподалік архіву. Іван Лукич також запрошував своїх друзів, однокурсників, зокрема, доцента кафедри вітчизняної історії Київського університету, кандидата історичних наук Петра Кудлая (1915–1977) та професора Івана Шовкопляса (1921–1997) з дружинами.

З учнів Івана Бутича виразно закарбувалися у пам'яті неординарні постаті історика, архівознавця, археографа, професора Київського університету, доктора історичних наук (з 1994 р.) Андрія Катренка (1938–2018), відомого історика-архівіста, директора ЦДІА у Києві в 1970–1977 рр. та очільника Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва (ЦДАМЛМ) УРСР (1977–1999), уродженця благодатної Черкащини (Канівщини) Миколи Крячка (народ. у 1930 р.), який також був послідовником визнаного джерелознавця, продовжувачем ідей свого неперевершеного вчителя. Іван Лукич близько знався також із видатним мовознавцем, перекладачем, професором Євгеном Кудрицьким (1894–1976) із Житомира, куди ми, до речі, приїжджали в наукових справах і навіть зупинялися у нього вдома.

Практично всі науковці та близьке оточення вченого глибоко поважали самовіддану «людину архівної справи» Івана Бутича, котрому не імпонував зайвий публічний галас і метушливе багатолюддя. Вродою

Начальник науково-видавничого відділу Архівного Управління при Раді Міністрів УРСР І. Л. Бутич (стоїть) під час виступу на спільному засіданні колегії Архівного управління й редколегії журналу «Архіви України», присвяченому 20-річчю журналу. Київ, 1967 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-90512.

був Лукич красивим, привабливим чоловіком, мав особливо виразні, осяйні чорні (карі) очі, духовно «просвітлені» віддзеркаленням великої душі та правдивої людської доброти, які навіть у поважному віці не втратили «живого», променистого, молодечого блиску. Бажаними гостями у надзвичайно гостинній оселі Бутичів під час перебування у Києві були Василь Кук, Ярослав Дашкевич, Орест Мацюк, Марія Вавричин, Ярослав Ісаєвич, перспективний історик Ярослав Федорук (нині – відомий археограф, доктор історичних наук, однокурсник Андрія Франка, з яким підтримує наукові, товариські взаємостосунки) та інші високодостойні (здебільшого) львів'яни, а також видатні представники світової української діаспори Марко Антонович, Богдан Певний та інші знані діячі, переважно археографи, історики.

Перебуваючи вже у Львові (з 1990 р.), ми часто відвідували помешкання Бутичів у Києві. Одного разу (у середині останньої декади ХХ ст.) ми з сином, науковим співробітником відділу франкознавства Інституту Івана Франка НАН України (у м. Львові), кандидатом історичних наук Андрієм Франком (народ. у 1965 р.) (креативним співавтором пропонованого нарису та очевидцем і безпосереднім співучасником багатьох згаданих у цій ювілейній розвідці подій) приїхали на міжнародну наукову конференцію і також зупинилися у помешканні Бутичів. Аж тут приїжджає шановане сімейство з Канади – Марко Антонович із дружиною, і в такому поважному товаристві зав'язалася цікава, конструктивна дискусія. Тоді в Марка Антоновича з'явилися серйозні плани побудувати (відтворити) музей славного діда (провідного українського історика Володимира Антоновича) на тому меморіальному місці Києва, де колись був розташований його будинок на Подолі, зруйнований радянською владою у 1982 р. У відвертій розмові зі мною (Оксаною Франко), в якій брали безпосередню участь Іван Бутич та Андрій Франко, внук харизматичного історика ніяк не міг достеменно пригадати архітектурних особливостей планування будинку, адже він виїхав із родиною з Києва ще малою дитиною (у далекому 1923 р., з тих пір блискавичним метеором промайнув епохальний час – майже століття!). Я (Оксана Франко) кмітливо відповіла, що простішого питання немає, лишень би «знайшлися» відповідні кошти на побудову цієї меморіальної «хати», адже дім Каменяра (нині – Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка – нашого славного близького родича) був збудований якраз за «зодчим» планом оселі Володимира Антоновича, який колись (спершу у листовному «форматі» знайомства ще на початку 1880-х років) запізнався з молодим, талановитим митцем Іваном Франком⁷. До слова, Володимир Антонович відіграв особливу роль і в особистому житті письменника, познайомивши вже знаного львівського літератора з його майбутньою дружиною Ольгою (з Хоружинських). Іванові Франкові дуже сподобався будинок

Володимира Антоновича, і письменник згодом збудував свою оселю за майже ідентичним архітектурним проектом⁸. Але через низку об'єктивних і суб'єктивних обставин здійснитися шляхетним планам Марка Антоновича не судилося...

Іван Лукич, що провадив майже аскетичний, такий собі науково-«спартанський», прагматичний спосіб життя, займався оздоровчою «йогою» (до слова, як і згаданий вище його учень, архівознавець та неперевершений організатор «науково-джерельної справи» Микола Крячок). Варто принагідно зазначити, що Іван Бутич, котрий був інвалідом від народження (перекручені стопи ніг), мав великі опорно-фізіологічні проблеми упродовж всього життя. Його дружина Марія Іванівна була типовою, як тоді красномовно висловлювалися, «порядною львів'яною»: полюбляла домашній затишок, гарно, вишукано естетично вміла готувати різноманітні смачні страви, особливо печиво. Вона глибоко розуміла високодуховні та скромні житейські потреби і запити «наукоцентричної», сказати б, жертвовної, альтруїстичної, світлої постаті Івана Лукича, завжди толерантно, поблажливо йшла йому на різні поступки, а її щедрий, благородний чоловік ніколи їй не суперечив і нічого для неї не шкодував.

Великий патріот, істинно науковий «подвижник», надзвичайно скромний, простий (у побуті та спілкуванні) Іван Лукич був дуже справедливою, доброчесною, принциповою людиною. Джерелознавець мав щиру, комунікабельну, доброзичливу, духовно щедрю, відкриту людську «натуру». Марія Іванівна Бутич гармонійно, органічно доповнювала, прикрашала життя свого чоловіка, створивши йому такий домашній затишок, який справді «фахово», з естетичним смаком, оригінально, дбайливо, «рафіновано» можуть упорядкувати тільки галичанки: вона полюбляла гарні «олійні» художні «полотна» (у професійному виконанні відомих митців), які їй нагадували рідні бойківські краї, вишивки, кераміку. До слова, я (Оксана Франко) подарувала Бутичам власноруч намальовану художню картину зі складним стереометричним зображенням собору св. Юра у Львові. Кімнати-кабінету Івана Бутича (у доволі просторій, затишній, завжди акуратно прибраній двокімнатній квартирі) була притаманна справді аскетична обстановка, мінімалістський «меблевий інтер'єр»: тут було дбайливо розташовано «стілки» з книгами, його архів, системно «експоновані» довгі ряди виданих часописів.

Щодо з'ясування принципів, теоретичних основ науково-джерелознавчої роботи, то Марія Іванівна глибоко «засвоїла» Бутичеву методологію і науково-практичну методику археографічної роботи, допомагаючи чоловікові у всьому. Вона уклала та розширила («удосконалила») біобібліографію його праць⁹, почала упорядковувати архів¹⁰ (за допомогою його учня, молодого історика Ігоря Тесленка, який зробив попередній опис фонду історика у ЦДІА України у Києві), написала

життєпис ученого, сприяла у виданні вибраної епістолярної спадщини Івана Бутича, зокрема листування з провідними вітчизняними істориками, джерелознавцями Іваном Крип'якевичем, Ярославом Дашкевичем, Миколою Ковальським, сумлінно, послідовно виконала його науковий заповіт¹¹. І хоча Іван Лукич «номінально» (*de jure*) був тільки кандидатом історичних наук (ще з далекого 1950 р.), насправді ж (*de facto*), він був, висловлюючись фігурально, істинним (хоч і не дипломованим) академіком, зокрема в археографічній справі це був справжній фахівець джерелознавчої праці (у сенсі всебічного знання підходів і способів щодо її системної організації та у глибинному розумінні застосування текстологічних «механізмів» суто науково-видавничої іпостасі складного процесу її практичного здійснення).

Видається доцільним у цьому контексті акцентувати увагу інтелектуального читача на тому, що дійсний член НТШ (обраний 15 грудня 1992 р. у складі Історичної комісії) Іван Бутич у часи незалежної, суверенної України, вже «на схилі віку» (у 1991–2007 рр.) був провідним науковим співробітником Інституту української археографії АН України (з 1 лютого 1995 р. – Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України), а з 2000 р. був

Засідання секції під час Всеукраїнської наукової конференції «Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань 1917–1921 рр.». 2-й зліва – провідний науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України І. Л. Бутич, неподалік від нього, 4-а зліва – його дружина, історикиня-архівстка М. І. Бутич (Лозинська). Київ, 29 жовтня 1997 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-215029.

удостоєний заслуженого обіймання відповідальної посади завідувача відділу історії і теорії археографії та споріднених джерелознавчих наук цієї установи, директором якої в 1991–2013 рр. був його щирий прихильник, визнаний вітчизняний історик-славіст, видатний науковий організатор, член-кореспондент НАН України Павло Сохань (1926–2013).

Варто принагідно згадати про те, що лавреат премії імені М. Грушевського НАН України (1998) Іван Бутич, автор численних ґрунтовних досліджень з архівознавства, історіографії, історичного краєзнавства, історії установ та інших царин історичної науки (зокрема, зі «скомплікованої» козакознавчої тематики), був упорядником та переважно співупорядником (співавтором) низки джерелознавчих праць, збірників документів (окрім деяких вже згаданих вище видань): «Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр.: Показчик населених пунктів» (Київ, 1959)¹², «Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст.»¹³ (Київ, 1970) (підготував до друку разом з академіком І. Крип'якевичем), «Архів – літопис народу (Київ, 1970)»¹⁴, «Універсали Богдана Хмельницького: 1648–1657» (співупорядник І. Крип'якевич; Київ, 1998)¹⁵, «Михайло Драгоманов. Документи і матеріали: 1841–1994» (з розлогою концептуальною передмовою І. Л. Бутича; Львів, 2001)¹⁶, «Універсали Івана Мазепи : 1687–1709» (Київ; Львів, 2002, кн. 1; Київ; Львів 2006, кн. 2)¹⁷ та ін. Отож, учений, котрий був також ініціатором і співупорядником джерелознавчих збірників про Тараса Шевченка (Київ, 1963)¹⁸, Івана Франка (Київ, 1966)¹⁹, Лесю Українку (Київ, 1971)²⁰, започаткував і розгорнув багатотомну публікацію серії видань «Універсали українських гетьманів. Матеріали до українського дипломатарію» (окрім державотворчих документів щойно згаданих гетьманів Богдана Хмельницького та Івана Мазепи, тут подаються також універсали, накази, угоди таких українських очільників як Іван Виговський (1657–1659), Юрій Хмельницький (1660–1662, 1677–1681), Яким Сомко (1660–1663), Павло Тетеря (1663–1665), Іван Брюховецький (1663–1668), Петро Дорошенко (1665–1676), Дем'ян Многогрішний (1668–1672), Михайло Ханенко (1670–1674), Іван Самойлович (1672–1687)²¹ та інших гетьманів, а також генеральної військової старшини і полковників).

Надзвичайно працюючий, талановитий науковець був відповідальним редактором численних енциклопедичних довідників, зокрема україномовного та російськомовного видань «Київ» (Київ, 1981, вид. 1; 1985–1986, перевид. 2; 1986, перевид. 3) та «Київ» (Київ, 1982), а також автором гасел у різноманітних енциклопедичних публікаціях, наприклад, у збірнику «Українські архівісти: біобібліографічний довідник» (Київ, 1999). Історик був співупорядником (співавтором) науково-допоміжного видання, присвяченого історії, культурі, географії, населеним пунктам і видатним людям Чернігівської області України, що вийшло у світ під назвою «Чернігівщина: Енциклопедичний довідник» (Київ,

1990)²², керував науково-редакційною групою енциклопедичного довідника «Полтавщина» (Київ, 1992)²³. Нагадаємо, що Іван Бутич був також відповідальним редактором науково-джерельної збірки документів і матеріалів із середньовічної історії України «Кременецький земський суд. Опис актових книг» (Київ, 1959, вип. I; 1965, вип. II–III) (загалом ретельно опрацьовано 35 актових книг за 1568–1625 рр.), співупорядником видання «Документы об Освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг.» (Київ, 1965) та інших ґрунтовних археографічних публікацій. Незадовго до смерті Іван Лукич, котрого нагородили почесним званням «Заслужений працівник культури України» (2004), встиг також оприлюднити археографічну працю «Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку 1729–1730» (Полтава, 2007)²⁴, в якій ім'я вченого як упорядника видання зафіксоване на його титульних сторінках.

Наприкінці свого життя один із першорядних репрезентантів вітчизняної археографії, відомий шевченкознавець, автор численних концептуальних, фахових, науково-джерельних, історіографічних досліджень у провідних поважних українських часописах («Записки НТШ» та ін.) і спеціалізованих історико-документознавчих журналах («Архіви України» та ін.) та «словникових» статей до різноманітних респектабельних вітчизняних енциклопедій (УРЕ, Шевченківський словник, Радянська енциклопедія історії України, УЛЕ, Український радянський енциклопедичний словник та ін.), Іван Бутич був активним консультантом, діяльним членом головної редакційної колегії фундаментального видання «Михайло Грушевський. Твори: у 50-ти томах»²⁵, яке виходить друком з 2002 р. у львівському видавництві «Світ» (його прізвище промовисто фігурує на титульних обкладинках та форзацах перших чотирьох томів до 2007 р. включно).

Підсумовуючи ювілейно-мемуарний огляд тернистого, достойного життєвого шляху і значної академічної спадщини видатного джерелознавця та акцентуючи увагу на знакових вітчизняних наукових здобутках, які розвинув і «примножив» відомий археограф²⁶, варто особливо наголосити на тому, що, окрім модерного, фундаментального редагування науково-практичного авторитетного журналу з проблем теорії і практики архівної справи «Архіви України» та інших вагомих публікацій, Іван Бутич також фактично, сказати б, продовжив історичну «тяглість» серійного мультитомного видання НТШ «Жерела до історії України-Руси» (за редакцією Михайла Грушевського) вже під новою назвою «Історичні джерела та їх використання» (Київ, 1964–1971)²⁷ (як співзасновник і провідний співредактор цього міжвідомчого збірника; вийшло друком 6 випусків). Отож, було далекосяжно відтворено історичний процес спадкоємного передання особливостей методології та методики упорядкування видань Археографічної комісії Наукового

товариства імені Т. Шевченка у Львові впродовж «золотого віку» його діяльності у 1894–1913 рр. У цей час установу «академічного типу» (з 1897 р.) та згадану комісію (з 1896 р.) очолював Михайло Грушевський (головний друкований орган цієї інституції – журнал «Записки НТШ» історик редагував із 1894 р.), а заступником керівника зазначеного щойно науково-допоміжного, джерелознавчого органу у 1896–1913 рр. був член президії («виділу») Товариства, «директор» філологічної секції НТШ (1898–1901, 1903–1912, з перервами) Іван Франко²⁸.

Солідна, багатогранна наукова спадщина одного з чільних українських джерелознавців, гідного продовжувача славних традицій документалістської школи вітчизняної археографії Володимира Антоновича–Михайла Грушевського та історичної школи Івана Крип'якевича, налічує понад 700 бібліографічних назв (716 позицій). Особистий архів і величезну рідкісну бібліотеку визнаний історик та організатор археографічної науки Іван Бутич заповідав передати державним та поважним суспільно-громадським академічним установам, товариствам, а його науковий сподвижник, духовний «соратник», вірна подруга життя Марія Іванівна сумлінно, неухильно, послідовно, доволі адекватно виконала його настійливі побажання, творчу авторську волю.

Останні роки життя батько Івана Лукича і мати Марії Іванівни доживали віку при них, у Києві. Поховані всі четверо поряд на Берковецькому цвинтарі у Києві (на якому, до слова, упокоївся і мій (Оксани Франко) чоловік – батько мого сина Андрія Франка – інженер Інституту автоматики (з 1993 р. – Державна науково-виробнича корпорація «Київський інститут автоматики») та знаний науковець Дмитро Ульянович Данилюк (1933–2013). Могили упорядковані. Під час перебування у Києві ми (Андрій Франко та Оксана Франко разом з іншими співучасниками життєвого шляху і щирими поціновувачами творчої спадщини відомої «фамілії» вітчизняних археографів) завжди вшановуємо світлу пам'ять про історичне сімейство Бутичів на меморіальному місці їх вічного спочинку.

¹ Документи Богдана Хмельницького. 1648–1657 / АН УРСР. Інститут суспільних наук, Арх. управління при Раді Міністрів УРСР; відп. ред.: Ф. П. Шевченко; упоряд.: І. Крип'якевич, співупоряд.: І. Бутич та ін. Київ: Видавництво АН УРСР, 1961. 740 с.

² Кирило-Мефодіївське товариство : у 3-х т. / у серії «Джерела з історії суспільно-політичного руху на Україні XIX – початку XX ст.» / АН Української РСР. Археогр. комісія, Ін-т історії, Центральний держ. іст. архів України, м. Київ; редкол.: П. С. Сохань (голов. ред.), І. Л. Бутич [та ін.]; упоряд.: М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко. **Т. 1** / упоряд.: І. І. Глизь (голов. упоряд.), М. І. Бутич, О. О. Франко; наук. ред. тому: Г. І. Марахов, В. Г. Сарбей. Київ: Наук. думка, 1990. 542, [2] с.: іл.; **Т. 2** / упоряд.: М. І. Бутич (голов. упо-

ряд.), І. І. Глизь, О. О. Франко; наук. ред. тому: І. Л. Бутич, Ф. П. Шевченко. Київ: Наук. думка, 1990. 692, [2] с.: іл.; Т. 3 / упоряд.: О. О. Франко (голов. упоряд.), М. І. Бутич, І. І. Глизь; наук. ред. тому: Л. З. Гісцова, Г. Я. Сергієнко. Київ: Наук. думка, 1990. 440 с.

³ Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885) : у 2-х т. / НАН України. Археогр. комісія, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Центральний держ. іст. архів України, м. Київ, Українська правнича фундація; Т. 1: 1874–1879 /упоряд.: В. С. Шандра (ст. упоряд.), М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко; ред. кол.: І. Л. Бутич (відп. ред.), Л. З. Гісцова, Н. І. Самсоник (відп. секр.), П. С. Сохань, В. С. Шандра. Київ: Наук. думка, 1994. 648 с.; Т. 2: 1880–1885 / упоряд.: В. С. Шандра (ст. упоряд.), М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко; ред. кол.: І. Л. Бутич (відп. ред.), Л. З. Гісцова, Н. І. Самсоник (відп. секр.), П. С. Сохань, В. С. Шандра. Київ: Наук. думка, 1995. 584 с. (Серії: Правнича спадщина; Пам'ятки політично-правової культури України; Мемуари. Щоденники).

⁴ Див.: «Урядовий кур'єр». 1996. 11 липня. № 127–128. С. 14; «Голос України». 1996. 17 липня. № 130 (1380). С. 14; *Шелест Ю.* Іван Бутич та його учена команда // Вечірній Київ. 1996. 14 вересня.

⁵ Архів Коша Нової Запорозької Січі. 1734–1775. Корпус документів / Держ. ком. архівів України, Центр. держ. іст. архів України, м. Київ; Нац. академія наук України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Археогр. комісія; головна редкол.: П. С. Сохань (гол.), Г. В. Боряк, В. А. Брехуненко, І. Л. Бутич, Д. В. Бурім, Л. З. Гісцова та ін. Т. 1 / упоряд.: Л. З. Гісцова (ст. упоряд.), Д. Л. Автономов, Є. І. Дрозд, Х. Г. Лашченко, А. Ю. Омельченко, О. Г. Полегайлов, В. В. Стафійчук, Л. А. Сухих; наук. ред.: І. Л. Бутич. Київ, 1998. 696 с.; Т. 2 / упоряд.: Л. З. Гісцова, Л. Я. Демченко, Т. Л. Кузик, Л. М. Муравцева, Л. А. Сухих; наук. ред.: І. Л. Бутич. Київ, 2000. 752 с.; Т. 3 / упоряд.: Л. З. Гісцова, Л. Я. Демченко, Т. Л. Кузик та ін.; наук. ред.: І. Л. Бутич. Київ, 2003. 952 с.; Т. 4 / упоряд.: Л. З. Гісцова, Л. Я. Демченко, Т. Л. Кузик, Л. М. Муравцева; наук. ред.: І. Л. Бутич. Київ, 2006. 886 с.; Т. 5 : Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року / упоряд.: Л. З. Гісцова, Л. Я. Демченко, Т. Л. Кузик, Л. М. Муравцева; наук. ред.: І. Л. Бутич. Київ, 2008. 528 с.

⁶ Архів Коша Нової Запорозької Січі. Опис справ. 1713–1776 / Гол. арх. управління при КМ України, Центр. держ. іст. архів УРСР в м. Києві; Академія наук України, Ін-т укр. археографії; ред. кол.: О. М. Апанович, Л. З. Гісцова, В. С. Оснач, І. Л. Бутич (відп. ред.); упоряд.: Л. З. Гісцова (ст. упорядн.), Л. Я. Демченко. 2-ге вид., допов. і випр. Київ, 1994. 226 с.

⁷ *Франко О. О.* Іван Франко і Володимир Антонович / Оксана Омелянівна Франко // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали Міжнар. наук. конф. (Львів, 25–27 верес. 1996 р.) / Держ. ун-т ім. І. Франка, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів: Світ, 1998. С. 834–839.

⁸ *Франко А. Д.* Іван Франко як учений, видавець та організатор української академічної науки в НТШ / Андрій Дмитрович Франко // «Я есть пролог...» : матеріали Міжнародного наукового конгресу, до 160-річчя від дня народження Івана Франка (Львів, 22–24 вересня 2016 р.): у 2 т. / Мін-во освіти і науки України. Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка; відп. ред.: В. Мель-

ник, М. Жулинський; відп. секр.: С. Пилипчук. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2019. Т. 1. С. 350–394; *Його ж.* Науково-видавнича діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка // Дослідження з історії України: Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 1993. Вип. 29. С. 44–53.

⁹ Іван Лукич Бутич : до 80-річчя від дня народження та 50-ї річниці наукової діяльності: Біобібліографія / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; упоряд. М. Лозинська [Бутич]; ред. Н. Черкаська; авт. вступ. ст. П. Сохань. Київ: [б. в.], 1999. 59 с. (Науково-довідкові видання з історії України; вип. 50); Іван Лукич Бутич (21 вересня 1919–9 травня 2007). Біобібліографія / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Наукове товариство ім. Шевченка. Серія І. Бібліографія. Т. 22; упоряд.: М. Бутич; наук. ред.: О. Купчинський, Я. Федорук; вид. 2-ге, допов. і розшир. Київ, 2011. 78 с.

¹⁰ *Бутич М.* Дещо про архів Івана Бутича / Марія Бутич // Український археографічний щорічник. 2009. Вип. 13/14. С. 801–804; *Її ж.* Бутич у спогадах. Про Івана // Пам'ятки України: історія та культура. 2008. № 3. С. 123–128.

¹¹ *Гурич І.* Бутич Іван // Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія / Т. 2 : «Бібл»–«Вес» / укладання НТШ. Київ–Львів–Тернопіль, 2014. С. 435–439; *Його ж.* Іван Бутич – патріарх архівної справи // Архіви України. 2009. № 6. С. 274–279; *Його ж.* Бутич Іван Лукич (1919–2007) // Український археографічний щорічник. Вип. 12. 2008. С. 850–854; *Його ж.* Патріарх української архівістики // Пам'ятки України: історія та культура. 2008. № 3. С. 120–123; *Його ж.* З листування Івана Бутича з Іваном Крип'якевичем // Там само. С. 138–143; Листування Ярослава Дашкевича та Івана Бутича (1960–1986) / упоряд. А. Фелонюк. Львів, 2012. 296 с.; Мицик Ю. З листування Івана Бутича з Миколою Ковальським // Україна в Центрально-Східній Європі. Київ, 2013. Вип. 12–13. С. 431–446.

¹² Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр. : покажчик населених пунктів / Центральний держ. іст. архів УРСР в м. Києві; ред.: І. Л. Бутич; уклад.: Л. А. Попова, К. Г. Ревнивцева. Київ, 1959. 186 с.

¹³ Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. : зб. док. / Арх. упр. при Ради Міністрів УРСР, Центр. держ. іст. архів УРСР у м. Києві, Центр. держ. іст. архів УРСР у м. Львові; упоряд.: І. Л. Бутич та ін.; ред.: І. Л. Бутич, Ф. П. Шевченко. Київ: Наук. думка, 1970. 657, [2] с. : іл.

¹⁴ *Бутич І. Л.* Архів – літопис народу (Матеріали на допомогу лекторові) / ред. кол.: В. К. Самойлов (гол.), Г. Я. Сергієнко (фаховий ред.), М. М. Лишак; відп. за випуск Д. Д. Матюх. Київ: Київська книжкова друкарня № 5, 1970. 20 с. (Українське т-во охорони пам'ятників історії та культури).

¹⁵ Універсали Богдана Хмельницького : 1648–1657 / НАН України. Ін-т історії України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; редкол.: В. Смолій (гол.) [та ін.]; упоряд.: І. Крип'якевич, І. Бутич. Київ: Альтернативи, 1998. 381, [2] с., [16] арк. фото.

¹⁶ Михайло Драгоманов. Документи і матеріали. 1841–1994 / упоряд. Г. Болотова, І. Бутич, Н. Грабова, О. Купчинський [та ін.], з передм. І. Бутича на с. 3–20. Львів, 2001. 733 с.

¹⁷ Універсали Івана Мазепи : 1687–1709 / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Наукове товариство імені Шевченка, Центр. держ. іст. архів України / ред. кол.: П. Сохань (гол.),

Г. Боряк, В. Брехуненко, І. Бутич, Д. Бурім, І. Гирич, Я. Дашкевич, О. Купчинський, О. Маврін, Ю. Мицик, О. Музичук, О. Романів, В. Смолій. **Ч. I** / упоряд.: І. Бутич. Київ; Львів: НТШ, 2002. 780 с.: іл.; **Ч. II** / упоряд.: І. Бутич, В. Ринсевич. Київ; Львів: НТШ, 2006. 799 с.

¹⁸ Тарас Шевченко. Документи і матеріали. 1814–1963 / упоряд.: І. Л. Бутич, Я. Р. Дашкевич, Ф. К. Сарана, Г. С. Сизоненко, А. Г. Сісецький, В. С. Скорина; відп. ред.: С. Д. Пількевич. Київ: Держполітвидав УРСР, 1963. 566 с.: 13 л. іл.

¹⁹ Іван Франко: Документи і матеріали. 1856–1965 / Архівне управління при Раді Міністрів УРСР; упоряд.: І. Л. Бутич, Я. Р. Дашкевич, О. А. Купчинський, А. Г. Сісецький; відп. ред.: З. Т. Франко. Київ: Наук. думка, 1966. 543 с.

²⁰ Леся Українка. Документи і матеріали (1871–1970) / Арх. управління при Раді Міністрів УРСР; упоряд.: І. Л. Бутич, Я. Р. Дашкевич, І. М. Калинець та ін.; відп. ред.: С. Д. Пількевич; вступ. ст.: М. Д. Деркач. Київ: Наук. думка, 1971. 487 с.: факсим. 19 л. іл.

²¹ Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Наукове товариство ім. Шевченка, Центр. держ. іст. архів України; ред. кол.: П. Сохань (голова), Г. Боряк, В. Брехуненко, І. Бутич (заст. голови), Я. Дашкевич, О. Купчинський, О. Маврін, Ю. Мицик, О. Музичук, О. Романів, В. Смолій, Ю. Шемшученко; упоряд.: І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко; з передм. І. Бутича на с. 7–19. Київ; Львів: Вид. НТШ у Львові, 2004. 1087 с. (Пам'ятки історії України) (у видавничій серії «Універсали українських гетьманів. Матеріали до українського дипломатрію». Серія I).

²² Чернігівщина : енцикл. довід. / за ред. А. В. Кудрицького. Київ: «Укр. Рад. Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1990. 1005, [2] с.: іл.

²³ Полтавщина : енцикл. довід. / за ред. А. В. Кудрицького; Київ: «Укр. Рад. Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1992. 1022 с., [24] арк. іл.

²⁴ Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку 1729–1730 / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; ред. кол.: П. Сохань (відп. ред.), О. А. Білоусько, М. І. Бутич, Ю. В. Волошин, А. М. Киридон, В. О. Мокляк, О. М. Пустовгар, Т. П. Пустовіт, С. А. Соловей, В. С. Шандра; упоряд.: І. Бутич. Полтава: ВАТ «Видавництво «Полтава», 2007. 176 с.

²⁵ Грушевський Михайло Сергійович. Твори : у 50-ти т. / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. **Т. 1** / головна ред. кол.: П. Сохань (гол.), Я. Дашкевич (заст. гол.), І. Гирич (відп. секретар), І. Бутич, М. Жулинський та ін., редкол. тому: П. Сохань, І. Гирич, О. Тодійчук. Львів: Видавництво «Світ», 2002. 592 с.; **Т. 2** / головна ред. кол.: П. Сохань (гол.), Я. Дашкевич (заст. гол.), І. Гирич (відп. секретар), І. Бутич, М. Жулинський та ін., упоряд. та авт. передмови: І. Гирич, С. Панькова (авт. комент.). Львів: Видавництво «Світ», 2005. XXIV, 678 с.; **Т. 3** / головна ред. кол.: П. Сохань, Я. Дашкевич (заст. гол.), І. Гирич (відп. секретар), І. Бутич, М. Жулинський та ін.; упоряд., авт. передмови та комент.: С. Панькова. Львів: Видавництво «Світ», 2005. XVI, 774 с.; **Т. 4**. Кн. 1 / головна ред. кол.: П. Сохань (гол.), Я. Дашкевич (заст. гол.), І. Гирич (відп. секретар), І. Бутич, М. Жулинський та ін., гол. упоряд.: С. Панькова; авт. передмов: В. Верстюк,

С. Панькова; авт. комент.: О. Бойко, С. Панькова. Львів: Видавництво «Світ», 2007. XXIV, 407 с.

²⁶ Ювілей вченого історика-архівіста Івана Бутича // Студії з історії архівної справи та документознавства. 1999. Т. 4. С. 213–224; *Федорук Я.* Людина зі світлим обличчям // Пам'ятки України: історія та культура. 2008. № 3. С. 132–136; *Тесленко І.* Мої спогади про І. Бутича // Там само. С. 136–138; Листування І. Бутича / публ. І. Гирича // Там само. С. 138–143.

²⁷ Історичні джерела та їх використання / АН Української РСР. Інститут історії, Арх. упр. при Раді Міністрів УРСР; ред. кол.: І. Л. Бутич, І. П. Крип'якевич, Ф. П. Шевченко, К. Ф. Март'янов (відп. секр). Київ: Наук. думка, 1964. Вип. 1. 292 с.; 1966. Вип. 2. 288 с.; 1968. Вип. 3 (з передм. І. Л. Бутича, Ф. П. Шевченка на с. 3–4). 298 с.; 1969. Вип. 4. 299 с.; 1970. Вип. 5. 220 с.; 1971. Вип. 6. 211 с.

²⁸ *Фелонюк А.* Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові // Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія / Том 1: «А»–«Бібл» / укладання НТШ. Київ–Львів–Тернопіль, 2012. С. 269–275; *Капраль М.* Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (Нарис історії діяльності) // Український археографічний щорічник, 1999. Т. 6–7. Вип. 3–4. С. 56–76; *Франко А. Д.* Діяльність Івана Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка / Андрій Дмитрович Франко // Визвольний шлях. Київ; Лондон: Укр. Вид. Спілка ім. Юрія Липи, 2006. Кн. 7–8 (700–701; лип.–серп.). С. 74–91; *Його ж.* Іван Франко як функціонер, науковий продуцент, рецензент, творчий модератор і натхненник літературознавчого дискурсу на засіданнях філологічної секції НТШ // Українське літературознавство. Львів: Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2016. Вип. 80. С. 59–91; *Його ж.* Співпраця М. Грушевського та І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка // Михайло Грушевський і Західна Україна. До 100-річчя від початку діяльності М. Грушевського у Львівському університеті: Доповіді й повідомлення міжнар. наук. конф. (Львів, 26–28 жовт. 1994 р.). Львів: Світ, 1995. С. 35–38.

О. Ф. ПАВЛОВА*

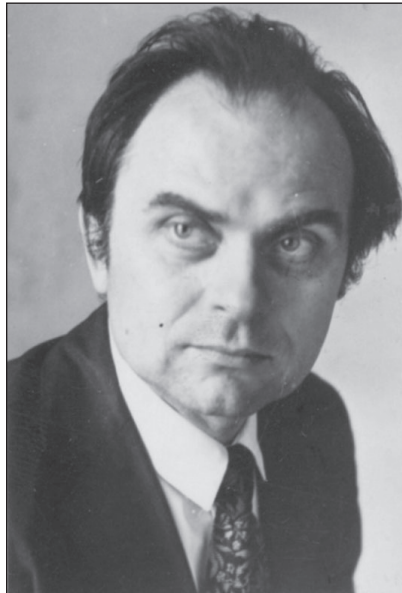
**«Я ВЛАСНУ ВІЧНІСТЬ БАЧУ БЕЗ ОБЛУДИ...»
(до 90-річчя від дня народження Д. В. Павличка)**

Дмитро Васильович Павличко – визнаний класик української літератури. За плечима майстра слова – довголітня праця на літературно-мистецькій ниві як поета, перекладача, публіциста, сценариста, пісняра. За збірку вибраних поезії «Любов і ненависть» (1975) поет у 1977 р. був удостоєний Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка.

Творчість Дмитра Васильовича, як і його особистість – неординарна, адже пройдено довгий шлях як у літературі, так і громадсько-політичному житті – від стрільця Української повстанської армії в Західній Україні до народного депутата в незалежній Україні. Завдяки його активній громадянській позиції він відомий як один із засновників Народного руху України (1989), Голова Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка (1989–1990), Народний депутат України I, III, IV скликань (1990–1994, 1998–1999, 2005–2006), надзвичайний і повноважний посол України у Словацькій Республіці (1995–1998) і Республіці Польща (1999–2002), Герой України (2004).

Моє перше знайомство з творчістю Павличка відбулося у 1980-ті, в магазині «Букініст», де вдалося віднайти «Таємницю твого обличчя»¹. У той час студенти марили поезією зі збірки, а в їхніх замріяних очах читалося: «Я житиму доти, допоки горітиме долоні твоєї дотик».

Досі не підготовлено ґрунтовного дослідження про письменника. Є надія на самого митця, який уже взявся за упорядкування і публікацію матеріалів із приватного архіву, і, звичайно, на дослідження документів, що зберігаються у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України).

Д. В. Павличко. Фото. 1977 р.
ЦДАМЛМ України. Ф. 979.
Оп. 1. Од. зб. 606. Арк. 9.

* Павлова Олена Федорівна – головна наукова співробітниця відділу використання інформації документів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

Чим більше знайомишся із документами радянської доби, що зберігаються у ЦДАМЛМ України, – Національної Спілки письменників України (ф. 590), Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка (ф. 979), редакції журналу іноземної літератури «Всесвіт» (ф. 806), тим більше виникає запитань, які поширюються і на сторінках сучасної періодики. Вірний син компартії, що «перекрашався» в демократа? Для себе я знайшла відповідь у документах Павла Тичини (ф. 464), Віри Вовк (ф. 1212), рецензіях Анатолія Костенка (ф. 1116), щоденниках Олеса Гончара, роздумах Богдана Гориня.

Переглянемо стенограми декількох виступів Дмитра Васильовича на творчих пленумах, нарадах і з'їздах Спілки радянських письменників України (далі – СРПУ, ф. 590):

1955 р. – Нарада молодих письменників СРПУ: «...ми хочемо, щоб книжки молодих письменників рецензували Тичина, Корнійчук, Малишко [...] До чого приводить відсутність справжньої критики у нас? По-перше, ці рецензії, які ми читаємо, їх пишуть соціологи, а не літературні критики. Я не знаю жодної рецензії, де була б проаналізована художня сторона твору. Вони розкривають соціальний зміст, зв'язки з радянською владою [...] Не це ми хочемо слухати від рецензентів. Ми хочемо знати про нашу мову, про лексику, про синтаксис, про загальні творчі методи. Коли говорять про соціалістичний реалізм, то преподносять це в загальних формулах, а не говорять як їх застосувати в житті»².

1958 р. – Республіканська нарада поетів СРПУ. Дмитро Павличко порушив питання використання української мови в столиці держави – на вулицях, видавництвах, книгарнях. Розповів про випадок, що стався на Головній пошті УРСР з ним і письменником Ростиславом Братунем: «Вчора я з т. Братунєвим зайшов подати телеграму до Львова, у нього не прийняли телеграми українською мовою [...] йому сказали: «Ви же сами не знаєте українського языка». Я вважаю, що ми повинні про це говорити, бо це торкається нашого серця, це наша кровна письменницька справа»³.

1962 р. – III Пленум Правління СРПУ, де Дмитро Павличко підняв питання правди в літературі, цензури, популяризації серед молодого покоління імен діячів української державності і культури Богдана Хмельницького, Соломії Крушельницької, Івана Франка, Володимира Винниченка, Богдана-Ігоря Антонича. «Треба сказати, що втратили якусь частину молоді, є частина молоді розчарованою, песимістично настроєною і це є результат культу особи, а не результат того, що ця молодь почала ходити в вузьких штанах. Ми переоцінюємо вплив буржуазної культури, коли говоримо, що це йде від того, що впливає вітер з заходу, але це йшло і від того, що ми говорили неправду [...] Я хочу оголосити з цієї трибуни війну брехливому перу, хай заржавіє і зламається брехливе перо⁴ /оплески/. Слід поговорити про цензуру взагалі.

Я – комуніст, і є друг комуніст – редактор, але у нас, бачите совість брудна, наші партійні квитки, це так собі, а ось третій, у кого партійний квиток, от це да партійний квиток – це цензор. Він сидить там десь за десятьма стінами /оплески/. [...] І я в дуже тяжкому становищі, бо навіть з моєї кубинської книжки полетів один вірш, який я кров'ю написав, а він його викреслив...так і називається «Кров»⁵.

На цьому може бути поставлена крапка навколо дискусії про творчість поета щодо «прославлення вождів комуністичної партії», «ненависть до українських буржуазних націоналістів», «бандерівців», «петлюрівців», «панотців», «богохульства» і всіх ворогів «країни Рад». Адже сам поет у листі до письменниці Віри Вовк сказав і нам: «Мені тут живеться дуже нелегко. Колись лаяли за націоналізм, тепер пригадують мені ті вірші, що я писав під гнітом, хоч я був завжди щирим»⁶. Мистецтвознавець Богдан Горинь, земляк Дмитра Павличка, учасник дисидентського руху, пройшовши мордовські табори, подав приклад, як тлумачити «подвійну свідомість», «маскування», «роздвоєння особи», «подвійну мораль» тих, хто залишився на волі: «...постає питання: чи могли вижити в безжально жорстокому тоталітарному світі без маски Максим Рильський, Володимир Сосюра, Олександр Довженко, Дмитро Павличко, Роман Іваничук, закінчуючи Іваном Драчем і багатьма іншими, молодшими від них? [...] Кожен у певний час і за певних обставин прикривав свою істинну сутність маскою, виставляв її напоказ, ставав актором у велетенському тоталітарному театрі абсурду [...] поставлені перед альтернативою: жити чи вмерти, натягали вони на свою душу маску з огидою, писали оди тиранам – Леніну і Сталіну, КПРС, усвідомлюючи, що те тоталітарне жахіття мусить колись минуться і можна буде скинути з душі остогидлу машкару, яка зобов'язувала писати фальшиві славослов'я»⁷.

Дмитро Васильович Павличко народився 28 вересня 1929 р. у с. Стопчатів на Івано-Франківщині, початкову освіту здобув у польській школі с. Яблунова, згодом вищу – у Львівському університеті. 20 березня 1954 р. молодому поету надіслано вітання від Спілки радянських письменників України «з прийомом до членів Спілки!»⁸. Письменник працював не тільки «на творчих хлібах», а і у Львівському театрі юного глядача (1953), у відділі поезії редакції журналу «Жовтень» (1955–1958), Київській кіностудії художніх фільмів ім. О. Довженка (1964), головним редактором журналу «Всесвіт» (1971–1978), Секретаріаті Спілок письменників УРСР і СРСР (1966–1990) тощо.

Дмитро Васильович видав і продовжує видавати поетичні збірки, переклади, літературно-критичні статті, спогади про сучасників. Неможливо збагнути всю творчість письменника, адже практично з першої збірки поезій 1953 р. раз у рік чи раз у два роки з'являлися нові книги автора. Не будемо вдаватися до повної бібліографії, згадаємо

дещо із каталогу бібліотеки ЦДАМЛМ України: «Любов і ненависть» (1953), «Моя земля» (1955), «Правда кличе» і «Чорна нитка» (1958), «Бистрина» (1959), «Днина» (1960), «На чатах» (1961), «Жесть Нерона» і «Пальмова віть» (1962), «Пелюстки і леза» (1964), «Хліб і стяг», «Гранослов» (1968), «Сонети подільської осені» (1973), «Таємниця твого обличчя» (1974). А поряд – твори для дітей, вибрані твори, притчі, переклади, сценарії, публіцистика.

Літературознавець, в'язень сталінського режиму, Анатолій Костенко у рецензії на збірку «Хліб і стяг» у 1969 р. писав: «...з почуттям великої втіхи читається щойно видана збірка поезій Дмитра Павличка «Хліб і стяг». Від часу першої збірки, що вийшла в світ 16 років тому, це його тринадцята книжка. І в кожній наступній уважний читач не міг не помітити самовдосконалення поета [...]. Серед характерних ознак поезії Павличка, [...] що надають їй самобутності слід вважати, насамперед активну цілеспрямованість [...]. Павличко вміє писати так, щоб змусити думати навіть там, де здається все вже ясно, все давно відомо. Взагалі автор не прагне оригінальності за будь-яку ціну [...]. Оригінальність – не самоціль, [...] вона не має нічого спільного з манірністю і скороминущою модою. Щодо версифікації*, то вона відомо, досить багатогранна у Павличка і не позбавлена вдалих творчих знахідок. Відчувається, що він не дуже схильний дотримуватись непорушності віршотворних канонів: звичайно, правила є правилами, але ж мистецтво стоїть вище їх...»⁹.

Зупинимося на збірці віршів «Правда кличе» (1959), яку Дмитро Васильович 5 січня 1982 р. разом із творчими документами передав на державне зберігання до ЦДАМЛМ України. Саме про неї найбільше згадується на сторінках сьогоденної преси як про знищений 18-ти тисячний тираж. А відголоски про неї переносять нас на IV з'їзд Спілки радянських письменників України, який проходив 10–15 березня 1959 р. у м. Києві. Збірка складається з 5-ти розділів («Ленін іде», «Вчителям і друзям», «Убивці», «Любов», «Сонети», «Рубаї»**). Обкладинка, виконана художником Дмитром Гринцем у 1959 р., майорить червоним прапором і чорними рядками читається вірш «Правда кличе»: «Не змовкне правди голос, // Що веде нас у житті. // Лжа тікає, наче полоз, // Перед нами із путі. // Щоб за нами на дорогу //Знов не виповзала гідь, // Ми, долаючи знемогу, //Мусимо брехню палить!».

* Віршування, або версифікація (*лат. Versus* – вірш та *fasio* – роблю) – 1) мистецтво виражати свої думки у віршованій формі; 2) система організації поетичного мовлення, в основі якої міститься закономірне повторення певних мовних елементів, що складаються на підставі культурно-історичної традиції певної національної мови.

** Рубаї – чотиривірш, викінчений мініатюрний віршовий твір, що виражає певну думку, підкреслену в останньому рядку строфи – одна з найбільш популярних версифікованих форм у ліричній поезії народів Сходу.

Голова Спілки письменників Микола Бажан, відзначаючи загальні досягнення митця у прозі, літературі, поезії, критиці, загалом дав позитивну оцінку циклу віршів «Вбивці» із збірки «Правда кличе», присвячених Ярославу Галану: «Але мусимо сказати, що поруч з цим циклом Павличко вмістив у своїй новій книзі вірші, які прикро протирічать і цьому циклові, і всьому кращому, створеному поетом. У деяких поезіях Павличка з'явилися мотиви, що не мають нічого спільного з великою правдою нашої дійсності. Павличко відступив у таких віршах від ідеології дружби народів, виявив глибоко перекручене, непартійне розуміння тих явищ, що були зв'язані з культом особи»¹⁰.

Павло Тичина – головний доповідач по збірці «Правда кличе», підготувався до IV з'їзду Спілки радянських письменників України ґрунтовно. До речі, в Музеї-квартирі Павла Тичини зберігається екземпляр книги Дмитра Павличка, а його особовий фонд – у ЦДАМЛМ України (ф. 464). Із згаданого питання у фонді зберігаються 3 справи (ф. 464, оп. 1, од. зб. 3534, 3535, 3536). Одна справа – чорновий рукопис із детальним викладенням практично кожного вірша, де особлива увага приділена рубаям¹¹, друга – чистовий рукопис доповіді і третя – машинописний переклад доповіді російською мовою і вирізка з газети «Літературна Україна» 1959 р. із публікацією доповіді. Ці документи – уривки, чорнові начерки, виписки, переписані рубаї та вірші – приклад підготовки Павла Тичини до письменницьких з'їздів. Документ написаний простим олівцем із правками червоним і синім олівцями та синім чорнилом. Доповідач по-батьківськи «пожури» молодого поета, щоправда, словами, приправленими дозою комуністичної ідеології. Сьогодні це звучить кумедно, тому варто ознайомитися з текстом: «Микола Платонович Бажан у доповіді своїй, відзначаючи заслуги тих радянських письменників українських, які гідно (підкреслено червоним олівцем – *О. П.*) достойно відбивають атаки на нас на фронті ідеологічному з боку українських буржуазних націоналістів, відзначає також і заслуги в напрямі Дмитра Павличка. Товариш Бажан високу оцінку дав бойовим, наступальним віршам його із (циклу «Вбивці») – віршам, скерованим проти бандерівських катів, цих націоналістичних виродків кривавих. Але разом з цими віршами, – сказано було у доповіді [...] – в новій книзі Павличка є ще й такі твори, які прикро суперечать і цьому циклові проти «убивць», і всьому кращому, створеному поетом [...]. Я розумію, товариші, яка це досада! – для всіх нас, українських письменників! Як це так сталося, що ми не змогли запобігти такій помилці? Ми значить колективно не доглядили найважливішого, а саме: замість того, щоб посилити справу комуністичного виховання серед письменників і особливо серед творчої молоді – ми її послабили [...]. От, хоча б узяти й його наслідування Омару Хайяму. Видатний перський поет, а разом і класик таджицької літератури, жив і творив

у XI–XII століттях. В ідеалістичному світогляді Омара Хайяма бриніла струна й матеріалістична. Він не вірив у потойбічний світ, а тому закликав людей жити повним (підкреслено червоним олівцем – *О. П.*) життям на землі. Але ж повним життям насолоджуватись якраз і не могли люди, бо гніт політичний душив їх жорстоко [...]. Тогочасному поетові залишалось тільки одне: всяким чином розхитувати тиранію, сіяти в душах людей недовіру до влади, впливати на народ скепсисом, сумлінням. Це й робив у своїх чотириряддях – під назвою Рубаї, а будучи перенесеним у наш атомний вік, у нашу епоху побудови комунізму, у інтерпретації Павличка аж надто вже звучать вони песимістично, та просто сказати недоречно: Життя без книги – хата без вікна, // Тюрма глуха і темна, мов труна. // Крізь вікна книг свободи світло летіє, // Майбутнього видніє далина. Незрозумілим є: для кого й для чого це писано? Перший Секретар ЦК КПРС товариш Микита Сергійович Хрущов ще на XX з'їзді КРПС [...] сказав нам: «Якщо образно говорити, ми піднялись на таку гору, на таку висоту, звідки вже зримо видно широкі горизонти на шляху до кінцевої мети – комуністичного суспільства» [...]. Для чого ж тоді, питається, дивитись нам «крізь вікна книг», чи не видніє часом майбутнього далина? А може це один із Рубаї був випадковим у Павличка? Поглянемо іще. Я лицемірити не можу, як святі. // Сорочки чистої замало у житті. // Потрібно сонця, сірника потрібно, // Щоб віршів не писати в темноті. А це вже до якого адресата звертається поет? До хуторян якихсь далеких? Так уже ж і на хуторах у нас люди давно перемінились і розуміють більше ніж деякі ті, що живуть у містах»¹². «Павличко винен за те, що написав. Ну а як же з редакторами, які ці писання пропускали й друкували! [...] Редактори, очевидно, міркують так: а наше діло маленьке – пропускають – так пропускають! Перестали бути вірними помічниками партії. Отже треба ясно сказати, що й вони винні у помилках письменника»¹³.

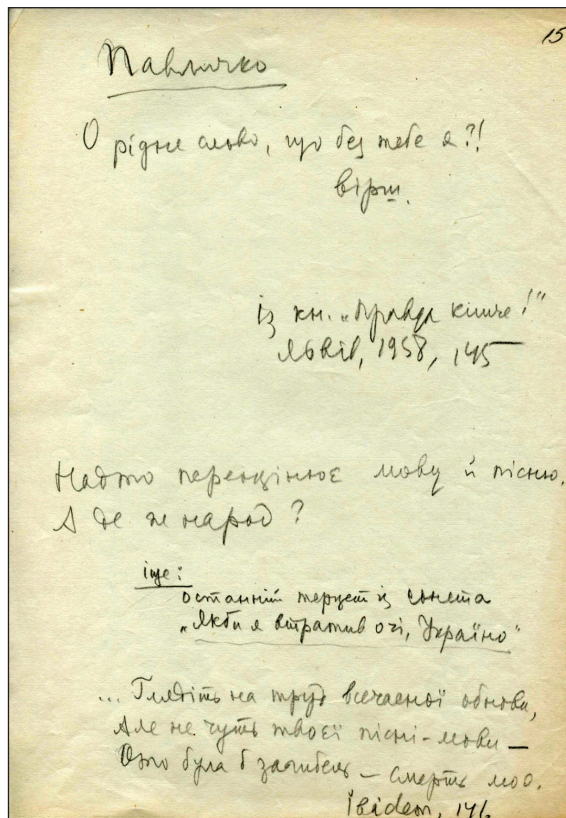
Наприкінці доповіді «метр від поезії» по-батьківськи просить молодого поета: «Любий товаришу Дмитре! Не подумайте, що я у Вас хочу охоту одбити до вивчення літератур народів Сходу. Навпаки! Вивчайте їх неодмінно, – і особливо зараз, коли погноблені народи Азії і Африки встають, грізно підводяться і розправляють плечі [...] Леніна ім'я у всіх на устах! Леніна вони благословляють, його образ на прапорах підносять вгору!

Товаришу Дмитре! Візьміться Ви до вивчення не тільки літератур народів Сходу, а й політики, економіки, філософії, мистецтва. І напишіть Ви нам твір із історії боротьби погноблених за свою незалежність, – та такий же твір, щоб він став окрасою нашої літератури!»¹⁴.

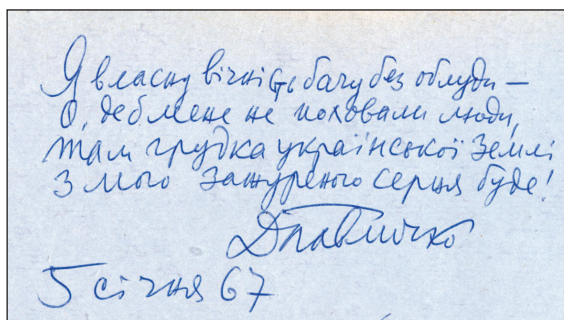
До речі, жодного зауваження не знайдено до уже класичного твору: «Коли умер кривавий Торквемада, // Пішли по всій Іспанії ченці, // Зодягнені в лахміття, як старці, // Підступні пастухи людського стада».

Пройшло небагато часу... Вітаючи Павла Тичину з Новим 1967 роком, 5 січня Дмитро Павличко записав в його альбом рубаї зі своєї книги «Правда кличе»: «Я власну вічність бачу без облуди: // О, де б мене не поховали люди – // Там грудка української землі // З мого зажуреного серця буде!»¹⁵. На думку приходить звичне: «на кухні – можна», «на вулиці – ні».

Сьогодні ми не маємо ніякого морального права осуджувати громадян, які вийшли із теренів СРСР. Кожен жив за своєю совістю, незалежно, чи то митець, чи робітник. Не всі хрестились, вінчались, пекли паски, колядували, не кожен отримував почесні звання, ордени, медалі, не для всіх була «закрита радянська залізна завіса». Було й таке, що громадяни з «партквитком у кишені» вдома «зраджували» директивним настановам КПРС. Час минав, суспільство творило історію, а архівісти старанно збирали і зберігали документи для майбутніх поколінь. З пошаною згадаємо першого директора ЦДАМЛМ України Людмилу Андріївну Проценко, яка, починаючи

П. Г. Тичина. Підготовчі матеріали до доповіді на IV з'їзді письменників Радянської України. 10–15 березня 1959 р. Автограф. Начерк. ЦДАМЛМ України. Ф. 464. Оп. 1. од. зб. 3535. Арк. 15.

Д. В. Павличко. «Я власну вічність бачу без облуди». Автограф в альбомі П. Г. Тичини 5 січня 1967 р. ЦДАМЛМ України. ф. 464. Оп. 1. Од. зб. 9491. Арк. 15.

Д. В. Павличко (праворуч) та С. А. Гальченко під час круглого столу, присвяченого проблемам розміщення та збереження цілісності архівно-музейних фондів ЦДАМЛМ України. Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ», 5 липня 2017 р.

з 1968 р., розпочала шукати і впорядковувати для державного зберігання документи репресованих діячів культури, що згодом потрапили до закритих сейфів, а вона втратила роботу. Сьогодні з цими документами дослідники мають можливість працювати у читальній залі ЦДАМЛМ України.

Свої документи Дмитро Павличко передав на державне зберігання до ЦДАМЛМ України у 1980, 1981, 2006 рр. В особовому фонді поета (ф. 803) налічується 244 од. зб. за 1950–1980 рр. Серед матеріалів – вірші, вітальні листівки, фото, книжкові видання. Також документи Дмитра Павличка, які розповідають про окремі моменти його життя і творчості, зокрема написання сценаріїв до кінофільмів, творчу роботу з композиторами над створенням пісень, громадсько-політичну діяльність тощо, відклалися в інших фондах українських митців і творчих організацій. На сьогоднішній день є надія, що Дмитро Павличко поповнить особовий фонд новими матеріалами.

Актуально й сьогодні звучать слова з листа, надісланого у далекому 1979 р. українським письменником Іваном Чендеєм (1922–2005) у зв'язку зі славним п'ятидесятиліттям Дмитра Васильовича: «Дорогий Дмитре! Ще все знаходимось під сильним і вкрай радісним враженням од свята Твого піввіку. Сердечно дякуємо за привітність і гостинність.

Д. В. Павличко з українськими письменниками біля «Лесиної криниці»
під час святкування 100-річчя від дня народження Лесі Українки.

22 лютого 1971 р. м. Гадяч, Полтавської обл.

ЦДАМЛМ України. Ф. 627. Оп. 1. Од. зб. 266. Арк. 8.

Особисто для себе вважали за високу честь і такий же високий обов'язок побувати в Києві 28 вересня 1979-го. Хотілося не просто побути з Тобою, побачитись з твоєю родиною. Хотілося помислити і помріяти, сповнитися глибоких відчужень і тих настроїв, що єдино можуть приходити, коли віч-на-віч стрічаєшся з істинним і небуденним, неповторним і великим. [...] Все проходить, минає. Залишається тільки по-справжньому зроблене діло. [...] У Тебе його вже чимало прекрасного [...]. Досвід чималий маєш, що і як робити – радників не потребуєш...»¹⁶.

¹ Павличко Д. Таємниця твого обличчя. Поезії. Київ: Молодь, 1974. 48 с.

² Стенограма наради молодих письменників України. 26–28 листоп. 1955 р. ЦДАМЛМ України. Ф. 590. Оп. 1. Од. зб. 228. Арк. 272.

³ Стенограма республіканської наради поетів Спілки радянських письменників УРСР. 1 листоп. 1958 р. // ЦДАМЛМ України. Ф. 590. Оп. 1. Од. зб. 314. Арк. 67.

⁴ Стенограма III Пленуму Правління Спілки письменників України. 10–11 січ. 1962 р. // ЦДАМЛМ України. Ф. 590. Оп. 1. Од. зб. 481. Арк. 119.

⁵ Там само. Арк. 164.

⁶ Павличко Д. В. Лист до письменниці, перекладачки Віри Вовк. 18 листоп. 1998 р. // ЦДАМЛМ України. Ф. 1212. Оп. 1. Од. зб. 302. Арк. 5.

⁷ Горинь Б. Не тільки про себе: документальний роман-колаж: у 3-х кн. Кн. 2 (1965–1985). Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2008. С. 20.

⁸ Повідомлення заступника відповідального секретаря Правління СРПУ Є. Вавізея Д. В. Павличку від 20 березня 1954 р. // ЦДАМЛМ України. Ф. 590. Оп. 1. Од. зб. 214. Арк. 11.

⁹ Костенко А. І. Ужинок із щедрого урожаю: рецензія на збірку поезій «Хліб і стяг». 19 березня 1969 р. // ЦДАМЛМ України. Ф. 1116. Оп. 1. Од. б. 7. Арк. 221, 222, 228, 229.

¹⁰ Бажан М. П. Доповідь на IV з'їзді Спілки радянських письменників України. 10–15 березня 1959 р. // ЦДАМЛМ України. Ф. 590. Оп. 1. Од. зб. 347. Арк. 41.

¹¹ Тичина П. Г. Підготовчі матеріали до доповіді на IV з'їзді Спілки радянських письменників України. 10–15 березня 1959 р. // ЦДАМЛМ України. Ф. 464. Оп. 1. Од. зб. 3535.

¹² Тичина П. Г. Підготовчі матеріали до доповіді на IV з'їзді Спілки радянських письменників України. 10–15 березня 1959 р. // ЦДАМЛМ України. Ф. 464. Оп. 1. Од. зб. 3534. Арк. 2,3,9,10, 11,12.

¹³ Там само. Од. зб. 3535. Арк. 13.

¹⁴ Там само. Арк. 16.

¹⁵ Павличко Д. В. Я власну вічність бачу без облуди. Запис рубаї в альбомі П. Г. Тичини. 5 січня 1967 р. // ЦДАМЛМ України. Ф. 464. Оп. 1. Од. зб. 9491. Арк. 15.

¹⁶ Чендей І. М. Лист до Д. В. Павличка. 1 жовтня 1979 р. // ЦДАМЛМ України. Ф. 803. Оп. 1. Од. зб. 163. Арк. 1.

Л. В. ЛЮБАРСЬКА*

ДО 90-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Д. В. ПАВЛИЧКА

«Один із головних рушіїв Павличкового поетичного руху – це почуття національної справедливості. Саме воно, будучи, в свою чергу, складником ширшого почуття – правди, надає особливого, «павличківського» характеру мотивам патріотизму.

Це патріотизм самооборони й самоствердження, а не експансивної гордині чи екзальтованого месіанізму.

Поет не хоче для своєї нації більшого, ніж для інших, але він обстоює її право на буття серед інших!».

Іван Дзюба

28 вересня 2019 р. виповнилося 90 років класику української літератури, журналісту, громадському й політичному діячеві, перекладачу, лауреату Шевченківської премії, Герою України Дмитру Васильовичу Павличку.

Поет народився на Прикарпатті, після навчання в школі та Коломийській гімназії у 1945 р. побував стрільцем Української повстанської армії і з вересня 1945 р. до червня 1946 р. відбував ув'язнення за сфабрикованим звинуваченням. Згодом, у 1953 р., закінчив філологічний факультет Львівського університету. Цього ж року дебютував поетичною збіркою «Любов і ненависть», пізніше завідував відділом поезії в журналі «Жовтень».

Київський період життя з 1963 р. додав Д. Павличку досвід сценариста: на Київській кіностудії ім. О. Довженка написано сценарії до фільмів «Сон» (разом із В. Денисенком, 1965 р.) та «Захар Беркут» (1970 р.). Не витримала випробування «ідейною шкідливістю» посада головного редактора журналу «Всесвіт», яку журналіст і літературознавець займав від 1971 р. до 1978 р. І далі, вже у 1980-х роках, як секретар Спілки письменників СРСР і Спілки письменників України, він вперто утримував та посилював цей «ухил», боронячи право української мови на статус державної в УРСР. Народний депутат СРСР, а потім – України, один із засновників і перший голова Товариства української мови імені Т. Шевченка, Всеукраїнського товариства «Просвіта»

* Любарська Людмила Валентинівна – провідна наукова співробітниця сектору публікації документів Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного.

Дмитро Васильович Павличко.
*ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 2-160451.*

ім. Т. Шевченка, Народного руху України, один з авторів Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. – все засвідчує активну громадську позицію. Крім таких, вже знаменних здобутків, неабиякі досягнення Д. Павличка у сфері міжнародного представництва державного рівня: з 1995 р. до 1998 р. перебував на посаді Надзвичайного і Повноважного Посла України в Словацькій Республіці, в 1999–2002 рр. – в Республіці Польща.

Упродовж життя не перестас писати своє і пе-

рекладати найзначніше зі світової літератури. Десятки текстів Д. Павличка («Два кольори», «Явір і яворина», «Долиною туман тече») повноправно претендують зватися народними, окремими публікаціями і виданнями виходять вони за кордоном болгарською, грузинською, естонською, німецькою, польською, португальською, російською мовами.

Почесний доктор Львівського, Варшавського, Прикарпатського університетів, почесний професор Києво-Могилянської академії, ювіляр і сьогодні залишається поетом, просвітником, бійцем.

У фондах Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного зберігається більш як 160 кінодокументів, майже 20 відеодокументів, понад 80 фотознімків і понад 150 звукозаписів, що відображають життя, творчість і громадсько-політичну діяльність Д. Павличка.

Сьогодні представляємо фотодокументальну частину колекції архіву, що зафіксувала його життєпис від 1954 р.: портрети, знімки з родиною, діячами культури й політики України та зарубіжних країн, хвилини творчої роботи, зустрічей, участі у з'їздах письменників України, ювілейних вечорах, громадських і просвітницьких заходах, виставках, політичних заходах, спілкування з представниками української та зарубіжної творчої інтелігенції тощо.

Д. В. Павличко, український поет.
Київ, березень 1954 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-217853.

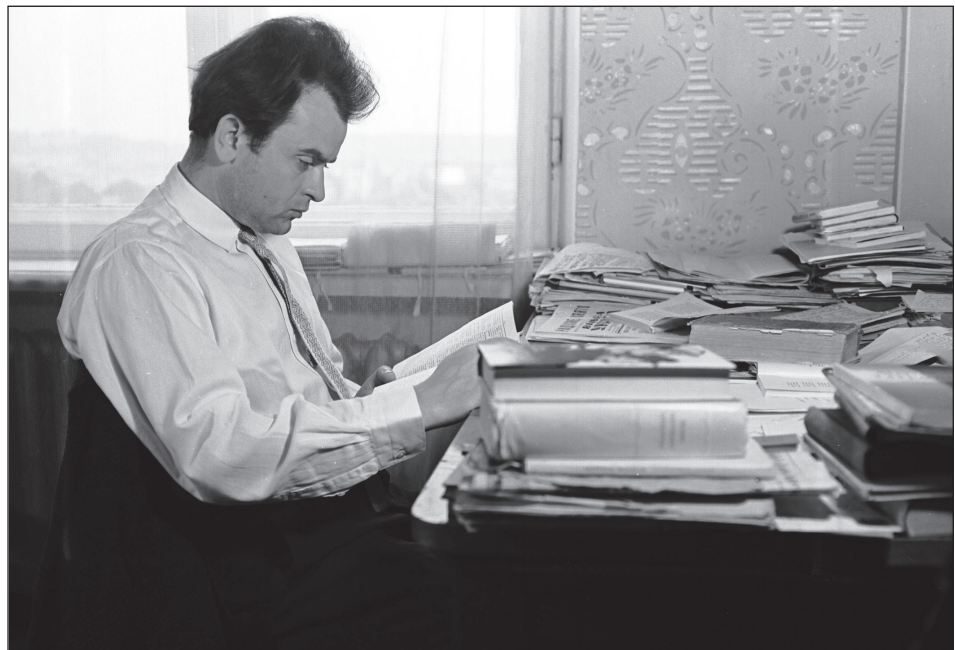
Д. В. Павличко, український поет.
1956 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-94101.

Група українських письменників під час відпочинку у Будинку творчості.
Зліва направо: В. В. Кочевський, В. С. Швець, Д. В. Павличко, А. С. Малишко.
м. Ірпінь Київської обл., 1958 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-178642.

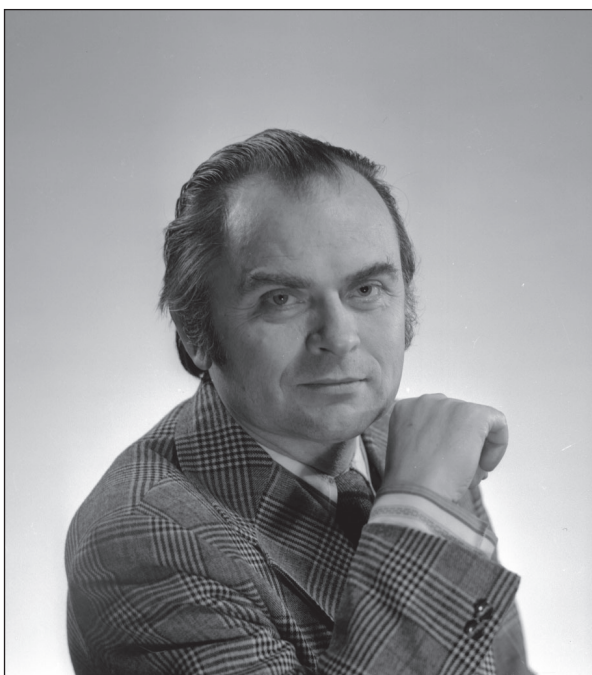

Поет Д. В. Павличко під час зустрічі з політичним діячем, кубинським революціонером Раулем Кастро (1-й справа). Куба, 1961 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-1162136.

Український поет Д. В. Павличко. м. Львів, 23 червня 1962 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-78896.

Дмитро Павличко.
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-160448.

Український композитор, заслужений діяч мистецтв УРСР Ю. С. Мейтус (справа),
поет Д. В. Павличко та заслужена артистка УРСР О. І. Васильєва під час роботи
над оперою «Брати Ульянови». Київ, жовтень 1966 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-94932.

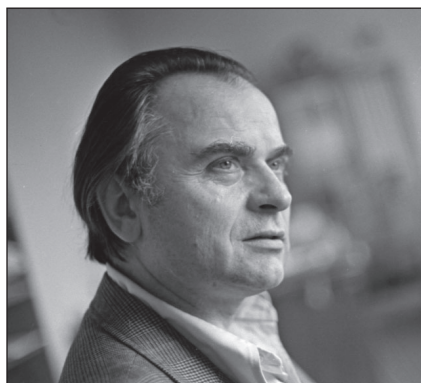

Д. В. Павличко з дочками Соломією (зліва) та Роксоланою. Київ, 1966 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-160040.

Група українських письменників після нагородження премією ім. Я. А. Галана
діяча прогресивних українських організацій в Канаді П. І. Кравчука.
Зліва направо: В. П. Козаченко, М. М. Тарновський, Д. В. Павличко,
П. І. Кравчук, Ю. К. Смолич. Київ, 28 грудня 1967 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-156785.

Д. В. Павличко, український поет,
лауреат Державної премії УРСР
ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 16 травня 1983 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-234249.

Учасники семінару перекладачів
художньої літератури Р. М. Лубківський,
С. А. Йовенко, Іван Давидков (НРБ)
та Д. В. Павличко на Тарасовій горі.
м. Канів Черкаської обл., травень 1984 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-153583.

Д. В. Павличко у своєму робочому кабінеті.
Київ, вересень 1987 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-212470.

Д. В. Павличко проводить урок рідної мови і літератури в середній школі № 5.
с. Рівне Новоукраїнського р-ну Кіровоградської обл., 20 вересня 1988 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-201566.

Павличко Д. В. виступає на мітингу «Закону про вибори і закону про мову – демократичну основу», організованому Народним Рухом України за перебудову.
Київ, 23 жовтня 1989 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-195916

Голова Комісії з закордонних справ Верховної Ради УРСР Д. В. Павличко і заступник голови комісії (зліва) Б. М. Горинь під час прес-конференції, присвяченої результатам поїздки до Франції на Нараду з безпеки та співробітництва в Європі. Київ, 28 листопада 1990 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-196573

Український поет Д. В. Павличко (праворуч) під час перегляду кінодокументів у ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. Київ, 16 березня 2009 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-241534.

ПУБЛІКАЦІЯ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ

УДК 930.253:82-6]:929Грушевський«1915/1916»

С. М. КІРЖАЄВ*

НЕВІДОМІ ЛИСТИ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО ТА Ф. К. ВОВКА ДО В. І. ВЕРНАДСЬКОГО (1915–1916 рр.)

Публікуються листи видатних діячів української науки М. С. Грушевського та Ф. К. Вовка до В. І. Вернадського 1915–1916 рр., що зберігаються в Архіві Російської академії наук (м. Москва), але досі були неатрибутовані. Висвітлюються нюанси спілкування у розв'язанні справи покращення долі висланого до міст Симбірська і Казані М. С. Грушевського, а також інших засланців із Галичини.

Ключові слова: М. С. Грушевський; Ф. К. Вовк; В. І. Вернадський; Симбірськ; Казань; заслання; українське питання в Росії.

Листування двох визначних особистостей, учених і організаторів науки із світовим ім'ям Володимира Івановича Вернадського (1863–1945) і Михайла Сергійовича Грушевського (1866–1934) в останні роки стало відоме не лише фахівцям, а й широкому загалу¹. Зафіксована навіть точна дата їхнього особистого знайомства (у листі В. І. Вернадського до дружини Наталії Єгорівни) – 27 березня 1914 р. у Петербурзі². Зустріч була пов'язана із справами, насамперед політичними, – їх поєднали пошуки шляхів розв'язання українського питання в Росії, а у цьому контексті – завдання конституційно-демократичної партії як можливої сили для допомоги українському відродженню.

І хоча стосунки В. І. Вернадського і М. С. Грушевського ніколи не були товариськими (проте завжди відповідальними і основаними на

* Кіржаєв Сергій Миколайович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (м. Київ).

взаємоповазі), а періоди активного листування недовгими, кожна знахідка нових джерел щодо цих взаємин не лише збагачує епістолярну спадщину поважних академіків, а й додає нюанси до їхніх біографій, розширює нашу уяву щодо психології відносин, конкретизує гіпотези і припущення або ж ставить нові запитання.

Так сталося, що у «безмірній» скарбниці В. І. Вернадського – його архіві³ – серед неатрибутованих під час упорядкування листів невизначених кореспондентів віднайшлися ще 3 невідомих загалу автографи М. С. Грушевського. Це – листи з літа 1916 р. із Казані та одна невеличка листівка від серпня 1917 р., що фіксує контакти М. С. Грушевського з В. І. Вернадським після повернення історика до Києва навесні 1917 р. Два перших заповнюють лакуну вже опублікованого епістолярного спілкування вчених 1916 р., додають нюанси до останніх місяців життя історика в Казані, встановлюють третю адресу його перебування у цьому місті. Листи розширюють джерельну базу щодо участі російських наукових кіл у спробах посприяти пом'якшенню долі М. С. Грушевського⁴, якого у грудні 1914 р. заарештували у Києві, звинуватили в австрофільстві і причетності до Легіону Українських січових стрільців та заслали до Симбірська, а потім до Казані.

Спільна тема – доля М. С. Грушевського – об'єднує з попередніми і невідомий лист антрополога й етнолог Федора Кіндратовича Вовка (1847–1918) до В. І. Вернадського від 22 жовтня 1915 р. Оригінал-автограф зберігся у згаданій вище справі разом із додатком – копією з листа М. С. Грушевського до невизначеної особи. Важливо, що це перший знайдений лист Ф. К. Вовка до Володимира Івановича, а відомі листи академіка вже оприлюднені друком⁵.

В. І. Вернадський, за його ж згадкою, познайомився з Ф. К. Вовком у 1889–1890 рр., коли працював у Парижі, втім в опублікованому листуванні з дружиною Наталією Єгорівною за ці роки академік жодного разу про нього не згадує. Можна припустити, що активне спілкування почалося після повернення Володимира Івановича в 1911 р. із Москви до Петербурга, де від кінця 1905 р. мешкав Федір Кіндратович, який був хранителем Російського музею, викладав в університеті і Вільній вищій школі ім. Лесгафта, був головою Російського антропологічного товариства, діячем української громади. В. І. Вернадський високо оцінював науковий рівень ученого і запросив Ф. К. Вовка до Києва для роботи в Комісії з організації Української академії наук влітку 1918 р. Коли останній помер у дорозі до Києва⁶, академік щиро сумував і пізніше цікавився долею родини видатного антрополога.

Лист Ф. К. Вовка, хоча за часом написання більш ранній, подаємо за листами М. С. Грушевського, бо цей документ розширює інформацію щодо участі В. І. Вернадського і Ф. К. Вовка у долі Михайла Сергійовича під час переслідування останнього російською владою.

Нижче подаємо листи мовою оригіналу, зі збереженням авторського стилю та мінімальним наближенням до норм сучасної пунктуації і правопису. Скорочення, за винятком загальноприйнятих, розкриваються у квадратних дужках. Публікація супроводжується оментарями, в яких подано пояснення подій, слів іншомовного походження, а також здійснено ідентифікацію персоналій та географічних назв.

¹ Лист В. І. Вернадського до М. С. Грушевського від 30 грудня 1915 р. див. у: Ссылка М. С. Грушевского / подгот. П. Елецкий // Минувшее : Ист. альманах. СПб., 1998. № 23. С. 251–253; [Листування В. І. Вернадського з М. С. Грушевським] // Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: А–Г. Київ, 2011. С. 749–763 (4 листи передруковано у: *Лавров В. В.* «У нас зав'язалась связь надолго...»: из переписки М. С. Грушевского с В. И. Вернадским // Харківський історіографічний збірник. 2013. Вип. 12. С. 228–247). Див. також лист М. С. Грушевського від 2 жовтня 1930 р. у: В. І. Вернадський і Україна: з листування: у 2 кн. Кн. 1 : А–І. Київ, 2018. С. 242–245.

² *Вернадский В. И.* Письма Н. Е. Вернадской: 1909–1940. Москва: Наука, 2007. С. 186 (лист від 27 березня 1914 р.). А в листі від 30 березня 1914 р. академік зазначав про це знайомство: «...у меня был целый вечер М. С. Грушевский. Мы с ним очень много и хорошо говорили, и я надеюсь, что у нас завязалась связь надолго» (Там само. С. 188).

³ Головний масив власного архіву, якому В. І. Вернадський приділяв увагу впродовж всього життя, зберігається сьогодні в Москві в Архіві Російської академії наук (АРАН, ф. 518).

⁴ Окрім згаданого листування В. І. Вернадського з М. С. Грушевським, з цього питання див., зокрема: *Білокінь С. І.* «Справа про висланого з Галичини ... професора М. Грушевського» // Архіви України. 1996. № 1–3. С. 92–98; *Пасько І. В.* З петербурзьких адресатів М. С. Грушевського: листи до О. О. Шахматова (за матеріалами архіву Російської академії наук у Санкт-Петербурзі) // Там само. С. 98–109; *Варлыго А. А.* «Я никогда не выступал против России». М. С. Грушевский и русские ученые 1914–1916 гг. // Исторический архив. 1997. № 4. С. 175–199; Ссылка М. С. Грушевского / подгот. П. Елецкий // Минувшее: Ист. альманах. СПб., 1998. № 23. С. 207–262. *Чернов Е. А.* Петроградские ученые и ссылка М. С. Грушевского во время Первой мировой войны // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. Дніпропетровськ, 2001. Вип. 2. С. 642–645; *Робинсон М. А.* М. С. Грушевский и русская академическая элита // Славянский альманах. 2008. Москва, 2009. С. 176–206; *Орел Ю. В.* Арешт і заслання М. С. Грушевського у 1914–1915 роках: позиція російських учених // Архіви України. 2016. № 5–6. С. 47–64.

⁵ В. І. Вернадський і Україна: з листування. Кн. 1 : А–І. Київ, 2018. С. 172–178.

⁶ *Вернадский В. И.* Дневники: 1917–1921. Киев, 1994. Кн. 1. С. 115

№ 1

М. С. Грушевський – В. І. Вернадському

16 липня 1916 р., м. Казань

Казань, 2 Академическая

д[ом] Прокопович¹

16. VII. [1]916

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Спасибо за письмо с новостями – хотя и мало утешительными. Может быть новая смена в министерстве внутр[енних] дел даст Вам и Вашим товарищам повод для нового приступа?² В особенности важно и неотложно добиться перевода для Л.³ – я получил известие о чрезвычайно тяжелом его положении, просто опасно оставлять его там, если бы добиться перевода в Казань, или хоть в Симбирск! Да и вообще следовало бы подумать о ходатайстве относительно возвращения высланных из Галиции в связи с теперешними переменами⁴.

При случае не откажите сообщить, сделали ли Вы употребление из лекарского свидетельства⁵, которое я Вам послал, и куда Вы его направили?

Укр[аинскому] вопросу в этом смысле я, к сожалению, не могу послужить теперь. У[краинская] Жизнь, в которой я продолжаю писать, совершенно игнорируется в рус[ской] публицистике, в рус[ских] органах чрезвычайно трудно поместить что-нибудь⁶. В Речи моя статья лежит с января, Рус[ские] Ведом[ости] последнюю статью мне вернули не весьма вежливо, и больше мне туда неловко обращаться⁷. Вчера я послал вступит[ельную] статью для Сборника укр[аинской] литературы под редакцией Горького⁸ и это, вероятно, последняя статья – надолго.

К бытовой истории казачества, к области которой относится интересующий Вас вопрос⁹, я только подбирался: предварительно мне предстояло закончить политическую историю XVII в. и если бы не эта проклятая война, я, вероятно, теперь уже кончал ее.

Лишенный своей библиотеки я не могу дать никаких ближайших справок, лишь самое общее.

Знакомство с главнейшими лекарств[енными] средствами, лекарств[енными] травами и домовая аптечка были необходимой принадлежностью укр[аинского] «панского» дома XVII–XVIII в. Лекарства и лекарств[енные] сведения шли сначала, по-видимому, гл[авным] образом из Италии, позже, со 2-ой пол. XVI в. – из Германии. Укр[аинская] аристократия имела непосред[ственное] соприкосновение, помимо поездок и друг[их] случаев, с герман[ской] культурой при посредстве своих торговых караванов во Вроцлав и Данциг, – продавая там скот и другие сельскохозяй[ейственные] продукты, их приказчики привозили оттуда тонны всего нужного для дому; этим путем в значит[ельной] степени получались и всякого рода лекарства. Вот то немного, и общее, что могу сообщить по этому вопросу – под рукой нет ничего, самого необходимого.

Преданный Вам М. Грушевский

АРАН. Ф. 518. Оп. 3. Спр. 1936. Арк. 64–65зв.

№ 2

М. С. Грушевський – В. І. Вернадському

26 серпня 1916 р., м. Казань

Казань, 2 Академическая
д[ом] Прокопович
26. VIII. [1]916

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Писал я Вам в Шишаки¹⁰ в половине июля – не знаю, получили ли? Теперь Вы, вероятно, уже приближаетесь к Петрограду. Я за это время получил от Д. Д. Гримма известие, что московский командующий разрешил мне жительство в Москве¹¹, а затем (18. VIII) объявлено мне было и официальное разрешение градоначальства. Если бы это он сделал своевременно, когда Д. Д. писал об этом, это от многих огорчений и финан[совых] потерь меня избавило бы. Но что делать, лучше поздно, чем никогда. Мы спешим ликвидировать здешнее хозяйство – которое пришлось устраивать для предстоящей зимы, и собираемся около 10. IX ехать¹². Теперь надеюсь увидеть и Вас, когда Вам случится переезжать через Москву.

Принося свою глубокую благодарность Д. Д. Гримму и всей акад[емической] группе за ее хлопоты обо мне, я в письме к нему просил все равно, если это возможно, попробовать добиться от Мин[истерства] Вн[утренних] Дел самого главного – что оно оставило в своем апрельском письме без ответа: снятия с меня гласного надзора и восстановления в правах свободного передвижения. Логика требует, чтобы, хоть Мин[истерство] само признает, что за мною никакой даже «ориентации» не оказалось, оно сняло хотя теперь все те бремена, которые на меня положило. А поднадзорное житье тяжело очень – выезд отсюда, приезд в Москву и переход из одной части на квартиру в другую – все это обставлено унижительными формальностями и всяческой неизвестностью, потому что в каждом городе, в каждой части свой режим для поднадзорных, и при том в нем происходят всяческие пертурбации в связи с новым полицмейстером, губернатором и пр[очее], и никогда не знаешь, что тебе принесет наступающий день.

Я прошу также о Ив. Н. Лиз[ановском]. Вы уже сделали шаги по этому делу. Теперь необходимо приложить все усилия к тому, чтобы вырвать его теперь же из Сибири, до тамошней зимы. Самое лучшее, если бы удалось вернуть его в Казань, куда разрешено переехать многим из высланных, если нельзя – то пусть бы Симбирск.

Очень, очень прошу об этом Вас и Ваших товарищей по группе!

Были ли Вы в Киеве, говорили ли? Можно ли что-нибудь сделать вообще по тому вопросу.

В послед[нем] номере Р[усских] Ведом[остей] известие об отклонении попечителем киев[ского] уч[ебного] окр[уга] ходатайства о частной укра[инской] гимназии в Лубнах¹³.

Не благоприятный ли повод – поднять его у министра нар[одного] просв[ещения]. и в случае, если и он затруднится – дальше, в Думе, Г[осударственном] Совете и п[рочее], п[рочее].

Крепко жму Вашу руку. Преданный Вам *М. Грушевский*
Московский адрес сообщу, как только устроюсь, но можно писать и на
Казань, я выезжая, дам указания для пересылки.

АРАН. Ф. 518. Оп. 3. Спр. 1936. Арк. 66–67зв.

№ 3

М. С. Грушевський – В. І. Вернадському

[Не пізніше 9 серпня 1917 р., м. Київ]¹⁴

Я рад, что Вы получили брошюры, многоуважаемый Владимир Иванович. Я не был уверен, что их выслал, хотя имел твердое намерение¹⁵. Время такое, что ничего не упомнишь.

Вам преданный *М. Грушевский*

АРАН. Ф. 518. Оп. 3. Спр. 1936. Арк. 84–84зв. Поштова листівка.

№ 4

Ф. К. Вовк – В. І. Вернадському

22 жовтня 1915 р., [м. Петроград]¹⁶

22 окт[ября] 1915.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович, посылаю Вам письмо en question¹⁷, но так как оно написано невозможным почерком, то я попросил потребную часть его все-таки переписать. В первой фразе говорится о разговоре киевского доктора Иванова¹⁸ с б[ывшим] директором департамента полиции графом Брюн де (фамилию не припомню)¹⁹, ставленником Н. Маклакова²⁰, который²¹ объявил, что о полном освобождении Г[рушевско]го из ссылки не может быть и речи. Лицо, которому адресовано письмо, полагает, что для Г[рушевско]го важнее всего освобождение от надзора, что же касается недопущения пребывания в Киеве, то с этим он, вероятно, примирится. Мария Сильвестровна, о которой говорится в конце письма – жена Г[рушевск]ого. Письмо по миновании надобности просьба возвратить²², так как оно заключает деловые поручения.

До свидания на будущей неделе. Ваш *Ф. Волков*²³

АРАН. Ф. 518. Оп. 3. Спр. 1936. Арк. 181.

¹ Якихось відомостей про господарів будинку, який став останнім пристанищем родини Грушевських у Казані, знайти, на жаль, не вдалося. Втім зазначимо, що видавці листів М. С. Грушевського до О. М. Горького неточно – як «а» – прочитали в оригіналі останню літеру прізвища – Прокоповичь. Зауважимо також, що дослідники чомусь називають лише 2 казанські адре-

си М. С. Грушевського: мебльовані номери в готелі «Франція» в центрі міста (вул. Воскресенська, 33), а потім у Суконній слободі – на вул. Великій (рос. Большой) у «буд. Леонтьєва» (буд. 29, кв. 7. Цікаво, що в жовтні 1916 р. М. С. Грушевський писав вже з Москви до критика, літературознавця Михайла Михайловича Мочульського (1875–1940) у Казань на ту саму адресу: 2-а Академічна вул., буд. Прокопович. М. М. Мочульський також був висланий наприкінці 1914 р., жив у Симбірську, Буїнську (Татарстан, РФ), а у вересні 1916 р. перебрався до Казані (див.: Листи Михайла Грушевського до Михайла Мочульського, 1901–1933. Львів, 2004. С. 13, 78, 80, 82).

² Причетними до «справи Грушевського» були, крім В. І. Вернадського, його колеги у Державній Раді, члени «академічної групи» (обрані від Академії наук та університетів): Д. Д. Грім (1864–1941), М. М. Ковалевський (1851–1916), І. Х. Озеров (1869–1942), О. В. Васильєв (1853–1929), С. Ф. Ольденбург (1863–1934), О. О. Шахматов (1864–1920).

³ М. С. Грушевський в листах до В. І. Вернадського наполегливо прохав поклопотатися про свого учня Івана Миколайовича Лизанівського (1892–1934). І. М. Лизанівський закінчив історико-філологічний факультет Львівського університету (1914), а в 1910–1912 рр. був особистим секретарем І. Я. Франка. В 1912 р. переїхав до Наддніпрянської України, член УПСР. 1915 р. депортований до Сибіру. В 1917 р. став членом УЦР. Один із керівників Галицько-Волинського куреня січових стрільців. Входив до Комітету охорони республіки. Керівник управління преси й інформації, державний секретар в уряді УНР (1919). Залишився в УРСР. В 1921 р. був засуджений у справі УПСР. Невдовзі амністований. Працював у видавництві «Книгоспілка» і був редактором творів І. Я. Франка. Через 10 років знову засуджений і невдовзі розстріляний.

⁴ М. С. Грушевський просив про активізацію зусиль «академічної групи» у Державній Раді задля поліпшення долі галицьких засланців у зв'язку зі зміною керівника МВС Росії: 7 липня 1916 р. О. М. Хвостов (1857–1922) замінив Б. В. Штюмера (1848–1917). В архіві В. І. Вернадського збереглася чернетка листа до директора Департаменту поліції О. Т. Васильєва (не датована, очевидно, початок 1917 р.), де академік нагадує, що майже рік тому звертався до колишнього голови МВС Б. В. Штюмера з проханням перевести І. М. Лизанівського в південніший регіон. Звертався влітку 1916 р. до Департаменту поліції, а тепер, довідавшись про переведення І. М. Лизанівського до Парабелі (с. Парабель в РФ), знову звернувся з проханням перевести його хоча б до Симбірська, якщо неможливо до Малоросії // АРАН. Ф. 518. Оп. 2. Спр. 40. Арк. 103–103зв).

⁵ Йдеться про медичну довідку про стан здоров'я М. С. Грушевського, видану 16 травня 1916 р. заслуженим професором Казанського університету Олексієм Миколайовичем Казим-Беком (1859–1919). Див.: лист М. С. Грушевського у: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: А–Г. Київ, 2011. С. 758–759, а також: Мельниченко В. Ю. Пошуки документів про перебування Грушевського у Поволжі 1915–1916 рр. // Вербиченька: Українці Татарстану... / упоряд. Л. Найдено. Львів, 2007. С. 136.

⁶ У московському часописі «Украинская жизнь» М. С. Грушевський навіть опублікував статтю з цього питання: *Грушевский М. С. Украинство и российская пресса* // Украинская жизнь. 1916. № 9. С. 7–15.

⁷ Петроградська кадетська газета «Речь» опублікувала в червні 1916 р. статтю Михайла Сергійовича: *Грушевский М.* Несколько слов об украинстве // *Речь*. 1916. 22 (9) июня. № 156. (Листи Грушевського до редакції газети «Речь» за 17 жовтня 1915 р. 15 вересня 1916 р. див. у: Російський державний архів літератури і мистецтва (рос. РГАЛИ). Ф. 1666. Оп. 1. Од. зб. 281). У московських «Русских ведомостях» 1916 р. вийшло 4 статті: «Камень преткновения», «Камень краеугольный», «О большом и малом национализме» та «Еще о большом и малом национализме».

⁸ Йдеться про двотомний «Сборник украинской литературы», який готувався у 1916 р. у видавництві «Парус» у серії збірників національних літератур за редакцією О. М. Горького та В. Я. Брюсова. У 1916–1917 рр. вийшли збірники вірменської, латиської та фінської літератур. Однак український збірник, до якого О. М. Горький запропонував М. С. Грушевському написати статтю з історії українського питання у Росії, не було видано. У травні-червні 1916 р. історик написав статтю «Огляд українського питання з історичного становища» і надіслав її, втім доля її не відома. Див.: *Островская С. Д.* М. Горький и М. С. Грушевский в издательстве «Парус» // Максим Горький и XX век. Горьковские чтения. 1997 г. Материалы междунар. конференции. Н. Новгород, 1998. С. 377–384; *Грушевський М. С.* Спомини // Київ. 1989. № 8. С. 117, 181; *Грушевський М. С.* Твори : у 50 т. Т. 9. Львів, 2009. С. VIII.

⁹ Ймовірно, В. І. Вернадський просив М. С. Грушевського допомогти у дослідженні історії використання й культивування в Україні лікарських рослин у зв'язку із напрямом у діяльності Постійної комісії з вивчення природних виробничих сил (рос. КЕПС) щодо збирання відомостей про лікарські рослини, вивчення корисних дикорослих рослин тощо.

¹⁰ В. І. Вернадський влітку кілька тижнів відпочивав на своїй дачі «Бутова Кобила» в с. Шишаки.

¹¹ Цього листа не знайдено. Втім відомо, що 11 серпня 1916 р. канцелярія московського градоначальника інформувала казанського поліцмейстера (лист отримано 15 серпня) про те, що командувач військ Московського військового округу Й. І. Мрозовський, за яким у часи війни було останнє слово, дозволив М. С. Грушевському «приїхати на жительство до Москвы». Про це Михайла Сергійовича було офіційно повідомлено 18 серпня (*Мельниченко В. Ю.* Михайло Грушевський у Москві: авторська енциклопедія – хроноскоп. Київ: Либідь, 2016. С. 100).

Серед неатрибутованих листів до В. І. Вернадського у згаданій вище справі є декілька з характерним вигадливим підписом із розчерком, а в одному з них – важлива згадка про М. С. Грушевського. На жаль, нам не вдалося напевно визначити автора листа. Втім за змістом, згадками подій і навіть почерком (з наявними в архіві листами ймовірної особи не збігається лише підпис – хоча є приклади різних підписів однієї людини) видається, що ним був Давид Давидович Грім (1864–1941). Саме він, професор-правник Петербурзького університету, був від 1907 р. членом Державної Ради (академічна група), а у 1915–1916 рр. був серед тих, хто допомагав вирішити долю українського історика.

Наведемо цього листа вповні: «Петроград, 23/IV/16. Дорогой Владимир Иванович. Вернувшись из Финляндии, где я провел 2 недели, я застал Ваше письмо по поводу Грушевского. Спешу сообщить Вам, что я написал о нем

вторично Штюмеру и при этом заявил, что я безусловно ручаюсь за то, что он в Москве будет заниматься исключительно научной работой. Ответа на это письмо я пока что не получил. Если узнаю, что-нибудь, то напишу Вам. Примите сердечный мой привет, Ваш [Д. Гримм?]» (АРАН. Ф. 518. Оп. 3. Спр. 1936. Арк. 202). Відомо, що саме Д. Д. Грімм за дорученням «академічної групи» Держради звертався до міністра внутрішніх справ О. М. Хвостова, потім до його наступника Б. В. Штюмера, а пізніше, 2 червня 1916 р., до командувача військ Московського військового округу із проханням про дозвіл «колишньому професору Львівського університету Михайлу Сергійовичу Грушевському проживання в Москві» (Мельниченко В. Ю. Тарас Шевченко і Михайло Грушевський на Старому Арбаті : монографія. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2006. С. 407–409).

¹² 31 серпня М. С. Грушевський отримав свідоцтво на прямування до Москви. Він приїхав туди 11 вересня 1916 р. (Мельниченко В. Ю. Михайло Грушевський у Москві: авторська енциклопедія – хроноскоп. Київ: Либідь, 2016. С. 100, 104).

¹³ Йдеться, очевидно, про порушене землевласником і депутатом І Державної думи Володимиром Михайловичем Шеметом (1873–1933) клопотання про відкриття в Лубнах української приватної гімназії. Після відмови попечителя він оскаржив це рішення перед міністром освіти П. М. Ігнат'євим, який підтвердив законність намірів В. М. Шемета («Українське питання» в Російській імперії (кін. XIX – поч. XX ст.): у 3 ч. Ч. 2. Київ, 1999. С. 191).

¹⁴ Датується за поштовим штемпелем – «Шишаки. Полт. 9.8.17». В адресі на листівці закреслено «В с. Шишаки Миргородского у. Полтавской губ.»; іншою рукою дописано «Д. Петроград, Академия наук». М. С. Грушевський повернувся з Москви до Києва у ніч на 13(26) березня 1917 р.

¹⁵ Незрозуміло, про які саме видання йдеться. Втім, у липні 1917 р. В. І. Вернадський прохав М. С. Грушевського надіслати йому його «издания по украинскому вопросу (особ[енно] о Центральной раде и Переяславском договоре» (Владимир Иванович Вернадский. Переписка с украинскими учеными. Кн. 1: А–Г. Киев, 2011. С. 750). Йшлося про: *Грушевський М. С.* 1) Українська Центральна Рада й її Універсал [Перший]. Київ, 1917; 2) Переяславська умова України з Москвою 1654 року: статті й тексти. Київ : [б. в.], 1917. 63 с.

¹⁶ Місце написання листа встановлено за змістом.

¹⁷ Тут, ймовірно, – з питання, у справі (*фр.*) Зазначимо, що про клопоти Ф. К. Вовка у справі залучення академічних кіл у Петербурзі задля визволення М. С. Грушевського з заслання писав і Є. Х. Чикаленко (див.: Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). Київ: Темпора, 2004. С. 350).

¹⁸ Іванов Сергій Олексійович (1856–1930) закінчив Медико-хірургічну академію, професор Харківського ветеринарного інституту, Київського політехнічного інституту, депутат IV Державної Думи від м. Києва, член кадетської партії, в 1916 і 1917 рр. обирався в ЦК партії. Після 1918 р. жив у Києві, викладав у вузах.

¹⁹ Директор Департаменту поліції Валентин Анатолійович Брюн де Сент-Іпполіт (1871–1918) на запит С. О. Іванова відповідав 25 серпня 1915 р.: «Вследствие принимаемого Вами участия в судьбе <...> Грушевского, имею честь уведомить Вас, что г. управляющий Министерством внутренних дел не

признал возможным разрешить названному лицу перейти под надзор полиции в г. Москву» (Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: А–Г. Київ, 2011. С. 771).

²⁰ Йдеться про Миколу Олексійовича Маклакова (1871–1918), міністра внутрішніх справ у 1913–1915 рр., члена Державної Ради. До високої посади у Петербурзі був управляючим Полтавської Казенної палати, а також Чернігівським губернатором.

²¹ Тут і далі у листі слова «который» и «как» написані скорочено під титлом.

²² Стає зрозуміло, про який лист писав, повертаючи його, В. І. Вернадський до Ф. К. Вовка 31.X.1915 р. (див.: В. І. Вернадський і Україна: з листування. Кн. 1: А–І. Київ, 2018. С. 173). В. І. Вернадський повідомляв, що після перемовин з акад. О. О. Шахматовим не сподівається на можливості АН, але «полагал бы правильным предпринять шаги в Гос[ударственного] Сов[ета] группе» (с. 173).

Лист, очевидно, був написаний до когось з української громади у Петербурзі. На жаль, важко точно визначити його адресата, можна лише припустити, що ним могли бути О. Г. Лотоцький, П. Я. Стебницький, М. А. Славинський або хтось інший. В. І. Вернадський, очевидно, повернув оригінал листа, копія-виписка ж залишилася разом із листом Ф. К. Вовка.

Подано цей додаток повністю: «Выписка их письма проф. Грушевского от 3 октября 1915 г. ...»

Про негативну відповідь депутата мав я ... звістку з Києва. Дивно, що ніхто не згадав про мене в медовий місяць відносин правительства до думців, а розмахнутись в такий невідповідний момент загострення, і ще і в безхазайний час! Тепер читаю, що за настанням Хвостова «літературні приятелі» Бурцева удалися до нього і дістали досить корисну відповідь. Не знаю, чи прийшла подібна гадка і не літературним. Певно, що я особисто можу кінець спуститися на дно і махнути рукою на всякі «поліпшення моєї участі». Але з принципіального становища було б важко вияснити правительству, ліквідувати мою справу і признати безпідставність переслідування. Сього і мені хотілося.

В Казані нам живеться доволі погано, так що частенько приходиться жалувати за Сімб[ірськом]. Город маленький, некультурний, брудний і сильно нездоровий, дотого переповнений тепер всякими «беженцями», так що не можна було знайти ніде квартири і прийшлося зайняти комнати від хазяйки, з правом користування з кухні, на бруднім передмісті. Режим поліц[ейський] не гірший від Сімб[ірська], але прикра була – і тут, і там – повна беззахистність від кожного капризу «чина», і ся потреба тут на новім місці «устанавливать відносини» до всяких інстанцій, щоб в кінці, по всяких неприємностях і досвідах, вимежувати ту тісну сферу, в котрій мені в моім «сильному» чи піднадзорному становищі можна порушувати ся, не наражуючись на неприємности. Тому мені так страшно не хотілося і переїздити сюди. Подання моє про дозвіл користуватися книгами з універс[итетської] бібліотеки ректор (від котрого ся виключно залежить) направив до попечителя. Не достає, щоб той відмовив, або направив до міністра – от і були б прелести «університет[ського] города».

Марія Сильв[естрівна] дякує за привіт. Вона тяжко переносить се казанське вигнання, бруд і некультурність, неустанну війну з клопами, котра,

здається, являється невідмінним складником казанського життя. Боїмось, що казанський клімат (малярничний) не буде добрий для неї, і се нас смутить...» // АРАН. Ф. 518. Оп. 3. Спр. 1936. Арк. 180–180зв).

²³ Цей скорочений підпис можна прочитати і як: *Ө. Вовк*. Утім зазначимо, що саме в листах і текстах українською вчений вживав ім'я Хведір Вовк та підписувався: *Хв. Вовк*. Див., наприклад: Листування Михайла Грушевського та Федора Вовка // Листування Михайла Грушевського. Київ, Нью-Йорк, Париж, Львів, Торонто, 2001. Т. 2. С. 93–221. Листи російською підписував, як правило, *Ө. Волков*. Див., наприклад, недатований лист Ф. К. Вовка до М. Ф. Сумцова з Парижа // Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 2052. Оп. 1. Спр. 258. Арк. 1–2 зв.

There are published letters from prominent figures of Ukrainian science, Mykhailo Hrushevsky and Fedir Vovk to Volodymyr Vernadsky, which are stored in the Archives of the Russian Academy of Sciences (Moscow), but have not yet been attributed. The correspondence highlights the nuances of communication concerning the matter of improving the fate of M. S. Hrushevsky exiled to Symbirsk, then Kazan, as well as that of others deported from Galicia.

Key words: Mykhailo Hrushevsky; Fedir Vovk; Volodymyr Vernadsky; Symbirsk; Kazan; the exile; the Ukrainian question in Russia.

УДК 321.02-054.72(=161.2)«192»

В. О. ХОМЕНКО*

**ЛИСТ НЕВІДОМОГО АВТОРА ПРО УКРАЇНСЬКІ
ПОЛІТИЧНІ СИЛИ В ЕМІГРАЦІЇ У 1920-ті РОКИ**

Уперше запроваджується до наукового обігу виявлений архівний документ, пов'язаний з діяльністю українських політичних сил в еміграції у 1920-ті роки. Цим документом є лист невідомого автора, що відклався у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Адресант характеризує український еміграційний політикум, звертає увагу на конфлікти та неузгодженості між різними українськими партійними групами.

Ключові слова: архіви; Українська революція; еміграція; епістолярій; УПСР.

Актуальність дослідження Української революції 1917–1923 рр. є безсумнівною. Незважаючи на досить тривалий період її вивчення і значну кількість наукових праць¹, маємо чимало недостатньо вивчених та дискусійних питань. Одним із них є історія української політичної еміграції 20-х років ХХ ст., яка, як історичне явище, виникла у результаті поразки Української революції. Серед істориків, які докладно вивчали це питання, слід виокремити дослідження В. Трощинського² та В. Піскун³. При написанні своїх праць вони використовували різноманітні джерела. Але, на нашу думку, в українських архівах зберігається ще багато невідомих документів із цієї проблематики. Безсумнівно, що розширення джерельної бази дозволить спростувати чимало історичних міфів та переосмислити значну кількість історичних подій і явищ, пов'язаних з історією української еміграції вказаного періоду.

Відзначаємо, що сучасні вчені-джерелознавці звертають увагу на значний інформаційний потенціал такого виду історичних джерел як епістолярій⁴. При цьому досліджений він недостатньо, а епістолярні джерела ХХ ст. взагалі здебільшого не опубліковані⁵. Звісно, що листи є дуже цінним джерелом і з історії революційних подій 1917–1923 рр. Але наразі лише частково видано листування таких відомих діячів Української революції як, наприклад, Михайло Грушевський⁶, Симон Петлюра⁷, Володимир Винниченко⁸, Сергій Єфремов⁹, Євген Чикаленко, Андрій Ніковський¹⁰. Цього явно недостатньо, відтак, до наукового

* *Хоменко Віталій Олексійович* – кандидат історичних наук, викладач Індустріально-педагогічного технікуму Конотопського інституту Сумського державного університету.

обігу потрібно вводити нові зразки епістолярної спадщини як згаданих осіб, так і інших учасників революційних подій.

Поданий до друку лист зберігається у справі № 61 «Постанови Центрального Комітету Української партії соціалістів-революціонерів, постанови 2 Всеукраїнського селянського з'їзду 10–14 травня 1918 р. Декларація Всеукраїнської Революційної Ради «Врятування Українського народу», задачі Всеславянського съезда та інші» фонду № 3911 «Празький відділ закордонної організації Української партії соціалістів-революціонерів, м. Прага» Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). У цій справі відклалися різні документи, пов'язані з політичною діяльністю есерівської партії. Серед них: рукописні постанови Центрального Комітету Української партії соціалістів-революціонерів (ЦК УПСР) квітня-травня 1918 р., недатований лист Микити Шаповала до ЦК (орієнтовний час його написання – літо 1921 р.), спільна заява есерів від 23 січня 1921 р. (рукописна та машинописна копії), які у 1917 р. були обраними до Всеросійських Установчих Зборів, щодо неможливості прибути на нараду членів цих Зборів, яка мала відбутися в Парижі тощо.

На жаль, авторство листа встановити не вдалося, відомо тільки, що автор на час написання листа проживав у Празі¹¹. Не відоме і прізвище та ім'я адресата. Різнопланові документи вказаної архівної справи та текст листа не дозволяють цього зробити. Зрозуміло тільки, що адресат проживав у радянській Україні. Лист недатований, але з тексту можна зрозуміти, що він написаний орієнтовно у 1922 р. Також немає прямих вказівок на політичні переконання адресанта. Але звертаємо увагу, що у тексті добре помітні його симпатії до Закордонного Комітету (ЗК) УПСР, лідером якого був відомий діяч есерівської партії М. Шаповал.

Вважаємо, що можливим автором листа міг бути Микола Балаш. Він належав до есерівської партії, приїхав до Праги у липні 1921 р. як представник ЦК УПСР. Був прихильником політичних позицій М. Шаповала і критично ставився до Закордонної делегації УПСР (ЗД УПСР) та М. Грушевського. До речі, ЗД ставила під сумнів той факт, що М. Балаш був посланцем від ЦК УПСР. Якщо автором був саме він, то лист можна датувати другою половиною 1922 р. Разом із тим, стають цілком зрозумілими негативні характеристики ЗД УПСР, які зустрічаються у листі. На жаль, в особовому фонді М. Балаша у ЦДАВО України (Ф. 3863 «Балаш Микола Іванович, член ЦК Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном, останній Голова Українського історичного кабінету в м. Празі») нами не було знайдено документів, які б допомогли з'ясувати правильність цього припущення.

На початку листа автор вказував, що українська еміграція «...скупилась в чотирьох осередках. В Польщі – переважно петлюрівці, хоча,

опріч них, є й багато людей їм цілком чужих; в Відні скупчилися Петрушевичівці, в Берліні – гетьманці, а в Празі – соціалістичні кола»¹². При цьому головну увагу він звертав на есерівські еміграційні групи. Так, достатньо широко і з позитивними оцінками описано освітню та культурницьку діяльність Українського громадського комітету¹³, який було створено зусиллями вже згадуваного нами М. Шаповала.

Критично відгукувався адресант про лідера Директорії, соціал-демократа С. Петлюру¹⁴. Характеристика співробітництва Української соціал-демократичної партії з УПСР змінюється описом діяльності Закордонної делегації М. Грушевського, яка нібито «відмовилась скликати партійну конференцію, не признала законності Закордонного Комітету, почала відхрещуватися від партійної ідеології /статті Грушевського в «Наш Стяг»/ і вести роботу в напрямку зміни ідеології й назви партії, цілком не рахувалася з голосом партійних організацій і т. п.»¹⁵. Натомість, у позитивному ключі охарактеризовано політичні заходи ЗК УПСР¹⁶. Насамкінець автор згадував про передконференцію 3-х інтернаціоналів у Берліні та підняте на ній «українське питання»¹⁷.

Звертає на себе увагу те, що у листі йдеться здебільшого про УПСР. Відзначаємо, що ця партія у добу Української Революції була однією з найбільш популярних. З нею дуже тісно співпрацював М. Грушевський. У 1919 р. за його ініціативи була утворена ЗД УПСР, яка вела досить активну міжнародну діяльність і домоглася певних успіхів. Але, зрозумівши безперспективність надій на допомогу країн Європи, орієнтовно у кінці 1919 р. – на початку 1920 р. М. Грушевський вирішив спробувати домовитися з більшовиками, плануючи скористатися їхнім революційним потенціалом для побудови української державності. Це стало однією з причин того, що М. Шаповал заснував у Празі ЗК УПСР і виступив проти політичної програми ЗД УПСР та її лідера М. Грушевського. Станом на 1922 р. відносини між цими двома есерівськими організаціями були остаточно зруйнованими. Поданий до друку документ дозволяє з'ясувати деякі особливості цих подій.

Загалом, із тексту листа дізнаємося окремі факти з діяльності українських партій в еміграції, конфлікти та непорозуміння між ними. Автор також намагався характеризувати партійні політичні програми, давав свої оцінки діям відомих українських діячів. Разом із тим, він висловлював свою думку про шляхи вирішення проблеми відсутності єдності українських політичних сил за кордоном.

Лист зберігається у друкованому вигляді, підписи, авторські дати, місце написання відсутні. Припускаємо, що це машинописна копія, але рукописний оригінал, якщо він був, у справі відсутній. Документ друкується без скорочень мовою оригіналу згідно з сучасними правописними нормами із дотриманням лексичних і стилістичних особли-

востей мови автора. Помилки виправлено беззастережно. У квадратних дужках розкрито скорочення. До документа подані коментарі, в яких пояснюються події, слова іншомовного походження, а також ідентифікуються персоналії, політичні партії, органи влади, громадські установи, заклади вищої освіти та видання.

¹ Українська революція і державність (1917–1921 рр.): наук.-бібліогр. вид. / НАН України; редкол.: Л. А. Дубровіна (гол.) та ін.; наук. ред.: С. С. Кіраль; наук. консультант В. Ю. Омельчук; вступ. ст. В. Капелюшного; авт. кол.: В. С. Гоїнець, Л. М. Ковінченко, Л. В. Лісовська; бібліогр. ред. Л. С. Новосолової. Київ: НБУВ, 2018. 817 с.

² Троцинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ: Інтел, 1994. 260 с.

³ Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки XX століття). Київ: МП Леся, 2006. 672 с.: іл.; *Ії жс.* Українська політична еміграція 20-х років XX століття: дис... докт. іст. наук: 07.00.01 / Піскун Валентина Миколаївна; Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка, 2007. 516 с.

⁴ Видання україномовних епістолярних джерел кінця XIX – середини XX ст.: методичні рекомендації / І. Б. Гирич, В. П. Ляхоцький. Київ, 2000. С. 5.

⁵ Історичне джерелознавство. Навчальне видання / авт.: Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко, Б. І. Корольов, М. Г. Палієнко; гол. ред. С. В. Головка. Київ: Либідь, 2002. С. 424.

⁶ Листування Михайла Грушевського. Т. I / Українське історичне товариство; НАН України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка; авт. передмов.: Л. Винар, М. Жулинський; упорядн., коментарі, вступ. стаття Г. Бурлака. Київ, Нью-Йорк, Париж, Львів, Торонто, 1997. 399 с.: іл.; Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 рр.) / упорядн., арх. передм. Г. Сварник; вступ. стаття Я. Дашкевич. Львів – Нью-Йорк: В-во М. П. Коць, 1998. 268 с.; Листування Михайла Грушевського. Т. II / Українське історичне товариство; НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; ред. Л. Винар; упорядн. Р. Майборода, В. Наулко, Г. Бурлака, І. Гирич. Київ, Нью-Йорк, Париж, Львів, Торонто, 2001. 413 с.: іл.

⁷ Петлюра С. Статті, листи, документи / упоряди. В. Сергійчук. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. Т. III. 616 с.; Петлюра Симон. Статті. Листи. Документи / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Центр українознавства, Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, Центральний державний архів громадських об'єднань України. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т. IV. 704 с.

⁸ Миронець Н. Листування Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським (1908–1928) // Український археографічний щорічник. 2013. Вип. 18. Т. 21. С. 449–513; Євген Чикаленко, Володимир Винниченко. Листування (1902–1929 роки) / упоряд., авт. вступної ст. Н. Миронець. Київ: Темпора, 2010. 447 с.

⁹ Євген Чикаленко, Сергій Єфремов. Листування. 1903–1928 роки / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; упоряд. І. Старовойтенко. Київ: Темпора, 2010. 383 с.: фото.

¹⁰ Євген Чикаленко, Андрій Ніковський. Листування. 1908–1921 роки / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; упоряд. Н. Миронець. Київ: Темпора, 2010. 447 с.; *Горбатюк М.* Листи Андрія Ніковського до Симона Петлюри // Пам'ятки: археогр. щорічник. Т. 11 / Держкомархів України, УНДІАСД. Київ, 2010. С. 68–101.

¹¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 3911. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 45.

¹² Там само.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само. Арк. 46.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само. Арк. 46–47.

[Лист]

Випадково довідався про Вашу адресу й рішив оце написати. Не дуже певен, що дійде, але пробую що з того вийде. Урядові кола ширять тут чутку, що все вже на Україні функціонує нормально. Так я оце повірив і хочу перевірити. Я вже з рік живу в Празі. Будь як перебиваюся. Пробував дещо писати, але ... треба хліб заробляти, а українським писанням не прогодуєшся. Укр. еміграція скупчилась в чотирьох осередках. В Польщі – переважно петлюрівці¹, хоча, опріч них, є й багато людей їм цілком чужих; в Відні скупчилися Петрушевичівці², в Берліні – гетьманці³, а в Празі – соціалістичні кола⁴.

В Празі українська еміграція гуртується навколо Українського Громадського Комітету⁵, який одмовився від усякої політичної роботи, а поставив собі завданням допомогу еміграції культурну, правну, медичну і потроху матеріальну. Він вивстарався того, що зараз коло 1000 студентів українців забезпечені матеріально щомісячною допомогою від імені методистів та чеського уряду. Зараз він працює над впорядкуванням української Вищої Сільсько-Господарської і лісної академії⁶ в Ч[ехо-] С[ловацькій] Р[еспубліці], яку, коли наступлять кращі умови на Україні, мається на оці перенести туди. Для викладів в С[ільсько-] Г[осподарській] Акад[емії] мається запросити фахових учених і з України, яким гадається виклопотати право вільного переїзду для читання лекцій в Академії через Чеський Уряд та Українську Акад[емію] Наук. Поруч з тим українська еміграція в Празі почала видавати аполітичний двохтижневик «Нова Україна»⁷, який має на меті освітлювати всі справи культурного і економічного відбудовання України. Серед студентства переважають галичани-петрушевичівці, які вкупі з наддніпрянськими реакціонерами ведуть роботу в тім напрямку, щоб повалити Укр[аїнський] Гром[адський] Ком[ітет], в якому скупчилися переважно сили соціалістичні.

Одначе, що далі більше прибуває нових втікачів з Галичини і Наддніпрянини, які настроєні більш революційно, а тому панування чорносотенних петрушевичевських кіл падає.

Укр[аїнському] Гром[адському] Ком[ітету] доводиться працювати в дуже тяжких умовах. Він виступив, як аполітичний орган, який однаково поставився нейтрально до всіх урядів. Через те на нього одразу напали всі місії петлюрівська – лаяла його за большевицькі симпатії, а большевицький «Новий мір» за петлюрівські, а петрушевичівська – просто за все. Тепер поволі всім стало ясно, що У[країнський] Г[ромадський] К[омітет] абсолютно не втручається в політичні справи і дбає лише про українську культуру та поміч всім громадянам України, як не большевикам, так і большевикам. Особливо виступали проти У[країнського] Г[ромадського] К[омітету] прихильники «повстанців», бо У[країнський] Г[ромадський] К[омітет] ясно зазначив своє негативне відношення до повстань, які розпорошують сили й руйнують життя на Україні, а закликав еміграцію взятися до органічної праці по відбудуванню і утворенню культурних цінностей.

У Відні якісь авантюристи творять якісь повстанські комітети, але це все дурниця. Затії Грекова⁸ та інших франкофілів з якими розійшовся навіть Петрушевич.

В Тарнові еміграція розлазиться. Петлюра залишається самотнім. Коло нього труться тільки народні республіканці⁹ і то з власно користних мотивів: продають від імени уряду У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] концесії польським капіталістам. С[оціалісти]-Ф[едералісти]¹⁰ не знаю що роблять. С[оціал-] Д[емократи]¹¹ покинули Петлюру. У них уже давно одкололося було Віденське крило, протипетлюровське /Галаган¹², Матюшенко¹³, Старосольський¹⁴, Антонович¹⁵ / яке поволі витягло з петлюрівства і всіх інших. С[оціал-] Д[емократи] Мазепа¹⁶ і Феденко¹⁷ також одійшли до них. Мартос¹⁸ зробив це ще раніш. С[оціалісти]-Р[еволюціонери]¹⁹ після денікінської перемоги покинули центр У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] і пішли в народ. З того часу Петлюра їх всякими способами тиснув. Під час польсько-петлюрівського наступу арештовані були есери не тільки в Києві, а й у Кам'янці, Вінниці та по інших місцях. Після польсько-петлюрівського відходу в Кам'янці налагодилося було співробітництво С[оціалістів]- Р[еволюціонерів] з совітською владою. Майже по всіх установах працювали С[оціалісти]-Р[еволюціонери], але арешт Голубовича²⁰ й інших змусив їх поховатися по кутках. Після другого приходу і відходу поляків показніші С[оціалісти]-Р[еволюціонери] перебралися за кордон де видали декларацію що вийшли з України не як прихильники Петлюри, або вороги радянської влади, а лише рятуючи себе від того безладдя, яке під іменем совітської влади загрожує їм щоденно всякими прикростями і розстрілами. Декларацію ту роздано було учасникам першого з'їзду віденського інтернаціоналу, а потім опубліковано в «Вільній Спілці»²¹. Петлюрівці хотіли втягнути С[оціалістів]- Р[еволюціонерів] в свої комбінації, але вони на це не дались. Навпаки, вони підбили петлюрівців скласти Раду Республіки²² яка мала на оці розкласти петлюренство. Так воно і сталося. В Раді Республіки всі учасники її пересварилися, виявили гріхи один одного и Петлюри й розклалися. С[оціалісти]- Р[еволюціонери] тим часом відбули свої партійні конференції після яких всі організації С[оціалістів]- Р[еволюціонерів] в Галичині і

Польщі і Ч[ехо-] С[ловацькій] Р[еспубліці] об'єдналися і утворили спільний закордонний комітет, в який зак[ордонна] делегація²³ мала дати одного свого члена ex officio²⁴. Однак Зак[ордонна] Дел[егація] з тим не погодилася. Як потім виявилось вона таємно від організацій вела свою політику. Хоча засади тієї політики поза спиною поділялися й іншими організаціями, але таємне переведення її кинуло недовір'я до Зак[ордонної] Дел[егації]. Далі виявилось, що Зак[ордонна] Дел[егація] в цілях переведення власної політики нічого не зробила для захисту арештованих членів Ц[ентрального] К[омітету]²⁵. Тільки загроза Григоріїва²⁶, що коли вони се промовчать то він виступить публічно з обвинуваченням їх в нечесности, бо Ц[ентральний] К[омітет] судиться не за персональні провини, а за провини партії якої вони є репрезентантами за кордоном, – лише після того З[акордонна] Д[елегація] написала двосмыслену декларацію яка була вже опублікована аж після суду. Далі Зак[ордонна] Дел[егація] відмовилась скликати партійну конференцію, не признала законности Закордонного Комітету²⁷, почала відхрещуватися від партійної ідеології /статті Грушевського²⁸ в «Наш Стяг»/ і вести роботу в напрямку зміни ідеології й назви партії, цілком не рахувалася з голосом партійних організацій і т. п. – це все вкупі з неохайними стосунками що до грошей, неохайні, своєкористні получки від петлюрівського Уряду /Жуківської²⁹, Шраг³⁰ / уже після того як товариші вийшли з уряду, обмін валюти Грушевським у петлюрівського скарбника, нездача Штефаном³¹ грошового справоздання «Дніпросоюзові» і перехід його для залагодження особистих справ на теперішню посаду – все це спричинилося до того, що організації У[країнської] П[артії] С[оціалістів-] Р[еволюціонерів] в Галичині, Польщі і Чехії припинили зносини з Закордонною Делегацією. Закордонна Делегація з'ясувала їхнє відчуження «інтригами Шаповала³² та Григоріїва» і виключила їх з партії. Організації того виключення не признали і існують і досі об'єднані Закордонним Комітетом. Для вияснення своїх позицій Закордонний Комітет видав збірник «Вільна Спілка» а також видає на гектографі для партійного лише вжитку щомісячні зшитки «Боротьба» /Вийшло вже 3 числа/. В провідних статтях зазначено, що Зак[ордонний] Ком[ітет] і його організації стоять на таких позиціях: 1/ необхідність консолідації революційно-соціалістичних сил для спільного завершення соціальної революції і закріплення її здобутків, 2/ необхідність для України власного осередку революційного, який збиваючи українську реакцію українськими революційними силами, вибив би ґрунти у неї для обвинувачення всього революційного в москвофільстві, чим відвернув би маси від реакції, до якої маси ішли в ім'я оборони національних інтересів, 3/ завершення соціальної революції зміцненням трудової диктатури через трудово-радянську систему влади, 4/ організація трудових сил українського народу і скріплення всього що справді творить Українську Соціалістичну Радянську Республіку, але боротьба з окупацією та Комісародержавієм, військовим терором і самоуправством способом самоорганізації трудових мас а не зброєю, 5/ засудження повстань, як руйнуючого способу боротьби і засудження сучасного режиму, який творить ґрунт до повстань, 6/ Боротьба з єдиним національним фронтом, 7/ стремління до утворення єдиного соціалістичного фронту іти. Все це надруковано в «Вільній Спілці» та в «Боротьбі». Сучасний режим не визнається ні соціалістичним ні радянським, ні селянсько-робітничим, а тому

ставиться завдання боротьби з ним організацією трудових сил та створити на Україні справжній радянський український соціалістичний робітничо-селянський режим.

Цими днями відбулася в Берліні передконференція трьох інтернаціоналів³³. Вандервальде³⁴ від імені другого інтернаціоналу зажадав аби виведено було окупаційні війська з України, Грузії і т. п. і заведено там соціалістичний лад. Радек³⁵ на це відповів, що Україна по своїй волі йде в купі з Москвою, що на Україні, oprіч голоду, все добре. Предст[авник] Віденського Інтер[націоналу] також домагався впорядкування людяного режиму в Грузії й подібних їй по становищу країнах. Але після Радекової заяви представники II Інтер[націоналу] і Другого з половиною не насмілювалися настоювати, бо не мали потрібного для спростування Радекового твердження матеріалу. На конференції були кореспонденти «Вільної Спілки» Григоріїв та Коберський³⁶, які від імени Закордонного Комітету У[країнської] П[артії] С[оціалістів-] Р[еволюціонерів] подали до 2 ½ Ін[тернаціоналу] прохання аби він домагався від конференції висилки на Україну спільної комісії для ознайомлення з дійсним станом речей. Одначе через те, що У[країнська] П[артія] С[оціалістів-] Р[еволюціонерів] до 2 ½ ін[тернаціоналу] не належить, справа ця не поставлена була актуально. Представники Зак[ордонного] Ком[ітету] У[країнської] П[артії] С[оціалістів-] Р[еволюціонерів] подали до президії другого з половиною інтер[націоналу] прохання про те, щоб їх закордонні групи У[країнської] П[артії] С[оціалістів-] Р[еволюціонерів] прийнято було до 2 ½. Відповідь ще не відома.

Велика шкода що на конференції не було Зак[ордонної] Дел[егації]. Учасники конференції приватно заявили що їм для рішення української справи потрібна ясно сформульована думка українських соціалістів, а її не видно, бо Грушевський веде переговори з комуністами, а С[оціал-] Д[емократи] занадто близькі до петлюрівщини. Думки найбільшої партії / У[країнської] П[артії] С[оціалістів-] Р[еволюціонерів] / вони не знають а без цього важко рішати справу.

Отакі то новини. Бачите списав Вам усю політику. Моя думка, що дуже добре було б як би зараз за кордоном появилсь хтось свіжий з України. Це потрібно і для самих емігрантів, бо вони одірвались, і взагалі для справи. Особливо в зв'язку з тим, що швидко розпочнеться конференція III інтернаціоналів на яку рішено допустити і ті партії, які не заступлені ні в однім інтернаціоналі, а також професійні спілки. Я гадаю, що коли така конференція збереться, то вона безумовно об'єднає всі соціалістичні сили. Стремління до цього безумовно є з обох боків та иншого й виходу нема, щоб врятувати здобутки революції від капіталістичної навали.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 3911. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 45–47.

¹ Йдеться про прихильників голови Директорії Української Народної Республіки С. Петлюри.

² Йдеться про прихильників голови Української національної ради Західноукраїнської Народної Республіки Є. Петрушевича.

³ Йдеться про прихильників Гетьмана П. Скоропадського.

⁴ Мається на увазі УПСР.

⁵ Український громадський комітет – громадська і допомогова установа, заснована влітку 1921 р. у Празі заходами одного з лідерів УПСР М. Шаповалом, який мав гарні зв'язки з урядом Чехословаччини і здобув від нього фінансові засоби для праці комітету. Проіснував до 1925 р.

⁶ Українська господарська академія – українська вища («висока») технічна школа в Подєбрадах, заснована 1922 р. Українським громадським комітетом при фінансовій допомозі міністерства закордонних справ Чехословаччини.

⁷ «Нова Україна» – громадсько-політичний та літературно-мистецький часопис, виходив у 1922–1928 рр. у Празі. Засновником і головним редактором був М. Шаповал.

⁸ Греков Олександр Петрович (1875–1959) – військовий і громадський діяч, генерал-хорунжий Армії Української Народної Республіки. Член Української партії соціалістів-самостійників.

⁹ Імовірно, йдеться про колишніх членів Української народно-республіканської партії.

¹⁰ Мається на увазі Українська партія соціалістів-федералістів.

¹¹ Мається на увазі Українська соціал-демократична робітничка партія.

¹² Галаган Микола Михайлович (1882–1946) – державний, громадський та політичний діяч, публіцист. Член УСДРП.

¹³ Матюшенко Борис Павлович (1883–1944) – громадський, політичний і державний діяч. Член УСДРП.

¹⁴ Старосольський Володимир Якимович (1878–1942) – громадський і політичний діяч, правознавець, соціолог, адвокат.

¹⁵ Антонович Дмитро Володимирович (1877–1945) – історик мистецтва і театру, архівознавець і музеєзнавець, політичний діяч. Член УСДРП.

¹⁶ Мазепа Ісаак Прохорович (1884–1952) – громадський, політичний і державний діяч, публіцист. Член УСДРП.

¹⁷ Феденко Панас (Опанас) Васильович (1893–1981) – політичний діяч, історик, публіцист. Член УСДРП.

¹⁸ Мартос Борис Миколайович (1879–1977) – державний, громадський, політичний і кооперативний діяч, учений-економіст. Член УСДРП.

¹⁹ Мається на увазі Українська партія соціалістів-революціонерів.

²⁰ Голубович Всеволод Олександрович (1885–1939) – політичний і державний діяч. Член УПСР.

²¹ «Вільна Спілка» – неперіодичний орган літератури, науки та громадського життя. Видавався Закордонним Комітетом УПСР.

²² Рада Республіки – вищий законодавчий орган влади УНР, який діяв у м. Тарнові (Польща) з лютого до серпня 1921 р.

²³ Мається на увазі Закордонна делегація УПСР, яку очолював М. Грушевський.

²⁴ У перекладі українською мовою: за посадою, за службовим становищем, за обов'язком.

²⁵ Мається на увазі Центральний Комітет УПСР.

²⁶ Григоріїв Никифір Якович (1883–1953) – громадський і політичний діяч, публіцист. Член УПСР.

²⁷ Закордонний Комітет УПСР – політична есерівська організація на чолі з М. Шаповалом, створена у Празі в 1921 р.

²⁸ Грушевський Михайло Сергійович (1866–1934) – історик, організатор науки, літературознавець, соціолог, публіцист, письменник, політичний, громадський і державний діяч. Співпрацював з УПСР, був головою ЗД УПСР.

²⁹ Жуковський Олександр Тимофійович (1884–р. с. невід.) – військовий та політичний діяч. Член УПСР.

³⁰ Шраг Микола Ілліч (1894–1970) – громадський і політичний діяч, історик права, економіст. Член УПСР.

³¹ Штефан Іван Дем'янович (1878–1938) – політичний і державний діяч. Член УПСР.

³² Шаповал Микита Юхимович (1882–1932) – політичний і державний діяч, публіцист. Член УПСР.

³³ Йдеться про: 1) Другий інтернаціонал (Соціалістичний інтернаціонал, Робітничий інтернаціонал); 2) Міжнародне робітниче об'єднання соціалістичних партій (Віденський інтернаціонал, 2½ Інтернаціонал); 3) Комуністичний інтернаціонал (Комінтерн, Третій інтернаціонал).

³⁴ Вандервальде Еміль (1866–1938) – бельгійський політичний діяч, один із лідерів Другого інтернаціоналу.

³⁵ Радек Карл (1885–1939) – член Російської комуністичної партії більшовиків. У 1920–1924 рр. – член (у 1920 р. секретар) Виконавчого комітету Комуністичного інтернаціоналу.

³⁶ Імовірно, йдеться про Коберського Карла Івановича (1890–1940) – політичного і громадського діяча.

For the first time, an archival document related to the activities of Ukrainian political forces in emigration in the 1920's has been introduced to scientific circulation. This document is a letter of an unknown author from the funds of the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. The sender characterizes Ukrainian emigration policies, draws attention to the conflicts and inconsistencies between different Ukrainian party groups.

Key words: archives; Ukrainian Revolution; emigration; epistolary; the Ukrainian Socialist-Revolutionary Party.

УДК 930.253:82-6 (Перетц В. М.; Гнатюк В. М.)

А. І. ШАПОВАЛ*

**ЛИСТИ В. М. ПЕРЕТЦА ДО В. М. ГНАТЮКА
(1902–1925 рр.)**

Вперше публікуються листи В. М. Перетца до В. М. Гнатюка за 1902–1925 рр. Епістолярні документи висвітлюють співпрацю вчених-філологів у рамках діяльності Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Листи також є джерелом до дослідження зв'язків між Науковим товариством імені Шевченка і Російською академією наук у 1920-ті роки.

Ключові слова: В. М. Перетц; В. М. Гнатюк; листи; Наукове товариство імені Шевченка; філологія.

В архівах і бібліотеках України зберігається значний масив листів українського філолога, історика і видатного теоретика літератури Володимира Миколайовича Перетца (1870–1935) до українських учених і громадсько-культурних діячів. Оскільки вчений активно досліджував давню українську літературу та брав діяльну участь в українському науковому і громадсько-культурному житті, він широко листувався з колегами, які працювали в Житомирі, Катеринославі, Києві, Львові, Ніжині, Одесі, Полтаві та Харкові. Епістолярна спадщина В. М. Перетца є цінним джерелом із вивчення діяльності та наукової творчості українських учених, зокрема філологів першої третини ХХ ст., яка нині активно вводиться до наукового обігу.

Особливий інтерес викликає листування В. М. Перетца з українськими вченими, які мешкали і працювали у Львові, – столиці «українського П'ємонту», – М. С. Возняком, М. С. Грушевським, І. Я. Франком та іншими науковцями, які були членами Наукового товариства імені Шевченка (далі – НТШ) й зробили значний внесок у розвиток української науки і культури. До львівських адресатів В. М. Перетца належить і Володимир Михайлович Гнатюк (1871–1926) – український етнограф, фольклорист, літературознавець, мовознавець, мистецтвознавець, перекладач та громадський діяч, з 1902 р. – член-кореспондент Російської академії наук (далі – РАН), а з 1924 р. ще й дійсний член Всеукраїнської академії наук (далі – ВУАН), секретар НТШ (1899) і голова Етнографічної комісії НТШ (1916).

* *Шаповал Андрій Іванович* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу археографії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України.

Листи В. М. Перетца до В. М. Гнатюка є автографами, що відклалися у фонді НТШ у Центральному державному історичному архіві України, м. Львів (далі – ЦДАЛІ України) (ф. 309) та особовому архівному фонді В. М. Гнатюка, що зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника НАН України (ф. 34). У фонді НТШ представлено 6 листів В. М. Перетца за 1902–1912 рр., написаних російською мовою, а в архівному фонді В. М. Гнатюка містяться 9 листів Володимира Миколайовича за 1923–1925 рр., які В. М. Перетц, будучи вже академіком ВУАН, написав українською. Листи В. М. Перетца до В. М. Гнатюка досі не були предметом дослідження вчених і не введені до наукового обігу.

Метою цієї статі є публікація листів В. М. Перетца до В. М. Гнатюка, що дають змогу висвітлити співпрацю вчених-філологів у рамках діяльності НТШ та з'ясувати окремі факти їхніх наукових біографій, а також відобразити особливості відносин між академічними установами, в яких працювали науковці, зокрема НТШ і РАН у 1920-ті роки.

Інтерес до діяльності НТШ, його наукових видань, праць членів НТШ у В. М. Перетца виник у середині 1890-х років, коли він розпочав досліджувати давню українську літературу. Мешкаючи у Санкт-Петербурзі, Володимир Миколайович за допомогою листування налагодив зв'язки з провідними українськими філологами, істориками літератури, членами та керівниками НТШ, зокрема М. С. Грушевським, І. Я. Франком і В. М. Гнатюком, чиї праці особливо зацікавили молодого літературознавця. В свою чергу, розвідки В. М. Перетца привернули увагу львівських учених, які також прагнули до співпраці з талановитим дослідником на ниві українознавства з Північної Пальміри.

Саме про обмін науковими виданнями з історії української літератури та етнографії, власними працями і йдеться у листах В. М. Перетца до В. М. Гнатюка за 1902 р. У листі від 26 березня 1902 р. вказано також перелік досліджень І. Я. Франка, які було «дуже важно мати» Володимир Миколайовичу під час роботи над розвідками з історії давнього українського письменства.

Переїхавши в 1903 р. до Києва та обійнявши посаду професора кафедри російської мови і словесності Університету св. Володимира, В. М. Перетц став активно співпрацювати з НТШ і публікувати свої праці в «Записках НТШ». У червні 1908 р. його було обрано дійсним членом НТШ. У листі від 28 грудня 1908 р. В. М. Перетц надав В. М. Гнатюку, як секретареві НТШ, відомості про власну наукову біографію. Цікавим є перелік наукових праць, які Володимир Миколайович визначив як «важливіші» дослідження з написаних ним на той час.

Протягом 1908–1912 рр. В. М. Перетц працював над книгою «Вірші ієромонаха Климентія Зиновієва сина», яка побачила світ у 1912 р. у Львові, як 7-й том серії Археографічної комісії НТШ «Пам'ят-

ки українсько-руської мови і літератури». Про закінчення роботи над книгою читаємо у листах Володимира Миколайовича за 1912 р. «Вірші ієромонаха Климентія Зиновієва сина», підготовлені В. М. Перетцем і видані НТШ, стали вінцем співпраці літературознавця з НТШ у Львові.

Набагато інформативнішими є листи, надіслані В. М. Перетцем до Львова протягом 1923–1925 рр. Буремні роки війн і революцій перервали листування вчених більш ніж на 10 років. Проте воно було поновлено з ініціативи В. М. Гнатюка, який запросив В. М. Перетца до участі у «Ювілейному збірнику НТШ», присвяченому 50-літтю діяльності Товариства. Підготовка «Ювілейного збірника НТШ», участь в ньому українських учених, які мешкали в різних країнах, стала однією з тем листування цього періоду.

Після підписання Ризької мирної угоди Львів відійшов до Польщі, що надзвичайно ускладнило співпрацю галицьких учених зі своїми колегами, які працювали на підрадянській території. Так, В. М. Гнатюк, як один із керівників НТШ, не мав інформації про діяльність ВУАН і РАН та не міг з'ясувати долю матеріалів, які він у часи лихоліття надіслав академіку О. О. Шахматову. Академічні установи та окремі вчені по обидві сторони кордону відчували нагальну потребу у наукових виданнях, що вийшли друком у сусідніх країнах і практично стали недоступними. Наприклад, В. М. Перетца дуже цікавили праці О. Г. Барвінського, М. С. Возняка й І. С. Свенціцького, а В. М. Гнатюк бажав би придбати книги М. Н. Сперанського і О. М. Смирнова. У листах В. М. Перетца містяться відомості про дослідження в галузі етнографії, про які В. М. Гнатюку нічого не було відомо і які мали б його зацікавити.

Багато уваги в листах В. М. Перетца приділено питанню налагодження обміну виданнями між НТШ і РАН, адже протягом десятиліття, 1914–1924 рр., такий обмін був відсутній. Ця проблема дуже турбувала і В. М. Гнатюка. З листів видно, що вчені прикладали максимум зусиль, аби налагодити книгообмін між академічними установами, розглядали варіанти пересилки видань через державні, культурні та комерційні представництва в Берліні, Варшаві, Празі та інших європейських столицях. Великою перешкодою стали бюрократичні перепони та пасивність керівництва РАН, зокрема неодмінного секретаря С. Ф. Ольденбурга, який був «не дуже прихильний до українців», так що В. М. Перетцу довелося «пригадувати йому про моральний обов'язок підтримувати зносини з таким всесвітньо відомим огнищем науки» як НТШ у Львові.

У листах йдеться про можливість публікації в наукових органах НТШ українознавчих праць В. М. Перетца та інших вчених. В. М. Гнатюк запрошував колег до участі у виданнях НТШ, але хвилювався, аби

публікації у львівських часописах не спричинилися до переслідувань вчених.

У листах В. М. Перетца знаходимо відомості про інших вчених, деякі з яких були дійсними членами НТШ, але діяльність яких з часом випала з поля зору В. М. Гнатюка, зокрема В. М. Бехтерева, В. І. Вернадського, П. М. Жуковича, К. О. Копержинського, М. М. Могилянського, П. П. Пелехіна, С. І. Руденка, І. Фетісова, В. О. Щавинського та інших.

З листів знаємо, що на прохання В. М. Гнатюка до НТШ, яке готувалося відзначити 50-ліття заснування Товариства, В. М. Перетц, як його дійсний член, надіслав автобіографію, характеристику наукової діяльності, яку склали академіки Петербурзької АН Н. О. Котляревський, О. О. Шахматов, П. Ф. Фортунатов і О. І. Соболевський, а також підготовлений Володимиром Миколайовичем список власних наукових праць. Ці документи збереглися і відклалися у фонді НТШ у ЦДІАЛ України (ф. 309, оп. 1, спр. 389). Їхнє дослідження є перспективним для уточнення наукової біографії вченого.

Нижче подаємо листи В. М. Перетца до В. М. Гнатюка за 1902–1925 рр. зі збереженням стилістики та мовних особливостей того часу. Відновлені скорочені слова взяті у квадратні дужки.

№ 1

Милостивый Государь!

Узнав от только что вернувшегося в Петербург К[онстантина] И[вановича] Ар[абажина]¹ о Вашем желании иметь мои книги, посылаю Вам охотно то, что имею в настоящее время. Очень рад, что могу исполнить Ваше желание.

Примите уверение в совершенном уважении Вашего покорного слуги

В. Перетц

СПб. Екатерингофский просп[ект,] д. 59.
1902.6/II.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2280. Арк. 32. Автограф.

№ 2

СПб.1902.II.26.

Милостивый Государь!

С большим удовольствием я прочел, ч[то м]ои работы могут Вам [пригодит]ься. Очень рад буду [получит]ь от Вас этнографиче[ские ма]териалы. Прошу только [во изб]ежания придинок нашей [цензуры], смотрящей на «сии книги», как на исчадие ада – [подпис]ать посылку так: [Санкт-Петер]бург, Вас[ильевский] остров, Библио[тека Ака]демии наук, Славянский от[дел],

а на самих книгах, на обложке прошу поставити мої ініціали «В. Н.». Вот к каким фокусам приходится прибегать у нас. Одновременно с посылкой прошу уведомить меня, что книги высланы уже.

С искренним уважением

Влад[имир] Перетц

Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2280. Арк. 33–33зв. Автограф.

№ 3

СПб.1902.III.26.

Милостивый Государь!

Ожидаю с нетерпением присылки «Етн[ографічного] Зб[ірника]»², за который буду Вам весьма благодарен. Охотно высылаю Вам свои работы, касающиеся этнографии и истории литературы. К сожалению многого у меня самого нет, так как оттиски делались в малом количестве и уже разошлись давно.

Из трудов д[окто]ра Франка³ мне очень важно иметь «Памятки укр[аїнської] р[анньої] літ[ератури]», 2 том⁴. Ів[ана] Вишенського⁵, «Слово о воскр[есенії] Лазаря»⁶ и «Карпато-руську літературу»⁷. Я бы с удовольствием предложил обменяться, но не знаю пожелает ли он этого. Я посылал ему свои некоторые работы⁸, и надеюсь и впредь доставлять время от времени.

С полным уважением

В. Перетц

Способ отправления книг для меня – тот же: Императорская Академия Наук. Библиотека I отделения, Славянский отдел; (на обложке книг поставить В. Н.) предупредить меня только о посылке.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2280. Арк. 34–34зв. Автограф.

№ 4

Могоуважаемый Др. Гнатюк!

Немедленно сообщая сведения, о которых Вы пишете: я уже раз, еще летом или осенью их Вам сообщал.

Я родился 1870 г. 19 янв[аря]. В 1893 г. окончил курс истор[ико-]фил[ологического] факульт[ета] СПб унив[ерситета]. В 1896 г. по сдаче магистерского экзамена и по прочтении пробных лекций в том же унив[ерситете] получил *veniam legendi* в качестве прив[ат-]доц[ента] по кафедре р[оссийского] яз[ыка] и литер[атуры]. В 1900 г. 5 ноября удостоен тем же университетом степени магистра русского языка и словесности, а 7 апреля 1902 г. – доктора.

Осенью 1902 г. был избран профессором слав[яно-]русск[ой] палеографии в Импер[аторском] археол[огическом] инст[итуте], а 1903 г., в мае –

э[кстра]о[рдинарным] проф[ессором] Унив[ерситета] св. Владимира по каф[едре] русск[ого] яз[ыка] и слов[есности]. С 1906 г. – состою ординарным профессором, читаю историю древнерусской и украинской литературы.

Важнейшие работы:

- 1) [Искажения в] современн[ой] нар[одной] песн[е]. 1893.
- 2) К истории [русской народной] сказки. [Сравнительные этюды.] 1894.
- 3) Кукольный театр на Руси. [Исторический очерк]. 1895.
- 4) Материалы к истории апокрифа и легенды. I. [К истории] Громник[а. Введение. Славянские и еврейские тексты]. 1899 г. II. [К истории] Лунник[а. Введение и славянские тексты.] 1901 г. Удост[оены] Макарьевской премии.
- 5) Истор[ико-]литер[атурные] исследования [и материалы]. Т. I. 1900 (Удост[оены] Макарьевской премии), (маг[истерская] дисс[ертация]).
- 6) Истор[ико-]литер[атурные] исслед[ования и материалы]. Т. III. [1902.] Удост[оены] Ломоносовской премии (докт[орская] дисс[ертация]).
- 7) Очерки по истории поэтич[еского] стиля [в России] эпохи Петра В[еликого и начала XVIII в.]. 1904–6.
- 8) Памятники р[усской] драмы эпохи Петра Вел[икого]. 1903.
- 9) К истории русск[ого] и польск[ого] нар[одного] театра. I–XIV. 1905–8.

Мелочи не перечисляю.

С глубоким уважением.

В. Перетц

28/XII.[1]908.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2280. Арк. 35–36. Автограф.

№ 5

22/III.[1]912.

Високоповажний
Добродію

Звертаюся до Вашої протекції: десь я загубив мій примірник (видруковані аркуші) вірш Климентія⁹, до яких я тепер почав писати передмову. Недавно писав я до друкарні, щоб мені прислано було новий примірник одних аркушів, але – не шлють чогось.

Прохаю уклінно, чи не могли б Ви переказати, щоб друк[арня] як можна скоріше надіслала мені вірш.

З великим поважанням Володимир Перетц
Київ, Маріїнсько-Благовіщенська 74.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2280. Арк. 37–37зв. Автограф.

№ 6

17/V.1912. Київ

Маріїнсько-Благовіщенська 74.

Високоповажний Добродію.

Разом посилаю в Товариство [імені Шевченка] підписані аркуші «Климентія». Коли можна, надрукувати до 30 ст[ате]й і я – щиро прохаю прислати мені кілька примірників. Я виїду заграницю 1го чи 2го VI, ст[арого] ст[илю]. Коли пощастить – буду у Львові.

З поважанням

В. Перетц

Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2280.
Арк. 38. Автограф.

№ 7

Високоповажний Добродію!

Діставши Вашого листа та запрошення взяти участь в Ювілейному збірнику Н[аукового] Тов[ариства] ім[ені] Ш[евченка]¹¹ тільки сього дня, 3 липня, – боюся, що моя відповідь прийде до Вас запізно. Подбаю, щоб мій життєпис і невелика стаття (невелика – бо боюсь обтяжити «Збірник», де будуть друкувати свої праці численні автори) – були [б] в руках редакції «Збірника» ще до 1 вересня. Що до «спеціального узглядження моєї діяльності наукової» можу лише прислати характеристику її з протоколів Рос[ійської] Ак[адемії] Н[аук] 1914 р., зроблену тоді моїми ш[ановними] колегами¹².

Зміст Вашого листа – що до обміну книжками – я передам нашому неодмінному секретареві¹³. Мабуть він найде який спосіб злагодити отою справу. Ми так само як і Ви – страждаємо, не маючи закордонних видань, що торкаються української літератури та фольклору. Поодинокі примірники – можливо послати поштою. Таким робом д[октор І. С.] Свенціцький¹⁴ прислав до Акад[емії] Н[аук] деякі свої праці. – Зараз я не маю часу, – трохи пізніше напишу Вам кореспонденцію про діяльність Петрогр[адського] «Товариства дослідників укр[аїнської] літ[ератури], іст[орії] та мови»¹⁵, де я головує вже другий рік. З Києва можна дістати відомості про діяльність Всеукр[аїнської] Акад[емії] Н[аук] від секр[етаря] І-го Відділу, відомого Вам С[ергія] Ол[ександровича] Єфремова¹⁶, або від голови Відділу, акад[еміка] А. Ю. Кримського¹⁷.

Перед канікулами я одержав від проф[есора К. Й.] Студинського¹⁸ американський подарунок¹⁹. Зараз написав йому мою подяку, але не знаю, чи дійшла вона до нього. Ми, старі вчені ще животіємо, але становище молодих – дуже тяжке; особливо, як я писав проф[есору] Ст[удинському], потребують допомоги – Кость Копержинський²⁰ (був[ший] пр[иват-]доц[ент] Кам'янецьк[ого] унів[ерситету]) – Петрогр[ад], Вас[ильївський] О[стрів], 1 лінія, 52, кімн[ата] 50, і Іван Фетисів²¹ – був[ший] лект[ор] Полт[авського] нар[одного] укр[аїнського] унів[ерситету]; тепер – науковий співробітник Петр[оградсько-

го] ун[іверситету] (без платні!). В[асильївський] Остр[ів], 13 лінія, 18, кв. 25.
Се – до відомості.

З правдивим поважанням

Володимир Перетц

3/VII.1923.
Петроград.
Мойка, 21, кв. 18.

Відділ рукопису Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Ф. 34. Спр. 442. Арк. 1–2зв. Автограф.

№ 8

Високоповажний Добродію!

Ще раз я звернув увагу Відділу Р[усского] Я[зыка] и Сл[овесности] на потребу зладити справу пересилки книжок. Наш канцелярський апарат все робить дуже повільно. Я рекомендував звернутися не до посольства у Варшаві, а до польської місії, що працює у Петрограді, і сподіваюся, що вона швидше згодиться прийняти до пересилки видання Академії. «Історію [української] літер[атури]» [М. С.] Возняка²² я бачив ще в минулому році, у серпні, коли був у Києві; але всі мої заходи дістати отсю працю Михайла Степановича лишилися даремними. Чув про «Історію укр[аїнської] літ[ератури]» М. [С.] Грушевського²³, але тільки «чув» – не більше. Акад[емік] С. О. Єфремов писав був мені, що якісь його знайомі обіцялися прислати для мене чи привезти книжки, але – і ся обіцянка не здійснилася.

При нагоді напишу Вам про наше Петроградське молоде укр[аїнське] Товариство і зараз дуже багато справ навалилося на мене. Дуже цікавлюся, що в отсі роки 1914–1924 видали українські вчені. Ми – більше мовчимо, бо благоденствуємо.

З щирим поважанням

В. Перетц

18/X.1923.
Петрогр[ад.] Мойка, 21.

Відділ рукопису Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Ф. 34. Спр. 442. Арк. 3–3зв. Автограф.

№ 9

3.III.1924.

Ленінград, Мойка, 21.

Високоповажний пане Колего!

Звертаюсь до Вас ось з якою справою: у Ленінграді (б[увшому] Петрограді) ані в книгозбірнях, ані в приватних осіб немає «Записок [Наукового] Тов[ариства] ім[ені] Шевч[енка]» з самісінького 1914 року. Ви колись мені писали, щоб я вказав Вам, як завести знову обмін виданнями. Тепер у нас

в Академії (Рос[ійській]) пригадали от що: можна пересилати книжки через представника «Наркомпроса» п[ана] З.[Г.] Грінберга²⁴, що мешкає постійно в Берліні; інший спосіб – через представника (посла) Росії (СРСР) у Варшаві д[октора] [Л. Л.] Оболенського²⁵, адресуючи на Рос[ійську] Акад[емію] Наук, Ленінград.

Тепер про мою приватну справу. Я дуже цікавлюся тим, як йде друк «Записок»²⁶, чи багато можуть вони вмістити у себе матеріалів, – бо я маю працю, що може бути цікавою тільки для укр[аїнських] часописів: я зібрав нові матеріали до істор[ії] давнього українського письменства, хотів би надрукувати їх. Зміст моєї праці такий: I. Український переклад «Просвітителя» Іосифа Волоцького, XVI в. II. Іван Вишенський і польська літ[ература] XVI ст. III. Забуті укр[аїнські] переклади Печерського Патерика XVI–XVII в. IV. Українські Синописи в рукоп[исах] і стародруках XVI і XVII стол[іть]. V. Збірник оповідань (переклади з польськ[ого]) Григорія Шаргородського з 1660 р. VI. Вірші архим[андрита] Онуфрія 1699 р. VII. Український Сонник к[інця] XVII в. Усього буде до 12 аркушів друку. Будьте ласкаві повідомте мене, чи є яка небуває перспектива на друк отих статей і матеріалів. Коли немає – я частину запропоную «Slavii»²⁷ і частину – «Извест[иям] Рос[сийской] Акад[емии]»²⁸. Ще одна справа: зверталось Тов[ариство] ім[ені] Ш[евченка] до неодмінного секр[етаря] Рос[ійської] Акад[емії] з пропозицією обміну виданнями? Це треба зробити офіційно, то я казав про вимовлене через Вас побажання, але академік [С. Ф.] Ольденбург відповів, що це – приватна заява. – Як посувається уперед ювілейне видання Т[оварист]ва? Разом посилаю Вам коротке звітлення про діяльність нашого Петрогр[адського] – тепер Ленінгр[адського] Т[оварист]ва²⁹.

Відданий вам Вол[одимир] Перетц

PS. Шановний колего, не дивуйтесь, що я Вас прохатиму: у нас в Росії ще не призвичаїлися звертатися до знайомого не по отчеству, як звертатися до Вас.

Відділ рукопису Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Ф. 34. Спр. 442. Арк. 5–5 зв. Автограф.

№ 10

2/IV.1924.
Ленінград.
Мойка 21.

Високоповажний
Володимире Михайловичу!

Записку Н[аукового] Т[оварист]ва [імені Шевченка] про обмін виданнями я доложив в нашому Відділі³⁰ і ухвалено передати неодмінному секретареві для виконання. Дякую за прислані вісті про можливість надрукувати в «Записках [НТШ]» мої розвідки та матер[іали] до іст[орії] старого укр[аїнського] письменства. Зараз я міг би три частини [надіслати], бо їх вже приготовлено для друку; але, не сподіваючись друкувати за границею, я писав рос[ійською]

мовою і тепер треба їх перекласти, а на це потрібно часу. Мабуть у Львові хто небудь буде такий ласкавий, що зробить це?³¹ – Що до збірника з приводу 350-ї річниці друку на Україні, – ще недавно я послав статейку до «Бібліологіч[них] Вістей»³², що видає Київський Інститут Книгознавства. Д[октор] [К. О.] Копержинський³³ пришле Вам свою працю.

Тепер – personalia: проф[есора] П. [П.] Пелехіна³⁴, як я чув, вже давно немає на цьому світі. Коли він вмер – не знаю точно. Що до Вол[одимира] Бехтерева³⁵ – він живий, має ще більшу популярність, але зовсім в інших сферах, як було колись. Зробив велике винайдення: скасував психологію, замість її – тепер панує рефлексологія. Чутка про його смерть – жарт. Такі люди не вмирають, бо дістають собі вічну славу... Акад[емік] В[олодимир] Ів[анович] Вернадський³⁶ – живий і читає лекції у Сорбонні, у Ленінграді він буде – м[оже] б[ути] восени. Серг[ій] Ів[анович] Руденко³⁷ працює в «Русском Музее» у Ленінг[радi], зараджує етнограф[ічним] відділом. Проф[есор] П. [М.] Жукович³⁸ – вмер 1919 р, не знаю точно дати. Василь Ол[ександрович] Щавинський³⁹ – не галичанин; це – інженер, фахівець-технолог, але разом великий знавець усього, що торкається історії мистецтва, зосібна технічного боку його (фарб), має вже не менше як 50 літ. М. М. Могилянський⁴⁰ вже помандрував до Києва та окублився десь біля бібліотеки Ак[адемії] Н[аук] та в комісії біограф[ічного] словника. Коли писатиму до нього передам Ваш привіт.

З правдивим поважанням

Вол[одимир] Перетц

З/ Сього дня я дізнався: проф[есор] Пл[атон] Жукович вмер 30/XI.1919, некролог – див[ись] часоп[ис] «Дела и дни»⁴¹ I, 1920, стор. 547–549. Коли потрібно – можу зробити випис.

PS. Прошу привітати від мене проф[есора] К. Студинського, коли він ще пам'ятає про мене! Дуже цікаво, чи має тепер Т[оварист]во державну грошову допомогу, як за давні, довоєнні часи? Хто постачає гроші на видавництво Т[оварист]ва? – Як можна приватній особі, як я, дістати видання Т[оварист]ва від 1914 р.? Чи треба послати поштою і скільки доларів або іншої твердої валюти? Питаю про це, бо як приватна особа – не можу звертатись до посольства – воно не має обов'язку постачати книжки всім, хто їх бажає.

Ваш В. П.

Відділ рукопису Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Ф. 34. Спр. 442. Арк. 6–7зв. Автограф.

№ 11

20/XII.1924.

Мойка 21, кв. 18.

Високоповажний

Володимире Михайловичу!

Відповідаю Вам на Ваші запитання: 1) Ніяких заходів Ак[адемія] Н[аук] не робила і примусити до сього нашого неодмінного (на великий

жаль) секретаря я не можу: кілька разів я пригадував йому про моральний обов'язок підтримувати зносини з таким всесвітньо відомим огнищем науки, яким є Ваше Т[оварист]во, але без skutku. Голова нашої секції, ак[адемік] [В. М.] Істрін⁴² радив зробити так: нехай би, каже, Т[оварист]во пришле свої видання за 1914–1924 рр. до II-го Відділу (нашого, р[осійської] мови та словесн[ості]). Тоді ми матимемо рацію клопотатись про посилку наших видань – на обмін. Я бачив улітку «Зап[иски] Н[аукового] Т[овариства] ім[ені] Ш[евченка]» у Києві – там надруковано багато гарних, навіть прекрасних праць! Де в чому я не можу погодитись з д[октором] Ф. [М.] Колессою⁴³, але праця його дуже цікава! – Що до комісіонерів, – то наша Р[осійська] Ак[адемія] Н[аук] таких немає ані в Ризі, ані в Дерпті, ані у Гельсінграді: «Spreudid isolation»! 2) «Русская усная нар[одная] слов[есность]» М. Н.] Сперанського⁴⁴ вийшла була ще у 1917 р; це – огляд праць та начерк історії та змісту «головніших» жанрів. Колядарно-обрядової та ліричної пісні бракує. Поруч з цими записами своїх відчитів проф[есор] Сперанський (у видавництві Сабашникових⁴⁵) видав 2 томи «Р[усских] былин»⁴⁶: це тексти, попереджені вступними увагами про них та про співців тощо. Придбати її тепер дуже важко; по книгарнях я можу пошукати, але 2 тт. коштують не менше як 20 крб (червоних). Відчитів «Р[усской] н[ародной] слов[есности]» Спер[анського] так само важко знайти, але пошукавши можна дістати за карб[ованців] 10–12: це – університетський підручник, тому його дуже цінить наша молодь. 3) Про Ваші матеріали, що їх надіслано було ак[адеміку] О. О.] Шахматову⁴⁷ – я ще нічого не знаю. Пошукаю. 4) «Arch[iv] f[ür] sl[avische] Ph[ilologie]»⁴⁸ Е.] Bernekera⁴⁹ ми вже давно маємо: для нас sizvena verbo – не варто уваги. Чекаємо, що буде з «Zeitsch[rift] f[ür] sl[avische] Ph[ilologie]»⁵⁰, що його видаватиме б[увший] Петр[оградський] проф[есор] Максим Ром[анович] Фасмер⁵¹. 5) Він організує «Слов['янську] Енцикл[опедію]»⁵², в котрій я беру участь: пишу частину іст[орії] українського письменства (XV–XVIII віків). 6) Адреса акад[еміка], проф[есора] Мих[айла] Несторовича Сперанс[ького]: Москва, Плющиха, Грибоедовский переулок, д. 6, кв. 8. 7) Р[осійська] Акад[емія] жодної збірки казок не видавала; Р[усское] Геогр[афическое] Общ[ество] видало 2 томи казок під редактув[анням] [О. М.] Смирнова⁵³.

Бажаю найкращого. Пишіть, коли я можу бути Вам чимось корисним.

Ваш з великим шануванням В. Перетц

Відділ рукопису Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Ф. 34. Спр. 442. Арк. 8–9. Автограф.

№ 12

Високоповажний
Володимир Михайлович!

Дозвольте мені перш усього подякувати вам за відомості про видання Н[аукового] Т[овариства] і[мені] Ш[евченка], що їх Ви надіслали мені і Р[осійській] Академії. Я дістав Вашого листа і сподіваюся, що незабаром прийдуть і книги. Вашу заяву зі списком книг я віддав неодмінному секретареві Р[осійської] Академії, акад[емікові] С. Ф. Ольденбургові, котрий зараз

сказав своєму помічникові написати до Т[оварист]ва подяку і виготовити пакунки з книгами з Академічного «Складу книг». На жаль, Ви не подали адресу, на яку можна – в Прагу надсилати з Акад[емії] книги до Н[аукового] Т[оварист]ва. Нетерпляче чекаю книги, які призначені для мене особисто. Книгу В. П. Адріанової⁵⁴ «Житие Ал[ексия] ч[еловека] Б[ожия] в др[евней] р[усской] лит[ературе] и нар[одной] словесности» 1917[р.] я можу Вам вислати, навіть 2 прим[ірники], бо автор охоче дасть мені їх. Я бажав би ще дістати «Іст[орію] укр[аїнського] письм[енства]» [О. Г.] Барвінського⁵⁵, та вл[асне] працю [І. С.] Свенціцького про українські стародруки⁵⁶, але ця остання коштує дуже дорого для нас. Що до нових розвідок на полі вивчення укр[аїнського] фольклору, – вибачте, нічого ні не можу Вам подати, бо перше – ці розвідки майже зовсім припинилися за браком дослідників. А ті, що мають готові праці, як мій учень Кость Копержинський – не можуть нічого надрукувати. Де що – можна знайти в огляді [Р. О.] Якобсона⁵⁷ та [П. Г.] Богатирьова⁵⁸ в «Slavii» 1923 р. – 4, але там багато – брехні: вони почислили всі реферати, що їх читали було в Москві; але – надруковано дуже мало (з велик[оруського] фолькл[ору])⁵⁹. З укр[аїнських] – можу назвати лише кн[игу Д. М.] Ревуцького⁶⁰ – популярну книжку «Дума та історичні пісні» 1919 [р.] (розпродана!) та дві невеликі розвідки про Кармелюка⁶¹ Акимовича (в друку не бачив) та [І. Ф.] Єрофеева⁶² (в «Черв[онім] шляху»? Маю відбитку без означення звідки вона!). Що торкається наукових інституцій, з якими можна й належало б відновити обмін виданнями – я питав у ред[актора] «Науки в России» ак[адеміка] С. Ф. Ольденбурга, але він нічого не міг відповісти точно. Я чув, що у одного з наших академ[ічних] бібліотекарів складено реєстри таких інституцій. При нагоді пошукаю його і коли він згодиться – зроблю копію і пришлю незабаром. Ми чекаємо відновлення безпосередніх зносин поштових з Польщею (до котрої судилось на велике нещастя – потрапити й Галичині!), бо у нас не має нічого зі здобутків наукових ані українських, ані польських учених аж від 1914 р. Як знайду вільну годину – перепишу і пришлю до Вас відомості про Ленінградське Наукове Українське Товариство⁶³. Одна з моїх статей («З часів гордування українською мовою»⁶⁴) не може бути надрукована в київській «Україні»⁶⁵, котру заснував М. С. Грушевський. Тому прохаю, чи можна дати мені хоч ¼ аркуша для цієї статейки? Коли нема місця – прийдеться прохати доктора Мурка⁶⁶, може візьми до «Slavii».

Найщиріше привітання шановним колегам, зосібна – професору К. Студинському.

З великим поважанням відданий

Вам Володимир Перетц

12/IV.1925.

Відділ рукопису Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Ф. 34. Спр. 442. Арк. 10–11зв. Автограф.

№ 13

Київ. Академія.

Вельмишановний
Володимире Михайловичу!

Надсилаю Вам мою маленьку статейку і прошу використати її для «Записок [НТШ]», коли вона того варту. Чому не було Вас на ювілеї Академії?⁶⁷ Ви як член-кор[еспондент] – повинні були одержати запрошення від нашої президії. Я зараз в Києві – на 3 тижні. Моє привітання – в[ельми] ш[ановним] професорам К. Студинському та М. Вознякові.

З щирим поважанням

Вол[одимир] Перетц

18/IX.1925.

Відділ рукопису Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Ф. 34. Спр. 442. Арк. 12. Автограф.

№ 14

2.XI.1925.

Ленінград. Мойка 21.

Вельмишановний
Володимире Михайловичу!

Я недавно одержав Вашого листа з сумними вістями: 1) що до стану Вашого здоров'я, 2) що до недбайливості нашого «Книжного складу». Мені добре відомо, що наш неодмінний секретар наказав ще в травні вислати до Т[оварист]ва ім[ені] Ш[евченка] все, що видрукувано було з 1914 р., одержавши відомості про те, що Т[оварист]во надіслало свої видання. На жаль, я зараз не виходжу з кімнати: десть дістав грипу і не можу його подолати. Як тільки видужаю – зараз піду до [С. Ф.] Ольд[енбурга] клопотатись. Він не дуже прихильний до українців (хоч укр[аїнська] Акад[емія] і обрала його – на дійсного члена!⁶⁸ Не відомо тільки за які заслуги), а зосібна до мене, бо моя вдача, як кажуть, дуже йому не подобається. Що до ювілею – я не був на ньому присутній, щоб не хвилюватись, бо моє серце не дозволяє мені перебувати на таких великих зборах, та ще не наукового характеру. Як кажуть свідки – це був дуже гарний образ «всеп'янішого собору» з часів Петра I.

Не турбуйтеся вигадувати псевдоніми: коли що пришлемо для друку – друкуйте, бо авторам не загрожує нічого, ніхто не бере за зле, коли ми друкуємо наші праці по закордонних часописах, лише б оці праці були – наукового, а не політичного змісту. Я ж друкую досить багато в «Славії» у Мурка і в «Zeitsch[rift]» у Фасмера і досі не мав не од кого якого непорозуміння. Бажаю Вам доброго здоров'я!

З правдивим поважанням

щиро Вам відданий Вол[одимир] Перетц

PS. Будь ласка! Сповістить мене, чи повернулася колекція А. Петрушевича⁶⁹ до Львова, чи ні? Мабуть Ви знаєте, у якому стані тепер бібліо-

тека Народного Дому? Спасибі за пропозицію прислати для друку наші праці.

В. П.

Відділ рукопису Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Ф. 34. Спр. 442. Арк. 14–14зв. Автограф.

№ 15

Вельмишановний колего!

Посилаю разом для «Ювілейного збірника» Товариства – невелику статтю про думу «Олексій Попович», мій короткий життєпис і побажання, щоб Наук[ове] Тов[ариство] прислало до «Отд[ела] р[усского] яз[ы]ка и слов[есности] Росс[ийской] Акад[емии] Наук» також повідомлення про ювілей, точно призначивши день ювілею, або приблизно – термін, до якого можливо прислати привітання. Коли ми достанемо – в Академії – таке повідомлення офіційно – Р[осійська] Акад[емія] пришле відповідно потреби – і своє слово.

Дозволю собі – порадити – звернутись і до Всеукр[аїнської] Ак[адемії] у Києві. Відомості про діяльність наукових укр[аїнських] гуртків пришлю пізніше.

З вел[икою] шанобою Вол[одимир] Перетц

Додаток:

- 1) Життєпис.
- 2) Характеристика моїх наукових праць.
- 3) Реєстр друкованих праць.
- 4) Стаття про думу «Олексій Попович».

Прохаю повідомите мене, чи все найменоване дійшло до Львова – у двох variant.

Відділ рукопису Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Ф. 34. Спр. 442. Арк. 15–15зв. Автограф.

¹ Арабажин Костянтин (Кость) Іванович (14.01.1866–13.07.1929) – історик, літературний критик, журналіст. Співробітничав в українській соціал-демократичній пресі, підтримував стосунки з І. Я. Франком і М. І. Павликом. Нелегально перевозив із Галичини в Росію заборонену літературу.

² «Етнографічний збірник» – серійне видання НТШ у Львові, що виходило з 1895 р. й містило матеріали з фольклору та етнографії з усієї етнічної території України і місць поселення українців за її межами. Після заснування в 1898 р. Етнографічної комісії НТШ збірник видавався під її егідою. Протягом 1900–1912 рр. відповідальним редактором «Етнографічного збірника» був В. М. Гнатюк.

³ Франко Іван Якович (27.08.1856–28.05.1916) – геніальний український письменник і вчений-енциклопедист.

⁴ Ймовірно, йдеться про працю І. Я. Франка «Апокрифи і легенди з українських рукописів. Т. II: Апокрифи новозавітні: А. Апокрифічні євангелі», що

вийшла друком у Львові в 1899 р. під егідою Археографічної комісії НТШ у рамках видавничої серії «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури».

⁵ Українському письменнику-полемісту Івану Вишенському присвячено кілька праць І. Я. Франка, зокрема стаття «Іван Вишенський, його час і письменницька діяльність», яка вперше була надрукована в 1892 р. у журналі «Хлібороб» під назвою «Іван Вишенський. Руський писатель XVI віку». В 1900 р. у Львові побачила світ поема І. Я. Франка «Іван Вишенський», що увійшла до збірки його поезій «Із днів журби».

⁶ Йдеться про статтю І. Я. Франка «Слово о Лазареве воскресеніі. Староруська поема на апокрифічні теми», яку вперше було опубліковано в 1900 р. в «Записках НТШ» (т. XXXV–XXXVI).

⁷ Йдеться про працю І. Я. Франка «Карпато-руське письменство XVII–XVIII вв.», що видана НТШ у Львові в 1900 р.

⁸ У 1902 р. В. М. Перетц надіслав І. Я. Франку 3-й том своєї праці «Историко-литературные исследования и материалы».

⁹ Климентій Зіновійв (Климентій Трясця) (середина XVII ст. – після 1712 р.) – український письменник, етнограф, мандрівник, церковний діяч, мав сан ієромонаха. Писав вірші, збирав народні прислів'я і приказки. Зберігся лише один, але великий рукописний збірник його творів.

¹⁰ Книга «Вірші ієромонаха Климентія Зиновієва сина», яка була підготовлена В. М. Перетцем і видана в 1912 р. у Львові, як 7-й том серії Археографічної комісії НТШ «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури». Збірка містила 369 віршів Климентія Зиновієва і близько 1 600 прислів'їв і приказок.

¹¹ Йдеться про «Ювілейний збірник НТШ», який мала намір видати філологічна секція Товариства в рамках відзначення 50-ліття діяльності НТШ. До «Ювілейного збірника НТШ», що побачив світ у 1925 р., В. М. Перетц надіслав статтю «Ще раз дума про Олексія Поповича».

¹² Йдеться про «Записку о научной деятельности и ученых трудах Владимира Николаевича Перетца», яку підготували академіки Петербурзької АН Н. О. Котляревський, О. О. Шахматов, П. Ф. Фортунатов і О. І. Соболевський до Загального зібрання Петербурзької АН, що відбулося 18 січня 1914 р.

¹³ Йдеться про Ольденбурга Сергія Федоровича (26.11.1863–28.02.1934) – академіка (1903) і неодмінного секретаря (1904–1929) Російської академії наук (з 1925 р. – АН СРСР).

¹⁴ Свенціцький Іларіон Семенович (20.04.1876 – 18.09.1956) – український філолог, етнограф, музеєзнавець, дійсний член НТШ з 1914 р.

¹⁵ Товариство дослідників української історії, писемності та мови в Петрограді (з 1924 р. – Ленінград) – історично-наукове товариство, що засноване з ініціативи В. М. Перетца 25 грудня 1921 р. й спочатку мало назву «Товариство прихильників української історії, писемності та мови в Петрограді». В. М. Перетц був головою Товариства протягом 1921–1931 рр.

¹⁶ Єфремов Сергій Олександрович (18.10.1876–10.03.1939) – український літературний критик та історик літератури. Академік (1919), віце-президент (1922–1928), голова управи (1924–1928) ВУАН, секретар її історично-філологічного Відділу.

¹⁷ Кримський Агатангел Юхимович (15.01.1871–25.01.1942) – сходознавець, історик літератури, письменник і перекладач. Академік-співзасновник

Української академії наук. Протягом 1918–1929 рр. – неодмінний секретар ВУАН і голова її історично-філологічного Відділу.

¹⁸ Студинський Кирило Йосипович (04.10.1868 – [червень] 1941) – український філолог-славист, літературознавець, мовознавець, фольклорист і письменник. Протягом 1923–1932 рр. – голова НТШ. Академік ВУАН (1924).

¹⁹ Йдеться про допомогу від АРА (Американської адміністрації допомоги, США).

²⁰ Копержинський Кость Олександрович (04.10.1894–18.03.1953) – літературознавець, історик української літератури і театру, фольклорист, етнограф і бібліограф. Протягом 1922–1923 рр. викладав у Кам'янець-Подільському інституті народної освіти, а в 1923–1925 рр. працював у Петроградському університеті. Був секретарем Товариства дослідників української історії, писемності та мови у Петрограді (Ленінграді).

²¹ Фетісов Іван працював секретарем Товариства дослідників української історії, писемності та мови у Ленінграді після від'їзду з Ленінграда К. О. Копержинського.

²² Возняк Михайло Степанович (03.10.1881–20.11.1954) – український літературознавець і фольклорист, член НТШ (1911) і академік АН УРСР (1929). Автор «Історії української літератури» в 3-х томах (1920–1924).

²³ Грушевський Михайло Сергійович (03.10.1881–20.11.1954) – видатний український історик. Багаторічний голова НТШ (1897–1913), дійсний член ВУАН (1923) і АН СРСР (1929). У 1923 р. побачив світ перший том «Історії української літератури» М. С. Грушевського. Загалом протягом 1923–1927 рр. вийшло друком 6 томів у 9-ти книгах.

²⁴ Грінберг Захар (Захарій, Зорах) Григорович (1889–22.12.1949) – радянський громадський, державний і партійний діяч. Водночас публіцист, історик і мистецтвознавець.

²⁵ Оболенський Леонід Леонідович (1873–1930) – радянський державний і партійний діяч, один із перших радянських дипломатів. З 16 жовтня 1923 р. до 4 жовтня 1924 р. – посол СРСР у Польщі.

²⁶ «Записки Наукового товариства імені Шевченка» («Записки НТШ») – видання НТШ, що виходить з 1892 р.

²⁷ «Slavia» – журнал слов'янської філології, що виходить у Празі як видання Слов'янського інституту при участі провідних славистів.

²⁸ «Известия отделения русского языка и словесности Академии наук» – журнал РАН з історії писемності, славістики, мовознавства та фольклору, що видавався у Санкт-Петербурзі протягом 1896–1927 рр.

²⁹ Йдеться про Товариство дослідників української історії, писемності та мови в Петрограді (з 1924 р. – Ленінград).

³⁰ Йдеться про Відділення російської мови і словесності РАН (АН СРСР), що протягом 1841–1930-х років здійснювало дослідження в галузі мовознавства й літератури.

³¹ Дослідження В. М. Перетца були надруковані у виданні «Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII вв.», що вийшло як окремий том «Сборника Отделения русского языка и словесности Академии наук» в 1926 р.

³² «Бібліологічні вісті» – науковий журнал з галузей книгознавства, що видавався Українським науковим інститутом книгознавства протягом

1923–1930 рр. У 1924 р. побачив світ номер «Бібліологічних вістей» (ч. 1–3), присвячений 350-річчю українського друку, де була опублікована розвідка В. М. Перетца «Українські стародруки в книгозбірнях м. Самари» та «Українські й білоруські стародруки в бібліотеці Ленінградського університету».

³³ Можливо, йдеться про працю К. О. Копержинського «Острозька друкарня в Острозі та в Дермані після Берестейської унії (1596 р.), її видання та діячі», що була опублікована в «Бібліологічних вістях» з нагоди 350-річчя українського друку.

³⁴ Пелехин Павло Петрович (1842–1917) – вчений-хірург, піонер антисептики в Росії. На кошти П. П. Пелехина був куплений будинок для НТШ у Львові.

³⁵ Бехтерев Володимир Михайлович (01.02.1857–24.12.1927) – невролог, психіатр, психолог, морфолог і фізіолог нервової системи. Дійсний член НТШ.

³⁶ Вернадський Володимир Іванович (12.03.1863–06.01.1945) – видатний вчений-енциклопедист, один із засновників Української академії наук, дійсний член НТШ. Протягом 1922–1926 рр. читав лекції з геохімії в Сорбонні.

³⁷ Руденко Сергій Іванович (29.01.1885–16.07.1969) – археолог, антрополог і етнограф. З 1921 р. працював завідувачем етнографічного відділу Російського музею.

³⁸ Жукович Платон Миколайович (26.09.1857–12.12.1919) – історик церкви, професор (1901), почесний член (1912) Санкт-Петербурзької духовної академії, науковий співробітник її бібліотеки, член-кореспондент РАН (1917).

³⁹ Щавинський Василь Олександрович (20.01.1868–28.12.1924) – видатний український хімік-технолог, мистецтвознавець і колекціонер. Зібрану колекцію картин нідерландських майстрів заповів Київському музею ВУАН (нині – Національний музей мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків).

⁴⁰ Могилянський Михайло Михайлович (04.12.1873–22.03.1942) – український літературний критик, літературознавець, письменник, перекладач, публіцист, керівник Комісії ВУАН для складання біографічного словника діячів України.

⁴¹ «Дела и дни» – історичний журнал, що виходив у Петрограді протягом 1920–1922 рр. Загалом побачило світ 3 номери цього журналу.

⁴² Істрін Василь Михайлович (10.02.1865–19.04.1937) – літературознавець, академік РАН (1907), протягом 1920–1929 рр. очолював Відділення російської мови і словесності РАН.

⁴³ Колесса Філарет Михайлович (17.07.1871–03.03.1947) – український етнограф, фольклорист, композитор, музикознавець і літературознавець, член НТШ (1909). У листі В. М. Перетца йдеться про працю Ф. М. Колесси «Українські народні думи у відношенні до пісень, віршів і похоронних голосінь», яка друкувалася в «Записках НТШ» (1920 р., кн. 130; 1921 р., кн. 131; 1922 р., кн. 132).

⁴⁴ Сперанський Михайло Нестерович (01.05.1863–12.04.1938) – філолог-славист, історик літератури і театру, візантиніст, етнограф, археограф, фольклорист. Академік РАН (1921), протягом 1921–1929 рр. керував рукописним відділом Державного історичного музею в Москві. Автор праці «Русская устная словесность. Введение в историю русской словесности. Устная поэзия повествовательного характера. Пособие к лекциям на Высших женских курсах в Москве», що вийшла друком у 1917 р.

⁴⁵ Видавництво Сабашникових – московське видавництво, що було засноване братами Михайлом і Сергієм Сабашниковими і яке протягом 1897–1930 рр. випускало природознавчі та історико-літературні книги.

⁴⁶ Йдеться про книги М. Н. Сперанського «Русская устная словесность. Т. 1. Былины» й «Русская устная словесность. Т. 2. Былины. Исторические песни», що були надруковані у видавництві М. і С. Сабашникових відповідно в 1916 і 1919 рр.

⁴⁷ Шахматов Олексій Олександрович (17.05.1864–16.08.1920) – філолог-славіст, лінгвіст, історик давніх слов'янських літератур і мов. Професор Петроградського університету (1909–1920), дійсний член РАН (1899).

⁴⁸ «Archiv für slavische Philologie» – журнал зі слов'янської філології, що протягом 1875–1929 рр. видавався в Берліні під редакцією В. Ягича (1875–1923) та Е. Бернекера (1923–1929).

⁴⁹ Бернекер Еріх (03.02.1874–13.03.1937) – німецький мовознавець-славіст. Академік Польської та Віденської АН (1914), дійсний член НТШ (1918).

⁵⁰ «Zeitschrift für slavische Philologie» – журнал зі слов'янської філології, заснований М. Р. Фасмером в Лейпцигу в 1924 р., який виходить й нині.

⁵¹ Фасмер Максиміліан Романович (28.02.1886–30.11.1962) – російський й німецький філолог-славіст, лінгвіст і лексикограф.

⁵² Ймовірно, йдеться про видання «Нариси слов'янської філології та історії культури», яке М. Р. Фасмер планував видати у 90 томах, проте побачило світ лише 12 т. (1925–1933).

⁵³ Смирнов Олексій Матвійович (1876–1958) – філолог-славіст, фольклорист, літературознавець. У 1917 р. у Петрограді за редакцією О. М. Смирнова та під егідою Російського географічного товариства був надрукований «Сборник великорусских сказок».

⁵⁴ Адріанова-Перетц Варвара Павлівна (12.05.1888–06.06.1972) – філолог, літературознавець, фольклорист, театрознавець, член-кореспондент ВУАН (1926). Учениця і дружина В. М. Перетца. У 1917 р. у Петроградському університеті захистила магістерську дисертацію «Житие Алексея человека Божия в древней русской литературе и народной словесности», яка в тому ж році була опублікована як монографічне видання.

⁵⁵ Барвінський Олександр Григорович (06.06.1847–25.12.1926) – український історик і громадсько-політичний діяч. Один із ініціаторів створення НТШ та його голова (1892–1897). Автор двотомної «Історії української літератури», що протягом 1920–1921 рр. вийшла друком у Львові під егідою НТШ.

⁵⁶ Можливо, йдеться про працю І. С. Свенціцького «Початки книгопечатання на землях України: в пам'ять 350-ліття першої друкованої книжки на Україні у Львові 1573–74 р.», що побачила світ у Львові у 1924 р.

⁵⁷ Якобсон Роман Осипович (10.10.1896–18.07.1982) – російський і американський філолог-славіст, лінгвіст, літературознавець, фольклорист, перекладач. З 1920 р. мешкав і працював у Чехословаччині, один із засновників і віце-президент Празького лінгвістичного гуртка (1926).

⁵⁸ Богатирьов Петро Григорович (16.01.1893–18.08.1971) – російський літературознавець, мовознавець, мистецтвознавець, один із засновників Празького лінгвістичного гуртка. Досліджував український фольклор та україно-чехословацькі фольклорні і культурні зв'язки.

⁵⁹ Йдеться про працю Р. О. Якобсона і П. Г. Богатирьова «Славянская филология в России за 1914–1921 гг.», яка протягом 1922–1923 рр. публікувалася в празькому журналі «Slavia». У 1923 р. цю працю під назвою «Славянская филология в России за годы войны и революции» було видано в Берліні окремою брошурою.

⁶⁰ Ревуцький Дмитро Миколайович (05.04.1881–1941) – музикознавець і фольклорист, співзасновник Етнографічної комісії ВУАН (1922). Автор праці «Українські думи та пісні історичні», що побачила світ у Києві в 1919 р.

⁶¹ Кармалюк (Кармелюк) Устим Якович (10.03.1787–22.10.1835) – український національний герой, керівник повстанського руху на Поділлі в 1813–1835 рр.

⁶² Єрофеев Іван Федорович (1882–1953) – письменник, історик, літературознавець, етнограф, фольклорист. Автор низки наукових праць про У. Я. Кармалюка, зокрема статті «До питання про Кармалюка», яку було опубліковано в 6-му, 8-му й 9-му номерах часопису «Червоний шлях» за 1924 р.

⁶³ Йдеться про Товариство дослідників української історії, писемності та мови в Ленінграді.

⁶⁴ Статтю В. М. Перетца «Колись і нині. З часів погорджування українською мовою» було опубліковано в одинадцятій книзі «Літературно-наукового вісника» за 1925 р.

⁶⁵ «Україна» – науковий журнал, що протягом 1924–1930 рр. виходив у Києві як орган історичної секції ВУАН за редакцією М. С. Грушевського.

⁶⁶ Мурко Матій (1861–1951) – чеський і словенський філолог-славіст, етнограф, історик слов'янських літератур, редактор журналу «Slavia».

⁶⁷ Йдеться про урочисті заходи з нагоди 200-ліття Російської академії наук, які відбувалися в Ленінграді протягом 5–10 вересня 1925 р.

⁶⁸ Праці С. Ф. Ольденбурга були присвячені проблемам сходознавства. Академіком ВУАН його обрано в 1925 р.

⁶⁹ Петрушевич Антоній Степанович (18.01.1821–23.09.1913) – український історик, філолог, дослідник історії Галичини, колекціонер. Багату колекцію книг, стародруків, рукописів (станом на 1924 р. колекція містила 120 тис. книг і 5 тис. рукописів й документів), а також нумізматичну колекцію, ікони, археологічні артефакти він передав Народному Дому у Львові, де вона зберігалася окремою збіркою із назвою «Музей Петрушевича». Перебуваючи у Львові, В. М. Перетц, зазвичай працював у бібліотеці Народного Дому, досліджуючи рукописи з колекції А. С. Петрушевича.

V. M. Peretts's letters to V. M. Hnatyuk for 1902–1925 were published for the first time. Epistolary documents highlight the collaboration of philology scientists in the framework of the Shevchenko Scientific Society in Lviv. The letters are also the source for the study of relationship between the Shevchenko Scientific Society and the Russian Academy of Sciences in the 1920s.

Key words: V. M. Peretts; V. M. Hnatyuk; letters; Shevchenko Scientific Society in Lviv; philology.

Я. С. КАЛАКУРА*

ШЛЯХ ДО АРХІВОЗНАВСТВА (до ювілею професора М. Г. Щербака)

Приємно усвідомлювати, що майже половина творчого життя цього-горічного ювіляра – професора Миколи Григоровича Щербака, знаного історика-джерелознавця, архівознавця і громадського діяча пройшла на моїх очах, у творчому спілкуванні та співпраці. Не стану вдаватися до біографії вченого, оскільки вона висвітлена в низці публікацій¹, лише зазначу, що його шлях до архівознавства розпочався ще в студентські роки, коли він виявив інтерес до наукових досліджень і як відмінник та іменний стипендіат був рекомендований в аспірантуру. Тут під керівництвом завідувача архівознавчої кафедри Шевченкового університету професора В. І. Стрельського молодий науковець захопився пошуком у центральних державних архівах УРСР: історичному, жовтневої революції, партійному при ЦК КПУ, в архіві м. Києва, відтак в архівах Москви та Ленінграда документів, що зафіксували відомості про діяльність місцевих державних установ, жандармсько-поліцейських та судових органів російського царизму на теренах України. Виявлені і опрацьовані ним джерела стали базою для написання кандидатської, а невдовзі й докторської дисертацій з історичного джерелознавства, присвячених добі революції 1905–1907 рр. та суспільно-політичним процесам в Україні в умовах Російської імперії. Згодом на основі вивчених історіографічних та конкретно-історичних джерел, аналізу їхнього інформаційного потенціалу побачила світ монографія «За законом і над законом (з історії адміністративних органів і поліцейсько-жандармської системи в Україні)» у співавторстві з А. С. Чайковським², яка й досі залишається прикладом фахового опрацювання архівних документів у дослідженні діяльності адміністративних та репресивних органів царизму.

* *Калакура Ярослав Степанович* – доктор історичних наук, заслужений професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Рубіжною сторінкою у творчій біографії М. Г. Щербак як знавця архівів став 1994 р., який і визначив увесь його наступний творчий шлях. Пригадую початок мого керівництва кафедрою архівознавства та спеціальних галузей історичної науки (1994–2002). Ми відчували гостру потребу у фахівцях у сфері архівознавства та джерелознавства, і я запросив Миколу Григоровича як джерелознавця зайняти посаду професора кафедри. Він не тільки погодився, але й активно долучився до її життєдіяльності. За короткий час історик підготував лекційні курси з архівознавства, історії державних установ, Національного архівного фонду та його документальних ресурсів, узяв участь у розробленні низки навчально-методичних та наукових проєктів із архівознавства та джерелознавства, зокрема першого національного підручника «Архівознавство» (1998, 2002 рр.), і разом з іншими членами авторського колективу був удостоєний іменної премії Василя Веретенникова. Микола Григорович добре зарекомендував себе і як викладач, і як куратор науково-дослідної роботи студентів.

Після завершення терміну моєї каденції М. Г. Щербак у 2003 р. був обраний завідувачем кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки за конкурсом і працював на цій посаді 15 років. Мене, як його колегу, тішить те, що він всі ці роки докладав значних зусиль, щоб зберегти і продовжити традиції та починання колективу, започатковані з часів Ф. П. Шевченка, В. О. Стрельського, В. О. Замлинського і свого попередника, включаючи й проведення щорічних архівознавчих, джерелознавчих та історіографічних читань. За цей період учений остаточно утвердився як архівознавець і організатор навчально-методичного процесу, громадський діяч. Очоливши кафедру, Микола Григорович багато зробив щодо організації науково-дослідної та навчально-методичної роботи, оновлення тематики праць і змісту навчального процесу, проведення архівознавчої практики студентів, зміцнення якісного складу колективу³. Захистили

Професори Я. Калакура та М. Щербак
в Музеї історії Київського національного
університету імені Тараса Шевченка.
Квітень 2015 р.

докторські дисертації і стали професорами доценти М. Г. Палієнко та Ю. М. Сорока, побачили світ нові видання курсу лекцій «Українська історіографія» (2012 р.), підручника «Історичне джерелознавство» (2017 р.), опубліковано навчальні посібники «Спеціальні історичні дисципліни» (за ред. проф. І. Н. Войцехівської), «Джерела з історії української культури», архівознавчі та біобібліографічні студії М. Г. Палієнко, праці з історичного джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін доцентів А. М. Зубка, С. Ф. Павленко, Г. Г. Коцур та ін. Великий резонанс у середовищі істориків та архівознавців викликали наукові студії викладачів кафедри, присвячені теорії історичної науки, архівознавства та джерелознавства, методології науково-дослідної роботи, цивілізаційному, антропологічному та соціокультурному осмисленню історичного процесу, архівному менеджменту, українській і зарубіжним архівним системам. Та й сам Микола Григорович продовжує наукові студії як над уже усталеною проблематикою, так і новими темами, зокрема з історії держави і права, історії органів внутрішніх справ і державної безпеки України, Національного архівного фонду, бере участь у підготовці та атестації науково-педагогічних працівників. Під його керівництвом підготовлено 4 доктори та 15 кандидатів наук, він є членом спеціалізованої вченої ради із захисту дисертаційних праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Однією із заслуг М. Г. Щербака є його зусилля, спрямовані на подальшу співпрацю колективу кафедри з Укрдержархівом, центральними і галузевими архівними установами, Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства. Цьому сприяло й те, що Миколу Григоровича було затверджено членом колегії Укрдержархіву, введено до складу редколегії журналу «Архіви України», обрано головою Спілки архівістів України. Не можу оминати такі риси ювіляра як комунікативність і відкритість, вміння вибудовувати партнерські відносини зі студентами та аспірантами, прислухатися до них і реагувати на їхні запити. Часто можна побачити Миколу Григоровича у коридорах університету в оточенні студентів і на перервах, почути, як жваво спілкується молодь зі своїм наставником. Ця риса цілком вписується в атмосферу і цінності кафедри, для якої кожен студент архівознавчих програм розглядається як член колективу, центральна постать і потенційний архівіст у майбутньому. Формування архівних та інформаційних компетентностей студентів, прищеплення їм любові до професії архівіста, розуміння її значення в умовах сучасних інформаційних технологій і цифрового суспільства було і залишається пріоритетним завданням кафедри.

Завершуючи це стисле есе про Миколу Григоровича, хочеться додати, що він – людина українських цінностей, гарний сім'янин, чоловік, тато і дідусь. Разом із дружиною Надією Олександрівною, теж

відомою історикинею, докторкою історичних наук, професоркою, виховали дочку Ніну, мають зятя Андрія і улюблених онуків Анастасію та Віктора. То ж побажаємо ювіляру надійного здоров'я (а він із родоводу козацької Канівщини), творчого довголіття, родинного затишку і відчуття людського щастя!

¹ *Боряк Г. В.* Щербак Микола Григорович // Енциклопедія історії України: Т. 10 / НАН України. Інститут історії України; редкол.: В. А. Смолій (гол.) та ін. Київ: Вид-во «Наукова думка», 2013. С. 680–681; Щербак Микола Григорович // Професори Київського університету: біогр. довід. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2014. С. 852 та ін.

² *Щербак М. Г.* «За законом і над законом» (з історії адміністративних органів і поліцейсько-жандармської системи в Україні). Київ: Україна, 1996. 286 с. (у співавт. з А. С. Чайковським).

³ *Калакура Я. С., Щербак М. Г.* 70 років архівознавчій кафедрі Київського університету // Архіви України. 2014. № 4–5. С. 338–345.

С. Ф. ПАВЛЕНКО, Н. А. КОЛОМІЄЦЬ*

**ІСТОРИК ІЗ ДУШЕЮ ПОЕТА:
МИКОЛИ ГРИГОРОВИЧУ ЩЕРБАКУ – 70!**

2019 рік є ювілейним для відомого українського історика, джерелознавця, доктора історичних наук, професора кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, голови Співки архівістів України Миколи Григоровича Щербака. 15 грудня 2019 р. учений відзначив свій 70-й рік народження.

Народився майбутній вчений 15 грудня 1949 р. у с. Копіювате Канівського р-ну на Черкащині, з дитинства виявляв прагнення до знань, науки, тому після закінчення Миронівської середньої школи № 1

вступив до Київського оптико-механічного технікуму, в якому навчався протягом року. 1968 р. був призваний до лав Радянської армії. Під час проходження строкової служби проявилися найкращі риси юнака – серйозне ставлення до виконання обов'язків, за що він у 1970 р. був відзначений командуванням та нагороджений медаллю «За військову доблесть» за вдале розмінування об'єкту. Прагнучи здобути вищу освіту, 1971 р. вступив на історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, котрий успішно закінчив у 1976 р. Потім були роки навчання в аспірантурі (1976–1979) та докторантурі (1990–1993).

Кандидатська дисертація М. Г. Щербака «Матеріали місцевих державних установ царизму як джерело вивчення революції 1905–1907 рр. на Україні», присвячена дослідженню теми з історичного джерелознав-

* Павленко Світлана Федорівна – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Коломієць Наталія Анатоліївна – кандидатка історичних наук, асистентка кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ства, була успішно захищена у Москві в 1985 р. Науковим керівником молодого дослідника був багаторічний завідувач кафедри архівознавства, відомий і авторитетний вчений проф. В. І. Стрельський. А вже за 8 років, у 1993 р. у Києві Микола Григорович захистив дисертацію «Матеріали жандармсько-поліцейських та судово-слідчих установ царизму як джерело вивчення суспільно-політичної історії України (кінець XIX ст. – 1917 р.)» на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук.

З 1979 р. М. Г. Щербак працює на викладацькій роботі в Київському університеті: асистент, доцент, професор. З 1979 р. до 1984 р. його викладацька і наукова діяльність була пов'язана з підготовчим факультетом для іноземних громадян. У 1984–1989 рр. – асистент кафедри історії зарубіжних соціалістичних країн, доцент цієї ж кафедри; з 1994 р. – професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки; з 2003 р. до 2017 р. – завідувач цієї кафедри.

Очолюючи кафедру архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, вчений значну увагу приділяв організації її наукової діяльності, популяризації архівної освіти та науки. За його керівництва впродовж п'ятнадцяти років продовжувалася традиція організації та проведення кафедрою наукових Всеукраїнських конференцій – Архівознавчих та Джерелознавчих читань. Зазвичай вони присвячувалися видатним подіям в історії України, ювілеям вітчизняних політичних і громадських діячів, учених-архівознавців та джерелознавців. Так, 11-ті читання відбулися в 2010 р. і були присвячені 100-річчю від дня народження професора В. І. Стрельського – видатного вітчизняного архівознавця та джерелознавця, багаторічного завідувача кафедри архівознавства Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. 12-ті читання присвячувалися відзначенню 20-ї річниці незалежності України, 14-ті – 170-річчю створення Київської археографічної комісії, 15-ті – 70-річчю створення кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, 18-ті – 100-річчю Української революції.

У читаннях, окрім викладачів, студентів і аспірантів кафедри архівознавства, інших кафедр історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, багатьох вітчизняних навчальних закладів і наукових інституцій України, активну участь брали також провідні вітчизняні фахівці в галузі архівної справи, керівники Державної архівної служби України (Укрдержархіву), працівники державних архівних установ України, Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Проф. М. Г. Щербак – автор та співавтор понад 120-ти наукових і науково-методичних праць з історії України, джерелознавства, архівознавства, історії державних установ. Під його керівництвом

На відкритті виставки архівних документів з нагоди 25-ї річниці Всеукраїнського референдуму підтвердження Акта проголошення незалежності України у приміщенні Верховної Ради України.

Зліва направо: С. Власенко, О. Бажан, М. Щербак, І. Журжа. 6 грудня 2016 р.

підготовлено та захищено 4 докторських і 15 кандидатських дисертацій з проблем історії періодичної преси, цензури, зарубіжної україніки, джерелознавства, історіографії, біографістики (праці Т. В. Антонченко, Я. О. Бондарчука, Т. Г. Боряк, С. І. Дегтярьова, Р. О. Загорулька, Л. Б. Круглової, О. В. Левчук, Т. В. Печериці, Б. О. Цимбал, І. М. Шихненка, В. В. Юрченко та ін.), сформувалася школа джерелознавців та архівістів.

М. Г. Щербак з 2012 р. є членом Колегії Укрдержархіву, заступником голови Громадської ради при Укрдержархіві, членом Науково-видавничої ради Укрдержархіву (з 2010 р.), спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських та докторських дисертацій у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Професор входить до складу редколегій журналів «Архіви України» (м. Київ), «Сумський історико-архівний журнал» (м. Суми), «Сіверянський історичний архів» (м. Чернігів), «Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія» (м. Київ).

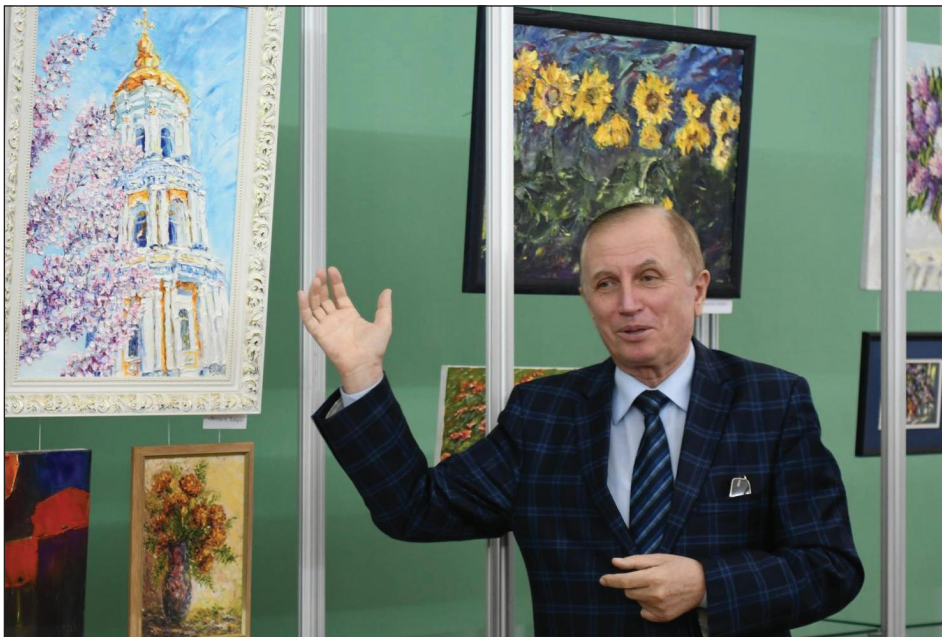
М. Г. Щербак викладає нормативні та спеціальні навчальні курси бакалаврам і магістрам історичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка, зокрема: «Національний архівний фонд: формування та використання», «Теорія та методика архівної справи», «Національна політика царизму в Україні: джерельна база та історіографія». В різний час ви-

ступав на міжнародних конференціях у Парижі (Франція), Дебрецені (Угорщина), Братиславі (Словачія), читав лекції в університетах Словаччини, Чехії, Хорватії.

Плідна праця ювіляра неодноразово була відзначена. Він – лауреат премії імені Василя Веретенникова (2000), нагороджений Подякою Кабінету Міністрів України (2009), грамотами Державної архівної служби України.

Особливе місце в діяльності вченого займає сфера його наукових інтересів – історія держави і права України, історія державних установ, джерелознавство, архівознавство, історія, функції та діяльність жандармсько-поліцейських і судових установ. Численні розвідки ювіляра присвячені саме цим темам, зокрема: «За законом і над законом» (з історії адміністративних органів і поліцейсько-жандармської системи в Україні), «Айсберг. З історії органів внутрішніх справ і державної безпеки України», «Документи губернських жандармських управлінь як джерело з історії України» тощо.

Багатолітній досвід викладацької діяльності професора засвідчує, що М. Г. Щербак постійно тренує в собі рідкісне чи то вміння, чи дар говорити просто про складне, доносити свою думку до широкої аудиторії, яка не завжди є фаховою і підготовленою. Микола Григорович – високоосвічений, ерудований фахівець, педагогічний талант та блискуча лекторська майстерність якого приваблювала до нього

М. Щербак на відкритті виставки художніх творів Я. Бондарчука «Барви життя» у Музеї історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 28 листопада 2019 р.

колег і учнів. Студенти, аспіранти, докторанти, молоді викладачі завжди з радістю користуються нагодою порадитися з професором не тільки зі складних наукових питань, а й просто з життєвих проблем.

У суто людському плані Микола Григорович – доброзичлива, щира людина без «хвороби корифеїв» у їх зверхньому ставленні до оточуючих, із почуттям гумору, яка невимушено і легко захоплює своїми інтересами інших. Наприклад, відомо, що професор вже давно колекціонує монети і постійно приносить їх на свої тематичні заняття зі студентами, щоб унаочнити викладення матеріалу. Також Микола Григорович пише чудові вірші (і ліричні, і патріотичні), які заслуговують на те, щоб бути опублікованими окремими збірками.

Колектив кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка щиро вітає Миколу Григоровича Щербака зі славним ювілеєм і бажає сил, здоров'я, наснаги, невичерпної енергії для втілення у життя всіх творчих задумів!

М. В. БАНДУРА*

**МИКОЛА ГРИГОРОВИЧ ЩЕРБАК – ТАЛАНОВИТИЙ
ВЧЕНИЙ, ЛЮДИНА І ВЧИТЕЛЬ
(до 70-річчя від дня народження)**

Доктор історичних наук, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Голова Співки архівістів України Микола Григорович Щербак добре знаний в Україні та за її межами. Професор є інтелігентною і талановитою людиною, чудовим педагогом, блискучим наставником у житті. Основні риси його характеру – мудрість і справедливість, поміркованість і вдячність, бадьорість і рішучість, працьовитість і завзятість у досягненні мети. Щира, доброзичлива та чуйна людина, різнобічно освічена особистість, він був і залишається найкращим порадиником і наставником у здійсненні студентами наукових досліджень.

Саме як Учитель та науковий керівник Микола Григорович відіграв величезну роль у моєму житті. Закінчивши у 2007 р. загальноосвітню школу з відзнакою, я обрала історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Склавши для вступу лише один іспит, стала студенткою цього найпрестижнішого закладу вищої освіти в Україні. Коли на другому курсі потрібно було визначитися зі спеціалізацією, я, не довго думаючи, обрала саме архівознавчу кафедру університету. Там я й познайомилася з Миколою Григоровичем, який тоді її очолював (2003–2017 рр.). Вже при першому знайомстві мене особливо вразили його доброта, щирість, небайдужість до будь-яких подій у житті.

Микола Григорович став моїм першим науковим керівником. Він відразу ж поцікавився, над чим би я хотіла працювати. У той період мене цікавило вивчення особистості та її ролі в суспільстві. Микола Григорович подумав і згодом запропонував мені взятися за дослідження життя і наукової діяльності Вадима Львовича Модзалевського (1882–1920 рр.). Цю тему я розробляла впродовж кількох років – при написанні курсової роботи і, зрештою, дипломної, залучаючи архівні документи. Моя праця була позитивно оцінена науковим керівником. До речі, перше моє знайомство з архівом та архівними документами відбулося також саме завдяки Миколі Григоровичу, коли проходила

* Бандура Марина Вікторівна – кандидатка історичних наук, в. о. вченої секретарки Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

архівну практику в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України.

Необхідно зазначити, що Микола Григорович – не лише фаховий викладач, а й цікавий співрозмовник, непересічна людина. Його поважають студенти, аспіранти, викладачі. Пам'ятаю, ще немає на кафедрі завідувача, а біля неї – вже черга його студентів. Буваючи на наукових конференціях, я не раз зауважувала, що на Миколу Григоровича чекали з якимось благоговінням, ставилися до нього з величезною повагою. І до нас, як його учнів, ставилися шанобливо. Він же поведився досить демократично, був доброзичливим, хоча й принциповим.

Коли збираємося на зустрічах однокурсників, завжди з приємністю згадуємо лекції саме Миколи Григоровича. Цікаві й захоплюючі, вони справляли величезне враження логікою побудови, чіткістю викладу матеріалу, доступністю.

Професор уміє створити творчу атмосферу у роботі з молодими колегами. Будучи вимогливим, він із повагою ставиться до студента, бере активну участь у написанні роботи, надає організаційну і методичну допомогу на всіх етапах її підготовки та виконання. Думаю, що в науковому та й в особистому плані я «виросла» саме завдяки Миколі Григоровичу. Розмови з ним, поради й зауваження, консультації і допомога багато чого мені дали.

Студентські роки давно залишилися позаду та з Миколою Григоровичем доля не розлучає й досі. Працюючи за фахом у відділі архівознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (УНДІАСД), мені дуже приємно, що кафедра, яку Микола Григорович очолював, завжди була і є зараз партнером інституту, зокрема підписано Договір між УНДІАСД і Кафедрою архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, предметом якого є взаємовигідна та рівноправна співпраця за спільними напрямками роботи сторін.

Завжди приємно зустрічатися з Миколою Григоровичем у стінах інституту та Державної архівної служби України (Укрдержархіву). Він є членом Колегії Укрдержархіву, заступником Голови Громадської ради та членом науково-видавничої ради при Укрдержархіві, членом редакційної колегії журналу «Архіви України».

В Укрдержархіві Микола Григорович заслужено користується пошаною і авторитетом, поєднуючи плідну наукову діяльність з науково-організаційною та громадською роботою. З 2015 р. він очолює Всеукраїнську громадську організацію «Спілка архівістів України». Як Голова Спілки, зокрема, підготував десятки звернень до президентів, прем'єр-міністрів, голів Верховної ради України з проханням не допустити виселення Центрального державного архіву літератури і мистецтва України з приміщення, яке архів нині займає; до голів обласних

державних адміністрацій – з вимогою не скорочувати штати обласних архівів та архівних відділів райдержадміністрацій.

Професор є автором та співавтором понад 100 наукових і науково-методичних робіт. Він – лауреат премії імені Василя Веретенникова за підручник з архівознавства (2000) (разом з іншими авторами).

Говорячи про Миколу Григоровича, нічого не сказати про його рідних і близьких було б помилкою. Адже саме вони були, є і будуть тим фундаментом і духовною основою, без яких він не склався б як учений. Миколу Григоровича та його дружину Надію Олександрівну Щербак (історикиня, докторка історичних наук, професорка Київського інституту інтелектуальної власності та права) радує дочка Ніна Миколаївна Щербак – кандидат юридичних наук. Особлива гордість дідуся – його онуки Віктор і Анастасія.

Я вдячна Миколі Григоровичу за науку, добро, радість спілкування, честь називатися його ученицею. Нехай завжди Вас, шановний Учителю, огортає Божя ласка, здійснюються всі Ваші мрії, робота приносить радість і натхнення, а вірні друзі, учні, колеги завжди будуть поруч!

Від себе особисто та колективу УНДІАСД прийміть найщиріші побажання з ювілеєм. Ви – талановита особистість, мудрий викладач, відданий справі, і наполегливий науковець, який упевнено може пишатися своїм духовним та інтелектуальним потенціалом, успіхами та досягненнями. Ваша життєва позиція, служіння ідеалам добра і справедливості є прикладом для усіх. Ви підготували чимало кваліфікованих фахівців. За Вашого керівництва та консультування українська наука збагатилася 15-ма кандидатами та 4-ма докторами історичних наук. У Вас є учні, послідовники і шанувальники.

Бажаємо Вам міцного здоров'я, щастя, благополуччя, оптимізму, невичерпної енергії, невпинного руху вперед до нових звершень і вражень! Нехай Ваше життя буде затишним і радісним, хай в усіх починаннях Вас супроводжують світлі і вдячні люди.

Добра Вам! Нехай життєвий шлях буде довгим та щасливим, а серце і далі випромінює світло та любов!

А. О. АЛЕКСЕЄНКО, М. А. БАЛИШЕВ*

ЦЕНТРАЛЬНОМУ ДЕРЖАВНОМУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОМУ АРХІВУ УКРАЇНИ – 50 РОКІВ

У 2019 р. Центральний державний науково-технічний архів України (ЦДНТА України) відзначив 50 років від дня створення. Це – знакова подія для всієї архівної системи України.

Передумовою заснування архіву стала постанова Ради Міністрів СРСР від 21.05.1964 р. № 431 «Про централізацію зберігання науково-технічної документації (НТД) і організацію її широкого використання», яка зобов'язувала міністерства і відомства союзного та республіканського підпорядкування здійснити заходи щодо передавання НТД до спеціалізованих державних архівних установ.

Постанова Ради Міністрів УРСР «Про заходи щодо покращення архівної справи в республіці» від 25.12.1969 р. № 688 стала точкою відліку, від якої ЦДНТА України веде свою історію. Відповідно до неї було схвалено пропозицію Архівного управління при Раді Міністрів УРСР: «З метою централізації зберігання і широкого використання науково-технічної документації, що утворюється в результаті діяльності науково-дослідних інститутів, проєктних і конструкторських організацій республіки, за виключенням тих, що діють у системі Академії наук УРСР, створити у м. Харкові Центральний державний архів науково-технічної документації УРСР та розмістити його у приміщенні по вул. Університетській № 4 та № 8 після звільнення їх Центральним державним архівом Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР».

Постановою Кабінету Міністрів України від 21.07.1992 р. № 415 та наказом Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України від 31.07.1992 р. № 35 назву «Центральний державний архів науково-технічної документації Української РСР» (ЦДАНТД УРСР) змінено на сучасну – «Центральний державний науково-технічний архів України».

Керуючись переконанням, що багатство архіву – це багатство його фондів, ЦДНТА України за 50 років діяльності сконцентрував потужну документну базу з історії науки і техніки. Джерелами формування Національного архівного фонду (НАФ) ЦДНТА України є 225 юридичних осіб. Станом на 01.12.2019 р. тут обліковується 256 фондів, 1074 комп-

* *Алексєєнко Анна Олександрівна* – начальниця відділу використання інформації документів Центрального державного науково-технічного архіву України;

Балишев Марат Артурович – кандидат історичних наук, директор Центрального державного науково-технічного архіву України.

лекси, понад 605 тис. одиниць зберігання за 1891–2016 рр.; кількісно переважають створені у 50-ті – 60-ті роки ХХ ст.

Архівні документи з історії науки і техніки охоплюють усі основні галузі народного господарства: будівництво, енергетику, металургію, вугільну, газову, нафтову, хімічну промисловість, автомобільне, транспортне, сільськогосподарське, важке і середнє машинобудування тощо.

Значну частину архівного документального масиву становить проєктна документація до об'єктів капітального будівництва, паливно-енергетичного комплексу і підприємств важкої індустрії. Особливий інтерес викликають відомості щодо освоєння гідроресурсів України. У проєктах Дніпродзержинської, Канівської, Каховської, Київської, Кременчуцької ГЕС, які є складовими Дніпровського каскаду, відображено не тільки те, як зростала енергетична міць України, але й наведено детальні свідчення затоплення родючих земель Придніпров'я. Цікавим є розроблений українськими проєктувальниками проєкт Терембле-Ріцької ГЕС у Тячівському районі Закарпатської області – єдиної в світі гідроелектростанції, яка стоїть на двох річках одночасно. На зберіганні в архіві є документи «велетнів» теплоенергетики: Запорізької, Курахівської, Миронівської, Придніпровської, Слов'янської державних районних електростанцій.

Атомна енергетика представлена у фондах архіву частинами проєктів двох українських (Южно-Української, Запорізької) і двох російських (Курської, Нововоронезької) АЕС, нереалізованим проєктом Харківської АТЕЦ, а також науково-дослідними роботами Київського відділення інституту Атоменергопроєкт, зокрема з безпеки експлуатації об'єкту «Укриття» на сумнозвісній Чорнобильській АЕС.

Проблеми використання водних ресурсів України та охорони довкілля висвітлено у розробках інституту Укргідропроєкт імені С. Я. Жука: «Проблема великого Дніпра» (1927–1971), водопостачання та каналізація Донбасу, регулювання річок Харкова, генеральні схеми використання та охорони водних і земельних ресурсів тощо.

У ЦДНТА України зберігаються проєкти визначних вітчизняних металургійних заводів: Запоріжсталь, Криворіжсталь, Азовсталь, першого в Україні спеціалізованого заводу порошкової металургії у м. Бровари, первістка кольорової металургії – Запорізького титаномагнієвого комбінату.

Трубопровідний транспорт представлений в архіві проєктами газопроводів, зокрема: Дашава – Київ, Макат – Північний Кавказ, Оренбург – Західний кордон СРСР, Середня Азія – Центр, Уренгой – Помари – Ужгород, Тула – Шостка – Київ; нафтопроводів: Анжеро-Судженськ – Красноярськ, Долина – Дрогобич, «Дружба», Красноярськ – Іркутськ, Куйбишев – Лисичанськ, Мангишлак – Поволжя – Україна.

Географія промислових об'єктів, інженерних, архітектурно-будівельних споруд, проекти яких зберігає ЦДНТА України, не обмежується територією України, охоплюючи 26 країн, зокрема: Білорусь, Болгарію, Грузію, Єгипет, Індію, Ірак, Казахстан, Молдову, Російську Федерацію, Угорщину, Узбекистан тощо.

Окрім промислового і транспортного будівництва, у фондах архіву зосереджені найцінніші проекти містобудування, житлово-цивільного будівництва та архітектури. Це і комплексні розробки щодо забудови міст і селищ, і планування мікрорайонів, і окремі фрагменти проєктів оригінальних архітектурних споруд. Серед них привертають до себе увагу документи з повоєнної відбудови серця столиці України – Хрещатика.

Третина архівних комплексів містить конструкторсько-технологічну документацію: проекти паровозів і тепловозів Луганського тепловозобудівного заводу; автомобілів Кременчуцького та Запорізького автозаводів, львівських автобусів; морського та річкового водного транспорту; тракторів Харківського тракторного заводу імені Орджонікідзе; шахтного устаткування, сільськогосподарської техніки, верстатів тощо.

Звіти про науково-дослідні роботи (НДР) розкривають проблеми становлення вітчизняної металургії, коксохімічної галузі; удосконалення і розробки нових технологій виготовлення сплавів, вогнетривів, високочистих речовин, будівельних матеріалів, нового промислового устаткування; налагодження роботи і автоматизації управління підприємств.

Дослідження українських учених періоду евакуації (1941–1943), а також після повернення на звільнені території, демонструють напрями діяльності наукових установ у роки Другої світової війни та під час відбудови народного господарства. На сторінках звітів про НДР Інституту чорної металургії, Науково-дослідного гірничорудного інституту, УкрНДІ вогнетривів, УкрНДІмету, УХІНу, Харківського ПромбудНДІпроєкту містяться відомості про складні умови роботи науковців в евакуації, підвищені обсяги виробничих програм заводів Сходу СРСР, терміни та хід виконання держзамовлень, штати працівників на підприємствах тощо.

У ЦДНТА України зібрано 25 фондів особового походження, зокрема, фонди українського радянського архітектора, дійсного члена Академії архітектури СРСР, заслуженого діяча мистецтв УРСР Олексія Бекетова; Народного архітектора УРСР, лауреата Державної премії УРСР, члена-кореспондента Академії мистецтв СРСР Олексія Заварова; заслуженого працівника промисловості України, почесного розвідника надр, академіка Української нафтогазової академії, доктора геолого-мінералогічних наук Олександра Істоміна; конструктора і винахідника в галузі будівництва енергетичних об'єктів, кандидата технічних наук Якова

Кранцфельда; інженера, доктора технічних наук, Міністра промислової політики України (2002–2004), Героя України Анатолія М'ялиці; астрометриста-картографа, доктора фізико-математичних наук, професора, заслуженого діяча науки УРСР Бориса Остащенка-Кудрявцева; вченого-ботаніка, доктора біологічних наук, професора Юрія Прокудіна; вченого в галузі прокатного виробництва, доктора технічних наук, професора, лауреата Державної премії СРСР, заслуженого діяча науки Української РСР Ігоря Тришевського та ін.

З 2017 р. розширено коло документної бази ЦДНТА України. Започатковано комплектування архіву патентною документацією, а також новим різновидом документів – усноісторичними джерелами з історії науки і техніки. Зокрема, останні представлені у фондах колекцією інтерв'ю за темою: «Розвиток ракетно-космічної техніки в Україні».

З метою гідного відзначення 50-річчя від дня створення ЦДНТА України було розроблено план, який передбачав здійснення протягом поточного року низки заходів за основними напрямками діяльності архіву та враховував пріоритети Державної архівної служби України (Укрдержархіву) на 2019 р.

Значну увагу приділено цифровізації усіх процесів архівної справи та діловодства. До ювілею ЦДНТА України повністю завершено роботи з оцифрування описів документів постійного зберігання; 100% оцифрованих описів у форматі PDF розміщено на офіційному вебсайті архіву у спеціальному розділі «Описи в електронному виді». Таким чином забезпечено доступ користувачів до них у режимі «24/7».

У червні 2019 р. архівом розпочато системне створення цифрового фонду користування (ФК), у рамках якого вже оцифровано 24 тис. 140 документів НАФ. Проведено роботу з удосконалення та реконструкції Інформаційно-телекомунікаційної системи ЦДНТА України: суттєво оновлено парк комп'ютерів, придбано та встановлено ліцензійні ОС Windows 10 Professional, програмні пакети Microsoft Office 2019, антивірусне ПЗ ESET Endpoint Security; до ІТС інтегровано систему відеоспостереження, замінено мережеве обладнання (керований комутатор та мережеве сховище), підключено та налаштовано безконтактний сканер для створення цифрового ФК та організації його зберігання у мережевому сховищі.

У ЦДНТА України стартував ініціативний проєкт ТОПАЗ (скорочення від «ТОПологія Архівного Зберігання»), кінцевим задумом якого є створення в архіві інтегрованої пошукової системи електронної ідентифікації об'єктів зберігання за допомогою двовимірних QR-кодів.

Серед знакових здобутків ювілейного року ЦДНТА України слід також назвати такі:

- з метою якомога ширше популяризувати діяльність архіву відділом використання інформації документів на офіційній сторінці ЦДНТА

України у соціальній мережі Facebook у січні розпочато ведення рубрики «Календар історії ЦДНТА України»;

– працівниця архіву Анна Алексєєнко у квітні виступила з доповіддю перед учасниками STIA-2019 (Міжнародне архівне стажування, «Stage technique international d'archives») у м. Париж (Франція). На модулі, присвяченому питанням комплектування, вона розповіла про досвід ЦДНТА України щодо формування архівних комплексів науково-технічної документації, який є унікальним у світовій практиці;

– задля посилення охоронного режиму, запобігання псування та втрати документів під час їх зберігання, переміщення та використання, фіксування доступу осіб на територію будівлі та приміщень в ЦДНТА України у квітні запроваджено систему відеоспостереження;

– забезпечено виконання завдань і заходів, спрямованих на попередження пожежі в архіві, зокрема упродовж другого півріччя виконано обробку конструкцій горища будівлі, дерев'яних стелажів у сховищах № 6, 7 на другому поверсі; придбано устаткування та встановлено систему автоматичного пожежогасіння у сховищі № 2;

– організовано та проведено комплекс заходів із переоснащення приміщення архівосховищ № 4, 4-а, 5-а для більш раціонального розміщення та зберігання документів НАФ. Вжиті в рамках цієї оптимізації заходи дозволили збільшити довжину полиць стелажів архіву майже на 200 погонних метрів;

– надавалася методична, практична та інформаційна допомога організаціям – джерелам формування НАФ та державним архівним установам із питань роботи з науково-технічними документами: 16 травня проведено виїзний семінар у м. Северодонецьк на базі Державного архіву Луганської області (взяли участь 10 юридичних осіб); 9–11 квітня, 4–6 червня та 24–26 вересня організовано 3 семінари з підвищення кваліфікації на базі ЦДНТА України (їх відвідали фахівці 5-ти державних архівів областей: Івано-Франківської, Київської, Львівської, Миколаївської, Одеської);

– під егідою Укрдержархіву 20 червня організовано Міжнародний круглий стіл «Проблеми інформатизації архівної справи: цифровізація як засіб забезпечення потреб інформаційного суспільства (до 50-річчя ЦДНТА України)», який був присвячений архівному ювілею та викликав зацікавленість прогресивної архівної спільноти*;

– у вересні працівниками архіву підготовлено відео-візитку до Дня народження архіву, де використано фрагмент вірша Бориса Іваненка «Архівний хорал» та музику Антоніо Вівальді «Зима» («L'inverno»)

* Детальніше про цю подію див. статтю: Алексєєнко А. О., Балишев М. А. Міжнародний круглий стіл на тему «Проблеми інформатизації архівної справи: цифровізація як засіб забезпечення потреб інформаційного суспільства (до 50 річчя ЦДНТА України)» // Архіви України. 2019. № 3(320). С. 192–202.

(фрагмент), яку поширено у соцмережі Facebook за 100 днів до знаменної дати;

– 3 грудня на офіційному вебсайті ЦДНТА України розміщено електронну презентаційну версію виставки на тему: «Центральний державний науково-технічний архів України та Білоруський державний архів науково-технічної документації (БДАНТД): 50 років на ниві зберігання НТД». Метою міжнародного онлайн-проєкту, розробленого спільно двома архівами в рамках реалізації Договору про співробітництво між ЦДНТА України та БДАНТД (м. Мінськ, Республіка Білорусь), стало показати основні віхи створення архівів науково-технічної документації в Україні та Білорусі, охарактеризувати їхню діяльність і документальне багатство фондів, принципи, пріоритети та напрями роботи.

Кульмінацією ювілейного року стали урочисто-святкові та виробничо-інформаційні заходи 5–6 грудня, на які завітали колеги з центральних та обласних архівних установ, керівники наукових установ архівної галузі, друзі та партнери архіву.

5 грудня 2019 р. урочисте засідання з нагоди 50-річчя ЦДНТА України відбулося у конференц-залі Музейного комплексу Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова (ХНУМГ імені О. М. Бекетова), з яким архів плідно співпрацює багато років. Засідання відкрив його ректор Володимир Бабаєв. Вітальний адрес від Голови Укрдержархіву Анатолія Хромова зачитав директор департаменту страхового фонду документації (СФД) Укрдержархіву Андрій Меленець. Голова Співки архівістів України Микола Щербак привітав ЦДНТА України заочно, записавши відеозвернення.

Урочисте засідання з нагоди святкування 50-річчя ЦДНТА України.
5 грудня 2019 р.

Колектив та працівники ЦДНТА України були нагороджені грамотами та подяками різних ступенів; найвищу нагороду – Почесну відзнаку Харківської обласної ради «Слобожанська слава» – отримав директор Марат Балишев.

Працівниці ЦДНТА України, нагороджені почесними відзнаками.
5 грудня 2019 р.

Важливою подією стало підписання директором ЦДНТА України Маратом Балишевим та директором БДАНТД Олександром Запартикою оновленого договору про співробітництво між архівами, що сприятиме зміцненню міжнародної співпраці з урахуванням впровадження цифрових технологій.

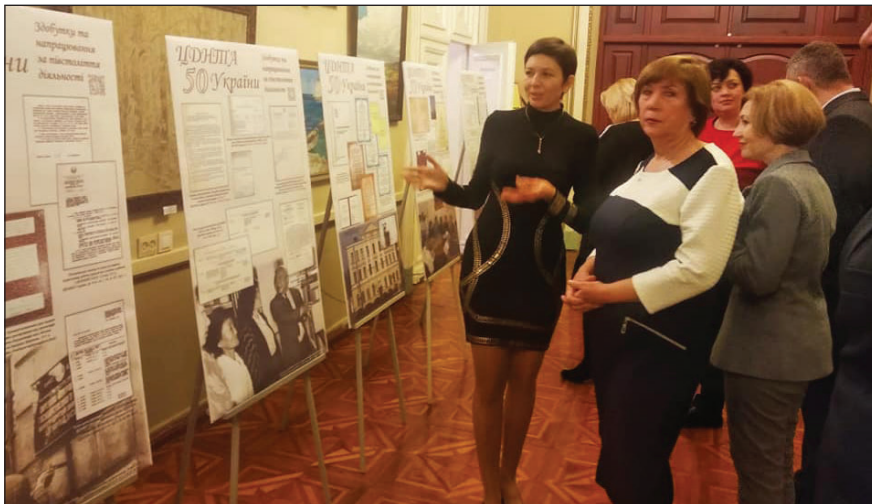

Директор ЦДНТА України Марат Балишев та директор БДАНТД Олександр Запартика після підписання Договору про співробітництво між ЦДНТА України та БДАНТД. 5 грудня 2019 р.

Гості заходу ознайомилися з виставкою документів «Центральному державному науково-технічному архіву України – 50: здобутки та напрацювання за півстоліття діяльності». Начальниця відділу використання інформації документів Анна Алексеєнко розповіла про історію створення ЦДНТА України, охарактеризувала багатство його фондів, пріоритетні напрями діяльності. Крім того, працівники Музейного комплексу ХНУМГ імені О. М. Бекетова провели бажаючих його залами.

Наступною локацією стало приміщення установи-ювіляра. Тут гості могли безпосередньо побачити досягнення та напрацювання ЦДНТА України. Для них було організовано оглядову екскурсію архівом. Особливий інтерес колег викликали архівосховища та практика QR-кодуння архівних коробок із документами.

Ювілейні заходи продовжилися у приміщенні Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка (ХДНБ імені В. Г. Короленка), де відбулося розширене засідання колегії ЦДНТА України. На правах господині відкрила засідання директорка бібліотеки Валентина Ракитянська, яка детально зупинилася на історії розвитку, сучасній роботі, надбаннях та досягненнях книгозбірні. Директор ЦДНТА України Марат Балишев виступив із доповіддю про діяльність ЦДНТА України за 50 років. Начальниця відділу використання інформації документів Анна Алексеєнко доповіла про запровадження топології архівного зберігання ТОПАЗ у ЦДНТА України. Присутні активно долучилися до обговорення цих питань та винесення рішень.

Під час огляду виставки документів «Центральному державному науково-технічному архіву України – 50: здобутки та напрацювання за півстоліття діяльності». 5 грудня 2019 р.

6 грудня 2019 р. у конференц-залі Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна) відбулася відкрита дискусія на тему: «Архівно-бібліотечні ресурси у цифрову епоху». Директор ЦДНТА України Марат Балишев урочисто відкрив засідання, з вітальним словом виступила директорка ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна Ірина Журавльова. Вони урочисто уклали договір про співробітництво між ЦДНТА України та ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Учасниками відкритої дискусії, окрім працівників цих інституцій, стали директор Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства Олександр Гаранін; керівники державних архівів: директор БДАНТД Олександр Запартика, директорка Центрального державного історичного архіву, м. Львів Олеся Стефанік, директорка Центрального державного архіву зарубіжної української Ірина Мага, директор Центрального державного електронного архіву України Юрій Ковтанюк, заступниця директора Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного Тетяна Ємельянова, а також директори держархівів областей: Донецької – Ірина Шишолік, Івано-Франківської – Любомир Харук та Сумської – Юрій Олійник.

У форматі Smart Talk учасники заходу обговорили проблемні питання архівної та бібліотечної галузей: реалізація пріоритетів щодо цифровізації усіх процесів архівної справи та діловодства; залучення цифрових технологій для забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду; використання сучасних електронних технологій для популяризації бібліотек, архівів, архівних документів; аналіз здобутків та досягнень в архівній, бібліотечній сферах тощо. Головним доповідачем став директор Центрального державного електронного архіву України Юрій Ковтанюк. Модераторами заходу виступили директор ЦДНТА України Марат Балишев та заступниця директорки ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна Олена Бабічева.

Присутніх зацікавила екскурсія бібліотекою. Заступниця директорки ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна Олена Бабічева розповіла про досягнення своїх колег, продемонструвала електронну картку читача, систему штрих-кодування книжок, а також унікальне для України обладнання для оцифрування фондів.

У цілому, програма з відзначення 50-річного ювілею ЦДНТА України видалася досить насиченою та продуктивною. Запрошені гості ознайомилися не тільки з напрацюваннями ЦДНТА України за 50 років його існування, а й обговорили актуальні питання архівної галузі, поділилися своїм практичним досвідом у вирішенні пріоритетних завдань.

Учасники урочистого святкування 50-річчя ЦДНТА України
у Музейному комплексі ХНУМГ імені О. М. Бекетова. 5 грудня 2019 р.

Гості ювілейних заходів ЦДНТА України біля пам'ятника
харків'янам – лауреатам Нобелівської премії. 6 грудня 2019 р.

Підсумовуючи діяльність за 50 років та вступаючи на новий виток своєї історії, колектив ЦДНТА України усвідомлює важливість впровадження цифрових технологій у роботу та є активним провідником ідей тотальної цифровізації архівної галузі.

АРХІВНА ХРОНІКА

У Державній архівній службі України (Укрдержархіві)

2 жовтня 2019 року

До Центрального державного архіву зарубіжної україніки надійшли нові документи українського діаспорного діяча, депутата Ради Європи С. Терлецького (1926–2006).

9 жовтня 2019 року

Відбулося засідання Нормативно-методичної комісії Укрдержархіву.

5 листопада 2019 року

Відбулося засідання Центральної експертно-перевірної комісії Укрдержархіву.

Відбулося засідання науково-видавничої ради Укрдержархіву.

12 листопада 2019 року

Відбулося спільне засідання громадської та науково-експертної рад при Укрдержархіві.

3 грудня 2019 року

Перший заступник Міністра юстиції України Є. Горовець представив керівникам і відповідальним працівникам Укрдержархіву та центральних державних архівних установ новопризначеного Голову Державної архівної служби України А. Хромова.

11 грудня 2019 року

Голова Державної архівної служби України А. Хромов привітав фіналістів та вручив відзнаки членам журі Всеукраїнського літературного конкурсу творів на тему збереження довкілля для дітей і юнацтва «Природи ніжний пагінець».

12 грудня 2019 року

Укрдержархів відреагував на проблеми у роботі користувачів Державного архіву Одеської області і провів позапланову тематичну перевірку архівної установи.

16 грудня 2019 року

Нормативно-методична комісія Укрдержархіву схвалила зміни до проєкту Тематичного плану науково-дослідних робіт.

17 грудня 2019 року

Укрдержархів відреагував на звернення користувачів щодо закриття читальних залів державних архівів.

18 грудня 2019 року

Оцифрування описів архівних документів стане пріоритетом у роботі державних архівів у 2020 р.

Журнал «Архіви України» пропонує свої шпальти авторам оригінальних статей, знаним науковцям і новій генерації дослідників.

19 грудня 2019 року

Архівні документи до 100-річчя Першого Зимового походу Армії УНР презентували у залі очікування для військовослужбовців Центрального залізничного вокзалу м. Києва.

20 грудня 2019 року

Громадська та науково-експертна ради при Укрдержархіві активно долучаються до обговорення проєкту «Порядок визначення вартості та надання платних послуг (робіт), які виконуються архівними установами, що утримуються за рахунок бюджетних коштів».

**У Центральному державному архіві вищих органів влади
та управління України (ЦДАВО України)**

1 жовтня 2019 року

На офіційному вебсайті архіву розміщено добірку документів «Календар Української революції. Жовтень 1919 р.».

11 жовтня 2019 року

До Дня захисника України в читальному залі архіву експонувалися оригінали документів із фондів архіву, що висвітлюють відродження традицій українського козацтва в добу Української революції 1917–1921 років.

28 жовтня 2019 року

У рамках проєкту «Гортаючи архівні сторінки» в читальному залі архіву презентовано електронну добірку архівних документів «До 75-ї річниці вигнання нацистських окупантів із України».

29 жовтня 2019 року

Організовано оглядову екскурсію архівом для студентів 1 курсу магістратури спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» денної та заочної форм навчання факультету менеджменту освіти та науки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Відбулося засідання ЕПК архіву.

4 листопада 2019 року

На офіційному вебсайті архіву розміщено добірку документів «Календар Української революції. Листопад 1919 р.».

7 листопада 2019 року

Під головуванням директора архіву О. Буханця відбулося засідання колегії архіву, на якому розглянуто підсумки роботи установи за 9 місяців 2019 р. та визначено найважливіші завдання і пріоритети в роботі до кінця поточного року.

15 листопада 2019 року

На базі архіву було проведено науково-методичний семінар для студентів 3-го курсу історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Під час семінару студенти ознайомилися з архівно-документальною джерельною базою з історії національно-визвольної боротьби України у 1917–1921 рр.

22 листопада 2019 року

У читальному залі архіву відбулася презентація оригіналів документів із фондів архіву, що висвітлюють одну з найстрашніших трагедій сучасної історії України – Голодомор 1932–1933 рр. Коментарі до представлених документів надали директор архіву О. Буханець, заступниця директора архіву Н. Маковська та начальниця відділу використання інформації документів архіву О. Єфремова. Загалом під час заходу відвідувачі архіву та журналісти мали змогу ознайомитися з постановами РНК УСРР, обіжниками Наркомзему УСРР, оригіналами заяв, скарг, листів селян, матеріалами закордонної преси.

В архіві відбулися зйомки архівних документів, які висвітлюють Голодомор в Україні 1932–1933 рр. Відзнятий матеріал увійшов до сюжету «День пам'яті жертв Голодоморів», що вийшов у ефір 23 листопада 2019 р. на телеканалі «ТРК Україна».

25 листопада 2019 року

В архіві організовано відеозйомку архівних документів для програми ТСН телеканалу «1+1».

28 листопада 2019 року

Директор архіву О. Буханець та заступниця директора архіву Н. Маковська взяли участь у роботі XX Джерелознавчих читань «Архівознавство в контексті історичної пам'яті та цифровізації суспільства», присвячених 75-річчю від дня заснування кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Оригінали документів із фондів архіву були презентовані в експозиції квест-музею «Сила підпису» в Київській міській галереї мистецтв «Лавра».

Листопад 2019 року

На державне зберігання до архіву надійшли документи Державного комітету телебачення і радіомовлення України за 1999–2003 рр., Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері комунальних послуг за 2011–2018 рр., підвідомчих організацій Міністерства побутового обслуговування населення УРСР та Українського державного союзу об'єднань, підприємств і організацій побутового обслуговування населення (Укрсоюзсервісу)

(об'єднаний фонд) за 1974–1997 рр. та Фонду державного майна України за 1991–2001 рр.

3 грудня 2019 року

Архів відвідали Перший заступник Міністра юстиції України Є. Горовець, Голова Державної архівної служби України А. Хромов, перший заступник Голови Укрдержархіву І. Кісіль та директор департаменту взаємодії з органами державної влади Міністерства юстиції України І. Лозінський. Під час відвідування архівного сховища директор архіву О. Буханець ознайомив присутніх з основними напрямками діяльності архіву, а також звернув увагу на проблеми, що вимагають невідкладного вирішення.

5 грудня 2019 року

На офіційному вебсайті архіву розміщено добірку документів «Календар Української революції. Грудень 1919 р.».

До Дня Збройних Сил України на вебсайті архіву на сторінці «Документальні виставки on-line» у рубриці «Пам'ятні дати» опубліковано виставку документів «Армія... кров'ю писала живу осяйну, безсмертну легенду боротьби і перемоги...» до 100-річчя Першого Зимового походу Армії УНР.

6 грудня 2019 року

До Дня Збройних Сил України та 100-річчя Першого Зимового походу Армії Української Народної Республіки в читальному залі архіву експонувалися оригінали з фондів архіву, зокрема накази Командувача Запорізької збірної дивізії М. Омеляновича-Павленка за грудень 1919 р., документи про бойовий орден Армії УНР «Залізний Хрест», спогади М. Омеляновича-Павленка «По ворожих запіллях», Я. Христича «На роздоріжжі – у трикутнику», звіт-спогади полковника М. Крата «Вапнярський прорив», Грамота Української Народної Республіки про нагородження Орденом «Залізний Хрест» за похід і бої з 6 грудня 1919 р. до 6 травня 1920 р.

12 грудня 2019 року

Збірник архівних документів «Щедрик» проти «руського мира». Місія капели Олександра Кошиця (1919–1924)» (автор-упорядник – Т. Пересунько) став переможцем конкурсу імені Василя Веретенникова у галузі архівознавства, археографії і документознавства. Цей видавничий проєкт був підготовлений за участі Інституту української археографії і джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України (головна організація) та архіву(установа-співвиконавець).

16 грудня 2019 року

Розпочато оцифрування документів з історії Західноукраїнської Народної Республіки, що зберігаються в ЦДАВО України.

19 грудня 2019 року

На Центральному залізничному вокзалі м. Києва в залі очікування для військовослужбовців розміщено виставку «Армія... кров'ю писала живу осяйну, безсмертну легенду боротьби і перемоги...» до 100-річчя Першого Зимового походу Армії Української Народної Республіки. З нагоди відкриття

виставки з промовами виступили Голова Державної архівної служби України А. Хромов, директор архіву О. Буханець та завідувач Музею Української революції 1917–1921 років О. Кучерук. Слова, що стали назвою виставки, взято з промови до 55-ї річниці Зимового походу учасника тих подій та голови Союзу українських ветеранів у США В. Филоновича. Загалом, до експозиції увійшло 89 документів з 20-ти фондів ЦДАВО України. Серед документів – листування Голови Директорії, Головного Отамана військ УНР С. Петлюри, накази Командувача Запорізької збірної дивізії М. Омеляновича-Павленка, статут відзнаки «Залізний Хрест», Грамота УНР про нагородження Орденом «Залізний Хрест» за похід і бої з 6 грудня 1919 р. до 6 травня 1920 р., фотографії та спогади учасників Першого Зимового походу.

У Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України)

2–3 жовтня 2019 року

Начальниця відділу забезпечення збереженості та обліку документів архіву А. Ішук взяла участь у роботі семінару «Нормативно-правове та методичне забезпечення організації діловодства, архівного зберігання документів у первинних, об'єднаних профспілкових організаціях Атомпрофспілки», організованого Центральним комітетом Професійної спілки працівників атомної енергетики та промисловості України.

5 жовтня 2019 року

До Всесвітнього дня вчителів та Дня працівників освіти в Україні на сторінці архіву в соціальній мережі Facebook розміщено документи із фондів архіву.

8 жовтня 2019 року

Директорка архіву О. Бажан провела семінарське заняття на тему: «Комплектування, збереженість, використання документів Національного архівного фонду на прикладі Центрального державного архіву громадських об'єднань України» для студентів 1-го курсу спеціальностей «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» та «Управління інформаційною безпекою» Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»

10 жовтня 2019 року

До 130-річчя від дня народження українського поета, літературознавця, перекладача М. Драй-Хмари на сторінці архіву в соціальній мережі Facebook розміщено документи з його архівної кримінальної справи.

19 жовтня 2019 року

До Дня працівників целюлозно-паперової промисловості на сторінці архіву в соціальній мережі Facebook розміщено добірку архівних документів з історії розвитку цієї галузі економіки в другій половині XX ст.

28 жовтня 2019 року

До 75-ї річниці вигнання нацистських окупантів із території України на веб-сайті архіву розміщено виставку документів із фондів архіву «Вони пережили нацистську окупацію. Свідчення, зафіксовані у спогадах та щоденниках очевидців», в якій представлено комплекс маловідомих архівних документів

періоду Другої світової війни – джерел усної історії (щоденники, спогади, стенограми бесід з очевидцями тих подій).

На веб-сайті архіву в рубриці «Фонди» розміщено оцифровані описи Ф. № 7 «Центральний комітет Ленінської комуністичної спілки молоді України (Молодь за демократичний соціалізм)»: оп. 15 «Стенограми і протоколи з'їздів, пленумів, засідань Бюро і Секретаріату ЦК ЛКСМУ, інші документи загального відділу ЦК ЛКСМУ (1958-1964)» та оп. 16 «Стенограми і протоколи конференцій, пленумів, активів, зборів та засідань бюро обкомів ЛКСМУ (1959–1966)».

9 листопада 2019 року

До Дня української писемності та мови на сторінці архіву в соціальній мережі Facebook розміщено архівні документи.

12 листопада 2019 року

В архіві відбувся семінар на тему: «Паспортизація архівних підрозділів громадських формувань: актуальні питання», в якому взяли участь представники центральних виконавчих апаратів політичних партій, професійних спілок та громадських організацій.

13 листопада 2019 року

До 130-річчя від дня народження українського письменника-сатирика Остапа Вишні (П. М. Губенка) на сторінці архіву в соціальній мережі Facebook розміщено добірку документів із фондів архіву про його життя та творчу діяльність.

18 листопада 2019 року

До 160-річчя від дня народження українського державного, громадського, політичного діяча К. Левицького на сторінці архіву в соціальній мережі Facebook розміщено його спогади про листопадові події 1918 р. у Західній Україні.

20 листопада 2019 року

До 15-ї річниці Помаранчевої революції на веб-сайті архіву презентовано виставку документів із фондів архіву про події Майдану 2004 р.

21 листопада 2019 року

До Дня Гідності та Свободи на сторінці архіву в соціальній мережі Facebook розміщено архівні документи із Ф. № 355 «Колекція документів, що висвітлюють події Євромайдану (Революції Гідності) (2013–2014 рр.)», комплектування якого триває.

23 листопада 2019 року

Директорка архіву О. Бажан взяла участь у прямому ефірі програми Українського радіо «Дзеркало історії», де розповіла про склад і зміст архівних документів, що стосуються Голодомору 1932–1933 рр., умови доступу до них, а також нові архівні знахідки з цієї тематики.

До Дня пам'яті жертв Голодоморів на сторінці архіву в соціальній мережі Facebook розміщено документи із фондів архіву.

26 листопада 2019 року

Заступниця директорки архіву Т. Красавіна і начальниця відділу забезпечення збереженості та обліку документів архіву А. Ішук взяли участь у розширеному засіданні президії Ради національних спільнот України, яке відбулося в Українському фонді культури імені Бориса Олійника.

28 листопада 2019 року

Директорка архіву О. Бажан взяла участь у XX джерелознавчих читаннях на тему: «Архівознавство в контексті історичної пам'яті та цифровізації суспільства», присвячених 75-річчю від дня заснування кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Документи із фондів архіву презентовані в експозиції першого в Україні квест-музею «Сила підпису», що відкрився у Київській міській галереї мистецтв «Лавра».

6 грудня 2019 року

До 100-річчя від дня початку 1-го Зимового походу Армії Української Народної Республіки на сторінці архіву в соціальній мережі Facebook розміщено документи української військової еміграції, що зберігаються в архіві.

13 грудня 2019 року

У рамках проведення Всеукраїнського тижня права в архіві відбувся круглий стіл на тему: «Дискусійні питання реалізації прав людини на доступ до публічної інформації та захист персональних даних у діяльності архівних установ України».

**У Центральному державному архіві-музеї
літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України)**

3 жовтня 2019 року

У рамках віртуального проєкту «АРХІВажлива СПРАВА» та з нагоди 120-річчя від дня народження на інформаційних ресурсах архіву-музею в мережі Інтернет розміщено інформаційне повідомлення, присвячене українському письменнику, лауреату Шевченківської премії К. Гордієнку (1899–1993).

4 жовтня 2019 року

У рамках реалізації програм із національно-патріотичного виховання дітей та молоді на території архівно-музейного комплексу «Літературно-мистецькі Плоти» спільно з Київською організацією Спілки письменників України пройшли тренінги для дітей та молоді Київської області.

Відбулася зустріч-знайомство колективу архіву-музею з фондоутворювачем – українським художником А. Ошеровим, виставка творів якого експонується у архіві-музеї.

7 жовтня 2019 року

У рамках віртуального проєкту «АРХІВажлива СПРАВА» та з нагоди відзначення 95-річчя від дня народження на інформаційних ресурсах архіву-му-

зею у мережі Інтернет розміщено інформаційне повідомлення, присвячене українському письменнику, поету та громадському діячеві В. Дарді (1924–1992).

8 жовтня 2019 року

Для групи студентів IV курсу історичного факультету Київського університету імені Бориса Грінченка було проведено оглядову екскурсію, яка включала в себе: екскурс в історію стародавньої будівлі Софійської бурси та Архіву-музею, ознайомлення з роботою основних відділів установи, огляд експозицій виставкових проєктів.

23 жовтня 2019 року

У рамках нового проєкту в архіві-музеї відбулася низка знакових подій: презентація виставки художніх творів українського художника Б. Гінзбурга «Палаюче мистецтвом серце», підписання угоди про прийом у дар архівом-музеєм мистецького спадку українського художника Б. Гінзбурга, літературний перформанс від студентів акторського курсу Інституту сучасного мистецтва Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

24 жовтня 2019 року

У рамках літературно-музичного проєкту «Мистецькі зустрічі в архіві-музеї» відбувся авторський вечір «У мандри з листами класиків. Епістолярна спадщина письменників і митців у творах українського письменника О. Балабка (М. Гоголь, М. Коцюбинський, В. Винниченко, М. Башкирцева, С. Лифар, С. Крушельницька, О. Вертинський)».

28 жовтня 2019 року

У рамках віртуального проєкту «АРХІВажлива СПРАВА» та з нагоди відзначення 90-річчя від дня народження на інформаційних ресурсах архіву-музею в мережі Інтернет розміщено інформаційне повідомлення, присвячене українському письменнику, поету, прозаїку, сценаристу та перекладачеві П. Сингаївському (1929–1995).

29 жовтня 2019 року

У рамках віртуального проєкту «Архів-музей на допомогу вчителям» на інформаційних ресурсах архіву-музею в мережі Інтернет розміщено інформаційне повідомлення, присвячене українському письменнику, літературознавцю, жертві політичних репресій 1930-х років А. Костенку (1908–1997).

4 листопада 2019 року

У рамках віртуального проєкту «АРХІВажлива СПРАВА» та з нагоди відзначення 100-річчя від дня народження на інформаційних ресурсах архіву-музею в мережі Інтернет розміщено інформаційне повідомлення, присвячене українському письменнику, лауреату Шевченківської премії (1996) В. Мінняйлу (1919–2018).

8 листопада 2019 року

Відбулося чергове засідання Науково-методичної ради архіву-музею, на якому були розглянуті публікації співробітників.

12 листопада 2019 року

У рамках віртуального проєкту «АРХІВажлива СПРАВА» та з нагоди відзначення 100-річчя від дня народження на інформаційних ресурсах архіву-музею в мережі Інтернет розміщено інформаційне повідомлення, присвячене українській акторці О. Кусенко (1919–1997).

14–15 листопада 2019 року

Відбувся Третій міжнародний форум «Креативна Україна», організований Міністерством культури, молоді та спорту України, який відвідала директорка архіву-музею О. Чижова.

15 листопада 2019 року

Відбулося засідання журі літературного конкурсу для дітей та юнацтва імені М. І. Чабанівського «Природи ніжний пагінець», ініційованого архівом-музеєм.

16 листопада 2019 року

Відбулося оголошення переможців літературного конкурсу для дітей та юнацтва імені М. І. Чабанівського «Природи ніжний пагінець», ініційованого архівом-музеєм.

18 листопада 2019 року

Попрацювати у читальному залі та оглянути експозиції виставкових проєктів архівом-музеєм завітала постдокторантка Японського товариства популяризації науки Токійського університету мистецтв К. Кієко.

20 листопада 2019 року

Відбулася нарада-семінар щодо забезпечення збереженості документів НАФ для представників установ – фондоутворювачів архіву-музею.

26 листопада 2019 року

Відбулася наукова конференція «Микола Лукаш і його спадщина в контексті української та європейської культур», приурочена до 100-річчя від дня народження корифея українського художнього перекладу, поліглота і науковця. Науковий співробітник відділу використання інформації документів архіву-музею, канд. іст. наук І. Резнік представив ґрунтовний огляд документів про життя і творчість М. Лукаша, які зберігаються у фондах архіву-музею.

28 листопада 2019 року

У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка відбулися ХХ джерелознавчі читання з нагоди 75-річчя від дня заснування кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, в яких активну участь узяли працівники архіву-музею. У якості подарунка вручено копію надзвичайно цінного документа – автографа вірша Тараса Шевченка «Сон».

29 листопада 2019 року

У рамках віртуального проєкту «Архів-музей на допомогу вчителям» на інформаційних ресурсах архіву-музею в мережі Інтернет розміщено інформаційне повідомлення, присвячене представнику «Розстріляного відродження», українському художнику та педагогу І. Падалці (1894–1937).

Відбулося чергове засідання колегії ЦДАМЛІМ України. У ході роботи колегії були запропоновані та прийняті відповідні рішення.

Грудень 2019 року

Відбулися цікаві пізнавальні екскурсії для груп студентів Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого, Національного педагогічного університету імені І. П. Драгоманова, Київського національного університету культури і мистецтв.

4 грудня 2019 року

У рамках віртуального проекту «Архів-музей на допомогу вчителям» на інформаційних ресурсах архіву-музею в мережі Інтернет розміщено інформаційне повідомлення, присвячене представнику «Розстріляного відродження», українському поету, публіцисту, літературному критику Я. Савченку (1890–1937).

5 грудня 2019 року

У Національному музеї українського народного декоративного мистецтва відкрився новий спільний виставковий проєкт під назвою «Межигірський керамічний технікум. Відлуння віку», активну участь у якому бере архів-музей.

Старша зберігачка фондів сектору зберігання та обліку музейних предметів архіву-музею О. Мельничук узяла участь у роботі семінару «Відкритий музей – відкриті дані», який відбувся у Національному музеї історії України у Другій світовій війні.

11 грудня 2019 року

В архіві-музеї відбулося урочисте нагородження фіналістів Всеукраїнського літературного конкурсу творів на тему збереження довкілля для дітей та юнацтва «Природи ніжний пагінець».

13 грудня 2019 року

Відбулося засідання ЕПК архіву-музею.

16 грудня 2019 року

Український живописець, член Спілки художників України А. Тартаковський урочисто передав на державне зберігання до архіву-музею полотно пензля свого батька – народного художника України І. Тартаковського.

18 грудня 2019 року

У рамках літературно-музичного проєкту архіву-музею відбувся авторський вечір народної артистки України Г. Яблонської.

У Центральному державному архіві зарубіжної україніки (ЦДАЗУ України)

2 жовтня 2019 року

У межах проєкту «Україна – це мій скарб» до архіву надійшла добірка нових документів відомого громадсько-політичного діяча, депутата британського парламенту, бізнесмена, мецената С. Терлецького (1926–2006). Серед документів: матеріали про виборчу кампанію політика; листування з депута-

тами Британського парламенту; документи щодо його візиту до СРСР у складі делегації парламентарів (1990) та ін. Особливо цінними є неопубліковані літературні твори С. Терлецького українською мовою (вірші, есе тощо). Окремим комплексом представлено його багаторічну працю над книгою спогадів «Від війни до Вестмінстера».

18 жовтня 2019 року

До архіву надійшла нова добірка документів українського та британського біофізика та нейрофізіолога, д-ра біол. наук О. Селянки (1952–2001), ім'я якого (за рейтингом наукових досягнень у галузі фізіології наприкінці 1990-х років) увійшло в десятку найбільш результативних учених світу та засвідчило високий рівень розвитку української науки.

23 жовтня 2019 року

Заступниця директорки – головна зберігачка фондів архіву І. Казімірова та головна архівістка архіву Н. Лихолоб зустрілися з відомою українською вченою, мистецтвознавчинею, заслуженою діячкою мистецтв України Л. Волошин (Львів). Під час зустрічі сторони досягли домовленостей про співпрацю щодо виявлення, дослідження та популяризації архівних документів. На знак пам'яті про зустріч мисткиня передала до довідково-інформаційного (бібліотечного) фонду архіву свої книги, а саме: «Іванна Нижник-Винників. Рання творчість у Львові, 1920–1930 рр.», «Іванна Нижник-Винників. Творчість на еміграції. Німеччина, Франція. 1945–1993 рр.», «Рання графіка Святослава Гординського. 1920–1930 рр.».

24 жовтня 2019 року

Заступниця директорки – головна зберігачка фондів архіву І. Казімірова та головна архівістка архіву Н. Лихолоб взяли участь у роботі Міжнародної конференції «Громадський активізм українських мігрантів Європи: згуртовані новими викликами», організованої Міжнародним інститутом освіти, культури та зв'язків з діаспорою (МІОК) НУ «Львівська політехніка» та Світовим конгресом українських молодіжних організацій (СКУМО), у ході якої обговорювалися перспективи співпраці зарубіжних українців із представниками державних інституцій та громадського сектору в Україні.

8 листопада 2019 року

В архіві у рамках відзначення Дня української писемності та мови для студентів I курсу спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» НПУ імені М. П. Драгоманова було проведено оглядову екскурсію архівом та репрезентовано виставковий проєкт «Ми не розлучались з тобою, Україно!», присвячений літературному життю українців за кордоном.

11 листопада 2019 року

Заступниця директорки – головна зберігачка фондів архіву І. Казімірова та начальниця відділу використання інформації документів архіву Г. Горбунова взяли участь у презентації виставки «СФУЖО – 70», організованої Міжнародним інститутом освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка» спільно зі Світовою федерацією українських жіночих організацій. Захід мав на меті розповсюдження знань про СФУЖО, український жіночий рух XX – початку XXI ст. в українському суспільстві та за кордоном.

12 листопада 2019 року

З нагоди відзначення 125-річчя сокільського руху в Україні доцент кафедри олімпійської освіти Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського, канд. іст. наук А. Сова передав у дар архіву підготовлене ним науково-популярне видання «Іван Боберський – основоположник тіловиховної і спортивної традиції» та серію листівок і поштів з історії фізичного виховання і спорту на українських землях першої половини XX ст.

27 листопада 2019 року

На офіційному веб-сайті архіву та офіційній сторінці архіву в соціальній мережі Facebook у рамках відзначення 125-річчя українського сокільства та з метою популяризації патріотичних традицій українського спортивно-гімнастичного руху і тіловиховання опубліковано версію документального виставкового проєкту «Де сила, там воля витає», що є важливим внеском в історію відродження українського сокільства, формування національно-патріотичних засад української фізичної культури і спорту як в Україні, так і світі.

27–28 листопада 2019 року

Заступниця директорки – головна зберігачка фондів архіву І. Казімірова та головний науковий співробітник архіву В. Тихенко взяли участь у святкуваннях із нагоди ювілею НДЦ «Інститут досліджень української діаспори ім. проф. Любомира Винара» у день 25-річчя відновлення діяльності Національного університету «Острозька академія» (НаУОА). Колектив архіву презентував ювілярам відеоролик «Міртала Пилипенко: втілені думки», де представлені документи, присвячені творчості відомої скульпторки і поетеси із США М. Пилипенко (1929 р. н.), поверненням архівної і мистецької спадщини якої в Україну переймаються архів і ці установи.

29 листопада 2019 року

До 87-ї річниці голоду-геноциду в Україні за сприяння Посольства України в Греції, Центру підтримки і розвитку культурної спадщини «Трембіта» та Грецько-української палати в Афінах відбулися меморіальні заходи, присвячені Дню пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. із репрезентацією документальної виставки архіву «Ні забуття, ні прощення!».

5–6 грудня 2019 року

Директорка архіву І. Мага взяла участь у розширеному засіданні колегії ЦДНТА України з нагоди 50-річчя від дня його створення, де зустрілася з директором Білоруського державного архіву науково-технічної документації О. Запартикою, який у рамках міжнародного співробітництва між архівами передав копії профільних документів. Під час урочистих заходів на базі Центральної наукової бібліотеки ХНУ імені В. Н. Каразіна очільниця архіву долучилася до відкритої дискусії у форматі Smart Talk «Архівно-бібліотечні ресурси у цифрову епоху», де обговорювалися актуальні та пріоритетні питання архівної і бібліотечної галузей. І. Мага відвідала Меморіальний музей українського письменника і громадського діяча С. Пилипенка, виставку «Поезія в бронзі» скульпторки М. Пилипенко (фондоутворювачки архіву), де зустрілася з директоркою цього Музейного комплексу Т. Єлісєвою, з якою було

досягнуто домовленостей щодо подальшої співпраці в організації спільних інформаційних проєктів.

11 грудня 2019 року

В архіві відбувся День відкритих дверей з нагоди презентації мультимедійного виставкового проєкту архіву «Де сила, там воля витає» (до 125-річчя українського сокільства), в якому взяли участь історики, архівісти, дослідники історії фізичної культури і спорту в діаспорі, сокільці Всеукраїнської громадської організації «Сокіл» (м. Київ), викладачі та студенти закладів вищої освіти, представники інших профільних інституцій. Організатори проєкту та його наукові консультанти наголосили на потребі збереження традиції українського сокільства та вшануванні пам'яті його засновників. З метою популяризації історії українського сокільського руху та документального виставкового проєкту «Де сила, там воля витає» начальниця відділу використання інформації документів архіву Г. Горбунова та доцент кафедри історії та теорії олімпійського спорту Національного університету фізичного виховання і спорту України, канд. наук з фізичного виховання та спорту О. Лях-Породько взяли участь у програмі «КУЛЬТУРА LiVE» на UA: Радіо Культура.

12 грудня 2019 року

На офіційному веб-сайті архіву та офіційній сторінці архіву в соціальній мережі Facebook презентовано добірку документів із фондів архіву «Полковник Андрій Мельник: людина, воїн, політик» з нагоди 129-річчя від дня його народження.

17 грудня 2019 року

Відбулася робоча зустріч директорки архіву, канд. іст. наук І. Маги та директорки Центру досліджень української спадщини Саскачеванського університету (Канада), докторки філософії Н. Ханенко-Фрізен. У ході зустрічі керівниці установ окреслили основні напрями співпраці, зокрема в частині реалізації культурно-інформаційної діяльності.

20 грудня 2019 року

Директорка архіву І. Мага взяла участь у спільному засіданні громадської і науково-експертної рад при Укрдержархіві, на якому було визнано за доцільне підтримати керівництво та колектив архіву у вирішенні питання щодо розміщення архіву в орендованому приміщенні.

У Центральному державному електронному архіві України (ЦДЕА України)

2 жовтня 2019 року

Провідні архівісти відділу інформаційних технологій та кіберзахисту ЦДЕА України О. Горбач та К. Євсєєв взяли участь у роботі щорічної ІТ-виставки MUK EXPO 2019, що відбулася у павільйоні Виставкового центру АККО Інтернешнл. Організатором ІТ-виставки виступила Група компаній МУК.

Директор архіву Ю. Ковтанюк взяв участь у щорічному «PKI Forum UA-2019», організованому Всеукраїнською асоціацією «Інформаційна безпека

та інформаційні технології», що відбувся в першому інноваційному парку в Україні «UNIT. City». Під час проведення панельної дискусії «Технології РКІ у проєктах та рішеннях електронного урядування в Україні та світі» Ю. Ковтанюк виступив із доповіддю на тему: «Застосування засобів КЗІ у новому форматі даних електронного документообігу та архівного зберігання електронних документів».

11 жовтня 2019 року

Директор архіву Ю. Ковтанюк взяв участь у щорічній конференції на тему: «Адміністративні послуги в контексті розвитку ОТГ та процесів цифрової трансформації», що відбулася 9–11 жовтня 2019 р. у «Президент Готелі». Організаторами конференції виступили: Секретаріат Кабінету Міністрів України спільно з Асоціацією об'єднаних територіальних громад та Всеукраїнською асоціацією центрів надання адміністративних послуг за підтримки Програми «U-LEAD з Європою» і проєкту «Реформа управління на сході України II», що виконується компанією Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH за дорученням Федерального Уряду Німеччини. Ю. Ковтанюк виступив спікером панельної дискусії «Електронний документообіг в Україні» та під час свого виступу презентував інформаційно-телекомунікаційну систему ЕЛАРСИС, призначену для приймання-передавання електронних документів НАФ на постійне зберігання.

14 жовтня 2019 року

Начальниця відділу формування Національного архівного фонду архіву Т. Кручиніна та начальниця відділу забезпечення збереженості та обліку документів архіву Ю. Чернятинська взяли участь в урочистому відкритті пам'ятника лідеру групи «Скрябін» Андрію Кузьменку у сквері, закладеному на його честь на території житлового комплексу Петрівський квартал (с. Святопетрівське Києво-Святошинський р-ну).

16 жовтня 2019 року

Директор архіву Ю. Ковтанюк взяв участь у засіданні Міжвідомчої робочої групи з питань упровадження інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Прозорий бюджет», що відбулося у приміщенні Міністерства фінансів України.

5 листопада 2019 року

Директор архіву Ю. Ковтанюк взяв участь у робочій нараді з обговорення першої редакції проєкту «Нормативи часу і виробітку на основні види робіт, що виконуються в державних архівних установах», яка відбулася за ініціатииви Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства в приміщенні Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного.

12 листопада 2019 року

Директор архіву Ю. Ковтанюк виступив із лекцією про особливості комплектування ЦДЕА України документами в електронній формі для студентів І курсу Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет», кафедри кібербезпеки та управління захистом інформаційних систем,

спеціальності «Кібербезпека», зустріч з якими відбулася в приміщенні Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного. Заступниця директора архіву Л. Паламарчук ознайомила студентів з особливостями роботи архіву та провела оглядову екскурсію по ЦДЕА України.

20 листопада 2019 року

Директор архіву Ю. Ковтанюк разом із працівниками інших наукових та навчальних закладів України взяв участь у засіданні експертної комісії Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти України, що працює у межах заходів з акредитації кафедри документознавства та інформаційно-аналітичної діяльності ПВНЗ «Європейський університет» рівня магістерської підготовки за напрямом підготовки 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа».

Директор архіву Ю. Ковтанюк взяв участь у щорічному семінарі для установ та організацій, що передають документи на постійне зберігання до Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, на якому обговорювалися питання забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду. В рамках роботи семінару Ю. Ковтанюк виступив із доповіддю на тему: «Засади створення електронного архіву в установі».

28 листопада 2019 року

Заступниця директора архіву Л. Паламарчук та провідна архівістка відділу забезпечення збереженості та обліку документів архіву О. Левчук взяли участь у ХХ джерелознавчих читаннях з нагоди 75-річчя від дня заснування кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Тема ювілейних читань – «Архівознавство в контексті історичної пам'яті та цифровізації суспільства».

5–6 грудня 2019 року

Директор архіву Ю. Ковтанюк взяв участь в урочистостях з нагоди відзначення Центральним державним науково-технічним архівом України 50-річного ювілею від дня створення установи, що відбулися у Музейному комплексі Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова. У рамках урочистих заходів у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна пройшла відкрита дискусія на тему: «Архівно-бібліотечні ресурси у цифрову епоху».

12 грудня 2019 року

Директор архіву Ю. Ковтанюк взяв участь у роботі круглого столу щодо обговорення можливостей використання хмарних технологій у державному секторі в рамках ініціативи Cloud First. Організаторами зустрічі виступила компанія ТОВ «Де Ново».

13 грудня 2019 року

Директор архіву Ю. Ковтанюк взяв участь у проведенні курсів із підвищення кваліфікації працівників апарату Верховного Суду за програмою

«Основи організації діловодства та архівної справи в юридичних особах: сучасна практика» та як лектор виступив із доповіддю на тему: «Впровадження електронного документообігу». Організатором заходів, що відбулися в приміщенні Верховного Суду, виступив Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства.

19 грудня 2019 року

Директор архіву Ю. Ковтанюк взяв участь у презентації виставки «Армія... кров'ю писала живу осяйну, безсмертну легенду боротьби і перемоги...» до 100-річчя Першого Зимового походу Армії УНР, організованої Центральним державним архівом вищих органів влади та управління України, що відбулася на Центральному залізничному вокзалі м. Києва в залі очікування для військовослужбовців.

Заступниця директора Л. Паламарчук провела оглядову екскурсію ЦДЕА України для учнів Державного професійно-технічного навчального закладу «Переяслав-Хмельницький центр професійно-технічної освіти», що навчаються за спеціальністю «Адміністратор. Оператор комп'ютерного набору».

У Центральному державному історичному архіві, м. Львів (ЦДІАЛ України)

10 жовтня 2019 року

У рамках мистецького проєкту до 130-ліття заснування Музею Ставропігійського інституту у Львові (1889–1939) «Позбирайте крихти, щоб не пропало ніщо» працівники архіву відвідали виставку.

11 жовтня 2019 року

Відбулася зустріч державних службовців архіву з головною спеціалісткою Управління Пенсійного фонду України в Галицькому районі м. Львова Л. Лабенською, яка ознайомила їх з останніми змінами у пенсійному забезпеченні.

1 листопада 2019 року

Архів поповнився документами видатного українського композитора, народного артиста України А. Кос-Анатольського, які на постійне зберігання передала його дружина Н. Кос, за що висловлюють їй вдячність працівники архіву і майбутні користувачі – дослідники біографії та творчого надбання композитора.

21–22 листопада 2019 року

Завідувачка сектору зберігання документів давнього періоду відділу давніх актів Б. Петришак взяла участь у II міжнародній конференції з циклу «Editiones sine fine», присвяченій публікації давніх документів і пам'яток. Зібрання відбулося за сприяння Наукового Товариства в Торуні, Університету ім. Миколая Коперника у м. Торунь (Польща). Львівська тематика була представлена найдавнішою середньовічною книгою ради м. Львова (1460–1514 рр.), яку доповідачка у співпраці з іншими інституціями готує до друку. На конференції також розглядалися нові форми і можливості публікації документів (цифрові копії, електронний архів).

3 грудня 2019 року

У Центрі Митрополита Андрея Шептицького відбулася презентація фотоальбому О. Гайової і М. Перуна «На скелі віри. Митрополит Андрей Шептицький» за участю архієпископа і митрополита Львівського І. Возняка, працівників архіву, Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького, Львівського музею історії релігії, викладачів і студентів Українського католицького університету та представників громадськості.

4 грудня 2019 року

Працівники архіву взяли участь у науково-практичному семінарі «Збереження бібліотечних фондів: мікологічний аспект», який відбувся у Львівській національній науковій бібліотеці України імені Василя Стефаника.

5–6 грудня 2019 року

Директорка архіву О. Стефаник взяла участь в урочистих заходах, присвячених 50-й річниці створення Центрального державного науково-технічного архіву України. Урочисте засідання з нагоди ювілею відбулося у Музейному комплексі Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова; відкрита дискусія на тему: «Архівно-бібліотечні ресурси у цифрову епоху» – у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; для гостей також була проведена ознайомлювальна екскурсія архівом.

6 грудня 2019 року

Організовано оглядову екскурсію архівом, прочитано лекцію про історію архіву, склад та зміст документів для науково-педагогічних працівників кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

9 грудня 2019 року

У рамках заходів, приурочених до Міжнародного дня боротьби з корупцією, відбувся семінар для державних службовців та посадових осіб архіву на тему: «Останні зміни в антикорупційному законодавстві». Роз'яснення щодо застосування окремих змін законодавства здійснив представник Львівської обласної державної адміністрації І. Гарматій.

20 грудня 2019 року

Директорка архіву О. Стефаник взяла участь у робочій нараді з д-ром тех. наук, проф., завідувачем кафедри «Будівельні конструкції і мости» Національного університету «Львівська політехніка» Б. Демчиною. Обговорювалися проблеми фізичного збереження будівлі архіву та перспективи їх вирішення.

**У Центральному державному кінофотофоноархіві України
імені Г. С. Пшеничного (ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного)**

1 жовтня 2019 року

До Всесвітнього дня вчителів та з нагоди 25-ї річниці проголошення ЮНЕСКО цього свята на веб-сайті архіву оприлюднено добірку аудіовізуальних фотодокументів з архівної колекції.

4 жовтня 2019 року

Архів виступив співорганізатором наукової конференції «Спеціальні історичні дисципліни в контексті «речового» та «візуального» поворотів європейської гуманітаристики», що відбулася в Інституті історії України НАН України. Під час пленарного засідання конференції директор архіву В. Берковський виступив із доповіддю «Інформаційний потенціал аудіовізуальних джерел архівних та музейних зібрань України». У роботі секцій взяли участь заступниця директора Т. Ємельянова та головна спеціалістка відділу формування НАФ та діловодства О. Косенко відповідно з доповідями: «Роль контекстних метаданих у розширенні доступу до аудіовізуальних джерел (з архівної практики)» та «Деякі аспекти комунікації аудіовізуальних архівів з колекціонерами».

12 жовтня 2019 року

На офіційному веб-сайті архіву презентовано добірку фотодокументів, присвячену 85-річчю від дня народження українського письменника, сценариста, публіциста, політика та доктора медичних наук Ю. Щербака.

14 жовтня 2019 року

До Дня захисника України на офіційному веб-сайті архіву розміщено тематичний відеоролик.

23 жовтня 2019 року

У кінозалі архіву відбувся кінолекторій «Мовою кіно. Пам'яті режисера Валентини Шестопалової: зняте лишається. Мотор українського шістдесятництва – Іван Світличний», присвячений Всесвітньому дню аудіовізуальної спадщини.

27 жовтня 2019 року

З нагоди Всесвітнього дня аудіовізуальної спадщини на офіційному веб-сайті архіву презентовано добірку фотодокументів та аудіозаписів з архівної колекції.

28 жовтня 2019 року

До 75-ї річниці визволення України від нацистських окупантів на офіційному веб-сайті архіву презентовано виставку фотодокументів «Звільнені міста України».

11 листопада 2019 року

На офіційному веб-сайті архіву презентовано добірку фотодокументів «Театре мій, моя ти доле...», присвячену 100-річчю від дня народження акторки Національного академічного драматичного театру ім. Івана Франка, народної артистки УРСР О. Кусенко.

13 листопада 2019 року

З нагоди 130-річчя від дня народження українського письменника-гумориста Остапа Вишні на офіційному веб-сайті архіву оприлюднено тематичний огляд аудіовізуальних документів, присвячених митцю, та добірку фото- і фотодокументів з архівної колекції.

23 листопада 2019 року

До Дня пам'яті жертв Голодомору в Україні на офіційному веб-сайті архіву розміщено добірку фотодокументів «Україна пам'ятає, світ визнає».

28 листопада 2019 року

Архів взяв участь у ХХ Джерелознавчих читаннях «Архівознавство в контексті історичної пам'яті та цифровізації суспільства», присвячених 75-річчю від дня заснування кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, що відбулися на історичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Під час пленарного засідання конференції заступниця директора архіву Т. Ємельянова виступила з доповіддю «Внесок випускників кафедри архівознавства Шевченкового університету у розвиток аудіовізуальної архівістики». У роботі секцій взяли участь головна спеціалістка відділу формування НАФ та діловодства архіву О. Косенко та провідна наукова співробітниця сектору публікації документів архіву Л. Касян відповідно з доповідями: «Особливості комплектування ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного цифровими аудіовізуальними документами» та «Аудіовізуальні документи у процесі формування історичної пам'яті: інформаційний потенціал кіноперіодики 1920–1990 рр.».

29 листопада 2019 року

Архів виступив співорганізатором виставкового проекту «Модернізм в Україні», урочисте відкриття якого відбулося в Національному художньому музеї України. В експозиції виставки представлено кінодокументи з архівної колекції.

30 листопада 2019 року

Директор архіву В. Берковський взяв участь в авторській програмі С. Неретіна «Політика та культура», що вийшла в ефір 30 листопада 2019 р. на радіо «НВ».

У рамках співпраці архіву з Громадською організацією у м. Маріуполі відбулося урочисте відкриття виставки «Маріуполь: Повернення імені», присвяченої демократичному та культурному відродженню міста наприкінці 1980-х років.

1 грудня 2019 року

На офіційному веб-сайті архіву презентовано тематичний огляд аудіовізуальних документів, присвячений 100-річчю від дня народження українського композитора А. Кос-Анатольського, з добіркою фотознімків та аудіозаписів його творів.

2 грудня 2019 року

До 100-річчя Першого зимового походу Армії Української Народної Республіки на офіційному веб-сайті архіву розміщено виставку фотодокументів із фондів архіву.

5 грудня 2019 року

Заступниця директора архіву Т. Ємельянова взяла участь в урочистому засіданні з нагоди відзначення Центральним державним науково-технічним

архівом України 50-річчя від дня створення, що відбулося в Музейному комплексі Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова, а також у відкритій дискусії на тему: «Архівно-бібліотечні ресурси у цифрову епоху»

У Центральному державному науково-технічному архіві України (ЦДНТА України)

15 жовтня 2019 року

На офіційному вебсайті архіву розміщено онлайн виставку архівних документів на тему: «Внесок «Інжинірингово-виробничого підприємства «ВНПТрансгаз» у розвиток газотранспортної системи. За документами фонду Р-84 ЦДНТА України (до 75-річчя утворення організації)».

Для експонування відібрані документи з Ф. Р-84 «Відкрите акціонерне товариство «Інжинірингово-виробниче підприємство «ВНПТрансгаз» без відомчої підлеглості, м. Київ». Виставкова експозиція поділена на 8 розділів, у яких представлено документи 7 великих магістральних газопроводів: Дашава–Київ–Брянськ–Москва (ЦДНТА України. Ф. Р-84. К. 1-97), Середня Азія–Центр (ЦДНТА України. Ф. Р-84. К. 1-254), СРСР–НРБ (ЦДНТА України. Ф. Р-84. К. 1-97), «Союз» (Оренбург–Західний держкордон СРСР (ЦДНТА України. Ф. Р-84. К. 1-288), Єлець–Кременчук–Кривий Ріг (ЦДНТА України. Ф. Р-84. К. 1-468), Уренгой–Помари–Ужгород (ЦДНТА України. Ф. Р-84. К. 1-379), Ямал–Західний кордон СРСР (ЦДНТА України. Ф. Р-84. К. 1-451) та проєкту «Генеральна схема газифікації УРСР на 1961 р.»

17 жовтня 2019 року

В архіві проведено День архівної інформації на відзначення Дня захисника України. На запрошення керівництва архіву у заході взяли участь ветерани антитерористичної операції, представники міської громадської спілки «Асоціації ветеранів АТО та патріотів України». Директор архіву М. Балишев виступив із вітальним словом, у якому підкреслив значущість Дня захисника України для кожного громадянина нашої країни та висловив подяку присутнім захисникам України.

Співробітники архіву мали можливість з перших вуст дізнатися про бойові будні захисників України у перші місяці збройної агресії Російської Федерації на Сході України. Голова ГО «Ветерани АТО та патріоти України» Шевченківського району м. Харкова Р. Гаврилов розповів про власний досвід участі в бойових діях у складі 92-ї окремої механізованої бригади Збройних сил України. Представник ГО «Ветерани АТО та патріоти України» Новобаварського району м. Харкова В. Золотарьов поділився спогадами про охорону Державного кордону України під час служби у Харківському прикордонному загоні Державної прикордонної служби України.

24 жовтня 2019 року

Провідна спеціалістка відділу використання інформації документів Г. Голубкіна взяла участь у роботі XXII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Короленківські читання 2019» за темою: «Бібліотеки, архіви, музеї: конвергентна цифрова комунікація, крос-медійність, клієнт-орієнтованість», що проходила у Харківській державній науковій бібліотеці імені

В. Г. Короленка. Г. Голубкіна виголосила доповідь на тему: «Інформатизація архівної галузі та адаптація її до цифрового простору», в якій поділилася досвідом архіву на шляху до інтеграції архівної справи в міжнародний інформаційний цифровий простір.

6 листопада 2019 року

У рамках реалізації договору про співпрацю між архівом та Харківською державною академією культури провідною спеціалісткою відділу використання інформації документів архіву Г. Голубкіною було проведено оглядову екскурсію архівом для студентів 2 курсу спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» факультету соціальних комунікацій. Екскурсія супроводжувалася демонстрацією виставкової експозиції, приуроченої до 50-річчя ЦДНТА України, яка наочно відображає документальне багатство архівних фондів та значущість науково-технічної документації. Екскурсанти ознайомилися зі специфікою роботи основних структурних підрозділів архіву. Особливий інтерес у студентів викликали відвідини архівосховища та можливість випробувати QR-коди, які дозволяють отримати ключову інформацію про документи, що зберігаються у коробках.

8 листопада 2019 року

На базі історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна відбулася X Міжнародна науково-практична конференція молодих учених «Пам'яткоохоронні традиції Слобожанщини», присвячена 130-річчю від дня народження С. Таранушенка.

Під час засідання секції «Історичне краєзнавство та пам'яткознавство» науковий співробітник відділу використання інформації документів архіву Д. Ожиганов доповів про проєкт залізобетонного мосту через р. Сіверський Донець в Ізюмі, виконаний у 5-ти варіантах співробітниками Української контори Всесоюзного тресту «Союздорпроєкт» Головного управління шосейних доріг НКВС СРСР, м. Київ протягом 1944–1945 рр. Проєктна документація цієї інженерної споруди зберігається у Ф. Р-32 «Всеукраїнський державний трест проєктування цивільного будівництва «Укрцивільпроєктбуд» Наркомату комунального господарства УСРР, м. Харків».

Цією інформацією співробітник архіву доповнив доповідь на тему: «Дерев'яний міст» на р. Сіверський Донець в Ізюмі в джерелознавчому, історико-краєзнавчому, історико-архітектурному та соціокультурному вимірах», представлену істориком, методистом Районного організаційно-методичного центру Відділу культури і туризму Ізюмської районної державної адміністрації Харківської області С. Бондаренком.

Виступи доповідачів супроводжувалися демонстрацією фото та відеодокументів.

14 листопада 2019 року

На офіційному вебсайті ЦДНТА України було розміщено онлайн виставку архівних документів на тему: «Інститут чорної металургії – на варті інновацій та розвитку металургійної галузі (за документами з фонду Р-127 ЦДНТА України)», приурочену до 80-річчя створення організації. Виставку підготовлено науковим співробітником відділу використання інформації документів Д. Ожигановим. Для експонування були відібрані документи з Ф. Р-127

«Інститут чорної металургії Держкомітету Ради Міністрів СРСР з питань чорної і кольорової металургії, м. Дніпропетровськ».

Виставкова експозиція включає 4 розділи, які наповнено фотографіями, кресленнями, схемами, текстовими документами, змістовно пов'язаними зі створенням та впровадженням таких прогресивних винаходів як продування рідкого чавуну киснем у процесі виплавки, використання природного газу у доменному виробництві, нова технологія виплавлення сталі у мартенівських печах, «спарена прокатка» на тривалкових прокатних станах, визначення корозійної і теплової стійкості металів та сплавів, їх захист від руйнування, термічна обробка прокатних виробів тощо. Ці винаходи зроблені під керівництвом та за участю цілої плеяди видатних учених-металургів зі світовим ім'ям, зокрема: Н. Воронової, М. Доброхотова, М. Луговцова, З. Некрасова, К. Стародубова, І. Узлова, І. Францевича, О. Чекмарьова. Сторінки архівних документів зберігають автографи цих учених.

20 листопада 2019 року

У газеті «Культура і життя» (№ 34–35 за 2019 р.) вийшла стаття провідної спеціалістки відділу використання інформації документів архіву Г. Голубкіної «Головні повітряні ворота України. До історії проектування аеропорту «Бориспіль» (за документами ЦДНТА України)».

На основі архівних документів із Ф. Р-6 «Державний інститут з проектування «Київпроект» Київського міськвиконкому» (за підпорядкованістю Головному архітектору м. Києва)» викладено історію проектування та будівництва аеропорту «Бориспіль». Ознайомитися з публікацією можна на сайті Вікіпедії: https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=file:culture_and_life,_34-35-2019.pdf&page=6&uselang=uk

3 грудня 2019 року

На офіційному вебсайті архіву розміщено електронну презентаційну версію документів на тему: «Центральний державний науково-технічний архів України та Білоруський державний архів науково-технічної документації: 50 років на ниві зберігання НТД».

25 грудня 2019 р. Центральний державний науково-технічний архів України святкуватиме 50-річний ювілей. 27 травня 2018 р. своє 50-річчя відзначив Білоруський державний архів науково-технічної документації (БДАНТД). На відзначення цієї знаменної дати та в рамках реалізації пункту Договору про співробітництво між ЦДНТА України та БДАНТД, співпрацю у сфері підготовки документальних виставок було розроблено спільний виставковий онлайн-проект. Мета виставки – показати основні віхи створення архівів науково-технічної документації в Україні та Білорусі, охарактеризувати їхню діяльність і документальне багатство фондів, принципи, пріоритети та напрями роботи.

У газеті «Слобідський край» (№ 95 за 2019 рік) опубліковано статтю головної наукової співробітниці відділу використання інформації документів архіву О. Машенко «Ювілей першого та єдиного», приурочену до 50-річного ювілею ЦДНТА України. У ній висвітлюються деякі факти з історії та діяльності архіву, приділено увагу запитам, які виконують його працівники.

10 грудня 2019 року

У міжнародному науковому журналі «Наука та наукознавство», № 3(105) за 2019 р. опубліковано статтю директора архіву М. Балишева та начальниці відділу використання інформації документів архіву А. Алексеєнко «Діяльність Центрального державного науково-технічного архіву України: 50 років формування джерельної бази української науки». У статті висвітлено діяльність архіву, окреслено процес вироблення основних засад комплектування фондів архіву, охарактеризовано інформаційний потенціал архівної науково-технічної документації, зокрема звітів про науково-дослідні роботи провідних вітчизняних науково-дослідних інститутів, показано їх непересічну значущість при формуванні джерельної бази історії української науки.

23 грудня 2019 року

В архіві відбувся День відкритих дверей. Для відвідувачів та журналістів проведено екскурсію основними структурними підрозділами та сховищами архіву. Працівники продемонстрували роботу мікрофільмуючого обладнання для створення страхового фонду, сканера для оцифрування документів НАФ, ознайомили із запровадженою в архіві топологією архівного зберігання ТОПАЗ, продемонстрували виставку архівних документів до 50-річчя ІЦНТА України, надали фахові коментарі.

**В Українському науково-дослідному інституті
архівної справи та документознавства (УНДІАСД)****1–3 жовтня 2019 року**

Директор інституту О. Гаранін та завідувач сектору науково-технічної інформації відділу науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності інституту Р. Романовський взяли участь у навчанні і перевірці знань із питань пожежної безпеки при «Учбово-методичному центрі «Новатор» та отримали відповідні посвідчення.

9 жовтня 2019 року

Директор інституту О. Гаранін взяв участь у роботі Нормативно-методичної комісії Укрдержархіву.

5 листопада 2019 року

Директор інституту О. Гаранін взяв участь у роботі Науково-видавничої ради Укрдержархіву та оголосив коментарі і зауваження щодо питань порядку денного, зокрема щодо проекту путівника «Державний архів Житомирської області. Т. 2» та проекту збірника документів «Лемки на Луганщині 1944–1946 рр.».

У рамках виконання інститутом НДР «Вивчення та науковий аналіз технологічних процесів, норм організації праці у державних архівних установах з метою визначення раціональних прийомів виконання робіт з технологічно регламентованим змістом та обсягами» відбулася робоча нарада, в якій взяли участь керівники та відповідальні працівники архівних установ.

6 листопада 2019 року

Директор інституту О. Гаранін та начальник відділу взаємодії з Державною архівною службою України Департаменту взаємодії з органами держав-

ної влади Міністерства юстиції України В. Рудь взяли участь у розширеному засіданні Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій на тему: «Про стан реалізації Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність».

7 листопада 2019 року

Відбулося чергове засідання Вченої ради інституту.

11 листопада 2019 року

Директор інституту О. Гаранін взяв участь у роботі ЕПК ЦДЕА України та як член ЕПК архіву озвучив пропозиції і рекомендації щодо питань порядку денного.

12 листопада 2019 року

Директор інституту О. Гаранін взяв участь у засіданні Технічного комітету стандартизації ТК-144 «Інформація і документація» та як голова підкомітету ПК-3 «Архівна справа» виступив із приводу результатів діяльності підкомітету.

20 листопада 2019 року

Директор інституту О. Гаранін, з метою реалізації заходів зі створення при інституті Центру галузевого консалтингу та підвищення кваліфікації, взяв участь у щорічному семінарі для установ та організацій, що передають документи на постійне зберігання до ЦДАМЛМ України. На семінарі обговорювалися питання забезпечення збереженості документів НАФ.

21 листопада 2019 року

Директор інституту О. Гаранін взяв участь у роботі науково-методичної ради ЦДЕА України.

26 листопада 2019 року

Старша наукова співробітниця відділу науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності інституту А. Стаднік взяла участь у навчанні з питань кадрового діловодства, організованому ТОВ «Київська бухгалтерська служба» та отримала відповідний сертифікат про підвищення кваліфікації.

28 листопада 2019 року

Співробітники інституту взяли участь у XX Джерелознавчих читаннях «Архівознавство в контексті історичної пам'яті та цифровізації суспільства», присвячених 75-річчю від дня заснування Кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

29 листопада 2019 року

Директор інституту О. Гаранін взяв участь у роботі колегії ЦДАМЛМ України, присвяченій поточній діяльності архіву-музею у 2019 р. та як член колегії озвучив присутнім відповідні пропозиції і рекомендації щодо питань порядку денного.

Співробітники інституту взяли участь у роботі Нормативно-методичної комісії Укрдержархіву, на якому були розглянуті проекти методичних до-

кументів, підготовлених інститутом відповідно до Тематичного плану науково-дослідних робіт, що виконувалися Інститутом за рахунок державного бюджету у 2019 р.

2 грудня 2019 року

У видавництві «Арій» вийшла друком книга «Парадокси Вінстона Черчилля». Співавтором видання є канд. іст. наук, старша наукова співробітниця інституту Н. Залеток. У книзі в науково-популярній формі викладено основні віхи життя та діяльності сера Вінстона Черчилля.

5–6 грудня 2019 року

Директор інституту О. Гаранін взяв участь в урочистостях з нагоди 50-літнього ювілею від дня створення ЦДНТА України та від імені інституту і Спільки архівістів України привітав харківських колег із ювілеєм і вручив співробітникам подяки інституту та грамоти САУ.

6 грудня 2019 року

Відбулося чергове засідання Вченої ради інституту, під час якого було схвалено звіти з НДР, винесені до обговорення згідно з порядком денним.

12 грудня 2019 року

Директор інституту О. Гаранін взяв участь у роботі Науково-видавничої ради Укрдержархіву та оголосив коментарі і зауваження щодо питань порядку денного, зокрема з приводу організації конкурсу імені Василя Веретенникова у галузі архівознавства, археографії і документознавства у 2019 р.

12–13 грудня 2019 року

З метою реалізації пілотного проєкту зі створення при інституті Центру галузевого консалтингу та підвищення кваліфікації, силами наукових співробітників інституту: В. Бойко, О. Гараніна, О. Загорецької, З. Свердлик та директора ЦДНТА України Ю. Ковтанюка проведено курси підвищення кваліфікації для співробітників апарату Верховного Суду за програмою «Основи організації діловодства та архівної справи в юридичних особах: сучасна практика». Захід відбувся в приміщенні Верховного Суду (вул. П. Орлика, 8, м. Київ).

16 грудня 2019 року

Директор інституту О. Гаранін у складі делегації українських архівістів взяв участь у парламентських слуханнях на тему: «Побудова ефективної системи охорони інтелектуальної власності в Україні».

20 грудня 2019 року

Відбулося чергове засідання Вченої ради інституту, на якому було розглянуто питання про внесення змін до проєкту Тематичного плану науково-дослідних робіт, що виконуються інститутом за рахунок коштів державного бюджету, на 2020 р. та інші питання порядку денного.

У Державному архіві Волинської області

27 вересня 2019 року

На базі архівного відділу Любешівської районної державної адміністрації відбулося виїзне засідання ЕПК архіву під головуванням начальниці від-

ділу формування НАФ та діловодства архіву, голови ЕПК архіву Р. Ярмолук. У засіданні взяли участь члени ЕПК І. Вронська, О. Новосад, О. Охрімук та начальниця, голова ЕК архівного відділу Любешівської райдержадміністрації А. Полховська, начальниця загального відділу апарату Любешівської райдержадміністрації, секретарка ЕК архівного відділу Н. Абрамович, члени ЕК архівного відділу, відповідальні за ведення діловодства та архів у селищних і сільських радах, ліцеї, центральній районній лікарні, лісомисливському господарстві, Державній казначейській службі України, первинній медико-санітарній допомозі Любешівського району.

11 жовтня 2019 року

В архіві відкрито виставку архівних документів та друкованих видань «Вони боролися за волю України» до Дня Українського козацтва, Дня захисника України та 77-ї річниці утворення Української Повстанської Армії.

16 жовтня 2019 року

В архіві на екскурсії перебували слухачі секції історії України та історичного краєзнавства Волинської обласної Малої академії наук (керівник – канд іст наук Б. Зек). Начальниця відділу інформації та використання документів НАФ Л. Коць ознайомила слухачів із роботою архіву, організацією роботи користувачів із документами НАФ у читальному залі архіву, розповіла про склад і зміст документів, представлених на тематичних виставках: «Вони боролися за Волю України», «До Дня Гідності та Свободи», «Депортація українців. 1944–1951», «Волинські ангели Небесної Сотні».

30 жовтня 2019 року

Начальниця відділу інформації та використання документів НАФ архіву Л. Коць провела тематичну екскурсію «Джерельна база Держархіву області для генеалогічних досліджень» для студентів 4-го курсу, спеціальність «Філологія (українська мова та література)» Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, ознайомила студентську молодь з документами, представленими на виставках: «Вони боролися за Волю України», «До Дня Гідності та Свободи», «Депортація українців. 1944–1951», «Волинські ангели Небесної Сотні», які розгорнуті в читальному залі архіву та експонатами, представленими у музейній кімнаті архіву.

19 листопада 2019 року

В архіві перебували журналісти 12-го каналу (м. Луцьк).

19–20, 24 листопада 2019 року

На 12-му каналі (м. Луцьк) транслювалася передача «Якого ми роду. Для чого нам потрібна генеалогія». У передачі висвітлені основні джерела інформації архіву, якими користуються дослідники у читальному залі, працівники архівної установи при проведенні генеалогічних досліджень та прозвучало інтерв'ю начальниці відділу інформації та використання документів НАФ Л. Коць.

20 листопада 2019 року

В архіві відбувся семінар-навчання для працівників діловодних служб установ, підприємств, організацій обласного рівня, організований відділом

формування НАФ та діловодства (начальниця відділу – Р. Ярмолук). Працівниками відділу висвітлені такі теми: основні напрями роботи діловодних та архівних служб в установах, підприємствах та організаціях; специфіка роботи з документами, що містять службову інформацію; сучасні вимоги щодо складання номенклатури справ; порядок заповнення паспорта архіву установи, підприємства, організації, що зберігає управлінську документацію з паперовою основою; створення та робота ЕК установи.

22 листопада 2019 року

В архіві відкрито виставку архівних документів та друкованих видань «Волинь пам'ятає» до Дня пам'яті жертв Голодомору.

Начальниця відділу інформації та використання документів НАФ архіву Л. Коць взяла участь у прямому ефірі Громадського Інтерактивного Телебачення (ГІТ), організованому до Дня вшанування пам'яті жертв Голодоморів.

28 листопада 2019 року

У музеї історії освіти Волині, що знаходиться у Волинському інституті післядипломної педагогічної освіти, відкрито тематичну виставку «Профспілка освітян Волині: 75 років на захисті прав вчителів», присвячену 75-літтю Волинської обласної організації працівників освіти і науки, організовану архівом спільно з Волинським інститутом післядипломної педагогічної освіти, музеєм історії освіти Волині, Волинською обласною організацією профспілки працівників освіти і науки України, Волинською обласною організацією Національної спілки краєзнавців України.

3 грудня 2019 року

В архіві відкрито виставку архівних документів та друкованих видань «Волинська область 1939–2019» до 80-ї річниці утворення Волинської області.

6 грудня 2019 року

Начальниця відділу інформації та використання документів НАФ архіву Л. Коць взяла участь у роботі наукової історико-краєзнавчої конференції «Минуле і сучасне Волині. Розвиток краєзнавства і краєзнавчої освіти», присвяченої 30-річчю створення Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців, яка відбулася у конференц-залі факультету історії, політології і національної безпеки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Архів нагороджений Почесною грамотою Національної спілки краєзнавців України за вагомі досягнення в галузі краєзнавства, дослідження й збереження пам'яток матеріальної та духовної культури України (рішення Президії Національної спілки краєзнавців України від 16 жовтня 2019 р., протокол № 1).

У Державному архіві Дніпропетровської області

24 жовтня 2019 року

В архіві відбулося засідання колегії, на якому розглядалися питання про виконання завдань щодо посилення охоронної безпеки та протипожежного захисту в архівних установах області; стан роботи зі зверненнями громадян та іншими видами інформаційної діяльності в архіві; роботу ЕПК архіву.

21–25 жовтня 2019 року

В архіві працювали курси підвищення кваліфікації для працівників діловодних, архівних служб та експертних комісій підприємств, установ, організацій – джерел формування НАФ. У роботі курсів взяли участь відповідальні за діловодство та архів підприємств, територіальних підрозділів центральних органів виконавчої влади, навчальних закладів, закладів охорони здоров'я.

31 жовтня 2019 року

Архів відвідали учні Дніпровської середньої школи № 111. Під час оглядової екскурсії школярі ознайомилися з історією архіву, основними формами роботи архівної установи, побували в архівосховищах та читальному залі. Особливо учні зацікавилися документами, за допомогою яких складається родовід, та газетними публікаціями початку минулого століття.

26 листопада 2019 року

В архіві відбулося засідання ЕПК. Обговорювався стан діловодства та науково-технічного опрацювання архівних документів Коледжу електрифікації Дніпровського державного аграрно-економічного університету.

У Державному архіві Житомирської області**3–4 жовтня 2019 року**

Керівництво архіву області взяло участь у роботі Другого форуму регіонів України та Білорусі, який проходив у м. Житомир.

7 жовтня 2019 року

У приміщенні архіву розгорнуто стендову виставку копій архівних документів «До дня козацтва».

Заступниця директора, головна зберігачка фондів – начальниця відділу зберігання документів НАФ Н. Шимченко взяла участь у засіданні круглого столу «Праця – країні, гідність – людині!», який організовано Федерацією профспілок Житомирської області, обласним центром зайнятості, спільним представницьким органом роботодавців області на базі міського центру зайнятості в м. Житомир.

15 жовтня 2019 року

У приміщенні архіву розгорнуто документальну виставку архівних документів «До 100-річчя Житомирського державного університету імені Івана Франка».

У приміщенні Житомирського державного університету імені Івана Франка розгорнуто стендову виставку архівних документів «До 100-річчя Житомирського державного університету імені Івана Франка».

17 жовтня 2019 року

На базі архіву проведено науково-методичний семінар «100-річчя Житомирського державного університету імені Івана Франка в контексті світової історії» із студентами кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка.

24 жовтня 2019 року

У приміщенні архіву відбулося практичне навчання для студентів денної форми кафедри менеджменту організацій і адміністрування Житомирського національного агроекологічного університету.

29 жовтня 2019 року

Головний спеціаліст архіву Р. Кондратюк взяв участь у заходах із проведення культурно-виховної роботи за участі курсантів І-го курсу Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова, присвячених 75-й річниці визволення України від нацистських загарбників.

29, 31 жовтня 2019 року

В архіві підготовлено виставку документів НАФ «З історії німців на Волині» та проведено екскурсії для членів Житомирського обласного німецького національно-культурного товариства «Відербург» у рамках візиту до м. Житомира делегацій з Німеччини.

21 листопада 2019 року

Працівники архіву взяли участь у народному Вічі до Дня Гідності та Свободи в Україні.

22 листопада 2019 року

Заступниця начальника відділу використання інформації документів НАФ та довідкового апарату архіву В. Дідківська взяла участь у прямому ефірі програми «Відкрита студія» за темою: «Наслідки Голодомору для України» на телеканалі «СК-1».

23 листопада 2019 року

Колектив архіву на чолі з директором І. Слобожаном взяв участь у мітингу-реквіємі, що відбувся у м. Житомирі на майдані Путятинському біля пам'ятного знака «Сумуючий Янгол».

26 листопада 2019 року

В архіві відбувся семінар-навчання з вивчення «Інструкції з діловодства Державного архіву Житомирської області», який підготувала та провела заступниця начальника відділу формування НАФ та діловодства архіву Т. Парашук.

28 листопада 2019 року

У приміщенні архіву розгорнуто стендову виставку «До Дня Всеукраїнського референдуму».

10 грудня 2019 року

У приміщенні архіву проведено оглядову екскурсію для учнів 5-11 класів Зорківського козацького ліцею.

11 грудня 2019 року

Понад 50 архівних справ із фондів архіву були представлені на виїзній виставці у музеї, розташованому на території Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова за темою: «Розвиток військової справи на Волині у ХІХ – на початку ХХ ст.». Документи були прокоментовані для курсантів

навчального закладу головним спеціалістом відділу використання інформації документів НАФ та довідкового апарату архіву Р. Кондратюком.

13 грудня 2019 року

Працівники архіву взяли участь у заходах до Дня вшанування учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, що пройшли біля пам'ятного знаку «Чорна біль» у м. Житомир.

У приміщенні архіву розгорнуто стендову виставку «До 100-річчя Першого Зимового походу Армії УНР», на якій розміщені копії архівних документів та фотоматеріалів, що зберігаються у фондах державних архівних установ України.

24 грудня 2019 року

В архіві відбулися урочистості, присвячені Дню працівників архівних установ України.

У Державному архіві Запорізької області

17 жовтня 2019 року

Відбулося виїзне засідання ЕПК архіву в Запорізькому районі Запорізької області, на якому було розглянуто 15 питань, зокрема: про стан підготовки документів до архівного зберігання і забезпечення збереженості документів у Службі у справах дітей Запорізької районної державної адміністрації та Новоолександрівській сільській раді Запорізького району Запорізької області; розгляд номенклатур справ, описів справ, актів про вилучення для знищення документів, не внесених до НАФ, установ Василівського, Вільнянського та Запорізького районів. У засіданні ЕПК взяли участь: керівники та представники Запорізької районної державної адміністрації, Запорізької районної ради, виконавчого комітету Широківської об'єднаної територіальної громади, Вільнянської та Василівської райдержадміністрацій, колективів установ, підприємств та організацій Запорізького району. З усіх питань були прийняті відповідні рішення.

30 вересня 2019 року

В архіві проведено засідання колегії, на якому розглянуті питання про план роботи архіву на IV квартал 2019 р., хід виконання рішення колегії від 20.12.2017 р. № 8 «Про здійснення контролю за дотриманням законодавства про Національний архівний фонд та архівні установи, станом архівної справи і діловодства, забезпеченням формування, комплектування, збереженості, обліку та використання документів Національного архівного фонду України, їх упорядкуванням в установах-джерелах формування НАФ архівного відділу Запорізької райдержадміністрації за період з липня 2016 року до грудня 2017 року».

23 жовтня 2019 року

В архіві проведено засідання колегії, на якому підбиті підсумки роботи архіву та архівних установ області за 9 місяців 2019 р., розглянуто питання про стан виконавської дисципліни, контролю за виконанням документів та стан протидії корупції в архіві за 9 місяців 2019 р., а також про стан підготов-

ки архіву та архівних установ Запорізької області до роботи в осінньо-зимовий період 2019–2020 років. З усіх питань були прийняті відповідні рішення.

21 листопада 2019 року

Архівом та Запорізьким центром перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, керівників державних підприємств, установ та організацій проведено тематичний короткостроковий семінар з актуальних питань діяльності архівних установ області для працівників архівних установ райдержадміністрацій, міських (міст обласного значення) рад. В семінарі взяв участь 41 слухач.

22 листопада 2019 року

Головний спеціаліст – керівник режимно-секретної служби в архіві В. Бондар надав інтерв'ю для телепередачі Запорізької регіональної дирекції Національної телекомпанії України про розсекречені документи періоду II Світової війни.

18 грудня 2019 року

До відзначення у 2019 р. 75-ї річниці створення Української Головної Визвольної Ради на офіційному вебсайті архіву розміщена виставка «Український визвольний рух XX ст. Розсекречені документи». На виставці представлені копії документів із розсекреченої в 2009 р. справи Мелітопольської групи ОУН, яка діяла в період нацистської окупації 1941–1944 рр. на території Запорізької області, та засуджена військовим трибуналом Мелітопольського гарнізону Запорізької області в 1944 р.: (https://www.archivzp.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=718%3al-r&lang=ua).

У Державному архіві Івано-Франківської області

11 жовтня 2019 року

В архіві відбулося відкриття виставки архівних документів «Армія нашої держави» (до Дня захисника України та створення УПА).

16 жовтня 2019 року

В архіві проведено оглядову екскурсію для учнів Сваричівської загальноосвітньої школи I–III ступенів Рожнятівської районної ради, яка спрямована на активізацію зацікавлення школярів до вивчення історії рідного краю, а також поглиблення їхніх знань про минуле своєї малої Батьківщини – Рожнятівщини.

Начальниця відділу забезпечення збереженості документів, обліку та довідкового апарату архіву А. Горошко ознайомила гостей із умовами зберігання документів, структурою та наповненням архівосховищ. Учні також ознайомилися з джерелами, необхідними для дослідження власного родоводу.

Головний спеціаліст відділу використання інформації документів Т. Гальян розповів школярам коротку історію формування та розвитку архівної установи, її основні функції, після чого провів деталізовану виставку джерел та літератури, пов'язаних з історією Рожнятівщини та с. Сваричів зокрема.

1 листопада 2019 року

В архіві відбулося відкриття виставки архівних документів «ЗУНР – крізь призму часу» (до 100-річчя проголошення Західноукраїнської Народної Рес-

публіки). Працівники читального залу архіву підготували для відвідувачів виставки фотодокументальні стенди та архівні документи, що відображають процес боротьби українців за відновлення власної державності у складних умовах міжвоєнного періоду.

5 листопада 2019 року

Вийшла друком стаття наукової співробітниці відділу забезпечення збереженості документів, обліку та довідкового апарату архіву Н. Янишин «Історія села Космач на сторінках газет «Прапор перемоги» та «Радянська Гуцульщина» у збірнику матеріалів міжнародної науково-практичної конференції на пошану П Сіреджука з нагоди 70-ліття від дня народження «Гуцульщина – слов'янська Атлантида: історія, культура, туризм, персонал, містика».

8 листопада 2019 року

У рамках книжкового форуму «Сторінками української книги» у фортечній галереї «Бастіон» працівниками архіву проведено тематичну виставку архівних документів до 100-річчя ЗУНР та 100-річчя Акту Злуки «На шляху до Соборної України». Експозиція представлена документами, які відображають державотворчу діяльність уряду ЗУНР пресою, що публікувалася у той період, та світлинами з колекції інформаційних матеріалів для населення того часу.

28 листопада 2019 року

У читальному залі архіву відбулося відкриття документальної виставки «Упокорення голодом» (пам'яті жертв та постраждалих від Голодомору 1932–1933 рр.).

Головний спеціаліст відділу використання інформації документів Т. Галюк провів оглядову екскурсію для учнів 9-го класу Івано-Франківського академічного ліцею Івано-Франківської обласної ради, під час якої розповів про підтримку населення Галичини земляків, які постраждали від штучного голоду в УРСР.

У Державному архіві Львівської області

14 жовтня 2019 року

Оприлюднено он-лайнний варіант тематичної виставки архівних документів під назвою: «Коли ми вмирали, нам сурми не грали» – до Дня захисника України на офіційному веб-сайті архіву та офіційній сторінці архіву в мережі Facebook.

22–23 жовтня 2019 року

Заступниця начальника організаційно-аналітичного відділу архіву О. Рак взяла участь у тематичному короткостроковому семінарі на тему: «Сучасні технології управління персоналом» у Львівському регіональному інституті Національної академії державного управління при Президентові України.

23 жовтня 2019 року

Заступниця директора – начальниця організаційно-аналітичного відділу архіву Л. Білас взяла участь у робочій нараді відповідальних працівників

структурних підрозділів облдержадміністрації з питання підготовки проєкту Плану заходів з реалізації у 2021–2023 роках Стратегії розвитку Львівської області на період до 2027 року за участі керівника аналітичної групи ГО «Європейський діалог» Олександра Софія.

8 листопада 2019 року

Заступниця директора – начальниця організаційно-аналітичного відділу архіву Л. Білас взяла участь у семінарі для уповноважених осіб із питань запобігання та виявлення корупції структурних підрозділів облдержадміністрації на тему: «Корупційні ризики в діяльності державних службовців».

13 листопада 2019 року

Заступниця начальника відділу фінансово-господарського забезпечення архіву Н. Ільків взяла участь у семінарі-практикумі на тему: «Важливі заходи та нововведення з урахуванням останніх змін у бухгалтерському обліку та звітності. Правове регулювання здійснення державних закупівель на 2019–2020 рр.», організованому громадською організацією «Всеукраїнський бухгалтерський клуб».

14 листопада 2019 року

Проведено семінар-навчання для державних службовців Головного управління Державної міграційної служби України у Львівській області на тему: «Діловодство та архівна справа в органах публічної влади». Лектор – архівіст І категорії відділу формування НАФ і діловодства Ю. Іщенко.

18 листопада 2019 року

У Львівській ОДА відбулася нарада за участі заступника Міністра розвитку громад та територій України В. Негоди щодо моделювання мереж закладів із надання публічних сервісів та послуг відповідно до стандартів, з урахуванням секторальних методичних рекомендацій, а також формування спроможних громад.

21 листопада 2019 року

Онлайнний варіант тематичної виставки архівних документів «Голгофа українського народу» – до Дня пам'яті жертв голодоморів в Україні та прес-реліз розміщено на офіційному веб-сайті архіву та офіційній сторінці архіву у мережі Facebook.

Працівники архіву взяли участь в урочистостях Львівської облдержадміністрації з нагоди Дня Гідності та Свободи, 6-ї річниці початку Революції Гідності.

4 грудня 2019 року

Наукова співробітниця архіву О. Горбач у рамках Оссолінських зустрічей відвідала лекцію «Палац великих князів Литовських – реконструкція та функціонування». Зустріч відбулася під патронатом Генерального Консула Республіки Польща у Львові.

На офіційному веб-сайті архіву у рубриці «Фонди» розміщено список ліквідованих установ, підприємств і організацій державної та приватної форми власності у Львівській області, документи з особового складу яких надійшли

на державне зберігання до архівних відділів райдержадміністрацій та міських рад, трудових архівів.

У Державному архіві Полтавської області

1 жовтня 2019 року

На виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 р. № 1393-р «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року» для працівників архіву спільно із Полтавським обласним центром перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій проведено правовий консалтинг «Система альтернативних способів захисту соціальних прав людини в Україні». Для проведення лекції запрошено канд. іст. наук, доцентку кафедри правознавства, докторантку Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка Т. Жалій.

3 жовтня 2019 року

На офіційному веб-сайті архіву опубліковано статтю старшого наукового співробітника відділу інформації та використання документів В. Сушка «Голокост на Полтавщині у 1941–1943 роках».

15–17 жовтня 2019 року

Полтавським обласним центром перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій на базі архіву проведено виїзні навчання в рамках спеціалізованого короткострокового навчального курсу «Розвиток професійних компетентностей державних службовців». Для керівників державних архівних установ області проведено навчання за темою: «Психологія стресу та можливість управління ними. Стресостійкість» (15 жовтня); для державних службовців архіву проведено навчання за темою: «Актуальні питання роботи в системі електронного документообігу «АСКОД» (16 жовтня) та «Розвиток креативності як важливої якості для прийняття управлінських рішень» (17 жовтня).

21 жовтня 2019 року

Старший науковий співробітник відділу інформації та використання документів архіву В. Сушко провів лекцію на тему: «З історії архівної справи» для студентів Полтавського юридичного коледжу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

25 жовтня 2019 року

У газеті «Зоря Полтавщини» опубліковано статтю заступника директорки – начальника відділу інформації та використання документів Т. Пустовіта «Мною кривду стару не забуто, а нової наруги я вічно катам не прощу» (до 75-річчя визволення України від нацистів).

28 жовтня 2019 року

У приміщенні архіву відкрито документальну виставку «Ми йшли до тебе, перемого!» (до 75-річчя визволення України від нацистів).

30 жовтня 2019 року

Начальниця відділу формування НАФ та діловодства архіву О. Голяк на базі Полтавського обласного центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій провела навчання для працівників діловодних служб ЦНАПів Полтавської області.

5 листопада 2019 року

Головна архівістка відділу інформації та використання документів архіву Т. Воскобійник провела урок на тему: «Друга світова війна» для учнів ЗОШ № 7 м. Полтави.

6 листопада 2019 року

Проведено навчання для державних службовців державного архіву щодо дотримання законодавства з питань державної служби та антикорупційного законодавства.

13 листопада 2019 року

Старший науковий співробітник відділу інформації та використання документів архіву В. Сушко прочитав лекцію на тему: «Історія архівної справи в області» для студентів I курсу Полтавської політехніки.

20 листопада 2019 року

Заступник директорки – начальник відділу інформації та використання документів архіву Т. Пустовіт підготував виступ на X обласній краєзнавчій конференції учнівської молоді «Полтавщина – земля моя свята», в якому були висвітлені події Революції Гідності. Захід відбувся у Полтавському юридичному коледжі імені Ярослава Мудрого.

Старший науковий співробітник відділу інформації та використання документів архіву В. Сушко прочитав лекцію на тему: «Голокост на Полтавщині у 1941–1943 роках» для студентів Полтавського політехнічного коледжу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

22 листопада 2019 року

У приміщенні архіву Полтавської відкрито документальну виставку «Голодомор 1932–1933 років на Полтавщині» (до Дня вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні).

23 листопада 2019 року

Заступник директорки – начальник відділу інформації та використання документів архіву Т. Пустовіт взяв участь у телепередачі на каналі «Центральний» (до Дня вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні).

27 листопада 2019 року

Проведено засідання колегії архіву, на якому розглянуті питання виконання Плану заходів щодо здійснення контролю за наявністю, станом і рухом документів НАФ та таких, що підлягають включенню до нього в архівних установах Полтавської області на 2009–2019 роки; функціонування вебсайту архіву; стан роботи із зверненнями громадян в архівних установах області;

стан виконавської дисципліни в архівних установах області; стан охорони праці в архіві.

29 листопада 2019 року

Заступник директорки – начальник відділу інформації та використання документів Т. Пустовіт провів урок на тему: «Друга світова війна» для учнів ЗОШ № 7 м. Полтави.

11 грудня 2019 року

Відбулася робоча зустріч архівістів та спеціалістів НДІ мікрографії, де обговорювалися питання відновлення архівної інформації, зафіксованої на паперових та спеціальних носіях (кіно-, фоно-, фотодокументи).

13 грудня 2019 року

У рамках Всеукраїнського тижня права заступник директорки – начальник відділу інформації та використання документів Т. Пустовіт провів практичне заняття з використанням архівних документів для учнів гуманітарного класу Полтавського міського багатoproфільного ліцею № 1 імені І. П. Котляревського.

У газеті «Зоря Полтавщини» опубліковано статтю директорки архіву В. Гудим «Організована пострійка обчественного колодязя. З історії органів місцевого самоврядування на Полтавщині» (до дня місцевого самоврядування).

23 грудня 2019 року

На офіційному веб-сайті архіву розміщено документальну виставку «Пам'ятка Української революції 1917–1921 років на Полтавщині» (з нагоди відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років).

24 грудня 2019 року

Керівництво та працівники архіву взяли участь в урочистих заходах із нагоди Дня працівників архівних установ.

У Державному архіві Рівненської області

5 вересня 2019 року

Здійснено комплексне перевіряння архівного відділу Березнівської райдержадміністрації.

10 вересня 2019 року

На сайті архіву відкрито он-лайн виставку до 75-х роковин початку депортації українців із Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшся, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 рр.

25 вересня 2019 року

Здійснено контрольне перевіряння роботи архівного підрозділу Головного управління статистики у Рівненській області.

26 вересня 2019 року

Здійснено контрольне перевіряння роботи архівного підрозділу служби автомобільних доріг у Рівненській області Державного агентства автомобільних доріг України «Укравтодор».

27 вересня 2019 року

Здійснено контрольне перевіряння роботи архівного підрозділу комунального закладу «Культурно-археологічний центр «Пересопниця» Рівненської обласної ради.

У рамках реалізації культурного проєкту «Модерний архів» в архіві відбувся майстер-клас «Вивчаємо історію роду разом».

3 жовтня 2019 року

В архіві відбулася презентація проєкту «Модерний архів» Українського культурного фонду. На заході були присутні представники державних архівів Волинської (Л. Кот), Тернопільської (Т. Малиміна-Базиляк), Хмельницької (К. Бурдуваліс та Л. Тараненко) областей та архівних установ Рівненської області.

У рамках реалізації культурного проєкту «Модерний архів» в архіві відбувся майстер клас «Вивчаємо історію роду разом».

10, 24 жовтня 2019 року

Старшою науковою співробітницею відділу використання інформації документів архіву О. Гумінською підготовлено і опубліковано 2 статті у газеті «Рівне вечірне»: «Про Никона, оstarбайтера з Бочаниці», «Хто погодиться? Напевно лише ті, хто шукає, кому можна прислужити».

10 жовтня 2019 року

Здійснено контрольне перевіряння роботи архівного підрозділу Рівненського обласного центру соціальних служб сім'ї, дітей та молоді.

16 жовтня 2019 року

Здійснено контрольне перевіряння роботи архівного підрозділу КЗ «Рівненський обласний центр народної творчості».

25 жовтня 2019 року

Здійснено контрольне перевіряння роботи архівного підрозділу ТМО «Фтизіатрія» КЗ «Рівненський обласний протитуберкульозний диспансер».

31 жовтня 2019 року

Проведено засідання колегії архіву, на якому розглянуто такі питання: про стан виконання законодавства про Національний архівний фонд та архівні установи в архівному відділі Березнівської райдержадміністрації; стан забезпечення збереженості документів НАФ в Державному архіві Рівненської області та в архівних відділах райдержадміністрацій і міськрад; хід виконання рішення колегії від 26.07.2018 №7/1 «Про стан ведення діловодства та стану забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду та документів з кадрових питань (особового складу) в управлінні освіти і науки Рівненської обласної державної адміністрації», районних та міських управліннях (відділах) освіти Рівненської області, закладах вищої освіти Рівненської області; підсумки роботи державних архівних установ області за 9 місяців 2019 р.; підготовку архіву до роботи в осінньо-зимовий період 2019–2020 р.; стан пожежної безпеки в архіві.

Проведено засідання ЕПК архіву.

12 листопада 2019 року

У корпусі № 1 архіву (вул. С. Бандери, 26-а), проведено оглядову екскурсію для студентів та аспірантів факультету української філології РДГУ. Студентів та аспірантів було ознайомлено зі складом та змістом документів архіву.

15 листопада 2019 року

Записано телепередачу про розвиток радіомовлення на території Рівненщини (UA:Рівне).

21 листопада 2019 року

У корпусі № 2 архіву (вул. Кавказька, 8) розпочалося експонування виставки документів «Революція гідності: пишемо історію разом».

19–22 листопада 2019 року

У корпусі № 1 архіву (вул. С. Бандери, 26-а) у рамках проєкту «Модерний архів» проведено 3 майстер-класи з генеалогічного дослідження «Вивчаємо історію роду разом» для учнів історичного профілю КЗ «Рівненський обласний науковий ліцей-інтернат II–III ступенів» Рівненської обласної ради.

20 листопада 2019 року

Відбулося засідання колегії архіву, на якому розглянуто такі питання: про виконання плану заходів щодо запобігання та протидії корупції в архіві за 2019 р.; взаємодію архіву із засобами масової інформації у 2019 р.; затвердження Плану роботи колегії архіву на 2020 р.

З 25 листопада 2019 р. у корпусі № 2 архіву (вул. Кавказька, 8) демонструється виставка документів до Дня пам'яті жертв голодоморів в Україні.

29 листопада 2019 року

Проведено засідання ЕПК архіву.

2 грудня 2019 року

Підготовлено on-line виставку документів: «Чеські поселення на Рівненщині, кін. XIX – 1-ї пол. XX ст.».

6 грудня 2019 року

У корпусі № 1 архіву (вул. С. Бандери, 26-а) підготовлено виставку друкованих видань до 90-річчя створення Організації українських націоналістів.

У Державному архіві Сумської області**11 жовтня 2019 року**

У читальному залі архіву відкрито фотодокументальну виставку, присвячену Дню захисника України. До експозиції увійшли історичні документи із фондів і колекцій Держархіву Сумської області, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного.

На виставці представлені документи 1917–1919 рр. – періоду формування українських військових частин доби Центральної Ради, УНР, а також ви-

користані матеріали науково-довідкової бібліотеки архіву та фотодокументи 2014–2015 рр. із колекцій сумчан-волонтерів та учасників антитерористичної операції на сході України.

24 жовтня 2019 року

На веб-сайті архіву у рубриці «Виставки» демонструється виставка архівних документів «Україна у полум'ї війни», присвячена 75-й річниці вигнання нацистів з України. В експозиції представлені документи 1941–1944 рр.: відомості про зlodіяння нацистських окупантів на українських землях, участь партизан та підпільників у боротьбі з ворогом, спогади учасників боїв за Україну, фото визволених від нацистів населених пунктів.

22 листопада 2019 року

У приміщенні архіву розгорнуто документальну виставку «Голодомор 1932–1933 років на Сумщині». В експозиції представлені документи, що висвітлюють причини, перебіг та наслідки Голодомору. Це – постанови, директивні листи про хлібозаготівлю, матеріали про політичні настрої селян, репресивні дії, випадки голодування та ріст смертності серед жителів сіл, дітей в дитячих будинках та дитсадках, актові записи про смерть за 1932–1933 рр. по населених пунктах Сумщини.

У читальному залі архіву діє виставка друкованих видань, присвячена Дню пам'яті жертв голодоморів.

28 листопада 2019 року

Начальниця відділу формування НАФ та діловодства архіву Н. Кузьміна та головна спеціалістка відділу формування НАФ та діловодства архіву Т. Пешкова взяли участь у семінарі-навчанні для працівників територіальних підрозділів Управління Державної міграційної служби України в Сумській області з питань дотримання вимог до оформлення справ, що підлягають архівному зберіганню. У ході навчань було проведено практичне заняття з підшивання документів справи.

13 грудня 2019 року

З нагоди 130-річчя від дня народження видатного мистецтвознавця, пам'яткоохоронця, музейного діяча ХХ ст., доктора мистецтвознавства, проф. С. Таранушенка в архіві відбулася публічна лекція сумського архівіста і генеалoga В. Цибки «Дослідження генеалогії Стефана Андрійовича Таранушенка по фондах Державного архіву Сумської області», під час якої були представлені результати багаторічного генеалогічного дослідження з відновлення родоводу С. Таранушенка.

Після лекції відбулася презентація виданого харківським дослідником і видавцем А. Парамоновим збірника наукових праць «Стефан Андрійович Таранушенко», до якого ввійшли стаття канд. іст. наук, старшої наукової співробітниці, завідувачки відділу фондів рукописної спадщини Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського О. Степченко «Стефан Андрійович Таранушенко», спогади учня С. Таранушенка, д-ра мистецтвознавства П. Жолтовського, статті А. Парамонова про харківські будинки, де у 1910–1917 та 1921–1933 рр. мешкав С. Таранушенко з

родиною, а також численні світлини з особистого фонду С. Таранушенка в ІР НБУ.

На лекції і презентації були присутні викладачі і студенти Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, співробітники Держархіву Сумської області, дослідники.

У Державному архіві Тернопільської області

2–3 жовтня 2019 року

Начальниця відділу формування НАФ та діловодства Т. Малиміна-Базилук взяла участь у семінарі-наradі працівників архівних установ, який проводився на базі архіву у рамках проєкту «Модерний архів» програми Українського культурного фонду «Навчання. Обміни. Резиденції. Дебюти».

11 жовтня 2019 року

У приміщенні архіву організовано Всеукраїнський круглий стіл «За єдність церкви та народу», приурочений 30-річчю легалізації УГКЦ та 50-річчю патріархального руху УГКЦ.

У приміщенні архіву відкрито документальну виставку «За єдність церкви і народу» до 50-річчя патріархального руху УГКЦ.

15 жовтня 2019 року

В архіві презентовано документи пропагандистсько-вишкільної тематики Організації Українських Націоналістів 1940-х років, які архів отримав у дарунок від Михайла та Мирослави Салюків. Документи у гарматній гільзі 1939 р. випуску були знайдені під час проведення земляних робіт у мікрорайоні Пронятин м. Тернопіль.

16 жовтня 2019 року

Начальниця відділу формування НАФ та діловодства Т. Малиміна-Базилук провела лекцію з демонстрацією методичних слайдів на тему: «Актуальні питання організації діловодства» для юристів, кадровиків, діловодів у Тернопільському регіональному центрі перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій.

Члени тендерного комітету взяли участь у роботі семінару «Публічні закупівлі: Здійснення публічних закупівель у системі «ProZorro» згідно нових правил. Анонс змін до закону згідно із Законопроєктом».

28 жовтня 2019 року

Директор архіву Ф. Полянський взяв участь у радіоефірі «UA: Тернопіль» у радіопередачі «Файний ранок» на тему: «80-річчя створення Державного архіву Тернопільської області».

1 листопада 2019 року

У газеті «Нова доба» опубліковано інтерв'ю з директором архіву Ф. Полянським до 80-річчя створення Державного архіву Тернопільської області.

6 листопада 2019 року

Інженерка II-ї категорії відділу фінансового та матеріально-технічного зберігання Н. Маркович пройшла навчання для працівників, відповідальних за інформаційно-комп'ютерне забезпечення у Тернопільському регіональному центрі перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій.

7 листопада 2019 року

У приміщенні архіву проведено презентацію першоджерел з історії Волині за виданнями Кременецько-Почаївського державного історико-архітектурного заповідника («Кременецька земська книга за 1578 р.», «Студії і матеріали з історії Волині») та важливих історичних документів минулого Волині за фондами архіву.

13 листопада 2019 року

Начальниця відділу формування НАФ та діловодства Т. Малиміна-Базилук провела лекцію з демонстрацією методичних слайдів з актуальних питань ведення діловодства та архівної справи для бухгалтерів сільських, селищних рад ОТГ у Тернопільському регіональному центрі перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій.

15 листопада 2019 року

У газеті «Свобода» опубліковано інформацію про презентацію в архіві першоджерел з історії Волині за виданнями Кременецько-Почаївського державного історико-архітектурного заповідника.

Члени тендерного комітету взяли участь у роботі семінару на тему: «Бухгалтер держсектору: всі важливі заходи та нововведення з урахуванням останніх змін у бухобліку та звітності. Правове регулювання здійснення держзакупівель на 2019–2020 рр.».

19 листопада 2019 року

Заступниця начальника відділу інформації та використання документів О. Дишлюк провела інформаційну годину до Дня вшанування учасників бойових дій на території інших держав для студентів юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету, під час якої ознайомила присутніх із документами особового фонду Я. Горошка, учасника бойових дій в Афганістані.

20 листопада 2019 року

Заступниця директора – начальниця відділу зберігання, обліку та довідкового апарату С. Найчук пройшла навчання з підвищення кваліфікації за загальною короткостроковою програмою «Запобігання та виявлення корупції – практика застосування», «Фінансовий контроль – проблемні аспекти».

21 листопада 2019 року

Працівники архіву взяли участь у роботі Всеукраїнської науково-практичної конференції «Депортація українців з етнічних земель Лемківщини,

Надсяння, Холмщини, Підляшшя, Любачівщини і Західної Бойківщини у 1944–1951 рр.», під час якої директор архіву Ф. Полянський виступив із доповіддю на тему: «Історична пам'ять про депортацію українців з етнічних земель Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини (за документами Державного архіву Тернопільської області)», заступниця начальника відділу інформації та використання документів архіву О. Дишлюк виступила з доповіддю на тему: «Терористичні заходи польської влади проти українського населення на Закерзонні у 1944–1948 роках (за документами Державного архіву Тернопільської області)».

У приміщенні архіву відкрито документальну виставку «Майдан 2004. Євромайдан 2013–2014. Ціна гідності та свободи» до Дня Гідності та Свободи. Інформація про захід транслювалася наживо телеканалом «Тернопіль 1». Виставку відвідали та підготували сюжети тележурналісти телеканалу «UA: Тернопіль» Тернопільської філії Національної суспільної телерадіокомпанії України, телеканалу ІНТБ для розміщення у випусках новин та на власних веб-сайтах.

Працівники архіву взяли участь у меморіальних заходах до Дня Гідності та Свободи.

Начальниця відділу формування НАФ та діловодства Т. Малиміна-Базилук провела лекцію з демонстрацією методичних слайдів на тему: «Актуальні питання організації діловодства» для новопризначених працівників органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у Тернопільському регіональному центрі перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій.

22 листопада 2019 року

Підготовлено документальну виставку до Дня пам'яті жертв Голодоморів в Україні з метою експонування її у приміщенні Управління Служби Безпеки України в Тернопільській області.

23 листопада 2019 року

Працівники архіву взяли участь у заходах із вшанування пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій в Україні 1932–1933 рр.

25 листопада 2019 року

Заступниця директора – начальниця відділу зберігання, обліку та довідкового апарату С. Найчук пройшла курси підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування за короткостроковою програмою з питань запобігання корупції.

27 листопада 2019 року

Працівники архіву взяли участь у заходах з нагоди виводу підрозділів 44-ої окремої артилерійської бригади з зони проведення Операції об'єднаних сил.

29 листопада 2019 року

У газеті «Свобода» опубліковано статтю головної спеціалістки відділу інформації та використання документів О. Сулими «До Дня Гідності та Свободи» щодо відкриття документальної виставки в архіві.

11 грудня 2019 року

Головна спеціалістка архіву Л. Сирота пройшла навчання для працівників, відповідальних за мобілізаційну та режимно-секретну роботу у Тернопільському регіональному центрі перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій.

У Державному архіві Харківської області**2 та 9 жовтня 2019 року**

Архівним відділом Чугуївської районної державної адміністрації проведено семінари для керівників служб діловодства, архівних підрозділів, голів та членів експертних комісій установ і організацій, які є джерелами формування НАФ. У семінарах взяли участь працівники структурних підрозділів районної державної адміністрації, сільських, селищних та районної рад, комунальних підприємств та закладів Чугуївського району та ін. Начальниця Архівного відділу О. Савінова ознайомила присутніх із законодавством про Національний архівний фонд та архівні установи. Під час роботи семінарів заслухано питання щодо складання номенклатури справ, роботи ЕК. Розглянуто та обговорено питання щодо порядку проведення експертизи цінності документів, формування та оформлення справ, що підлягають архівному зберіганню, та порядку складання паспорта архівного підрозділу.

17 жовтня 2019 року

Згідно з планом перевірок стану роботи архівних відділів райдержадміністрацій та міськрад Харківської області на 2019 р. начальницею відділу організації та координації архівної справи, обліку та довідкового апарату архіву О. Гнезділо та заступницею начальниці того ж відділу Л. Пантелєєвою здійснено тематичну перевірку стану архівної справи в архівних відділах Ізюмської районної державної адміністрації та Ізюмської міської ради. У присутності начальниць зазначених вище відділів Л. Коник та Є. Росяк працівники архіву вивчили стан роботи архівних установ Ізюмського району. Перевірено стан забезпечення збереженості та ведення обліку документів НАФ, а також використання науково-довідкового апарату до документів НАФ. Під час перевірки працівникам архівних установ Ізюмського району надані відповідні консультації.

23 жовтня 2019 року

Архівним відділом Барвінківської районної державної адміністрації проведено семінар, в якому взяли участь керівники служб діловодства міської та сільських рад. Начальниця Архівного відділу І. Ємець ознайомила присутніх із Правилами організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях та проаналізувала стан організації діловодства та архівного зберігання документів, своєчасного впорядкування документів та складання номенклатури справ. Також розглянуто питання складання паспорта архівного підрозділу.

24 жовтня 2019 року

У залі засідань Коломацької районної державної адміністрації проведено семінар на тему: «Складання паспорта архівного підрозділу, номенклатури справ та упорядкування документів», в якому взяли участь 22 особи, відповідальні за архів та діловодство в установах, підприємствах і організаціях району, які є джерелами формування НАФ. Начальниця Архівного відділу Л. Дубінка проаналізувала стан складання та перегляду номенклатури справ, упорядкування документів, зосередила увагу на проведенні паспортизації архівних підрозділів, а також на змінах, внесених до Типової інструкції з діловодства у 2019 р. Після закінчення семінару бажаним було надано індивідуальну методично-консультативну допомогу з питань упорядкування документів та складання паспорта архівного підрозділу.

28 жовтня 2019 року

Колектив Архівного відділу Балаклійської районної державної адміністрації взяв участь в урочистій церемонії покладання квітів до пам'ятника загиблим воїнам з нагоди 75-річниці з Дня визволення України від нацистських загарбників.

1 листопада 2019 року

Згідно з планом перевірок стану роботи архівних відділів райдержадміністрацій та міськрад Харківської області на 2019 р., начальницею відділу організації та координації архівної справи, обліку та довідкового апарату архіву О. Гнезділо та начальницею відділу формування НАФ та діловодства архіву Л. Михасенко здійснено комплексні перевірки стану архівної справи в архівних відділах Чугуївської районної державної адміністрації та Чугуївської міської ради. У присутності начальниць архівних відділів О. Савінової та Л. Шуть працівники архіву перевірили стан організації роботи з підприємствами, установами та організаціями на підконтрольній території; забезпечення збереженості та обліку документів НАФ та використання інформації документів НАФ. Під час перевірки працівникам архівних установ Чугуївського району надані відповідні консультації.

5 листопада 2019 року

Згідно з розпорядженням № 50 голови Харківської обласної державної адміністрації «Про затвердження Плану комплектування курсів Навчально-методичного центру цивільного захисту та безпеки життєдіяльності Харківської області слухачами з функціонального навчання у сфері цивільного захисту на 2019 рік» на базі НКП м. Лозова начальниця Архівного відділу Красноградської районної державної адміністрації Т. Вербицька взяла участь у навчанні керівного складу та фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів із питань цивільного захисту та безпеки життєдіяльності для потреб місцевих органів державної влади, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання. Фахівцями Навчально-методичного центру цивільного захисту та безпеки життєдіяльності проведено виїзні заняття.

6 та 7 листопада 2019 року

В архіві відбувся семінар з підвищення кваліфікації для працівників архівних установ за темою: «Організація роботи архівних відділів райдерж-

адміністрацій та міськрад Харківської області». Під час проведення семінару були заслухані та обговорені такі питання: про планування роботи архівних відділів районних державних адміністрацій та архівних відділів міських рад міст обласного значення на 2020 р. та про звітність за 2019 р.; організацію формування та комплектування архівного відділу документами НАФ (експертиза цінності документів); основні недоліки у веденні державного обліку, виявлені 2019 р. під час комплексних та тематичних перевірок стану роботи архівних відділів працівниками архіву; особливості оформлення облікових документів щодо результатів перевіряння наявності справ та стану документів архівними відділами районних державних адміністрацій та міських рад міст обласного значення; стан виконання Плану-графіка першочергового приймання документів у 2019 р. та планування такої ж роботи на 2020 р.; підготовку планово-звітної документації трудових архівів; виконання архівними установами запитів юридичних та фізичних осіб на підставі архівних документів та оформлення архівних довідок (копій, витягів); нові надходження до ДІФ архіву.

8 листопада 2019 року

В архіві відбулося проходження одноденної ознайомчої архівно-бібліографічної практики студентами 2 курсу театрального факультету Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського. Головна спеціалістка відділу інформації, використання документів та документально-го забезпечення архіву В. Плисак провела для студентів оглядову екскурсію архівом.

22 листопада 2019 року

У приміщенні архіву по пр. Московському, 7 відкрилася виставка документів «До Дня пам'яті жертв голодоморів». На виставці представлено листи-скарги селян до державних органів влади на нереальні плани здачі державі зерна та інших продуктів, жорстокі методи реквізиції у них хліба, незаконну конфіскацію майна, виселення їх із власних домівок. Другий блок документів – це актові записи про смерть мешканців сіл Харківської області, померлих в 1933 р., де у графі причина смерті зазначено: «від загального виснаження», «від недоїдання», «від голоду», «дистрофія». До експозиції увійшли також задокументовані свідчення очевидців Голодомору 1932–1933 рр., що зберігаються в архівному фонді «Колекція документів про голод 1932–1933, 1946–1947 років в Харківській області».

У приміщенні Архівного відділу Лозівської районної державної адміністрації до Дня пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій було відкрито виставку архівних документів «Невиплакані сльози України» (1932–1933 рр.).

23 листопада 2019 року

У церемонії вшанування пам'яті жертв голодоморів на Меморіальному комплексі пам'яті жертв Голодомору в Україні разом із керівництвом обласної державної адміністрації, обласної та міської ради, структурними підрозділами обласної державної адміністрації, військовими, духовенством та громадськістю взяли участь заступник директора Державного архіву Харківської

області Є. Куш та начальниця відділу інформації, використання документів та документального забезпечення архіву М. Ельксніт.

6 грудня 2019 року

У День місцевого самоврядування в приміщенні Чугуївської міської ради була проведена презентація виставки архівних документів на тему: «Історія розвитку місцевого самоврядування», в якій взяли участь працівники відділів, служб та управлінь Чугуївської міської ради. Начальниця Архівного відділу Чугуївської міської ради Л. Шуть розповіла про історію створення, діяльність органу місцевого самоврядування м. Чугуєва – Чугуївської міської Думи. На виставці були представлені цікаві історичні документи Чугуївської міської Думи періоду XVIII–XIX ст.

9 грудня 2019 року

Начальниця Архівного відділу Красноградської районної державної адміністрації Т. Вербицька взяла участь у нараді під керівництвом першого заступника голови районної державної адміністрації В. Кицюка за участі керівників районної ради, структурних підрозділів райдержадміністрації, установ та організацій району, на якій було розглянуто питання про стан архівної справи та діловодства. Було наголошено, що для забезпечення збереження НАФ установам, які мають документи постійного терміну зберігання понад встановлені строки, необхідно упорядкувати їх в архівних підрозділах та передати на зберігання до Архівного відділу Красноградської райдержадміністрації. Також було підбито підсумки роботи Архівного відділу райдержадміністрації за рік та окреслено заходи на найближчий період.

10 грудня 2019 року

Згідно з планом перевірок стану роботи архівних відділів райдержадміністрацій та міськрад Харківської області на 2019 р. начальницею відділу організації та координації архівної справи, обліку та довідкового апарату архіву О. Гнезділо та заступницею начальниці того ж відділу Л. Пантелєвою здійснено комплексну перевірку стану роботи Архівного відділу Печенізької районної державної адміністрації. У присутності начальниці зазначеного відділу С. Лапко працівники архіву перевірили стан роботи з формування НАФ, забезпечення збереженості, ведення обліку документів НАФ, а також використання науково-довідкового апарату до документів НАФ та використання архівних документів. Під час перевірки начальниці Архівного відділу Печенізької районної державної адміністрації надані відповідні консультації.

13 грудня 2019 року

Колектив Архівного відділу Балаклійської районної державної адміністрації разом із керівництвом району, представниками трудових колективів та Всеукраїнської громадської організації «Союз Чорнобиль Україна» взяв участь у мітингу з нагоди вшанування учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Хвилиною мовчання присутні вшанували пам'ять померлих внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС та поклали живі квіти до пам'ятного знаку «І мертвим, і живим присвячується».

Головна спеціалістка відділу інформації, використання документів та документального забезпечення архіву О. Сафонова провела лекцію-екскурсію архівом для учнів загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 117 Харківської міської ради Харківської області, присвячену Дню прав людини у межах Всеукраїнського тижня права.

14 грудня 2019 року

У церемонії покладання квітів до пам'ятника жертвам Чорнобильської катастрофи у Молодіжному парку з нагоди Дня вшанування учасників ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС разом із керівництвом обласної державної адміністрації, обласної та міської рад, структурними підрозділами Харківської обласної державної адміністрації, військовими, духовенством та громадськістю взяли участь заступник директора архіву Є. Куш та начальниця відділу інформації, використання документів та документального забезпечення архіву М. Ельксніт.

У Державному архіві Чернігівської області

10 жовтня 2019 року

В ефірі філії ПАТ «НСТУ» «Чернігівська регіональна дирекція» прозвучала інформація щодо початку експонування фотодокументальної виставки «До Дня захисника України».

11 жовтня 2019 року

В архіві презентовано фотодокументальну виставку «До Дня захисника України». Виставку відвідала студентська молодь. Представники ЗМІ та прес-центру Чернігівської обласної державної адміністрації підготували сюжети щодо документального складу виставки для використання у випусках новин та розміщення на веб-сайтах.

18 листопада 2019 року

В ефірі філії ПАТ «НСТУ» «Чернігівська регіональна дирекція» прозвучала інформація щодо початку експонування фотодокументальної виставки «До Дня Гідності та Свободи».

19 листопада 2019 року

В архіві презентовано фотодокументальну виставку «До Дня Гідності та Свободи». Виставку відвідала учнівська молодь.

21 листопада 2019 року

В ефірі філії ПАТ «НСТУ» «Чернігівська регіональна дирекція» прозвучала інформація щодо початку експонування фотодокументальної виставки «Палає пам'яті свіча» (до річниці Голодомору 1932–1933 років в Україні).

Телевізійною службою новин (ТСН) телеканалу «Студія 1+1» знято відеосюжет щодо діяльності Державного архіву Чернігівської області та про документи, пов'язані з діяльністю Всесоюзної контори з торгівлі з іноземцями (рос. Торгсин) у період Голодомору в Україні.

22 листопада 2019 року

В архіві презентовано фотодокументальну виставку «Палає пам'яті свіча» (до річниці Голодомору 1932–1933 років в Україні). Виставку відвідала учнівська молодь.

13 грудня 2019 року

В архіві відбувся День відкритих дверей, на який запрошено студентську молодь.

Офіційне, науково-практичне видання

Редактор *Володимир Янішевський*

Літературне редагування *Ганни Волкотруб*

Коректор *Микола Дзьобак*

Переклад англійською мовою *Ольги Фрасинюк*

Художньо-технічний редактор *Тетяна Остапенко*

Оригінал-макет *Ізоліни Селезньової*

Здано до набору 02.12.2019. Підписано до друку 17.01.2020. Формат паперу 70×108/16.
Офсетний друк. Умовн. друк. арк. 27,65. Умовн. фарбо-відб. 68,8. Обл.-вид. арк. 23,2.
Наклад 103 прим. Зам. 21.

“Архіви України”, № 4, 2019. Науково-практичний журнал. Видається з 1947 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
КВ 23646-13486 ПР від 17.12.2018 р.

Журнал “Архіви України” включений до Переліку
наукових фахових видань України
(наказ Міністерства освіти і науки України № 793 від 4 липня 2014 р.)

Адреса редакції:
03110, Київ-110, вул. Солом’янська, 24.
ДЦЗД НАФ 03110, Київ-110, вул. Солом’янська, 24.